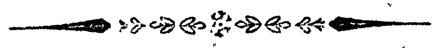

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవివిరచితే - కిరాతార్జునీయే - ప్రథమస్సర్గః

మూలమ్॥ శ్రియః కురూణామధిపస్య పాలనీం ప్రజాసువృత్తిం
యమయుఙ్క్త వేదితుమ్। సవర్ణిలింగీవిదితస్సమా
యయౌయుధిష్ఠిరం ద్వైతవనే వనేచరః॥ ... ౧ ॥

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

శ్లో॥ అర్ధాంగీకృతదారాంశస్యాపి గాఢానురాగియత్ । పితృభ్యాం జగతస్తస్మై కస్మైచిన్మహసే నమః॥ ౨॥ అలంబే జగదాలంబం హేరంబచరణాంబుజం। శుష్యంతి యద్రజస్స్పర్శాత్సద్యః ప్రత్యూహవార్ధయః॥ ౩॥ తద్దివ్యమవ్యయం ధామ సారస్వతముపాస్మహే । యత్ప్రసాదాత్ప్రలీయంతే మోహాంధతమసచ్ఛటాః॥ ౪॥ వాణీం కాణభుజీమజీగణదవాశాసీచ్చ వైయాసికీమంతస్తంత్రమరంస్త పన్నగగవీగుంఫేషు చాజాగరీత్ । వాచామాకలయద్రహస్యమఖిలం యశ్చాక్షపాదస్ఫురాం లోకేఽభూద్యదుపజ్ఞమేవ విదుషాం సౌజన్యజన్యం యశః॥ ౫॥ మల్లినాథకవిస్సోఽయం మందాత్మానుజిఘృక్షయా। తత్కిరాతార్జునీయాఖ్యం కావ్యం వ్యాఖ్యాతుమిచ్ఛతి॥ ౬ ॥ నారికేళఫలసమ్మితం వచో భారవేస్సపది తద్విభజ్యతే । స్వాదయంతు రసగర్భనిర్భరం సారమస్య రసికా యథేప్సితం॥ ౭॥ నానానిబంధవిషమైకపదైర్నితాంతం సాశంకచంక్రమణఖిన్నధియామశంకం । కర్తుం ప్రవేశమిహ భారవికావ్యబంధే ఘంటాపథం కమపి నూతనమాతనిష్యే॥ ౮॥ ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా। నామూలం లిఖ్యతే కించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥ *

అథ తత్రభవాన్ భారవినామా కవిః॥ కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే- ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం- కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్ కిరాతార్జునీయాఖ్యం మహాకావ్యం చికీర్షుశ్చికీర్షితార్థావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనత్వాత్ - ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమిత్యాద్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణ

త్వాచ్చ వనేచరస్య యుధిష్ఠిరప్రాప్తిరూపం వస్తునిర్విశఙ్కకథాముపక్షిపతి॥*

వ్యాఖ్యానప్రారంభః,

శ్రియ ఇతి॥ ఆదితః శ్రీశబ్దప్రయోగాద్వర్ణగణాదిశుద్ధిరత్రోపయుజ్యతే- తదుక్తం॥ శ్లో॥ దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః। తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోఽపి చేతి ॥ కురూణాం నివాసాః కురవః జనపదవిశేషాః* తస్య నివాస ఇత్యణ్ జనపదే లుప్- తేషామధిపస్య దుర్యోధనస్య సంబంధినీం- శేషే షష్ఠీ- శ్రియః రాజ్యలక్ష్మ్యాః* కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ-పాల్యతే అనయేతి పాలినీ తాం- ప్రతిష్ఠాపికామిత్యర్థః ప్రజానురాగమూలత్వాత్సంపద ఇతి భావః* కరణాధికరణయోశ్చేతి సూత్రేణాత్ర కరణే ల్యుట్- టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్- ప్రజాసు జనేషు విషయే॥ ని॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః - వృత్తిం వ్యవహారం వేదితుం జ్ఞాతుం యం వనేచరం అయుఙ్క్త నియుక్తవాన్- వర్ణీ ప్రశస్తిః॥ శ్లో ॥ స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణం। సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృత్తిరేవ చ॥ ఏతన్మైథునమష్టాంగం ప్రవదంతి మనీషిణః। విపరీతం బ్రహ్మచర్యమేతదేవాష్టలక్షణమిత్యుక్తాష్టవిధ మైథునాభావః ప్రశస్తిః- వర్ణోఽస్యాస్తీతి వర్ణీ బ్రహ్మచారీ* ఇనిః ప్రత్యయః- తస్య లింగం చిహ్నమస్యాస్తీతి వర్ణిలింగీ బ్రహ్మచారివేషధారీత్యర్థః- సః నియుక్తః వనే వరతీతి వనేచరః కిరాతః* చరేష్ట ఇతి టప్రత్యయః - తత్పురుషే కృతి బహుళమిత్యలుక్ - విదితం వేదనమస్యాస్తీతి విదితః పరవృత్తాంతజ్ఞానవానిత్యర్థః- అర్శ ఆదిభ్యోఽజిత్యచ్ప్రత్యయః - అథవా కర్తరి కర్మణ ఏవ్యో పచాగాద్విదితవృత్తాంతో విదిత ఇత్యుచ్యతే - ఉభయత్రాపి పీతా గావో భుక్తా బ్రాహ్మణాః భక్తాభ్రాతర ఇత్యాదివత్సాధుత్వం - నను కర్తరి క్తః సకర్మకేభ్యస్తస్య విధానాభావాత్ - అత ఏవ భాష్యకారః అకారో మత్వర్థీయః విభక్తమేషామస్తీతి విభక్తాః పీతమేషామస్తీతి పీతాః భుక్తమేషామస్తీతి భుక్తా ఇతి - అథవా ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః - విభక్తధనా విభక్తా భ్రాతరః పీతోదకాః పీతాః భుక్తాన్నా భుక్తా ఇతి - అత్ర లోపశబ్దార్థమాహ కైయటః- గమ్యార్థస్యాప్రయోగ ఏవ లోపోఽభిమతః తః విభక్తా భ్రాతర ఇత్యత్ర చ ధనస్యాద్విభక్తత్వం తద్భ్రాతృషూపచర్యతే పీతా గావ ఇత్యత్రాప్యుదకస్య పీతత్వం గోష్వారోప్యతే భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర అన్నస్య భుక్తత్వం బ్రాహ్మణేషూపచర్యత ఇతి తద్వదత్రాపి వృత్తిగతం విదితత్వం వేదితరి వనేచరే ఉపచర్యతే- ఏతేన- వనాయపీతప్రతిబద్ధవత్సాం- పాతుం న ప్రథమం వ్యవస్యతి జలం

యుష్మాస్వపీ తేష్వీహ- ఇత్యేవమాదయో వ్యాఖ్యాతాః- అథవావిదితః విదిత
వాన్ సకర్మకాదవ్యవివక్షితే కర్మణికర్తరి క్తః అసితః కర్తరీత్యాదౌ యథా
హ॥ శ్లో॥ ధాతోరర్థాన్తరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివ
క్షాతః కర్మణోऽకర్మికా క్రియేతి- ప్రకృతో రాజ్ఞాపిత ఇతి వా- ద్వైతవ
నే ద్వైతాఖ్యే తపోవనే- యద్వా ద్వా ఇతే గతే యస్మాత్తత్ ద్వీతం ద్వీతమేవ
ద్వైతం తచ్చ తద్వనంచ తస్మిన్ శోకమోహాదిరహితే వనే ఇత్యర్థః- స్థితమి
తి శేషః- యుధిష్ఠిరం యుధిస్థిరం ధర్మరాజం* హలదన్తాత్సప్తమ్యాస్సం
జ్ఞాయామిత్యలుక్- గవియుధిభ్యాం స్థిర ఇతి షత్వం - సమాయయౌ సంప్రా
ప్తః । అత్ర వనే వనేచర ఇతి ద్వయోః స్వరవ్యంజనసముదాయయోరేకధై
వావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసో నామాలంకారః- అస్మిన్ సర్గే వంశస్థం వృత్తం-త
ల్లక్షణం ॥శ్లో॥ జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరావితి ॥౧॥ సంప్రతి తత్కాలోచి
తత్వమాదేశయన్ తస్య వనేచరస్య గుణసంపన్నత్వమాపాదయన్నాహ(త
తః కిమిత్యత ఆహేతి కేషుచిత్పుస్తకేషు) ॥ కృతప్రణామస్యేతి॥ కృతప్రణామ
స్య తత్కాలోచితత్వాత్కృతనమస్కారస్య - సపత్నేనారిణా కర్త్రా
నేన ॥ని॥ రిపౌ వైరిసపత్నారిద్విషద్ద్వేషణదుర్హృద ఇత్యమరః - జితాం

॥కృతప్రణామస్య మహీం మహీభుజే జితాం సపత్నేన నివేద
యిష్యతః । న వివ్యథే తస్య మనో న హి ప్రియం ప్రవక్తుమిచ్ఛం
తి మృషా హితైషిణః॥3॥ ద్విషాం విఘాతాయ విధాతుమిచ్ఛ

తో యత్కృదాం మహీం భూమిం- మహీభుజే యుధిష్ఠిరాయ- క్రియాగ్రహ
ణాత్సంప్రదానత్వం- నివేదయిష్యతో జ్ఞాపయిష్యతః* లృట శ్శేషే చేతి శతృప్రత్య
యః - తస్య వనేచరస్య మనో న వివ్యథే కథమిదమప్రియం రాజ్ఞే విజ్ఞాపయా
మీతి న మనో న చచాలేత్యర్థః* వ్యథభయచలనయోరితి ధాతోర్లిట్ - ఉ
క్తమర్థమర్థాన్తరన్యాసేన సమర్థయతే ॥నహీతి॥ హి యస్మాత్
హితమిచ్ఛన్తీతి హితైషిణః స్వామిహితార్థినః పురుషాః మృషా మిథ్యాభూ
తం ప్రియం వక్తుం నేచ్ఛన్తి - అన్యథా కార్యవిఘాతకతయా స్వామిద్రోహిణ
స్స్యురితి భావః- అనేనాస్య సమ్యగ్భాషిత్వమనువ్యాహకత్వం చే
తి చారగుణా ఇతి సూచితం వ్యాఖ్యాతే ॥3॥ తథాపి ప్రియార్హే రాజ్ఞి కథం నిష్ఠురో
క్తిరిత్యాశంక్య స్వామ్యనుజ్ఞయానదుష్యరీత్యాశయేనాహ ॥ద్విషామితి॥ ర
హసి ఏకాంతే సః వనేచరః ద్విషాం శత్రూణాం- కర్మణి షష్ఠీ- విఘాతాయ-
ద్విషో విహంతుమిత్యర్థః * తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ భావవచ
నాచ్చేతి తుమర్థే ఘఞ్ ప్రత్యయః అత్ర తాదర్థ్యే చతుర్థ్యామపి న దోషః- తథా

పిప్రయోగవైచిత్ర్యవిశేషస్యాలంకారశాస్త్రేష్వేవం వ్యాఖ్యాతత్వాత్ - విధాతుం వ్యాపారం కర్తుం ఇచ్ఛతః * సమానకర్తృకేషు తుమున్ - ద్విషో హంతుముద్యుంజానస్యేత్యర్థః - అత ఏవ భూభృతో యుధిష్ఠిరస్య అనుజ్ఞాం అధిగమ్య ప్రాప్య సుష్ఠు భావః సౌష్ఠవం శబ్దసాధుత్వం * సుష్ఠుశబ్దాదవ్యయాత్ ఉద్గాత్రాదిత్వాదఞ్ ప్రత్యయః - ఉదారస్య భావః ఔదార్యం అర్థసంపత్తిః తయోర్ద్వంద్వః సౌష్ఠవౌదార్యే అత్రౌదార్యశబ్దస్య అజాద్యజంతత్వేపి - లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః ఇత్యత్రాల్పాచ్తరస్యాపి హేతుశబ్దస్య పూర్వనిపాతవదనుర్వర్తా సూత్రకృతైవ పూర్వనిపాతశాస్త్రస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాన్న పూర్వనిపాతః - ఉక్తంచ కాశికాయాం అయమేవ లక్షణహేత్వోరితి నిర్దేశః పూర్వనిపాతవ్యభిచారచిహ్నమితి - తే ఏవ విశేషస్తయోర్వా విశేషః తేన శాలతే శోభత ఇతి సౌష్ఠవౌదార్యవిశేషశాలినీ తాం తాచ్ఛీల్యే ణినిః - వినిశ్చితార్థాం విశేషతః ప్రమాణతః నిర్ణీతార్థాం ఇతి వక్ష్యమాణరూపాం వాచం ఆదదే స్వీకృతవాన్ ఉక్తుముపచక్రమ ఇత్యర్థః ||౩|| ప్రథమం తావత్ప్రియనివేదకమాత్మా

తోరహస్యనుజ్ఞామధిగమ్య భూభృతః| స సౌష్ఠవౌదార్యవిశే
షశాలినీం వినిశ్చితార్థామితి వాచమాదదే ||౩|| క్రియాసు యు
క్తైర్నృప చారచక్షుషో న వంచనీయాః ప్రభవోనుజీవిభిః । అ
తోర్హసి క్షంతుమసాధు సాధు వా హితం మనోహారి చ దు
ర్లభం వచః|| ... ...

నం ప్రత్యయ్య లభం యాచతే ||క్రియాస్వితి|| హే నృప - క్రియాసు కృత్యేష్వస్తుషు యుక్తైర్నియుక్తైః అనుజీవిభిర్భృత్యైః చారాదిభిరిత్యర్థః - చరంతీతి చరాః - తఏవ చారాః - చరేః పచాద్యచ్ అజంతాత్ ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః తఏవ చక్షుర్యేషాం తే చారచక్షుషః - తదుక్తం ||శ్లో|| గావః పశ్యంతి గంధేన వేదైః పశ్యంతి పండితాః - చారైః పశ్యంతి రాజానశ్చక్షుర్భ్యామితరే జనా ఇతి - స్వపరమండలకార్యాకార్యావలోకనే చారాశ్చక్షూంషి క్షితిపాలకానామితి నీతివాక్యామృతే ప్రభవః నిగ్రహానుగ్రహసమర్థాః స్వామినః న వంచనీయాః న ప్రతారణీయాః సత్యమేవ వక్తవ్యా ఇత్యర్థః - చారావచారే చక్షురుపచారవద్రాజ్ఞాం పదేశదేశనిపాత ఇత్యర్థః - అతః అవంచనీయత్వాత్ అసాధు అప్రియం సాధు వా ప్రియం వా మదుక్తమితి శేషః క్షంతుం సోఢుమర్హసి అధికరోషి - యద్వా సాధ్వా శబ్దా ఇవార్థే అసాధు సాధ్వివ క్షంతుమర్హసి - కుతః హితం పథ్యం మనోహారి మనః ప్రియంచ వచో వాక్యం దుర్లభం

మన్యాద్భవం అతో మద్వచోపి తత్త్వాదప్రియమపి శ్రోతవ్యమిత్యర్థః ॥ ౪॥ తర్హి తథ్యోక్తిం భావపవదరమిత్యాశంక్యాహ॥ సఇతి॥ యః సఖా సుహృత్ అధిపాత్యాదిః - అధిపం స్వామినం ప్రతి సాధు హితవాక్యం న శాస్తి నోపదిశతి * బ్రువిశాసీత్యాదినా శాసేర్దుహాదిపాఠాద్ద్వికర్మకత్వం - సహితానుపదేష్టా పురుషః కుత్సితః సఖా కింసఖా దుర్మంత్రీత్యర్థః * కిమః క్షేపే ఇతి సమాసాంతప్రతిషేధః తథా యః ప్రభుః నిగ్రహానుగ్రహసమర్థః స్వామీ హితాదాప్తజనాత్ హితోపదేష్టుస్సకాశాత్ * ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - న సంశృణుతే న శృణోతి - హితమితి శేషః * సమోగమ్యృచ్ఛీత్యాదినా సంపూర్వాచ్ఛృణోతేః కర్మకాదాత్మనేపదం అకర్మకత్వం వైవక్షికం - సః హితమశ్రోతా ప్రభుః కింప్రభుః కుత్సితస్స్వామీ - పూర్వవత్సమాస - సర్వథా సదివే నవక్తవ్యం శ్రోతవ్యం చ స్వామినా ఏవం చ రాజమంత్రిణోరైకమత్యం స్యాదిత్యర్థః - ఐకమత్యస్య ఫలమాహ ॥ సదేతి ॥ హి యస్మాత్ నృపేషు స్వామిషు - అమా సహ భవంతీత్యమాత్యాః తేషు చ * అవ్యయాత్త్యప్ - అనుకూలేషు పరస్పరానురక్తేషు సత్సు సర్వాస్సంపదః సదా రతిం అనురాగం కుర్వతే కుర్వంతి - న జాతు జహతీత్యర్థః అతో మయా వక్తవ్యం త్వయా

౫ ॥ సకింసఖా సాధు న శాస్తి యోఽధిపం హితాన్న యస్సంశృ
ణుతే స కింప్రభుః। సదానుకూలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వ
మాత్యేషు చ సర్వసంపదః॥ ౬॥ నిసర్గదుర్బోధమబోధవిక్ల
బాః క్వ భూపతీనాం చరితం క్వ జంతవః। తవానుభావోఽయమ

శ్రోతవ్యమితి భావః - అత్ర రాజమంత్రిణోర్హితానుపదేశ తదశ్రవణనిందాసామర్థ్యసిద్ధైరైకమత్యలక్షణకారణస్య నిర్దిష్టస్య సర్వసంపత్సిద్ధిరూపకార్యేణ సమర్థనాత్ కార్యేణ కారణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః తదుక్తం - సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాం నిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమర్థాంతరన్యాస ఇతి॥ ... ...

౬॥ సంప్రతి స్వాహంకారం పరిహరతి ॥ నిసర్గేతి॥ నిసర్గదుర్బోధం స్వభావదుర్గ్రహం * ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః భూపతీనాం రాజ్ఞాం చరితం వ్యాపారం క్వ - అబోధవిక్లబాః అజ్ఞానోపహతాః జంతవం మాదృశః పామరజనాః క్వ మిదృగితి నిశ్చేతుమసమర్థా ఇత్యర్థః - క్వ - నోభయం సంఘటత ఇత్యర్థః - తథాపి నిగూఢతత్త్వం సంవృతయాథార్థ్యం విద్విషాం శత్రూణాం నయవర్త్మ నీతిమార్గః [illegible] ప్రయోగః ॥ శ్లో ॥ సంధివిగ్రహయానాని సంస్థాపాసనమేవ చ। ద్వైధీభావశ్చ విజ్ఞేయాః షడ్గుణా నీతివేది

స్వామిత్వాదిరూపః-మయా అవేదీతియత్ జ్ఞాతమితియత్ * విదేః కర్తరి ణిలు
క్ -అయం ఇదం వేదనమిత్యర్థః- విధేయప్రాధాన్యాత్పుంలింగనిర్దేశః- తవ
అనుభావః సామర్థ్యం అనుగతో భావః అనుభావః రాజ్ఞాం ప్రకృష్టో భావ ఇతి
ఘఞం తేన ప్రాదిసమాసః - నతూపసృష్టాత్ ఘఞ్ ప్రత్యయః శ్రిణీభువోనుప
సర్గ ఇత్యనుపసర్గాద్ధ్యవ తేఘఞ్ విధానాత్ - అతఏవ గాశికాయాం - క
థం ప్రభావో రాజ్ఞాం ప్రకృష్టో భావ ఇతి ప్రాది సమాస ఇతి వోపపరిహారో సమ్య
క్ జ్ఞాత్వైవ విజ్ఞాపయామి న తు పృథక్ కర్ణాకర్ణికం ప్రలపామీత్యాశయః ॥ *
౭॥ సంప్రత్యయద్వక్తవ్యం తదాహ॥ విశంకమాన ఇతి॥ సుఖేన యోధ్యతే అ
నేనేతి సుయోధనః* భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యో యుజ్వక్త
వ్యః నృపాసనేతి స్థీతే నృపాసనస్థః సింహాసనస్థోపి సర్వాం మహీం అధిష్ఠితాప్యా
పీత్యర్థః - వనమధివసతీతి వనాధివాసినో వనస్థాత్ రాజ్యభ్రష్టాదపీత్యర్థః-
భవతః త్వత్తః పరాభవం పరాజయం విశంకమానః - ఉత్ప్రేక్షమాణః సుష్ఠు-
దుష్టముదరం యస్య తత్ దురోదరం ద్యూతం *పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః॥ ని॥ దు
రోదరో ద్యూతకారే పణే ద్యూతే దురోదరమిత్యమరః - తస్య ఛద్మనా మిషేణ
జితాం లబ్ధాం దుర్నయేన జితామిత్యర్థః జగతీం మహీం॥ ని ॥ జగతీ విష్టపే పు

వేదియన్మయాన్నిగూఢతత్త్వం నయవర్త్మవిద్విషామ్॥ ౭॥ విశం
కమానో భవతః పరాభవం నృపాసనస్థోపి వనాధివాసినః। దు
రోదరచ్ఛద్మజితాం సమీహతే నయేన జేతుం జగతీం సుయోధ
నః॥ ౮॥ తథాపి జిహ్మః స భవజ్జిగీషయా తనోతి శుభ్రం గుణసంప

ద్యం వాస్తు ఛందోవిశేషయోరితి వైజయంతీ-నయేన నీత్యా జేతుం వశీకర్తుం
సమీహతే వ్యాప్రియతే న తు దాస్తత్ ఇత్యర్థః బలవత్స్వామికమపి శుద్ధాగ
మం చ ధనం భుంజానస్య కుతో మనస్సమాధిరితి భావః - అత్ర దురోదరచ్ఛద్మజి
తామితి విశేషణద్వారేణ పదార్థస్య హేతుత్వేనోపన్యాసాద్ద్వితీయకా
వ్యలింగమలంకారః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగ
ముదాహృతమితి॥ ౮ ॥ నయేన జేతుం జగతీం సమీహత ఇత్యుక్తం తత్ప్రకార
మేవాహ॥ తథాపీతి॥ తథాపి సాధకోపి జిహ్మః వక్రః వంచక ఇతి యావత్ - సః
దుర్యోధనః భవజ్జిగీషయా గుప్తైః భవంతమతిక్రమితుమిచ్ఛయేత్యర్థః- హే
తావిత్తృతీయా- గుణసంపదా దానదాక్షిణ్యాది గుణగరిష్ఠా - కరణేన-శు
భ్రం నిర్మలం యశః ఖ్యాతిం తనోతి- స ఖలు గుణవిశేషశోభనీయాం త్వత్సం
పదమాత్మసాత్కర్తుం త్వత్తోపి గుణవత్తాం ఆత్మనః ప్రకటయతీత్యర్థః - న
న్వేవం గుణి నస్సతోపి సజ్జనవిరోధో నుహా నస్సతోప ఇత్యాశంక్యాహాపి స

త్సంసర్గాదిలాభేనసీచసంసర్గాద్వరముత్కర్షావహత్వాదిత్యాహ - సము
న్నయన్నితి॥ తథాహి-భూతింసంపదంసమున్నయన్ ఉత్కర్షమాపాదయన్
*లటశ్శతృశానచావిత్యాదినాశతృప్రత్యయః- పునర్లట్ గ్రహణసామర్థ్యా
త్ప్రథమాసామానాధికరణ్యంమహాత్మభిస్సుమంసత్పురుషైస్సహేత్యర్థః
ని॥సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః విరోధోపిఅనార్యసంగమాద్దుర్జనసం
సర్గాత్ వరంమనాక్ప్రియం ॥ ని॥ దేవాద్వృతేవరశ్శ్రేష్ఠత్రిషుక్లీబేమ
నాక్ప్రియే ఇత్యమరః - అత్రమైత్ర్యపేక్షయామనాక్ప్రియత్వంవిరోధస్య
భూతింసమున్నయన్నిత్యస్యపదార్థస్య పూర్వవాక్యాన్వయేసమాప్తస్య
వాక్యార్థస్యపునరాదానాత్సమాప్తపునరాఖ్యాతదోషాపత్తిఃతదుక్తంకా
వ్యప్రకాశే శ్లో॥సమాప్తపునరాదానాత్సమాప్తపునరాక్కృతమిత్నచవాక్యాం
తరమేతత్ యేనోక్తదోషపరిహారస్స్యాత్ - అర్థాంతరన్యాసోలంకార-
సచభూతిసమున్నయనస్యపదార్థస్య విశేషణద్వారావిరోధపరత్వంప్రతి
హేతుత్వాభిధానరూపకావ్యలింగానుప్రాణితఇతి॥౮॥ ననుకాతర్యంకేవలా
నీతిరిత్యాశంక్యనీతియుక్తంపౌరుషమస్యేత్యాహ॥ కృతేతి॥ షణ్ణాంవర్గషడ్వ
ర్గః అరీణాంతచ్ఛత్రూణాంకామక్రోధాదీనాంషడ్వర్గోరిషడ్వర్గః - శివ

దాయశః।సమున్నయన్భూతిమనార్యసంగమాద్వరంవిరో
ధోపిసమంమహాత్మభిః॥౮॥ కృతారిషడ్వర్గజయేనమానవీ
మగమ్యరూపాంపదవీంప్రపిత్సునా । విభజ్యనక్తందివమస్త

భాగవతవత్సమాసః- తస్యజయఃకృతోయేనతేనతథోక్తేనవినీతేనేత్యర్థః-
విసీలాధికారఃప్రజాపాలనమితిభావః - అగమ్యరూపాంపురుషమాత్రేణాను
ప్రాప్యరూపాంమనోరిమాంమానవీంమనూపదిష్టసమాచారతుణామిత్య
ర్థః-పదవీంప్రజాపాలనపద్ధతింప్రపిత్సునాప్రాప్తుమిచ్ఛునాపర్యతేసన్నతా
దుప్రత్యయః* సనిమీమేత్యాదినాఅసాదేశఃఅత్రలోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యా
సలోపః- అస్తాతంద్రిఃఆలస్యంయస్యతేనఅస్తతంద్రిణాఅనలసేనేత్యర్థః-
తంద్రిస్సౌత్రోధాతుః - తస్మాన్స్వంద్యాదయశ్చేత్యాణాదికఇకారప్రత్యయః-
కృదికారాదక్తినోవాజీప్ష్వితివ్యఇతి - వందీఘటీతరీతంద్రీత్ఇబంతోపీతిక్షీర
స్వామీ- తథాశ్రీరామాయణేప్రయోగశ్చ॥శ్లో॥ నిస్తంద్రీరప్రమత్తశ్చస్వదో
షేపరదోషవదితితేనమర్త్యేధనేనపురుషస్యకర్మపౌరుషంపురుషకారః ఉ
ద్యోగఇతియావత్ * యువావిత్వాదణ్ప్రత్యయః॥ని॥ పౌరుషంపురుషస్యో
క్తంభావేకర్మణిణితేజసీతివిశ్వః- నక్తంచదివాచనక్తందివంఅహోరాత్ర
మిత్యర్థః- అచతురేత్యాదినాసప్తమ్యర్థవృత్త్యోరవ్యయయోర్ద్వంద్వ

విషాతేచ్ సమాసాంతః - విభజ్య అహ్న్యాం వేళాయామిదం కార్యమిదమకా
ర్యమితివిభాగంకృత్వా తథాచరతోఽభిధానే - అయమవ్యయోపవర్ణనం పౌరజ
నపదానాం కార్యావేక్షణం స్నానభోజనాద్యుపసేవనం క్రీడార్థముద్యానా
దిగమనం కరితురగరథసేవనం సేనాసంఖ్యారిపరీక్షణమోపయచింతనం చేతి న
యేనేత్యాదివితన్యతే విస్తార్యతే॥ ౧౦॥ సఖ్యప్రతిభృత్యాద్యనురాగమాహ॥ స
ఖీనితి॥ గతస్మయో నిరహంకారః అతఏవ సమరోషహనః సంతతం నిత్యం సాధుస
మ్యక్ అకపటమిత్యర్థః అనుజీవినో భృత్యాన్ ప్రీతియుజః సత్కారేణయు
క్తాన్ స్నిగ్ధాన్ - సఖీనివ మిత్రాణీవ దర్శయతే - లోకస్యేతి శేషః॥ హేతుమతి
చేతిణిచ్ - ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదం - శోభనం హృదయం యేషాం తే సుహృదో
మిత్రాణీవ॥ సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః బంధుభిః భ్రాతృ-
భ్రాత్రాదిబంధుభిః సమానమానాన్ తుల్యబహుమానాన్ దర్శయతే - బంధూ
నాం సమూహో బంధుతా - రాం॥ గ్రామజనబంధుసహాయేభ్యస్తల్ కృ
తం అధిపత్యం స్వాస్వ్యం యస్యాస్తాం కృతాధిపత్యామివ దర్శయతే - బంధూన
ధిపతీనివ దర్శయతీత్యర్థః - యథా భృత్యాదిషు సఖ్యాదిబుద్ధిర్జాయతే

తెంత్రిసాపితన్యతే తేననయేనయేనపౌరుషమ్॥౧౧॥సఖీనివప్రీ
తియుజోనుజీవినః సమానమానాన్ సుహృదశ్చబంధుభిః । స
సంతతం దర్శయతే గతస్మయః కృతాధిపత్యామివ సాధుబంధు

లోకస్యతథాత్వేన సంభావయతీత్యర్థః - అత్రఅనుజీవ్యాదీనాం - కర్తురీ
ప్సితతమం కర్మేతికర్మత్వం - పూర్వేత్వస్మిన్నేపపదాన్వయే వాక్యార్థమి
త్థం వర్ణయంతి - స రాజా అనుజీవ్యాదీన్ సఖ్యాదీనివపశ్యతి తే సఖ్యాదయ
ఇవ తేతం పశ్యంతి - సఖ్యాదిభావేన పశ్యతస్తాన్ తథా దర్శయతే - స్వయమే
వచ్ఛందానువృత్తితయా స్వదర్శనం తేభ్యః ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః - అత్రాపి స్వ
స్యేప్సితకర్మత్వం అణికర్తురనుజీవ్యాదేః గభివాపెన్యశోరాత్మనేపదముప
సంఖ్యానమితి పాక్షికం కర్మత్వం - ఏవం చాత్ర ణ్యంతకర్తుః రాజ్ఞో ణ్యం
తేకర్తృత్వం - యథారోహయతే హస్తీ స్వయమేవేత్యాదివత్ - అభ్రూ
యమాణకర్మాంతరత్వాభావాన్న యత్కేరణాదిసూత్రస్య విషయ ఇతి
మన్వానాః చశ్చాత్మనేపదం ప్రతిషేధిరే - భాష్యే తు ణేరణాదిసూత్రవిష
యత్వమేవాస్యోక్తం - యథాహ - పశ్యంతి భృత్యా రాజానం దర్శయతే భృ
త్యాన్ రాజా దర్శయతే భృత్యైర్వా రాజా అత్రాత్మనేపదం సిద్ధం భవతీతి ప
త్రాహ కయ్యటః - నను కర్మాంతరసద్భావాదత్రాత్మనేపదం న సంభావ్యమ
చేత్ అస్మాదేవోదాహరణాద్భాష్యకారస్యాయమేవాభిప్రాయ ఉహ్యతే

అణ్యంతావస్థాయాం యేకర్తృకర్మణీతద్వ్యతిరిక్తకర్త్రంతర సద్భావే
ఆత్మనేపరంనభవతియథాశూలమారోహయతిమనుష్యానితిఇహాత్వణ్యంతా
వస్థాయాంకర్తౄణాంభృత్యానాంణౌ కర్మత్వమితిభవత్యేవాత్మనేపద
మితి ॥౧౧॥ నచాయంత్రివర్గాత్ప్రమాద్యతీత్యాహ ॥అసక్తమితి॥యథాయ
థంయథాస్వంవిభజ్యఅసంకీర్ణరూపంవివిచ్యేత్యర్థః* యథాస్వేతుయ
థాయథమితినిపాతనాద్విర్భావోనపుంసకత్వంచ- హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతి
పదికస్యేతిహ్రస్వత్వం - పక్షేపాతఃపక్షపాతఃఆసక్తివిశేషః సమస్తుల్యో
యస్యాంతయాసమపక్షపాతయా - భక్త్యాఅనురాగవిశేషేణపూజ్యేష్వ
నురాగోభక్తిరిత్యుపదేశః- పూజ్యత్వాదయంత్రివర్గఇత్యసక్తమనాసక్తం-
అవ్యసనితయేతియావత్ - ఆరాధయతఃసేవమానస్యాస్యదుర్యోధనస్యత్ర
యాణాంధర్మార్థకామానాంగణస్త్రిగణఃత్రివర్గః ॥ని॥త్రివర్గోధర్మకామా
ర్థైశ్చతుర్వర్గస్సమోక్షకైరిత్యమరః - గుణానురాగాత్తదీయగుణేష్వ
నురాగాద్గుణవదాశ్రయలోభాదిత్యర్థః - సఖ్యుర్భావస్సఖ్యంమైత్రీం*స
ఖ్యుర్యఇతియప్రత్యయః- ఈయివానివోపగతఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ఉపేయివా

తా॥౧౧॥అసక్తమారాధయతోయథాయథంవిభజ్యభక్త్యా
సమపక్షపాతయా।గుణానురాగాదివసఖ్యమీయివాన్నబా
ధతేస్యత్రిగణఃపరస్పరమ్ ॥౧౨॥నిరత్యయంసామనదానవర్జి
తంనభూరిదానంవిరహయ్యసత్క్రియామ్। ప్రవర్తతేతస్యవి

ననశ్వాననూజాంశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః- నాత్రోపసర్గస్తంత్ర
మితికాశికాకారఆహస్మ- పరస్పరంనబాధతేనరుణద్ధిసమవర్తిత్వాదస్యధ
ర్మార్థకామాఃపరస్పరానుపమర్దేనవర్తంతఇత్యర్థః-ఉక్తంచ॥శ్లో॥ధర్మా
ర్థకామాస్సమమేవసేవ్యాయోహ్యేకసక్తస్సజనోజఘన్యఇతి॥౧౨॥ అథ
శ్లోకత్రయేణఉపాయకౌశలందర్శయన్నాదౌసామదానేదర్శయతి॥నిరత్య
యమితి॥ తస్యదుర్యోధనస్యనిరత్యయంనిర్బాధంఅమాయికమిత్యర్థః- అన్య
థాసతాంమగ్రహత్వాదితిభావః- సామసాంత్వం॥ని॥ సామసాంత్వము
భేసమేఇత్యమరః - దానవర్జితం దానరహితంనప్రవర్తతేఅన్యథాలుబ్ధా
ద్యావర్జనస్యశుష్కప్రియైర్వాక్యైర్దుష్కరత్వాదితిభావః- ఉక్తంచ॥శ్లో॥
లుబ్ధమర్థేనగృహ్ణీయాత్స్తబ్ధమంజలికర్మణా। మూర్ఖంఛందానురోధేనత
త్త్వార్థేనచపండితమితి- తథాభూరిప్రభూతం - నతుకదాచిదల్పమిత్యర్థః-
దీయతఇతిదానంధనత్యాగః - సదిత్యాదరార్థేవ్యయం- ఆదరానాదరయో

స్పదసదితినిపాతసంజ్ఞాస్మరణాత్ - తస్యక్రియా సత్క్రియా తాం ప్రాజ్ఞాం వి రహయ్య విహాయ * లఘిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - నప్రవర్తతే - అనాదరే దానవైఫల్యాదితిభావః - నచైవం సర్వత్రాయమేనా వివేకిత్వం కోశహానిశ్చ స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ప్రవర్తతఇతి॥ విశేషశాలినీం అతిశయయోగినీం సత్క్రియాం సత్కారం - గుణానురోధేన గుణానుసారేణ వినా న ప్రవర్తతే * పృథగ్వినేత్యాదినా తృతీయా - గుణేష్వనాదరో భూరిదానం చేతి నోక్తదోషావకాశ ఇత్యర్థః - అత్రోత్తరోత్తరం స్వపూర్వపూర్వవిశేషణతయా స్థాపనాదేకావళ్యలంకారః తదుక్తం కావ్యప్రకాశే ॥శ్లో॥ స్థాప్యతేఽపోహ్యతే వాపి యథాపూర్వం పరం పరం। విశేషణతయా వస్తు యత్ర సైకావళీ ద్విధేతి ॥౧౩॥ అథదండప్రకారమాహ ॥వసూనీతి॥ వశీ ఇంద్రియనిగ్రహవాన్ సః దుర్యోధనః వసూని ధనాని వాంఛన్ - ధనలోభాదపీత్యర్థః ॥న॥ వసుతోఽద్యేధనేమిణాపినై జయింతీ విహంతీతి శేషః తథా మన్యునా క్రోధేన చ ॥న॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః ॥ ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జిత ఇతి స్మరణాదిత

శేషశాలినీం గుణానురోధేన వినా న సత్క్రియా॥ ౧౩॥ వసూని
వాంఛన్న వశీ న మన్యునా స్వధర్మ ఇత్యేవ నివృత్తకారణః ।గు
రూపదిష్టేన రిపౌ సుతేఽపి వా నిహంతి దండేన స ధర్మవిప్లవమ్॥
విధాయ రక్షాన్ పరితః పరేతరానశంకితాకారముపైతి శంకి

తః కింతు ॥నివృత్తకారణః నివృత్తలోభాదినిమిత్తస్సన్ - స్వధర్మ ఇత్యేవ స్వస్యరాజ్ఞస్సతో మమాయం ధర్మః వధేదండకర్తవ్యమిత్యస్మాదేవ హేతోరిత్యర్థః ॥శ్లో॥ అదండ్యాన్ దండయన్ రాజా దండ్యాంశ్చైవాప్యదండయన్ ।అయశో మహదాప్నోతి నరకం చాధిగచ్ఛతీతి స్మరణాదితి భావః - గురూపదిష్టేన ప్రాడ్వివాకోపదిష్టేన ॥శ్లో॥ ధర్మశాస్త్రం పురస్కృత్య ప్రాడ్వివాకమతే స్థితః। సమాహితమతిః పశ్యేద్వ్యవహారాననుక్రమాదితి నారదస్మరణాత్ - దండేన దమేన శిక్షయేత్యర్థః రిపౌ సుతేఽపి వా స్థితమితి శేషః ఏతేనాస్య సమదర్శిత్వముక్తం - ధర్మవిప్లవం ధర్మవ్యతిక్రమం అధర్మమితి యావత్ నిహంతి నివారయతి - దుష్టపవాస్య శత్రుః శిష్టశ్చ బంధుః - నతు సంబంధనిబంధనమతు పాతోస్తీత్యర్థః॥ ౧౪॥ సంప్రతి భేదకౌశలం దర్శయతి॥ విధాయేతి॥ శంకాస్య సంజాతా శంకితః అపి శ్వస్తస్సన్ - పతితస్సర్వత్రాస్వపరమండలే - పరేతరాన్ ఆత్మీయానవంచకానితి యావత్ - యద్వా పరానితరయంతి భేదేనాత్మసాత్కుర్వంతీతి పరేతరాః * తత్కరాతిత్యంతా తత్సమర్థాన్ పచాద్యచ్ - రక్షంతీతి రక్షాన్ మంత్రగుప్తిసమర్థానిత్యర్థః * నందిగ్రహి

త్యాదినాపబాధ్యేచ్ విధాయకృత్యానియుజ్యేత్యర్థః - అశంకితాకార్యము పైతిస్వయమనువిశ్య స్తోపివిశ్వస్తవదేవవ్యవహరన్ పరముఖేనైవపరాన్- భినత్తీత్యర్థః - నచతాన్ రఘూనుపేక్షతే యేనతేపి వికుర్వీరన్నిత్యా హ॥క్రియేతి॥క్రియాపవర్గేషుకర్మసమాప్తిషు అనుజీవిసాత్కృతాభృత్యా ధీనాఃకృతాఃఅపరావర్తితయాదత్తా ఇత్యర్థః*దేయేత్రాచేతిసాతిప్రత్యయః సంపదఃఅస్యరాజ్ఞఃకృతజ్ఞతాం ఉపకారజ్ఞత్వంవదంతి - దానైరేవకృతజ్ఞ త్వంప్రకాశ్యతే-నతువాఙ్మాత్రేణేత్యర్థః - కృతజ్ఞైరాజన్యనుజీవినోనుర జ్యంతేఅనురక్తాశ్చతంరక్షంతీతిభావః రఘూమితిపాఠే*గురోశ్చహలఇత్యా కారాదేశః పరితస్పనుంతాత్ రఘూంపిధాయఅనేకార్థధాతూనామత్రా ర్థప్రవృత్తిః పరానితరాంశ్చశంకిరాకారంయథాతథాఉపైతి- శేషంసమా నం॥౧౪॥ అథోపాయప్రయోగస్యఫలవత్త్వాందర్శయతి॥అనారతమితి॥ తేన రాజ్ఞాధర్మోర్థనేనపదేషుఉపాయవస్తుషు॥ని॥ పదంవ్యవసితత్రాణస్థానల క్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః సమ్యగసంకీర్ణం అవ్యస్తంచవిభజ్యవివిచ్యవిని

తః। క్రియాపవర్గేష్వనుజీవిసాత్కృతాఃకృతజ్ఞతామస్యవ
దంతిసంపదః॥౧౪॥ అనారతం తేనపదేషులంభితావిభజ్యస
మ్యగ్వినియోగసత్క్రియాః। ఫలంత్యుపాయాఃపరిబృంహి
తాయతీరుపేత్యసంఘర్షమివార్థసంపదః॥౧౫॥అనేకరాజన్య

యోగపవసత్క్రియాఅనుగ్రహః సత్కారఇతియావత్ -యాసాంతాఃలం భితాఃస్థానేషుసమ్యక్ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః వినియోగసత్క్రియా ఇతిపా ఠే-వినియోగసత్క్రియాంలంభితాఃప్రాపితా ఇత్యర్థః అర్థసంపద్విశేష ణంఉపాయవిశేషణంవాఉపాయాస్సామాదయః సంఘర్షంపరస్పర్ధాం ఉపేత్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా పరిబృంహితాయతీఃప్రవృద్ధోత్తరకాలాఃస్థిరా ఇత్య ర్థః అర్థసంపదఃఫలనోపచయాన్ అనారతమజస్రంఫలంతి ప్రసువత ఇత్యర్థః ౧౫॥అర్థసంపదమేవాహ॥అనేకేతి॥అయుగ్మచ్ఛదస్యసప్తపర్ణ ప్రసూన స్యగంధఇవగంధోయస్యసఃఅయుగ్మచ్ఛదగంధిః * సప్తమ్యుపమానేత్యాది నాబహువ్రీహిరుత్తరపదలోపశ్చ ఉపమానాచ్చేతి సమాసాంతఇకారః స్వ పాంశాముపాయనాని ఉపహారభూతా యేదంతినః తేషాంమదః॥ని॥ ఉపాయ నముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః - రాజ్ఞామపత్యానిపుమాంసో రాజన్యాఃక్షత్రియాః*రాజశ్వశురాద్యదితియత్ప్రత్యయః- రాజ్ఞోపత్యేజా తిగ్రహణాత్సాధు-రథాశ్చాశ్వాశ్చరథాశ్వం- సేనాంగత్వాదేకవద్భావః

అనేకేషాం రాజన్యానాం రథాశ్వైస్సంకులం సంబాధం తదీయం తత్సంబంధి అభిముఖ్యేనతిష్ఠంత్యస్మిన్నిత్యాస్థానం అస్థానాజిరం కేతనాజితం సభామంటపాంగణం॥ని॥ అంగణం చత్వరాజిరే ఇత్యమరః - భృశమత్యర్థం ఆద్రీకృతాం వంకిలత్వం నయతి ఏతేన మహాసమృద్ధిరస్యోక్తా అతఏవోదాత్తాలంకారః-తథాచాలంకారసూత్రం సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనముదాత్తమితి॥౧౭॥ సంప్రతి జనపదేత్వేమంకరత్వమాహ॥ సుఖేనేతి॥ చిరాయతస్మిన్ దుర్యోధనే త్వమం వితన్వతి త్వే మంకరే సతి దేవః పర్జన్య ఏవ మాతా యేషాం తే దేవమాతృకాః వృష్ట్యంబుజీవినో దేశాః తేన భవంతీత్యదేవమాతృకా నదీమాతృకా ఇత్యర్థః॥ ని॥ దేశోనద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలితః। స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చ యథాక్రమమిత్యమరః ఏతేనాస్య కుల్యాదిపూర్తప్రవర్తకత్వముక్తం-కురూణాం నివాసాః కురవః జనపదవిశేషాః కృష్టేన కర్షణేన పచ్యంత ఇతి కృష్టపచ్యా రాజసూయేత్యాదినా కర్మకర్తరి క్యప్ప్రత్యయాంతో నిపాతః తద్వి

> రథాశ్వసంకులం తదీయమాస్థానని కేతనాజిరమ్। నయత్య
> యుగ్మచ్ఛదగంధిరార్ద్రతాం భృశం నృపోపాయనదంతినాం
> మదః॥౧౭॥ సుఖేన లభ్యా దధతః కృషీవలై రకృష్టపచ్యా ఇవ స
> స్యసంపదః। వితన్వతి క్షేమమదేవమాతృకాశ్చిరాయతస్మిన్
> కురవశ్చకాసతే॥ ఉదారకీర్తేరుదయం దయావతః ప్రశాం

పరీతా అకృష్టపచ్యా ఇవ-కృషీరేషామస్తీతి కృషీవలాః కర్షకాస్తైః॥ రజః కృషీత్యాదినా వలచ్ప్రత్యయః వలఇతి దీర్ఘః- సుఖేన అక్లేశేన లభ్యాః లబ్ధుం శక్యాః సస్యసంపదః దధతః ధారయంతః॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమాగమప్రతిషేధః-చకాశతే దీప్యంతే సర్వోత్ర-కృష్ణేణ పతయంత ఇత్యర్థః॥ అదభ్యస్తాదితి ఝురాదేశః జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞా- సంపన్నజనపదత్వాదసంతాపకరత్వాచ్చ దుస్సాధ్యోయమితి భావః॥ ౧౮॥ నన్వేవం జనపదానువర్తినః కథమర్థలాభ ఇత్యత్రాహ॥ ఉదారేతి॥ ఉదారకీర్తేర్మహాయశసః॥ ని॥ ఉదారోదాతృమహతోరిత్యమరః దయావతః పరమకారుణికస్య ప్రశాంత బాధం ప్రశమితోపప్లవం యథాస్యాత్తథేతి క్రియావిశేషణం-ఉదయ విశేషణం వా-దాంతసాంతేత్యాదినా శమిధాతోర్ణ్యంతాన్నిష్ఠాంతో నిపాతః అభిరక్షయా సర్వతస్త్రాణేన ఉదయం వృద్ధిం దిశతస్సంపాదయతః పుష్ణతః వసూపమానస్య కుబేరోపమస్య॥ని॥ వసుర్మయూఖాగ్నిధనాధిపేష్వితి విశ్వః

అస్య దుర్యోధనస్య గుణైః దయాదాక్షిణ్యాదిభిః కరణైః ఉపస్నుతా దాఃత్రా వాత్సల్యాద్వశంగతా మేదినీ వసూని ధనాని॥ని॥ వసుతోయే ధనే మణావితి వైజయంతీ స్వయం ప్రదుగ్ధే అక్లేశేన దుహ్యత ఇత్యర్థః॥ *దుహేః కర్తరి లిట్ నదుహాస్తునమాం యక్చిణావితి యక్ప్రతిషేధః యథా కేనచిద్విదగ్ధేన నవప్రసూతా తరక్షితా చ గౌః స్వయం ప్రదుగ్ధే తద్వదిపీతి భావః అలంకారస్తు సమాసోక్తిః *ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సమాసోక్తిరితి అలంకారసర్వస్వకారః అత్ర ప్రతీయమానయా గవా సహ ప్రకృతాయా మేదిన్యా భేదే అభేదలక్షణాతిశయోక్తివశాద్దోహ్యత్వే సమోక్తిరితి సంక్షేపః॥ ౧౮॥ వీరభటానుకూల్యమాహ॥ మహౌజస ఇతి॥ మహౌజసః మహాబలాః అన్యథా దుర్బలానామనుపకారిత్వాదితి భావః - మానః కులశీలాద్యభిమాన ఏవ ధనం యేషాం తే మానధనాః - అన్యథా కదాచిత్స్వలదర్పాద్విప్రకుర్వీరన్నితి భావః ధనార్చితా ధనైస్సత్కృతాః అన్యథా దారిద్ర్యాదేనం జహురితి భావః - సంయతి సంగరే లబ్ధకీ

తబాధం దిశతోఽభిరక్షయా। స్వయం ప్రదుగ్ధేఽస్య గుణైరుపస్ను
తా వసూపమానస్య వసూని మేదినీ॥ ౧౮॥ మహౌజసో మానధ
నా ధనార్చితా ధనుర్భృతస్సంయతి లబ్ధకీర్తయః। న సంహ
తాస్తస్య న భిన్నవృత్తయః ప్రియాణి వాంఛంత్యసుభిస్సమీ
హితుమ్॥ ౧౯॥ మహీభృతాం సచ్చరితైశ్చరైః క్రియాః స వే

ర్తయః ప్రాప్తయశసః బహుశః త్రుణాః ఇత్యర్థః అన్యథా కదాచిత్స్మహ్యేయురితి భావః - సంహతా మిథస్సంగతాః స్వార్థనిష్ఠా న భవంతీతి న సంహతాః- నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః - భిన్నవృత్తయః మిథో విరోధాత్స్వామికార్యవిరుద్ధక్రియా న భవంతీతి న భిన్నవృత్తయః పూర్వవత్సమాసః అన్యథా స్వామికార్యవిఘాతకతయా స్వామిద్రోహిణస్స్యుః కార్యహానిస్స్యాదిత్యుభయత్రాపి తాత్పర్యం ధనుర్భృతో ధానుష్కాః ఆయుధోపజీవిమాత్రోపలక్షణమేతత్ - ప్రాధాన్యాద్ధనుర్గ్రహణం తస్య దుర్యోధనస్య అసుభిః ప్రాణైః ప్రియాణి సమీహితుం కర్తుం వాంఛంతి ఆనృణ్యార్థం ప్రాణాన్ దాతుమిచ్ఛంతీత్యర్థః అన్యథా దోషస్మరణాదితి భావః- అత్ర మహౌజస్త్వాదిపదార్థానాం ప్రాణదానకర్తృత్వం ప్రతి విశేషణగత్యా హేతుత్వాభిధానాత్ కావ్యలింగమలంకారః - లక్షణం తూక్తం- తథా సాభిప్రాయవిశేషణత్వాత్పరికరాలంకార ఇతి ద్వయోస్తిలతండులవద్విభక్తతయా స్ఫురణాత్సంసృష్టిః॥ ౧౯॥ సంప్రతి స్వరాష్ట్రవత్పరరాష్ట్రవృత్తాంతమపి స వేత్తీత్యాహ॥ మహీభృతామితి॥ అశేషితక్రియః సమాపితకృత్యః సఫలోదయక

ర్త్మేత్యర్థః- సదుర్యోధనః సచ్చరితైః శుద్ధచరితైరవంచకైరిత్యర్థః చరం
తీతిచరాః తైః ప్రణిధిభిః- పచాద్యచ్ -మహీభృతాం క్రియాః కార్యాణ్యారంభా
నిశ్శేషం వేద వేత్తి* విదో లటో వేతి ణలాదేశః - స్వరహస్యంతుసకశ్చిద్వేదే
త్యాహ- మహోదయైరితి ధాతురివ తస్య దుర్యోధనస్య ఈహితముద్యో
గః మహోదయైర్మహావృద్ధిభిః హితం పథ్యమను బధ్నంతి అనుసరంతీతి
హితానుబంధిభిః తైరిత్యర్థః- ఫలైః కార్యసిద్ధిభిః ప్రతీయతే జ్ఞాయతే ఫలా
నుమేయాః తస్య ప్రారంభా ఇత్యర్థః॥ ౨౧॥ మిత్రబలమాహ॥ నేతి॥ తేనరా
జ్ఞా క్వచిదపి సహజ్యయా మౌర్వ్యా సహ సజ్యం॥ సి॥ మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గు
ణ ఇత్యమరః* తేనసహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః ధనుః నోద్యతం
నోద్ధృతం కృతం ఆననం వా కోపవిజిహ్మం కోపకుటిలం నకృతం · యస్య కోపప
వనో చేలిపత తస్య యుద్ధప్రసక్తిరితిభావః - కథం తర్హ్యాజ్ఞాం కారయంతి
రాజ్ఞ ఇత్యత్రాహ॥ గుణేతి॥ గుణేషు దయాదాక్షిణ్యాదిగుణేషు అనురా
గేణ ప్రేమ్ణా - మాల్యపక్షే సూత్రానుషంగేణ - యద్వా శోభ్య గుణలో
భేన - నరాధిపైరన్యభూపాలైః అస్య దుర్యోధనస్య శాసనమాజ్ఞాం - మా

దనిశ్శేషమశేషితక్రియః। మహోదయైస్తస్య హితానుబం
ధిభిః ప్రతీయతే ధాతురివేహితం ఫలైః॥ ౨౧॥ న తేన సజ్యం క్వ
చిదుద్యతం ధనుః కృతం న వా కోపవిజిహ్మమాననం। గుణాను
రాగేణ శిరోభిరుహ్యతే నరాధిపైర్మాల్యమివాస్య శాసనమ్।
౨౨॥ సయౌవరాజ్యే నవయౌవనోద్ధతం నిధాయ దుశ్శాసన

లైవమాల్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞితి క్షీరస్వామీ-ఉదివ-
శిరోభి రుహ్యతే ధార్యతే * వచిస్వపియజాదీనాం కితీతి యకః సంప్రసార
ణం - అత్రోపమాస్తు లైవ - మాల్యసాదృశ్యకథనమాజ్ఞాయాః ప్రేమగ్రాహ్యా
పనార్థం॥ ౨౨ ॥ సంప్రత్యస్య ధార్మికత్వమాహ॥ సఇతి॥ ఇద్ధశాసనః దీ
ప్తాజ్ఞః అప్రతిహతాజ్ఞ ఇత్యర్థః సదుర్యోధనః నవయౌవనోద్ధతం ప్రత్యగ్ర యౌవ
నగర్వితం ప్రగల్భం ధురంధరమిత్యర్థః దుఃఖేన శాస్యత ఇతి దుశ్శాసనః* భాషా
యాం శాసియుధీత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః తం- యౌవరాజ్యే యువ
రాజకర్మణి* బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః- నిధాయ నియుజ్యేత్యర్థః-
పురోధసా పురోహితేన అనుమతః అనుజ్ఞాతః తస్మిన్ యౌవరాజ్యే సతీత్యర్థః తదు
క్తం ఘనేదోపస్మరణాదితిభావః* నిష్ఠేతి భూతార్థే క్తః-నతు గతిబుద్ధ్యాదినా వ
ర్తమానార్థే- అన్యథా పురోధసేత్యత్రోక్తస్య చ- వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ స్యాత్
అఖిన్నః అనలసః మఖేషు క్రతుషు - హిరణ్యం రేతో యస్య తం హిరణ్యరేత

సంలనలంహావ్యైసహావనీయమేనధినో౽పిప్రీణయతి- ప్రీణనార్థాణ్ణిజనుక్వణో౽త్యర చ్ఛైత్యుప్రత్యయః అకారశ్చాంతాదేశః॥ ౨౩॥ సచేత్యాదృశఉద్యోగీతహిణ అస్మాభిరన్నిరుద్యోగైర్భావ్యమిత్యాశాందర్శయతి ॥ ప్రతీనేతి॥సః ఉద్యో ధనః ప్రలీనభూపాలంనిస్సపత్నమిత్యర్థః - స్థిరాయతిస్థిరధనప్రాప్తిరావ స్థాయతిత్యర్థః భువోమండలం ఆవారిధిభ్యః ఆవారిధిచతుస్సముద్రపర్యం తమిత్యర్థః* అఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః ప్రశాసదాజ్ఞాపయ న్నపి*యక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞా-నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమాగమ ప్రతిషేధః త్వత్ త్వస్త ఎష్యతీరాగమిష్యతీరాగామినీః- ధాతూనామనేకా ర్థత్వాదుక్తార్థసిద్ధిః అథవాఆఙ్ పూర్వ్వః పాఠః* ఎత్యేధత్యూఠ్సువృత్తివృ ద్ధిః లృటశ్శద్వేః శతృప్రత్యయః ఉగితశ్చేతి జీప్- ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పా న్నుమాభావః భియోభయహేతూనిపదఇత్యర్థః చింతయన్ ఆలోచయ న్నేవ!సఎవాహ॥ ఆహాయాబలవద్విరోధితాదురంతానష్టావసానాదుష్పా రా॥సార్వభౌమస్యాపిప్రబలైస్సంపన్నైస్సహవైరమనర్థపర్యవసాయ్యే వేత్యర్థః సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥

మిద్ధశాసనః । పక్షేష్వపినోన్నసమతః పురోధసాధినో౽హ
వ్యైసహిరణ్యరేతసమ్॥ ౨౩॥ ప్రలీనభూపాలమపిస్థిరాయతి
ప్రసాసదావారిధిమండలంభువః।సచింతయత్యేవభియస్త్వ
దేష్యతీరహోదురంతాబలవద్విరోధితా॥ ౨౪ ॥ కథాప్ర
సంగేనజనైరుదాహృతాదనుస్మృతాఖండలసూనువిక్రమః।

౨౪॥ ననుగూఢాకారేంగితస్యతస్యభయంత్వమాకథంనిరధారీత్యత్రాహ॥ కథేతి ॥ కథాప్రసంగేనగోష్ఠివచనేనజనైః తత్రత్యైరిత్యర్థః- అన్యత్రక థాప్రసంగేనవిషవైద్యేన॥ని॥ కథాప్రసంగోవార్తాయాంవిషవైద్యేపివా చ్యవదితివిశ్వః ఏకవచనస్యాతంత్రత్వాజ్జసవిశేషణం- యద్వాకథాప్రసం గ- ఇనాశ్చతేజనాశ్చేత్యేకంపదం - ఉదాహృతాదుచ్చారితాత్తవాభిధా నాన్నామధేయాత్ నామధేయస్మరణాద్ధేతోః - హేతౌపంచమీ ॥ని॥ అఖ్యాహ్వేఅభిధానంచ నామధేయంచ నామచేత్యమరః - అన్యత్రతవా భిధానాత్ - నామైకదేశేనామగ్రహణమితిన్యాయాత్ - తశ్చవశ్చతవౌ తాభ్యాంవాసుకీతయోరభిధానంయస్మిన్ పదేతస్మాత్ - అనుస్మృతాఖం డలసూనువిక్రమః స్మృతోఽద్యన పరాక్రమస్సన్ - సుమహస్సహోదతిదుస్స హాత్ మంత్రపవాన్మంత్ర శబ్దాత్ స్మారకాద్ధేతోః - ఆఖండలసూనురింద్రా ముజఉపేంద్రోవిష్ణురితియావత్ ॥ని॥ సూనుఃపుత్రేనుజేరవావితివిశ్వః తస్య

విపక్షిగరుడఇత్యర్థః- తస్యక్రమః పాదవిక్షేపః- సోనుస్మృతో యేనసతథోక్తః స్మృతగరుడమహిమా ఉరగఇవ నతాననస్సన్-వ్యథతే దుఃఖాయతే॥ స॥ పీడాబాధావ్యథా దుఃఖమిత్యమరః - అత్యుత్కటభయదోషాదివికారాదుర్వారా ఇతిభావః॥ శ్లో॥ 'సర్వత్రజయమన్విచ్ఛేత్పుత్రాదిచ్ఛేత్పరాజయమితి న్యాయాత్ప్రియసమోజ్యేష్ఠ ఇతి న్యాయాచ్చఅర్జునోత్కర్షకథనంయుధిష్ఠిరస్యభూషణమేవేతి సర్వమవదాతం॥౨౪॥ ఇదానీం ప్రతీకారఃకర్తవ్యఇతినిగమయతి ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ త్వయిజిహ్మంకపటంకర్తుముద్యతే త్వాంజిఘాంసావితిభావః - తత్రతస్మిన్నవరోధనేపిధేయంకర్తవ్యముత్తరంప్రతిక్రియా ఆశుశీఘ్రం విధీయతాంక్రియతాం - ననుకర్తవ్యం కిం పిత్వయైవోచ్యతామితిచేత్తత్రాహ ॥ పరేతి ॥ పరైఃప్రణీతానిపరోక్తానివచాంసిచిన్వతాంసంగృహ్ణతాంమాదృశాంవార్తాహారిణామిత్యర్థః. గిరః ప్రవృత్తిసారాఃవార్తామాత్రసారాః॥స॥ వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతఇత్యమరః - వార్తామాత్రవాదినోవయంనతు కర్తవ్యార్థోపదేశసమర్థాః అతస్త్వయైవని

తవాభిధానాద్వ్యథతేనతాననస్సుదుస్సహాన్మంత్రపదాది
వోరగః॥౨౪॥తదాశుకర్తుంత్వయిజిహ్మముద్యతేవిధీయతాం
తత్రవిధేయముత్తరమ్।పరప్రణీతానివచాంసిచిన్వతాంప్రవృ
త్తిసారాఃఖలుమాదృశాంగిరః॥౨౫॥ఇతీరయిత్వాగిరమాత్త
సత్క్రియేగతేథపత్యౌవనసన్నివాసినామ్।ప్రవిశ్యకృష్ణాసద
నంమహీభుజాతదాచచక్షేనుజసన్నిధౌవచః॥౨౬॥నిశమ్యసి

ర్ధార్యంకార్యమితిభావః - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసాలంకారః॥౨౫॥ తతోయుధిష్ఠిరేణకింకృతమిత్యత్రాహ-ఇతీతి॥ ఆత్తసత్క్రియే గృహీతపారితోషికేగతేసతి - తుష్టిదానమేవచారాణాం హివేతనం తేహితస్మాత్స్వామికార్యేషు తీవ్రత్వరయంతఇతి నీతివాక్యామృతే - అథమహీభుజారాజ్ఞాకృష్ణాసదనంద్రౌపదీభవనంప్రవిశ్యానుజసన్నిధౌతద్వనేచరోక్తం వాక్యమాచచక్షేఆఖ్యాతం అథవాక్యస్యోపచ్ఛేదః సదనంప్రవిశ్యఅనుజసన్నిధౌతద్వచఃకృష్ణాఆచచక్షేఆఖ్యాతా॥చక్షిఙోముహాదేర్ద్వికర్మకత్వాత్ప్రధానే కర్మణిలిట్ ॥ ౨౬ ॥ తతోద్రౌపదీకిమకార్షీదిత్యత్రాహ ॥ నిశమ్యేతి ॥ తతోద్రుపదాత్మజాద్రౌపదీద్విషతాంసిద్ధిం వృద్ధిరూపాం నిశమ్య ఆకర్ణ్య తతస్తదనంతరం తతోద్విషద్భ్యః ఆగతాస్తతస్త్యాః॥అవ్యయాత్త్యబితిత్యప్ - అపాకృగిరపకారాః కేశాపక

దుర్గాణాదీనాం వినియంతుం నిరోద్ధుం అక్షమా అసతీ నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య మన్యుర్వ్య
వసాయయోః క్రోధోద్యోగయోః దీపినీః సంవర్ధనీః గిరో వాచః - ఉదాజహార
ఉజ్జగాద॥ ౨౮॥ నృపమనుజ్ఞాపయితుమాహ॥ భవాదృశేష్వితి॥ భవాదృశైః భ
వద్విధాః పండితా ఇత్యర్థః॥ తేషువిషయే * త్యదాదిష్వి త్యాదినా కఞ్ - ఆ
సర్వనామ్న ఇత్యాకారాదేశః ప్రమదాజనోదితం స్త్రీజనోక్తం* వదేః క్తః-
వచిస్వపీత్యాది నా సంప్రసారణం అనుశాసనం నియోగవచన మధిక్షేపః తిర
స్కార ఇవ భవతి- అతో న యుక్తం వక్తమిత్యర్థః - తథాపి వక్తుమనుచితేపి-ని
రస్తనారీసమయాః త్యజితశాలీనతారూపస్త్రీసమాచారాః॥ స॥ సమయాః
శ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - దురాధయః సమయోల్లంఘ
నహేతుత్వాద్దప్రసహ్యా దుర్వ్యథాః॥ స॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః మాం
వక్తుం వ్యవసాపయంతి ప్రేరయంతి ప్రోత్సాహయంతీత్యర్థః నకించిదయుక్తం

> ద్విపతాం పాకృతీ స్తత స్తతస్త్యా వినియంతుమక్షమా । నృ
> పస్య మన్యువ్యవసాయదీపినీరుదాజహార ద్రుపదాత్మజా గిరః ॥
> ౨౮ ॥ భవాదృశేషు ప్రమదాజనోదితం భవత్యధిక్షేప ఇవా
> నుశాసనమ్। తథాపి వక్తుం వ్యవసాపయంతి మాం నిరస్తనారీస
> మయా దురాధయః॥ ౨౯ ॥ అఖండమాఖండలతుల్యధామభి
> శ్చిరం ధృతా భూపతిభిస్స్వవంశజైః । త్వయాత్మహస్తేన మ
> హీ మదచ్యుతా మతంగజేన స్రగివాపవర్జితా॥ ౩౦॥ వ్రజంతి
> తే మూఢధియః పరాభవం భవంతి మాయావిషు యే న మాయి

నః। ఇతి నామి తభావః॥ ౨౯। పపం నుజ్ఞాప్య కిముక్తం తయేత్యత్రాహ॥ అఖండమితి॥
ఆఖండలతుల్యధామభిరింద్రతుల్యప్రభావైః॥ స॥ ధామరశ్మౌ గృహే దేహే స్థా
నే జన్మప్రభావయోరితి హైమః - స్వవంశజైః భూపతిభిర్భరతాదిభిశ్చిరమఖం
డమవిచ్ఛిన్నం ధృతా మహీత్వయా మదం చ్యోతతీతి మదచ్యుత్ - క్విప్ - తేన మ
దస్రావిణా మాతంగజేన స్రగివ ఆత్మహస్తేన స్వకరేణ స్వచాపల్యేనేత్యర్థః-
అపవర్జితా పరిహృతా - స్వదోషాదేవాయమనర్థాగమ ఇతి భావః కులక్ర
మాగతా మహీ భవతా అకారణమేవత్యక్తా అత స్త్వత్తః ప్రతోష్యాయమనర్థః
యథా మత్తద్విపో మాలాం విసర్జనే పునరాదానే చ స్వాయమేవప్రభుః - త
థా భవానపి డపేక్షు యాత్యక్తామపి మహీం స్వీకర్తుం సమర్థ ఇతి నిందాస్తు
త్యా ప్రోత్సాహయతిస్మ॥ ౩౦॥ స్వదోషాదేవాయమనర్థాగమ ఇత్యుక్తం స
దోషః కుటిలేష్వకౌటిల్యమేవేత్యాహ॥ వ్రజంతీతి॥ మూఢధియో నిర్వివేకాః

దుర్బుద్ధయస్తే పరాభవం వ్రజంతి - యే మాయావిషు మాయావత్సు విషయే॥ అస్మాయామేధాస్రజో వినిరిత్యాదినా వినిప్రత్యయః - మాయినో మాయావంతః॥ వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతీనిప్రత్యయః - నభవంతి - అత్రార్థాంతరన్యాసః - ప్రవిశ్యేతి - శఠాః గూఢవిప్రియకారిణో ధూర్తాస్తథావిధానకుటిలానసంవృతాంగాన్ అవర్మితశరీరాన్ - నిశితా ఇషవ ఇవ ప్రవిశ్య ప్రవేశం కృత్వా ఆత్మీయా భూత్వా ఘ్నంతి హింసంతి హి ఆర్జవం హి కుటిలేషు న నీతిరితి భావః॥ ౩౧॥ నచలక్ష్మ్యాం చపల్యాదయమనర్థాగమః స్వోపేక్షాదోషమూలత్వాదిత్యాశయేనాహ॥ గుణేతి॥ అనురక్తసాధనోనుకూలసహాయవాన్ - ఉక్తంచ కామందకీయే॥ శ్లో॥ ఉద్యోగాదనివృత్తస్య సుసహాయస్య ధీమతః। ఛాయేవానుగతా తస్య నిత్యం శ్రీస్సహచారిణీతి - అనురక్తాశ్చ తే సనా ఇతి పాఠే - సమస్తజనాభిలషితగుణ ఇత్యర్థః - కులాభిమానీ కులశ్రియత్వాభిమానీ కులీనత్వాభిమానీ చ - త్వదన్యస్త్వత్తోన్యః॥ అన్యారాదిత్యాదినా పంచమీ - కోనరాధిపో పజైః సంధ్యాదిభిః సౌందర్యాదిభిశ్చ అనురక్తాం సానురాగిణీం కులజాం కులక్రమాదాగతాం కులీనాం చ - మనో

> నః । ప్రవిశ్య హి ఘ్నంతి శఠాస్తథావిధానసంవృతాంగాన్నిశి
> తా ఇవేషవః। ౩౧॥ గుణానురక్తామనురక్తసాధనః కులాభిమా
> నీ కులజాం నరాధిపః । పరైస్త్వదన్యః క ఇవాపహారయేన్మనో
> రమామాత్మవధూమివ శ్రియమ్। ౩౨ ॥ భవంతమేతర్హి మన
> స్విగర్హితే వివర్తమానం నరదేవ వర్త్మని । కథం న మన్యు
> ర్జ్వలయత్యుదీరితశ్శమీతరుం శుష్కమివాగ్నిరుచ్ఛిఖః॥ ౩౩॥

రమాం మనోహరాం - శ్రియం సంపదం ఆత్మనస్స్వాం వధూమివ స్వభార్యామివ ॥ ని॥ వధూర్జాయాస్నుషాస్త్రీ చేత్యమరః - పరైశ్శత్రుభిః - అపహారయేత్స్వయమేవాపహారం కారయేదిత్యర్థః - కళత్రాపహారవల్లక్ష్మ్యపహారోపి రాజ్ఞామాసహనీకరత్వాదనుపేక్ష్య శ్రీయ ఇతి భావః॥ ౩౨॥ అథ వశిభిః కోపోద్దీపనం కరోతి॥ భవంతమితి॥ హే నరదేవ నరేంద్ర ఏతర్హి ఇదానీం అస్మిన్నవసరే ఇత్యర్థః॥ ని॥ ఏతర్హి సంప్రతీదానీమధునాసాంప్రతం తథేత్యమరః॥ ఇదమో ర్హిలితి హిల్ ప్రత్యయః ఏతేతౌరథోరిత్యేతాదేశః ఆపదమేవాహ మనస్విగర్హితే శూరజుగుప్సితే వర్త్మని మార్గే వివర్తమానం - శత్రుకృతాం దుర్దశామనుభవంతమిత్యర్థః భవంతం త్వాం ఉదీరిత ఉద్దీపితో మన్యుః క్రోధః శుష్కం నీరసం॥ శుషేః క ఇతి నిష్ఠాయాం తకారస్య కకారాదేశః - శమీ చాసౌ తరుశ్చేతి విశేషణసమాసః - తం శమీతరుం శమీగ్రహణం శీఘ్రజ్వలనస్వభావకృతం - ఉచ్ఛిఖ ఉద్గతజ్వాలః ॥ ని ॥ ఘృణిర్జ్వాలే అపి శిఖే ఇత్యమరః - అగ్నిః వహ్ని

రివకథంనజ్వలయతిజ్వలయితుముచితమిత్యర్థః* మితాంప్రాస్య ఇతిప్రాస్య॥ ౩౩ ॥ నన్వతంశ్మత్రుత్వాదయంక్రోధస్త్యాజ్య ఏవేత్యాశంక్యాహ॥అవంధ్యేతి॥అవంధ్యఃకోపోయస్యతస్యఅవంధ్యకోపస్య - అతఏవఆపదాంనిహంతుఃనిగ్రహానుగ్రహసమర్థస్యేత్యర్థః పుంసఇతి శేషః - దేహినోజంతవఃస్వయమేవవశ్యావశంగతాభవంతి* వశంగతఇతియత్ప్రత్యయః- అతఃకోపినాభవితవ్యమిత్యర్థఃవ్యతిరేకేత్వనిష్టమాచష్టే- అమర్షశూన్యేనసిష్యోపేనజంతునా- కస్యయాశోకఇతివత్ హితాతృతీయా- హృదయస్యకర్మహార్దం స్నేహః॥ని॥ ప్రేమానాప్రియతాహార్దంప్రేమస్నేహఇత్యమరః* యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః హృదయస్యహృల్లేఖయద్లేష్వితిహృదాదేశః జాతహార్దేనజాతస్నేహేనసతాజనస్యాదరఃప్రీతిర్నాస్తి- విద్విషాద్విషతాచసతాఆదరోన- అమర్షహీనస్యవాగద్వేషావకించిత్కరత్వాదగణ్యావిత్యర్థఃఅథవావిద్విషాసతాదరోభయంన ॥ని॥ దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రఇత్యమరః - ఏకస్మిన్నేవప్రయోగేసంధివశాద్ద్వేధాపదచ్ఛేదఃపుంవాక్యేషునదోషః - అతఃస్థానేకోపఃకార్యఃత్యాజ్య

అవంధ్యకోపస్యనిహంతురాపదాంభవంతివశ్యాస్స్వయమేవ
దేహినః । అమర్షశూన్యేనజనస్యజంతునానజాతహార్దేన
నచవిద్విషాదరః ॥౩౪॥ పరిభ్రమల్లోహితచందనోచితఃప
దాతిరంతర్గిరిరేణురూషితః । మహారథస్సత్యధనస్యమాన
సందనోతినోకచ్చిదయంవృకోదర ॥౩౫॥ విజిత్యయఃప్రా
జ్యమయచ్ఛదుత్తరాన్కురూనకుప్యంవసువాసవోపమః । స

త్వేస్థానేకోపఇతిభావః ॥౩౪॥ పరిభ్రమన్నితి॥లోహితచందనోచితఃఉచితలోహితచందనః* వాహితాగ్న్యాదిష్వితిసాధుః - అభ్యస్తరక్తచందనఇత్యర్థః॥ని॥ అభ్యస్తేప్యుచితంన్యాయమితియాదవః మహారథోరథచారీఉభయత్రాపిప్రాగితిశేషః-అద్యతురేణురూషితోధూళిచ్ఛురితః- సద్యోఽపిమతతిగచ్ఛతీతిపదాతిః - పాదచారీ*అజ్యతిభ్యాంచేత్యనువృత్తౌపాదేచేత్యౌణాదికఇన్ప్రత్యయః- పాదస్యపదాజ్యాతిగోపహతేష్వితిపదాదేశః- అంతర్గిరిగిరిష్వంతఃఅవ్యయంవిభక్తీత్యాదినావిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః - గిరేశ్చసేనకస్యేతివికల్పాత్సమాసాంతభావః- పరిభ్రమన్సంచరన్నయంవృకోదరోభీమఃసత్యధనస్యేతిసోల్లుంఠవచనం- అద్యాపిసత్యమేవరత్యుతేనతుభ్రాతరఇతిభావః తవేతిశేషః- మానసంమనోమనోతికచ్చిన్నపరితాపయతికిం ॥ని॥ కచ్చిత్కామప్రవేదనఇత్యమరః- స్వాభిప్రాయవిష్కరణంకామప్రవేదనం ॥౩౫॥ ఇత్యేవంవృకోదరభేదయోత్పాదనేనరోషోద్దీపనమభిధాయధనంజయంప్రత్యాహ ॥ విజి

త్యేతి ॥ ఉపమీయతే నయేత్యుపమా - అతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్ - వాసవ ఇం
ద్ర ఉపమా యస్య స వాసవోపమః ఇంద్రతుల్యో యోధో ధనంజయః - ఉత్తరాన్
కురూన్మేరోరుత్తరాన్ మానుషాన్ దేశవిశేషాన్ విజిత్య ప్రాజ్యం ప్రభూతం ॥ని॥
ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమిత్యమరః - కుప్యాదన్యదకుప్యం హేమరూప్యాత్మ
కం ॥ని॥ స్యాత్కోశశ్చ హిరణ్యం చ హేమరూప్యే కృతాకృతే । తాభ్యాం య
దన్యత్తత్కుప్యమిత్యమరః - వసు సువర్ణరజతమణిముక్తాదికం ధనం అచ్ఛాత్ ద
త్తవాన్* పాఘ్రేత్యాదినా దాణో యచ్ఛాదేశః సధనంజయః ధనంజయతీ
తి ధనంజయోఽర్జునః* సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ఖచ్ ప్రత్యయః - అరు
ర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః - అధునా అస్మిన్ కాలే అధునేతి పాతనాత్సా
ధుః- తపవల్కవాసాంస్యాహరన్ సంపాదయన్- కథం తవ మన్యుం క్రోధం దుః
ఖం వా న కరోతి- అథవా వల్కవాసాంస్యాహరన్ ధారయన్ ఏవ మన్యుం కథం న
కరోతి- ధనంజయగ్రహణం ప్రావీణ్యప్రకటనార్థం ॥ ౩౦ ॥ నకులః సహదేవౌ
ప్రత్యాహ ॥వనాంతేతి॥ వనాంతో వనభూమిరేవ శయ్యా తయా కఠినీకృతాకృ

వల్కవాసాంసి తవాధునాహరన్ కరోతి మన్యుం న కథం ధనం
జయః ॥౩౧॥ వనాంతశయ్యాకఠినీకృతాకృతీ కచాచితౌ విష్వ
గివాగజౌ గజౌ । కథం త్వమేతౌ ధృతిసంయమౌ యమౌ విలో
కయన్నుత్సహసే న బాధితుమ్ ॥౩౨ ॥ ఇమామహం వేద న తా
వకీం ధియం విచిత్రరూపాః ఖలు చిత్తవృత్తయః । విచింతయం

తీ కఠినీకృతదేహౌ ॥ని॥ ఆకారో దేహ ఆకృతిరితి వైజయంతీ- విష్వక్సమంతతః ॥
ని॥ సమంతతస్తు పరితః సర్వతో విష్వగిత్యపీత్యమరః కచాచితౌ కచవ్యాప్తౌ వికీ
ర్ణకేశావిత్యర్థః - అతఏవ అగజౌ గిరిసంభవౌ గజావివ స్థితౌ ఏతౌ యమౌ
యుగ్మజాతౌ మాద్రీపుత్రావిత్యర్థః ॥ని॥ యమో దండధరే ధ్వాంక్షే సంయమే
జేఽపి చేతి విశ్వః- విలోకయంస్త్వం కథం ధృతిసంయమౌ సంతోషనియమౌ ॥ని॥
ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిష్వితి విశ్వః - బాధితుం నోత్సహ
సే న ప్రవర్తసే * శకధృషేత్యాదినా తుమున్ అహో తే మహాధైర్యమితి సో
ల్లుంఠనవచనం ॥౩౩॥ అథ రాజ్ఞో మదనాశం పరిశంకయితుముపోద్ఘాతమాహ ॥ప్ర
కృతార్థం వర్ణయితు మర్థాంతరవర్ణనముపోద్ఘాతః ఇమామితి ॥ ఇమాం
వర్తమానాం తవేమాం తావకీం త్వదీయాం* తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః తవక
మమకావేకవచన ఇతి తవకాదేశః - ధియం త్వదాపద్విషయాం చిత్తవృత్తిం అ
హం న వేద కీదృశీ వా న వేద్మి పరబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాదితి భావః * విదో లటో వేతి
ణలాదేశః-న చాస్మదృష్టాం తేనానన్యత్వాత్ దుఃఖితత్వం మమమాతుం శక్యతే-ఇ

రాదిష్వనైకాంతికత్వాదిత్యాశయేనాహ- చిత్తవృత్తయః చిత్తవ్యాపారాః చిది త్రరూపాః ధీరత్వాధీరత్వాద్యనేకప్రకారాః ఖలు గ్లీతుపశామ్యత్యుత్పన్నాం భవదాపదం విచింతయంత్యాః మమ చేతశ్చిత్తం ఆధయో మనోవ్యథాః ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః ప్రసభం ప్రసహ్య రుజంతి భఞ్జంతి* రుజో భంగ ఇతి ధాతోర్లట్- పశ్యతామపి మన్సుహామః ఖజననీత్వద్విపత్తిరనుభవితారం త్వాం న వికరోతీతి మహచ్చిత్రమిత్యర్థః చేత ఇతి రుజార్థానాం భావవచనానామజ్వరేతి షష్ఠీ న భవతి తత్ర శేషాధికారాచ్ఛేషత్వస్యావివక్షితత్వాదితి॥ ౩౬॥ తదాసదమేవ శ్లోకత్రయేణాహ॥ పురేతి॥ యస్త్వం మహాధనం బహుమూల్యం శ్రేష్ఠమిత్యర్థః॥ని॥ 'మహాధనం మహామూల్య ఇతి విశ్వః - శయనం శయ్యామధిరూఢస్సన్ స్తుతిగుణోత్కర్షణకథనం గీతిః గానం మంగళం చ ఇష్టదేవతాదేశవచనం తేషాం ద్వంద్వః తైః యద్వా స్తుతయో గీతయశ్చ తా ఏవ మంగళాని తైః కరణభూతైః పురా విబోధ్యసే వైతాళికైరితి శేషః పూర్వం విబోధిత ఇత్యర్థః* పురాలుజా స్మేతి భూతార్థే లట్ స త్వం అదభ్రదర్భాం బహుళకుశాం॥ని॥ అదభ్రం బహుళం బహు।

త్వాభవదాపదం పరాం రుజంతి చేతః ప్రసభం మమాధయః॥
౩౬ ॥ పురాధిరూఢశ్శయనం మహాధనం విబోధ్యసే యస్స్తుతి
గీతిమంగళైః । అదభ్రదర్భామధిశయ్య స స్థలీం జహాసి ని
ద్రామశివైశ్శివారుతైః ॥ ౩౭ ॥ పురోపనీతం నృప రామణీయ
కం ద్విజాతిశేషేణ యదేతదంధసా । తదద్య తే వన్యఫలాశినః

అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భ ఇతి చామరః- స్థలీమకృత్రిమభూమిం *జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమా స్థలీ ఙీప్ ఏతేన దుస్సహాస్పర్శత్వముక్తం-అధిశయ్య శయిత్వా* అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం* అయస్యైకతీత్యయఙాదేశః అశివైరమంగళైః శివారుతైః క్రోష్టువాసితైః॥ని॥శివా హరీతకీ క్రోష్ట్రీ శమీ నద్యామలక్యభే ఇతి వైజయంతీ-నిద్రాం జహాసి-అద్యేతి శేషః॥ ౩౭॥ పురేతి॥ హే నృప యదేతత్పురోపనీతం వపుః పురా ద్విజాతిశేషేణ ద్విజభుక్తావశిష్టేన అంధసా అన్నేన॥ ని ॥ భిస్సాస్త్రీ భక్తమంధోన్నమిత్యమరః - ద్విజాతీయేషాం తే ద్విజాతయః తదుక్తం॥ శ్లో-జన్మనా జాయతే శూద్రస్సంస్కారైర్ద్విజ ఉచ్యత ఇతి॥ దంతవిప్రాండజా ద్విజా ఇత్యమరః - రమణీయస్య భావో రామణీయకం- మనోహరత్వముపనీతం ప్రాపితం* నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్ప్రధానే కర్మణి క్తః ॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి వచనాత్ అద్య వన్యఫలాశినస్తే తతద్వపుః-యశసా సమం పరమతిమాత్రం కార్శ్యం పరైతి ప్రాప్నోతి- ఉభయమపి

...యతత్ఇత్యర్థః- అత్రసహోక్తిరలంకారః- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే॥ శ్లో॥ సాసహోక్తిస్సహార్థస్యబలాదేకార్థవాచకమితి॥ ౪౦॥ అనారతమితి॥ అనారతమజస్రంమణిపీఠశాయినా మణిమయపీఠస్థాయినా యౌచరణౌ రాజశిరస్స్రజాంనమద్భూపాలమాలిస్రజాంరజఃపరాగః అరంజయత్ -తౌ తేచరణౌ మృగైర్ద్విజైశ్చతపస్విభిశ్చ-ఆలూనశిఖేషుభిన్నాగ్రేషు- యద్వామృగాణాంద్విజైర్దంతైః బర్హిషాంకుశానాం॥ని॥ బర్హిఃకుశహుతాశయోరితివిశ్వః వనేషునిషీదతఃతిష్ఠతః॥నను సర్వప్రాణిసాధరణ్యామాపది కాపరివేదనేత్యత్రాహ॥ద్విషదితి॥యస్మాత్ కారణాదియందశా ఈదృశ్యవస్థా॥సి॥దశావస్థాఽవస్థాయామితివిశ్వః ద్విషంతోనిమిత్తంయస్యాస్సాద్విషన్నిమిత్తా-శత్రుకృతేత్యర్థః తతస్తస్మాత్ మేమనఃసమూలంనిశ్శేషమున్మూలయతీవ ఉత్పాటయతీవ-వై

పరంపరైరతికార్శ్యేణయశసాసమంవపుః ॥ ౪౦ ॥ అనారతం యౌ మణిపీఠశాయినా వరంజయద్రాజశిరస్స్రజాంరజః । నిషీదతస్తౌచరణౌ వనేషు తే మృగద్విజాలూన శిఖేషుబర్హిషామ్॥ ౪౧ ॥ ద్విషన్నిమిత్తాయదియందశాతతస్సమూలమున్మూలయతీవ మే మనః । పరైరపర్యాసితవీర్యసంపదాంపరాభవోప్యుత్సవఏవమానినామ్ ॥ ౪౨ ॥ విహాయశాంతిం నృప ధామతత్పునః ప్రసీదసంధేహివధాయ విద్విషామ్ । వ్రజంతి శత్రూనవధూయనిస్పృహాశ్శమేనసిద్ధింమునయోన భూభృ

...కిత్వాసన్నషఃఖమిత్యాహ॥పరైరితి॥పరైశ్శత్రుభిరపర్యాసితా అపర్యావర్తితాఅధ్వంసితావీర్యసంపద్యేషాం తేషాం-మానినాంపరాభవోపి ఉత్సవఏవ ఆనందఏవేతి-వైధర్మ్యేణార్థాంతరన్యాసః మానహానిస్సహ్యా నత్వాపదితి భావః-యద్వా-కింభవత్యాఏవ అస్మాకమపికార్యమేవేత్యత్రాహ॥ పరైరితి॥ పరైరపర్యాసితవీర్యసంపదాంమానినాంభవతాం-పరాభవోప్యుత్సవఏవేత్యాత్మక్లేశప్రకటయత్పరాభవముఖేన॥ ౪౨॥ తర్హి కింకార్యమిత్యతఆహ॥ విహాయేతి॥ హేనృపశాంతింశమంవిహాయతత్ప్రసిద్ధంధామ తేజఃయద్వా-తద్ధామరాజతేజః విద్విషాంవధాయపునస్సంధేహిఅంగీకురు ప్రసీదప్రసన్నోభవ ప్రార్థనాయాంలోట్ ననుశమేనకార్యసిద్ధౌకింక్రోధేనేత్యత్రాహ ॥ వ్రజంతీతి॥ నిస్పృహాఃనిరీహాః మునయః-శత్రూన్ అపిధూయఅనిర్జిత్య - శమేనక్రోధవర్జనేన- సిద్ధింఅభీష్టసిద్ధిం మోక్షాఖ్యాంవ్రజంతి - భూభృతస్తునవ్రజంతి - కై

వల్యశౌర్యవద్రాజకార్యం న శాంతిసాధ్యమిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ నృపధామ్నైవ నాస్తి
త్యాశంక్య సత్త్వం ప్రకటయితుమాహ ॥ పురస్సరా ఇతి ॥ కించ ధామవతాం తే
జస్వినాం - మానవతామితి పాఠే - అహంకారిణాం పరాపకారాసహిష్ణూనామి
త్యర్థః - పురస్సరంతీతి పురస్సరాః - అగ్రేసరాః * పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరిత్యప్ర
త్యయః - యశోధనాః భవాదృశాః - సుమహస్సుమహతి మహస్సమిదృశముక్తప్ర
కారం వికారమపకారం ప్రాప్య చ - రతిం సంతోషమధికుర్వతే స్వీకుర్వతే చేత్త
ర్హి హంత ఇతి ఖేదే - మనస్వితా అభిమానితా నిరాశ్రయా సతీ హతా నష్టా - తే
జస్విజనైకశరణత్వాన్మనస్వితాయా ఇత్యర్థః అతః పరాక్రమితవ్యమితి భావః
యద్యప్యత్ర ప్రసహనస్యాసంగతేరధిపూర్వాత్కృఞో ఽధేః ప్రసహనే ఇత్యా
త్మనేపదం న భవతి - ప్రసహనం పరిభవ ఇతి కాశికాకారః తథాప్యస్యాః కర్త్రభిప్రా
యక్రియాయామేవ ప్రయోజకత్వాత్కర్త్రభిప్రాయే స్వరితేత ఇత్యాత్మనే
పదం సిద్ధం ॥ ౨౨ ॥ సత్యపి తస్మిన్ ధామని న తత్ర రుచిరిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ అథ ప

తః ॥ ౨౩ ॥ పురస్సరా ధామవతాం యశోధనాస్సుదుస్సహం
ప్రాప్య నికారమీదృశమ్ । భవాదృశాశ్చేదధికుర్వతే రతిం ని
రాశ్రయా హంత హతా మనస్వితా ॥ ౨౪ ॥ అథ క్షమామేవ ని
రస్తవిక్రమశ్చిరాయ పర్యేషి సుఖస్య సాధనమ్ । విహాయ ల
క్ష్మీపతిలక్ష్మ కార్ముకం జటాధరస్సన్ జుహుధీహ పావకమ్ ॥
౨౫ ॥ న సమయపరిరక్షణం క్షమం తే నికృతిపరేషు పరేషు భూ

క్షాంతరే - నిరస్తవిక్రమస్సన్ చిరాయ చిరకాలేనాపి క్షమాం శాంతిమేవ ॥ ని ॥
క్షితిక్షాంత్యోః క్షమేత్యమరః సుఖస్య సాధనం పర్యేషి అవగచ్ఛసి నిశ్చినోషీ
త్యర్థః - తర్హి - లక్ష్మీపతిలక్ష్మ రాజచిహ్నం కర్మాణి సమర్థం కార్ముకం -
విహాయ - ధరతీతి ధరః * పచాద్యచ్ జటానాం ధరో జటాధరో జటిలస్సన్ ఇహ
వనే పావకం జుహుధి పావకే హోమం కుర్విత్యర్థః - అధికరణే కర్మత్వో
పచారః - నిరక్తస్యేంధనమసీత్యర్థః * హుఝల్భ్యో హేర్ధిరితి ధిరాదే
శః ॥ ౨౫ ॥ అథ సమయోల్లంఘనాద్బిభేషి - తదపి న కించిదిత్యాహ ॥ న సమయే
తి ॥ పరేషు శత్రుషు - వికృతిః శాఠ్యం పరం ప్రధానం యేషు తేషు తథోక్తేషు - అప
కారతత్పరేషు సత్సు - భూరిధామ్నో మహాతేజసః ప్రతీకారక్షమస్యేత్యర్థః -
తే తవ సమయం త్రయోదశసంవత్సరాణి వనే వత్స్యామీత్యేవంరూపాం సంవిత్
ని ॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - తస్య పరిరక్షణం ప్ర
తీక్షణం న క్షమం న యుక్తం ॥ ని ॥ యుక్తే క్షమం శక్తే హితే త్రిష్విత్యమరః - హి
యస్మాత్ విజయార్థినో విజిగీషవః - క్షితీశాః అతిషుద్విషయే సోపధి సకపటం

[illegible]॥ని॥ కపటో(స్త్రీ)వ్యాజదమ్భోపధయశ్ఛద్మకైతవే [illegible]సం
ధిదూషణాని విదధతి కేన ధర్మ్యేణ వేనదమ్భ [illegible] సంధింవిఘటయ [illegible]
ర్థః - శక్తస్య హి విజిగీషోస్సర్వథా కార్యసాధనం ప్రధానం [illegible] యనీ
తిమార్గాదిక మశక్తస్యేతి భావః. అర్థాంతరన్యాసోలంకారః- పుష్పితాగ్రావృ
త్తం తల్లక్షణం॥శ్లో॥ అయుజినయుగరేఫతో యకారో యుజిచనజౌజరగాశ్చపు
ష్పితాగ్రే॥౪౫॥ ఉక్తమర్థమాశీర్వాదపూర్వకముపసంహరతి॥ విధీతి॥ వి
ధిర్దైవం॥ని॥ విధిర్విధానే దైవేచేత్యమరః- సమయః కాలః తయోర్నియోగా
న్నియమనాద్ధేతోః తయోర్ధురంధరత్వాదితి భావః - యద్వా విధేస్సమయః
కాలః తస్య నియోగాత్సంబంధాత్ - అగాధే మగ్నే ఆపత్పయోధిరివేత్యుప
మితసమాసః - దినకృతమివేతివక్ష్యమాణానుసారాత్ - తస్మిన్ ఆపత్పయో
ధౌ మగ్నం- సూర్యోపి సాయం సాగరే మజ్జతి ప్రాతరున్మజ్జతి చేత్యాగమః - దీ
ప్తిః ప్రతాపః ఆతపశ్చ తస్యాః - సంహారేణ సంకోచేన జింహమప్రసన్నం శిథిలవ
సుం శిథిలధనం అన్యత్ర శిథిలరశ్మిం॥ని॥ వసుర్దేవేగ్నౌ రశ్మౌచ వసు తోయే ధనే మ

రిధామ్నః । అరిషు హి విజయార్థినః క్షితీశా విదధతి సోపధి సం
ధిదూషణాని॥౪౫॥ విధిసమయనియోగాద్దీప్తిసంహారజింహం
శిథిలవసుమగాధే మగ్నమాపత్పయోధౌ। రిపుతిమిరముదస్యో
దీయమానం దినాదౌ దినకృతమివ లక్ష్మీస్త్వాం సమభ్యేతు

ణాపితి వైజయంతీ- శిథిలబలమితి పాఠే తు ఉభయత్రాపి శిథిలశక్తికమిత్యర్థః-
శిథిలవశమితి పాఠే వశః అభిప్రాయః తథాలోకే ప్రయోగః గవవశే దేవదత్తో
వర్తత ఇత్యాదిః శిథిలదశమితి పాఠే దశా అవస్థా- రిపుస్తిమిరమివేతి రిపుతిమి
రం- ఉదస్య నిరస్య ఉదీయమానముద్యంతం॥ ఇణ్ గావితి ధాతోర్దైవాదికా
త్కర్తరి శానచ్ - త్వాం చ నాదౌ దినకృతమివ లక్ష్మీః భూయః సమభ్యేతు భజ
తు॥ ఆశిషి లిఙ్లోటావితి లోట్- చమత్కారకారితయా మంగళాచరణరూప
తయా చ సర్గాంత్యశ్లోకే లక్ష్మీశబ్దప్రయోగః - యథాహ భగవాన్ భాష్యకా
రః॥ మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ శాస్త్రాణి ప్రథంతే వీరపురు
షాణ్యాయుష్మత్పురుషాణి చ భవంతి- తదధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతీతి- పూ
ర్ణోపమేయం- మాలినీవృత్తం- తల్లక్షణం॥ శ్లో॥ ననమయయయుతేయం మా
లినీ భోగిలోకైరితి॥ సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః యథాహ దండీ॥శ్లో॥ సర్గై
రనతివిస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః । సర్వత్ర భిన్నసర్గాంతైరుపేతం
లోకరంజనమితి॥ ... ... *

అత్ర కవిః కావ్యస్య మహాకావ్యత్వం సర్గాంతే పరిసమాప్తిం కథయతి॥ ఇతిశ్రీ ఇతి శ్రీశబ్దేన సమాప్తౌ - భారవికృతావితి కవినామకథనం - మహాకావ్య ఇతి మహాచ్ఛబ్దేన లక్షణసంపత్తిస్సూచితా - కిరాతార్జునీయ ఇతి కావ్యవర్ణ్య యోః కథనం - ప్రథమస్సర్గః - సమాప్త ఇతి శేషః - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - కిరాతార్జునౌ శివార్జునావధికృత్య కృతో గ్రంథః కిరాతార్జునీయం॥ శిశుక్రందఇతి ద్వంద్వాచ్ఛప్రత్యయః - రాఘవపాండవీయమితివత్ - తథాప్యర్జునఏవా త్ర నాయకః కిరాతస్తు తదుత్కర్షాయ ప్రతిభటతయా వర్ణితః - యథాహదం డీ॥ శ్లో॥ వంశవీర్యప్రతాపాదీన్ వర్ణయిత్వారిపోరపి। తజ్జయాన్నాయకోత్క ర్షకథనంచధినోతియఇతి॥ అథాయం సంగ్రహశ్లోకః॥ నేతామధ్యమపాండ

భూయః॥ * ఇతిశ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే

మహాకావ్యే ప్రథమస్సర్గః

వో భగవతో నారాయణస్యాంశజస్తస్యోత్కర్షకృ తేను వర్ణ్యచరితో దివ్యః కిరాతః పునః। శృంగారాదిరసోయమత్ర విజయీ వీరప్రధానోరసశ్శైలాద్యా నిచవర్ణితాని బహుశో దివ్యాస్త్రలాభః ఫలమితి॥ ... ...*

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యా

యాం ఘంటాపథసమాఖ్యాయాం ప్రథమస్సర్గః

సమాప్తః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే - ద్వితీయస్సర్గః

౧ ॥ ఇత్థంనీతిమార్గోపదర్శనే కృతేసతికింజాతమిత్యత్రాహ ॥ విహితామి తి॥ అథవృకోదరోభిమః- ప్రియయాద్రౌపద్యా - ప్రియాగ్రహణమస్యహితోవ చేశతాత్పర్యసూచనార్థం - విహితాంఅభిహితామిత్యర్థః - విపూర్వస్య దధాతేఃక్రియాసామాన్యవాచినోయోగ్యవిశేషపర్యవసానాత్ - మనఃప్రి యామభిమతార్థయోగాన్మనోహరాం - విశేషణద్వయేనాపి గిరోగ్రాహ్య త్వముక్తం- గిరం- గరీయసీంసారవత్తర్వాంనిశ్చిత్యనృపంయుధిష్ఠిరం - ఉపప త్తిమత్ యుక్తియుక్తం - ఊర్జితాశ్రయముదారార్థంవచనం - ఊచేఉక్త వాన్* కర్తరిలిట్ - బ్రుఞోవచిరాదేశః- బ్రువిశాసీత్యాదినాద్వికర్మకత్వం.

౧ ॥ విహితాంప్రియయామనః ప్రియామథనిశ్చిత్య గిరంగరీ యసీమ్ । ఉపపత్తిమదూర్జితాశ్రయంనృపమూచే వచనం వృకోదరః॥ ౨॥ యదవోచదవేక్ష్యమానినీపరితస్నేహమయేన చక్షుషా । అపివాగధిపస్యదుర్వచంవచనంతద్విదధీతవిస్మ యమ్ ॥ ౩॥ విషమోపివిగాహ్యతేనయఃకృతతీర్థఃపయసా

అకథితంచేతినృపస్యకర్మత్వం - అస్మిన్సర్గే వియోగినీవృత్తం - తల్లక్షణం తు॥శ్లో॥ విషమేససజాగురుస్సమేసభరాలోథగురుర్వియోగినీతి॥ ౨॥తేంతద్వ చనంతదాహ॥ యదితి॥ మానినీకులాభిమానవతీద్రౌపదీ - స్నేహమయేన స్నేహప్రచురేణ* తత్ప్రకృతవచనేమయట్ - చక్షుషాజ్ఞానచక్షుషాపరేనా ప్తత్వముక్తం - పరితో వేక్ష్యసర్వతోపినిచ్యాయద్వచనమవోచత్ - బ్రువో వచేర్వాలుజ్- వచేరుమిత్యుమాగమః- వాగధిపస్యబృహస్పతేరపి - దుర్వచం వక్తుమశక్యం* శేషషష్ఠీయంనకృద్యోగలక్షణా - అతోనలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధోనా- స్తితద్వచనంవిస్మయంవిదధీత- సర్వస్యాపీతిశేషః- అథవా వాగధిపస్యాపివిస్మయంవిదధీతేతిసంబంధః - దుర్వచంకేనాపీతిశేషః యత స్త్రైణమపిశాస్త్రమనురుణద్ధిహితంచానుబధ్నాతి - అతోవిస్మయకరంగ్రా హ్యంచైతద్వచనమితి తాత్పర్యార్థః ॥ ౩ ॥ విస్మయకరత్వే హేతుమాహ విషమఇతి - విషమోపిదుర్బోధోపిఅన్యత్రమప్రవేశోపి నయోనీతిశాస్త్రే

సయసామాశయోహ్రదఇవ-కృతతీర్థఃకృతాఖ్యాసాధ్యపాయస్సః॥ని॥ తీర్థంశాస్త్రాధ్వరక్షేత్రోపాయోపాధ్యాయమంత్రిష్వితివిశ్వః- అన్యత్రకృతజలావతారస్సః॥ని॥యోనౌజలావతారేచతీర్థమితిహలాయుధః- విగాహ్యతేవిగృహ్యతేప్రవిశ్యతేచ - కింతుతత్రనయేసతాదృశఃపురుషఃవిశేషదుర్లభః అత్యంతందుర్లభఃయః కృత్యంసంధివిగ్రహాదికార్యం స్నానాదికంచతస్యవర్త్మని- సత్పాథు-దేశకాలాద్యవిరుద్ధంయథాతథేత్యర్థః-అన్యత్రగర్తగ్రాహపాషాణాదిరహితం-ఉపన్యస్యతిఉదాహరతి॥ని॥ ఉపన్యాసస్తువాఙ్ముఖం। ఉపోద్ఘాతఉదాహారఇత్యమరః- యథాకేచిత్ కృతతీర్థేపయసిగంభీరేపి ప్రవేష్టారస్సంతితీర్థకరస్తువిరళః- తద్వస్మింతావపినిగూఢమపితత్త్వం సతివక్తరి బోద్ధారస్సంతివక్తాతునసులభః - ఇయంచద్రౌపదీసాధువక్త్రీతి యుజ్యతేవిస్మయఇతితాత్పర్యార్థః॥౮॥ అథగ్రాహ్యత్వేహేతుమాహ॥పరిణామేతి॥పరిణామః ఫలకాలఃఅన్యత్రపరిపాకావస్థాచతత్రసుఖేహితే॥ని॥శస్తంచాథత్రిషుద్రవ్యే పాపపుణ్యసుఖాదిచేత్యమరః - సుఖశబ్దస్యవిశేష్యలింగత్వం-గరీయసిగుర్వర్థ

మివాశయః । సతుతత్రవిశేషదుర్లభ స్సముపన్యస్యతికృత్య
వర్త్మని యః॥ ౮॥ పరిణామసుఖగరీయసివ్యథకేస్మిన్వచసిక్షు
లౌజసామ్ । ఇతివీర్యవతీవభేషజేబహురల్పీయసి దృశ్యతేగు
ణః ॥ ౯ ॥ ఇయమిష్టగుణాయరోచతాం రుచిరార్థాభవతేపి
భారతీ । ననువక్తృవిశేషనిస్పృహా గుణగృహ్యా వచనేవిప

ప్రతిపాదకేఅర్థభూయిష్ఠేశ్రేష్ఠేచ- క్షుద్రౌజసాం - ఉభయత్రాపిక్షీణశక్తీనాంవ్యథకేయుద్వేపోద్బలకత్వాద్భయంకరేఅన్యత్రాదౌసంతాపాది దుఃఖజనకేఅల్పీయసిఅల్పాక్షరేఅల్పమాత్రేచ-ఉక్తంచ॥శ్లో॥స్వల్పాచమాత్రాబహుళోగుణశ్చేతి-అస్మిన్వచసిఅతివీర్యవతి అత్యంతసామర్థ్యవతిభేషజే ఔషధఇవ॥ని॥ భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః- బహురధికోగుణః మానత్రాణరాజ్యలాభాదిఃఆరోగ్యబలపోషాదిశ్చదృశ్యతే- అతోగ్రాహ్యమస్యావచనమితిభావః॥౯॥ సత్యమేవతథాపిమహ్యంనరోచతేకింకరోమీత్యతఆహ॥ ఇయమితి॥ రుచిరార్థాహితార్థసంపన్నేతిరుచిహేతూక్తిః - ఇయంభారతీద్రౌపదీవాక్యం-ఇష్టగుణాయఅభిమతగుణాయగుణగ్రాహిణేఇత్యర్థః భవతేతుభ్యం* రుచ్యర్థానాంప్రీయమాణఇతిసంప్రదానాచ్చతుర్థీ- రోచతాంస్వదతాంభవతాపిస్వీక్రియతామిత్యర్థః* విధ్యర్థేలోట్- హితవచనేబలాదపీచ్ఛాంకుర్యాదౌషధవదితిభావః తథాపిస్త్రైణేవచసికాత్రశ్రద్ధాతత్రాహ॥నన్వితి॥ గుణానాం

గృహ్యగుణగృహ్యాః గుణపక్షపాతిన ఇత్యర్థః॥ పదాన్యరిబాహ్యపక్షేషు చేతి గ్రహేః క్యప్-విపశ్చితో విద్వాంసః॥ ని॥ విద్వాన్విపశ్చిద్దోషజ్ఞ ఇత్యమరః- వచనే విషయే వక్తృవిశేషే స్త్రీపుంసాదిలక్షణే నిస్స్పృహేన సునిరాశాః ఖలు- అర్థప్రకర్షమేవ కాంక్షంతి న వక్తృప్రకర్షం॥ బాలాదపి సుభాషితమితి మనువచనాదితి భావః॥ ౬॥ సంప్రతి స్వయముపాలభతే॥ చతసృష్వితి॥ హే నృప చతసృష్వపి విద్యాసు ఆన్వీక్షిక్యాదిషు- యద్వా నృపాణాం విద్యాః నృపవిద్యాః యాస్తాః॥ శ్లో॥ ఆన్వీక్షికీ త్రయీ వార్తా దండనీతిశ్చ శాశ్వతీ। విద్యా హ్యేతాశ్చతస్రస్తు లోకసంస్థితిహేతవ ఇతి కామందకః- నిరూఢిమాగతా ప్రసిద్ధిం గతా - అత ఏవ వివేకినీ సదసద్వివేకవతీ- యథామనుః॥ శ్లో॥ ఆన్వీక్షిక్యాం తు విజ్ఞానం ధర్మాధర్మౌ త్రయీస్థితౌ। అర్థానర్థౌ చ వార్తాయాం దండనీత్యాం నయానయావితి- తే మతిః కథం కరిణీ పంకమివ విపర్యయం వైపరీత్యం అవివేకిత్వరూపమేత్య అవసీదతి నశ్యతి- న యుక్తమిదమితి భావః॥ ౭॥ కిం నశ్ఛిన్నమిదానీం యేనోపాలభస ఇత్యత్రాహ॥ విధురమితి॥ త్వయి పరైశ్శత్రుభిః ఇమామీదృశీం అవగీ

శ్చితః॥ ౬॥ చతసృష్వపి తే వివేకినీ నృపవిద్యాసు నిరూఢిమాగ
తా। కథమేత్య మతిర్విపర్యయం కరిణీ పంకమివావసీదతి॥ ౭॥
విధురం కిమతః పరం పరైరవగీతాం గమితే దశామిమామ్। అ
వసీదతి యత్సురైరపి త్వయి సంభావితవృత్తి పౌరుషమ్॥ ౮॥
ద్విషతాముదయస్సుమేధసా గురురస్వంతతరస్సుమర్షణః।

రాంగమితాం॥ ౯॥ అవగీతం తు నిర్వాదే ముహుర్దృష్టే చ గర్హితే ఇతి విశ్వః దశామవస్థాం గమితే ప్రాపితే సతి సురైరపి సంభావితవృత్తి బహూకృతప్రసారం- అథవా నిశ్చితసద్భావం పౌరుషం పురుషకారః * యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః- అవసీదతి నశ్యతీతి యత్ - అతః పరం అతోఽన్యత్ అధికం వా కిం విధురం కింకష్టం న కించిదిత్యర్థః॥ ౯॥ విధురం ప్రత్యవాయే స్యాత్కష్టవిశ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ- అస్తీతి శేషః- అస్తిర్భవంతీపరః ప్రథమః పురుషోఽప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి భాష్యకారః- భవంతీతి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా- యుత్పౌరుషాధికస్య మదర్శాసా చ శత్రుకృతేతి మహత్కష్టం- తచ్చ త్వయ్యుపేక్షయేత్యుపాలభ్య స ఇత్యర్థః॥ ౮॥ అథోపేక్షా కాలత్వాదియముపేక్షేత్యాశంక్య నాయముపేక్షా కాల ఇతి వక్తుం తదేవ తావచ్ఛ్లోకద్వయేన వివినక్తి॥ ద్విషతామితి॥ భూతిముదయమిచ్ఛతా- శోభనా మేధా యస్య తేన సుమేధసా సుధియా * నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్- గురుర్మహానపి అస్వంతతరః అత్యంతమరంతుకః దో

స్మృతఇతీయావత్ -ద్విషతాముదయః అభివృద్ధిః సుఖేనమృష్యతేక్షమ్యతఇతిమ
మార్షణః సుసహా ఉపేక్ష్యఇత్యర్థః-స్వాంతశ్చదుర్మర్షణాఇతిభావః-భాషాయాం
శాసీత్యాదినాఖలర్థేయుచ్ప్రత్యయః-మహతాపిఫలసంపత్ప్రవణః ఫలసిద్ధ్య
స్ముఖః*ప్రతిరంతరిత్యాదినాణత్వం-పరిక్షయోనసుమర్షణాః నోపేక్ష్యఇత్యర్థః
అన్యథాతూపేక్ష్యఇతిభావః। నహ్యుదయపరప్రతీకార్యః నచక్షయఇత్యేవోపే
క్ష్యఇత్యర్థః కింతుస్వాంతత్వాస్వాంతత్వాభ్యాముభావపిప్రతీకార్యావుపేక్ష్యౌ
చభవతఇత్యర్థః॥ ౯॥ ఏవముభయోర్మధ్యేఏకస్యోదయక్షయయోర్గతిము
క్త్వాఇదానీంయుగపత్పరిక్షయాగమేగతిమాహ॥అచిరేణేతి॥ కృతమనేనేతికృ
తీకుశలఇత్యర్థః*ఇష్టాదిభ్యశ్చేతిఇనిప్రత్యయః పరస్యశత్రోః క్షయయుక్తింతు
యయోగంఅచిరేణఆశుభావినీం- భూయసీం దురంతాంచతథాఆత్మనః క్షయ
యుక్తింవిపరీతాంచిరభావినీం అల్పీయసీమస్వాంతాంచవిగణయ్యవిచార్య*ల్య
పిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - ఉపేక్షతే సంధివిగ్రహాదిషు ఉదాసీనోభ
వతి - అన్యథాఉక్తలక్షణవైపరీత్యే పరస్యక్షయయుక్తౌ అల్పీయస్యాం స్వస్య

నమహతానపిభూతిమిచ్ఛతాఫల సంపత్ప్రవణః పరిక్షయః॥ ౯॥
అచిరేణపరస్యభూయసీం విపరీతాంవిగణయ్యచాత్మనః । క్ష
యయుక్తిముపేక్షతేకృతీకురుతేతత్ప్రతికారమన్యథా॥ ౧౦॥
అనుపాలయతాముదేష్యతీంప్రభుశక్తింద్విషతామనీహయా।
అపయాంత్యచిరాన్మహీభుజాంజననిర్వాదభయాదివశ్రియః॥
౧౧ ॥ క్షయయుక్తమపిస్వభావజందధతంధామశివంసమృ

భూయస్యాంసత్యామిత్యర్థః - తత్ప్రతికారంతస్యాః క్షయయుక్తేః ప్రతికా
రంఅచిరేణాశుకురుతే- ఏవంసతి- యదాశత్రోరభ్యుదయః స్వస్యచాతిపరిక్ష
యః యథాస్మాకంతదాకింవక్తవ్యమిత్యర్థః -సద్యః ప్రతికారంకుర్వీతేత్యర్థా
త్సిద్ధమిత్యనుసంధేయం॥౧౦॥ తథాప్యుపేక్షాయామనిష్టమాచష్టే॥అనుపాల
యతామితి॥ ఉదేష్యతీంవర్ధిష్యమాణాంఉదయోన్ముఖీమిత్యర్థః * ఆచ్ఛీన
ద్యోర్నుమితివికల్పాన్నుమభావః - ద్విషతాంప్రభుశక్తిం ప్రభుత్వాభివృద్ధిం-
కోశదండజం తేజః॥ని॥ సప్రతాపః ప్రభావశ్చయత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః-
అనీహయాఅనుత్సాహేనఅనుపాలయతాముపేక్షమాణానాంమహీభుజాం
రాజ్ఞాంశ్రియః సంపదోజననిర్వాదభయాత్ నికృష్టపురుషానురాగసంప్రాప్త
లోకాపవాదభయాదివేతిహేతూత్ప్రేక్షా - అచిరాదపయాంతి అపసరంతి-
యథాహకామందకః॥ శ్లో॥ స్త్రీభిష్షండఇవశ్రీభిరలసః పరిభూయతఇతి - అతః
రాక్రమితవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥ ననుపరిక్షీణః కథంప్రబలేనాభియుంజీతేత్య

త్రాహ॥ క్షయేతి॥ క్షయయుక్తమపి తథా క్షీణమపి సంతం స్వభావజం సహజం శివం సర్వలోకాహ్లాదకం ధామ మహోత్రం తేజః ప్రకాశంచ దధతం బిభ్రతం సమృద్ధయే అభివృద్ధ్యర్థం ఉత్థితముద్యుక్తం - ఉత్సాహమానమితియావత్ - అన్యత్ర ఉత్థితముదితం అతఏవ అనపాయమవినాశినం వర్ధిష్యంత మిత్యర్థః- నృపం ప్రజాః ప్రతిపచ్చంద్రం ద్వితీయాచంద్రమివేత్యర్థః - ప్రతిపచ్ఛబ్దేన ద్వితీయా గృహ్యతే- ప్రతిపది తస్యాదృశ్యత్వాదితి - ప్రణమంతి ప్రహ్వీభావేన వర్తంత ఇత్యర్థః- చంద్రపక్షేతు నమస్కుర్వంతి క్షీణస్యాప్యుత్సాహ కార్యసిద్ధేర్నిదానత్వమిత్యర్థః॥ శ్లో॥ శ్రియం హి సతతోత్సాహీ దుర్బలోపి సమశ్నుత ఇతి కామందకః॥ ౧౨॥ నను ప్రభుశక్తిశూన్యస్యోత్సాహః కుత్రోపయుజ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ప్రభవ ఇతి॥ కర్మణామారంభోపాయః - పురుషద్రవ్యసంపత్ - దేశకాలవిభాగః- వినిపాతప్రతీకారః- కార్యసిద్ధిశ్చేతి పంచాంగాని- యథాహ కామందకః॥ శ్లో॥ సహాయాస్సాధనోపాయా విభాగో దేశకాలయోః । వినిపాతప్రతీకారస్సిద్ధిః పంచాంగమిష్యత ఇతి- పంచానామంగానాం వినిర్ణయః పంచాంగవినిర్ణయః

> ద్ధయే । ప్రణమంత్యనపాయముత్థితం ప్రతిపచ్చంద్ర మివ ప్రజా
> నృపమ్॥ ౧౨ ॥ ప్రభవః ఖలు కోశదండయోః కృతపంచాంగవి
> నిర్ణయో నయః । స విధేయ పదేషు దక్షతాం నియతిం
> లోక ఇవానురుధ్యతే॥ ౧౩॥ అభిమానవతో మనస్వినః ప్రియ

తస్థితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపదసమాసః- కృతః పంచాంగవినిర్ణయో యస్య సతథోక్తః- నయో నీతిః మంత్ర ఇతి యావత్ - కోశః అర్థరాశిః॥ ని॥ కోశోస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః - దండశ్చతురంగసైన్యం॥ ని॥ దండోస్త్రీ శాసనే రాజ్ఞాం హింసాయాం లగుడే యమే। యాత్రాజ్ఞాయాం సైన్యభేద ఇతి వైజయంతీ - తయోః కోశదండయోః ప్రభుశక్తేరిత్యర్థః - ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం* ఋదోరప్ - స నయో నీతిశాస్త్రం- విధేయపదేషు కార్యవస్తుషు॥ ని॥ పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః దక్షతాం కౌశలం ప్రకారిత్వముత్సాహ ఇత్యర్థః - లోకః కృష్యాదిప్రవృత్తో జనః నియతిం దైవమివ॥ ని॥ నియతిర్నియమే దైవ ఇతి విశ్వః- అనురుధ్యతే అనుసరతి రుధిర్ దైవాదికాత్కర్తరి లట్ - మంత్రస్యాపి మూలముత్సాహః తస్మాల్లాయాః ప్రభుశక్తేర్మూలమితి కిము వక్తవ్యం- అతస్స ఏవాశ్రయణీయః యతో నక్తం దివం మంత్రయమాణస్యాపి ప్రభోర్నిరుత్సాహస్య న కించిత్సిధ్యతీతి ॥ ౧౩॥ ననుసోత్సాహస్యాప్యసహాయస్య కథమర్థసిద్ధిరిత్యత్రాహ ॥ అభిమానవత ఇ

తి ॥ అభిమానవతఃమానధనస్యప్రియమిష్టం-ఉచ్చైరున్నతం- పదంస్థానంరాజ్యాదికమారురుక్షతఃఆరోఢుమిచ్ఛతఃప్రాప్తుకామస్య- మనస్వినోధీరస్య- ఆత్మపౌరుషంస్వపురుషకారఏవ-వినిపాతనివర్తనక్షమంఅనర్థప్రతీకారసమర్థం ఆలంబనంసహకారిమతంఇష్టం- యథాకస్యచితుంగమారోఢుయతఃకించిత్పతనప్రతిబంధకమనుచరహస్తాదికమాలంబనంతద్వదితిధ్వనిః- కింపౌరుషాదన్యైస్సహాయైశ్శూరాణామితిభావః ॥౧౪॥ పౌరుషానంగీకరేదోషమాహ ॥ విపద ఇతి ॥ అవిక్రమంపౌరుషహీనంవిపదః- అభిభవంతితిరస్కుర్వంతి - ఆపదుపేతంవిపన్నం- ఆయతిఃఉత్తరకాలః ॥ని॥ ఉత్తరఃకాలఆయతిరిత్యమరః రహాయతిత్యజతి- నిరాయతేరాయతిరహితస్యఆసన్నక్షయస్యేత్యర్థః - లఘుతా అగౌరవంనియతాఅవశ్యంభావినీ- నకశ్చిదేనమాద్రియతఇత్యర్థః-అగరీయాన్ లఘీయాన్-నృపశ్రియఃరాజలక్ష్మ్యాఃపదమాస్పదంనభవతి-యద్వాస్వపేతిపదచ్ఛేదః- తస్మాత్పౌరుషంకర్తవ్యమేవేత్యర్థః- అత్రపూర్వపూర్వస్యఅవిక్ర

ముచ్చైఃపద మారురుక్షతః । వినిపాతని వర్తనక్షమంమత
మాలంబనమాత్మపౌరుషమ్ ॥౧౪॥ విపదోభిభవంత్యవిక్రమం
రహయత్యాపదుపేతమాయతిః । నియతాలఘుతాని రాయ
తేరగరీయాన్నపదంనృపశ్రియః ॥ ౧౫ ॥ తదలంప్రతిపక్షము
న్నతేరపలంబ్య వ్యవసాయ వంధ్యతామ్ । నివసంతిపరాక్ర
మాశ్రయానవిషాదేనసమంసమృద్ధయః ॥౧౬॥ అథచేదవధిః

మత్వాదేరుత్తరోత్తరంవిపదాదికం ప్రతికారణత్వాత్కారణమాలాఖ్యోలంకారః- తథాచసూత్రం - పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వే కారణమాలేతి ॥౧౫॥ ఫలితమాహ ॥తదితి॥తత్తస్మాదుపేక్షాయాందోషసంభవాదిత్యర్థః- ఉన్నతేరభ్యుదయస్య - ప్రతిపక్షమంతరాయంవ్యవసాయవంధ్యతాం ఉద్యోగశూన్యతాం- అవలంబ్యఅలం- ఉద్యోగశూన్యతావలంబనేనాలమిత్యర్థః- అలంఖల్వోఃప్రతిషేధయోఃప్రాచాంక్త్వేతిక్త్వాప్రత్యయః - తస్యల్యబాదేశః- తథాహి- పరాక్రమఃఆశ్రయఃకారణంయాసాంతాస్తథోక్తాఃసమృద్ధయస్సంపదః- విషాదేనసమంఅనుత్సాహేనసహ- ననివసంతి - పౌరుషసాధ్యాస్సంపదోనానుత్సాహసాధ్యాః ఉభయోస్సహావస్థానవిరోధాదిత్యర్థః వైధర్మ్యేణకార్యకారణరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౬ ॥ ననుసమయఃప్రతీక్ష్యఇత్యత్రాహ ॥అథేతి॥ అథావధిఃకాలః- ప్రతీక్ష్యతేచేత్ ॥ని॥ అవధిస్త్వవధానేస్యాత్సీమ్నికాలేబలేపిచేతివిశ్వః - ఆవిష్కృతజిహ్మవృత్తినాప్రకటీకృ

త్కపటవ్యవహారేణహృతరాష్ట్రేషు తేనసుయోధనేననరేంద్రసంపదో రాజసం
పదః- నరేంద్రేతివాపదచ్ఛేదః - చిరంచతుర్దశవర్షాణిఆస్వాద్యఅనుభూయ
కథంసుత్యజాః - జ్ఞాతాస్వాదేన తేనపశ్చాదపిసంపదోయుద్ధక్లేశంవినానత్య
క్ష్యంతఇ వేత్యవధిప్రతీక్షణంవ్యర్థమిత్యర్థః॥౧౬॥అథయదిదైవాత్స్వయమే
వదుర్యోధనస్సంపదోదాస్యతితథాపితత్కథంరోచేమహీత్యాహ॥ ద్విషతేతి॥
అథవాద్విషతాదుర్యోధనేన- విహితంసమర్పితమిత్యర్థః ఆత్మనఃపదంరాజ్యం
పునరపిత్వయా లబ్ధాలప్స్యతేయది* లభేఃకర్మణిలుట్- హేజననాథ-తవా
నుజన్మనాంఅనుజానాం॥ ఆవిష్కృతపౌరుషైఃప్రకటితపరాక్రమైఃభుజైః కృ
తంఅలంవ్యర్థమితియావత్ - అస్మద్భుజైర్నకించిత్సాధ్యమిత్యర్థః- రాజ్య
దానాదానయోర్ద్విషతామేవస్వాతంత్ర్యేఅస్మద్భుజనైష్ఫల్యాత్ క్షత్రియ
స్యవిజితవ్యమితిశాస్త్రేచ్ఛతామాత్రేణైవరాజ్యంగ్రాహ్యమితిభావః- కృతమితిప్ర
తిషేధార్థమవ్యయంబాదిషుపర్యతే-కృతమితినివారణనిషేధయోరితిగణవ్యా

ప్రతీక్ష్యతేకథమావిష్కృతజిహ్మవృత్తినా । హృతరాష్ట్రేషు
తేనసుత్యజాశ్చిరమాస్వాద్యనరేంద్రసంపదః ॥ ౧౭ ॥ ద్విష
తావిహితంత్వయాథవాయదిలబ్ధా పునరాత్మనఃపదమ్ । జన
నాథతవానుజన్మనాంకృతమావిష్కృతపౌరుషైర్భుజైః ॥ ౧౮॥
మదసిక్తముఖైర్మృగాధిపః కరిభిర్వర్తయతే స్వయంహ
తైః । లఘయన్ఖలుతేజసాజగన్నమహానిచ్ఛతిభూతిమన్య

ఖ్యానే- భుజైరితిగమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయా ఉ
క్తంచన్యాసోద్యోతేన కేవలంశ్రూయమాణైవక్రియానిమిత్తంకారక భావస్య
అపితుగమ్యమానాపీతి॥ ౧౮ ॥ ననుసామ్నైవకార్యసిద్ధౌకింతామ్రేణ - య
థాహమనుః॥ శ్లో॥ సామ్నాదానేనభేదేనసమస్తైరథవాపృథక్ । విజేతుంప్ర
యతేతారీన్నయుద్ధేనకదాచనేతి-తత్రాహ- మానగ్రాహిణేత్యాశంక్యాహ ॥ మదే
తి॥మృగాధిపఃసింహః మదసిక్తముఖైఃమదవర్షిభిరిత్యర్థః స్వయంస్వేనై
వహతైఃకరిభిర్గజైర్వర్తయతేవృత్తింకరోతి-తైరేవజీవతీత్యర్థః* చౌరా
దికాద్వృత్తేర్ణిచ్- భౌవాదికస్యతుఅణావకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకాది
తిపరస్మైపదనియమాదితి-తథాహి- తేజసాప్రభావేన॥ ని॥ తేజోబలేప్రభావేచ
జ్యోతిష్యర్చిషిరేతసీతివైజయంతీ-జగత్లఘయన్లఘూకుర్వన్మహాన్ మ
హాపురుషః-అన్యతోన్యస్మాత్పురుషాత్ భూతింవృద్ధింనేచ్ఛతిఖలు-నహితేజస్వి
నఃపరాయత్తవృత్తిత్వంయుక్తంమనువచనంతుఅశూరవిషయమిత్యభిప్రాయః

శేషేణవక్ష్యమాణసామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౯ ॥ నను
యుద్ధాత్ప్రాప్తికోలక్ష్మీలాభః ఉపాయాంతరైస్తుసత ఇత్యాశంక్యాహ ॥ అభి
మానేతి॥ అభిమానధనస్యవైరినిర్యాతనమేవధనంయస్యవైరి నిర్యాతనమాత్ర
నిష్ఠస్యేత్యర్థః- అతఏవగత్వరైఃగమనశీలైఃఅస్థిరైః-గత్వరశ్చేతిక్వరబంతో
నిపాతః అసుభిఃప్రాణైఃకరణైః॥ని॥ పుంసిభూమ్న్యసవః ప్రాణాఇత్యమరః-
స్థాస్నుస్థిరతరం*గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నుఃరిగ్స్నుప్రత్యయః- యశఃచిచీషతఃచేతుంసం
గృహీతుమిచ్ఛతః చినోతేస్సన్నంతాచ్ఛప్రత్యయః అచిరంఅంశవోయస్యా
స్సాఅచిరాంశుర్విద్యుత్ తస్యాః విలాసఃస్ఫురణంతద్వచ్చంచలాక్షణి కేత్య
ర్థః లక్ష్మీస్సంపత్ -అనుషంగాదాగతం ఆనుషంగికంఅన్వాచయశిష్టంఫలంన
నుఅధికంప్రయోజనంకిల మానత్రాణజంయశఏవముఖ్యంఫలంఅభ్యుచ్చయస్తుల
క్ష్మీరితిమానినాంమానఏవశ్లాఘ్యఇత్యర్థః అత్రాస్థిరప్రాణత్యాగేనస్థిరయశ
స్స్వకారాభిధానాత్ న్యూనేనాధికవినిమయాఖ్యఃపరివృత్త్యలంకారః - ఉ
క్తంచకావ్యప్రకాశే ॥ శ్లో ॥ పరివృత్తిర్వినిమయోయోఽర్థానాంస్యాత్సమాస
· తః ॥ ౧౯॥ అభిమానధనస్యగత్వరైరసుభిస్స్థాస్నుయశశ్చిచీష
తః । అచిరాంశువిలాసచంచలాననులక్ష్మీః ఫలమానుషంగిక
మ్॥ ౨౦ ॥ జ్వలితంనహిరణ్యరేతసంచయమాస్కందతిభస్మ
నాంజనః। అభిభూతిభయాదసూనతస్సుఖముజ్ఝంతినధామమా
నినః॥౨౧॥ కిమపేక్ష్యఫలంపయోధరాన్ధ్వనతః ప్రార్థయతే
మృగాధిపః ॥ ౨౦॥ నన్వల్పస్యమానస్యహేతోఃకథంప్రాణత్యాగశ్శక్యతేకర్తుంయ
తోజీవన్భద్రాణిపశ్యతీత్యాశంక్యాహ॥ జ్వలితమితి॥ జనోభస్మనాంచయమా
స్కందతిపాదాదినాఆక్రమతి అదాహకత్వాదితిభావః-జ్వలితంజ్వలంతంక ర్త
రి క్తః మతిబుద్ధీత్యాదిసూత్రేచ కారాద్వర్తమానార్థత్వం - హిరణ్యంరే
తోయస్యతంహిరణ్యరేతసంఅగ్నింనాస్కందతి- దాహకత్వాదితిభావః - అ
తోహేతోర్మానినఃఅభిభూతిభయాత్ పరిభవభయాత్ తిరస్కారేణతేజస్త్యాగేపరిభవోభవి
ష్యతీతిభయాత్ - అసూనేవసుఖమక్లిష్టంఉజ్ఝంతిత్యజంతి - ధామతేజస్తునో
జ్ఝంతి - మానహానికరాజ్జీవనాత్స్వతేజసామరణమేవవరమిత్యర్థః - పూ
ర్వతరశ్లోకవదర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః ॥ ౨౧ ॥ అథవాకిమత్రప్రయోజన
చింతయాకింతు తేజస్వినామేషస్వభావోయజ్జిగీషుత్వమిత్యాహ॥ కిమితి॥
మృగాధిపస్సింహః - కింఫలం ప్రయోజనంఅపేక్ష్య - ధ్వనతఃగర్జతఃధరంతీ
తిధరాః పచాద్యచ్ పయసాంధరాఃపయోధరాః- తాన్ మేఘాన్ప్రార్థయ

తేఽభియోగాః॥ ని॥ యాఞ్చాయాఃసభియాః నేచప్రార్థనాకథ్య తేబుధైరితి కేశవః-యద్వాఅవరుణద్ధీత్యర్థః- ప్రార్థయతే ఇతిఅభియాఞ్చావరోధయోరిత్యభిధానాత్ -మహీయసోమహత్తరస్యసాప్రకృతిఃఖలు- యయాప్రకృత్యాఅన్యసమున్నతింపరవృద్ధింనసహతే-మహతఃపరభంజనమేవపురుషార్థ ఇత్యర్థః - పూర్వవదలంకారః॥౨౨॥ ఉక్తంప్రయోజనంనిగమయతి॥కుర్వితి॥ హేనృప- తత్తస్మాత్- ఉక్తరీత్యాపరాక్రమావసరత్వాద్ధేతోః ॥ ని ॥ యత్తద్వృతస్తతోహేతావిత్యమరః - ప్రమాదజంఅజ్ఞానజంతమో మోహంనిర్ధూయనిరస్యవిక్రమేపౌరుషఏవమతింకురుబుద్ధింవిధేహి-విక్రమమేవాంగీకురునతూపాయాంతరమిత్యర్థః నచవిక్రమవైఫల్యమిత్యాహ॥ధ్రువమితి॥ విద్విషాంశత్రూణాంవిపత్తయఆపదః త్వదనుత్సాహహతాఃతవఅనుత్సాహేనావ్యవసాయేనహతాః ప్రతిబద్ధాః-భవదనుద్యోగధ్వంసితా ఇత్యర్థః- అన్యథాప్రాగేవవిపద్యేరన్నితి భావః- ఇత్యేతత్ -ధ్రువంనిశ్చితం-అవేహివిద్ధి॥ని॥ ధ్రువంనిత్యేనిశ్చితే చేతఃశా

మృగాధిపః। ప్రకృతిః ఖలుసామహీయసస్సహతేనాన్యసము
న్నతింయయా ॥ ౨౨ ॥ కురుతన్మతిమేవవిక్రమేనృపనిర్ధూయ
తమఃప్రమాదజమ్ । ధ్రువమేతదవేహివిద్విషాం త్వదనుత్సా
హహతావిపత్తయః॥ ౨౩ ॥ ద్విరదానివదిగ్విభావితాంశ్చతు
రస్తోయనిధీనివాయతః । ప్రసహేతరణే తవానుజాన్ ద్విష
తాంకశ్శతమన్యుతేజసః ॥ ౨౪ ॥ జ్వలతస్తవజాతవేదసస్సతత

శ్వతః॥ ౨౩॥నచనఃపరాయశంకాకార్యేత్యాహ॥ద్విరదానితి॥ దిగ్విభావితాన్ దిక్షుప్రఖ్యాతాన్ ఆయతఃఆగచ్ఛతః * అజ్ఝూర్వాదిణ్ణాతోశ్శతృప్రత్యయః - చతురోద్విరదాన్ దిగ్గజానివ- తథాఉక్తవిశేషణాన్ చతురస్తోయనిధీనివ - రణే ఆయతఃదిగ్విభావితాన్ శతమన్యుతేజసఃఇంద్రవిక్రమాన్ చతురస్తవఅనుజాన్ ద్విషతాంమధ్యేకః ప్రసహితసోఢుంశక్నుయాదిత్యర్థః * శకిలిఙ్చేతిశక్యార్థేలిఙ్ - అతోనిశ్శంకంప్రవర్తస్వేతిభావః ॥ ౨౪॥ ఆశీర్వాదవ్యాజేనఫలితమాహ॥ జ్వలతఇతి॥ తవచేతసిసతతంసదాజ్వలతోదీప్యమానస్యవైరికృతస్య రిపునిమిత్తకస్య జాతవేదసః - క్రోధాగ్నేరిత్యర్థః - శివేతరాఅశివాఅమంగళా - వైధవ్యదుఃఖజనకత్వాదితిభావః - రిపునారీనయనాంబుసంతతిః- వైరివనితాశ్రుప్రవాహః- శమంశాంతింవిదధాతు- వైరిజనితస్యక్రోధస్య వైరివధమంతరేణశాంత్యసంభవాదవశ్యంతద్వధస్త్వయాకర్తవ్యఇతిభావః అత్రక్రోధస్య విషయస్యనిగరణే నవిషయిణోజాత వేదసఃపవోసనిబంధనాదతి

శయోక్తిరలంకారః- తదుక్తం ॥శ్లో॥ విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే । యత్రసాతిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి-తత్రాపిక్రోధస్య జాతవేదసో భేదేప్యభేదాధ్యవసాయాత్ భేదేఅభేదరూపా తతఏవాంబుని ర్వాప్యత్వోక్తిశ్చఘటతే - తథాచ-యథాంబుసేకేనాగ్నిస్సమ్యక్ శామ్యతితథాశత్రువధేనక్రోధఇత్యౌపమ్యంగమ్యతే ॥౧౫॥ యుధిష్ఠిరఇత్థమాకర్ణ్యకిమకార్షీదిత్యతఆహ ॥ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తరీత్యాదర్శితాప్రకటితావిక్రియాకోపవికారోవాగారంభాత్మకోయేనతం- కోపపరీతమానసంకోపాక్రాంతచిత్తం ఇదంవిశేషణద్వయంద్విరదేపియోజ్యం- మరుతఃవాయోస్సుతంభీమం- మహీపతిర్యుధిష్ఠిరః - దుష్టంద్విరదమివ- ఏతేనాస్యభీమస్యశౌర్యమేవనబుద్ధిరస్తీతిగమ్యతే - ఉపసాంత్వయితుంఅనునేతుం - ఉపచక్రమేప్రవృత్తః*ప్రోపాభ్యాంసమర్థాభ్యామిత్యాత్మనేపదం - రాజ్ఞాభావ్యుపకారవిశేషాపేక్షయా కథంచిదవశ్యోజనశ్శనైశ్శనైః ద్విరదవద్వశీకరణీయో నతుత్యాజ్య ఇతిభావః

తంవైరికృతస్యచేతసి। విదధాతుశమంశివేతరారిపునారీనయనాంబుసంతతిః ॥౧౫॥ ఇతిదర్శితవిక్రియంసుతంమరుతఃకోపపరీతమానసమ్ । ఉపసాంత్వయితుం మహీపతిర్ద్విరదందుష్టమివోపచక్రమే ॥ ౧౬ ॥ అపవర్జితవిప్లవేశుచౌహృదయగ్రాహిణిమంగళాస్పదే । విమలాతవవిస్తరేగిరాం మతిరాదర్శ ఇవాభిదృశ్యతే॥ ౧౭ ॥ స్ఫుటతానపదైరపాకృతానచనస్వీ

౧౬॥ప్రథమంతావత్ స్తుత్యాత్రిభిఃప్రసాదయతి॥అపవర్జితేతి॥ విప్లవఃప్రమాణబాధఃఅన్యత్రబాహ్యమలసంక్రమః-సోపవర్జితోయస్యతస్మిన్అపవర్జితవిప్లవేత్యుక్తవ్యత్యాసేత్యుక్తశంకేచేత్యర్థః॥శుచౌశుచిశ్శబ్దసౌష్ఠవంలోహశుద్ధిశ్చ తద్వతి- అతఏవహృదయగ్రాహిణిమనోహరే-మంగళాస్పదేఏకత్రహితార్థప్రతిపాదకత్వాదన్యత్రమంగళవస్తుత్వాచ్ఛ్రేయస్కరే॥ శ్లో॥ రోచనంచందనంహేమమృదంగందర్పణంమణిం । గురుమగ్నింతథాసూర్యం ప్రాతఃపశ్యేత్సదాబుధఇతిపురాణవచనాత్ - తవగిరాంవిస్తరేవాక్యప్రపంచే - ప్రథనేవావశబ్దఇతిఘఞ్ప్రతిషేధాత్ - ఋదోరబిత్యప్- అతఏవ॥ ని॥ విస్తారోవిగ్రహోవ్యాసస్సతుశబ్దస్యవిస్తరఇత్యమరః - మతిస్త్వద్బుద్ధిః-ఆదర్శేదర్పణఇవ॥ని॥ దర్పణేముకురాదర్శావిత్యమరః - విమలావిశదాఅభిదృశ్యతే-వాగ్వైశద్యాదేవమతివైశద్యమనుమీయతే- తత్పూర్వకత్వాత్తస్యేత్యర్థః॥౧౭॥ అథయుక్తిమన్నాహ॥స్ఫుటతేతి ఉపపత్తిరితిచ॥పదైఃసుప్తిఙంతశబ్దైః- స్ఫుటతావి

శబ్దార్థతా- నాపాకృతానత్యక్తా- అర్థస్యగౌరవంభూయస్త్వం అర్థగౌరవంచ- ననస్వీకృతం- స్వీకృతమేవేత్యర్థః వైశద్యప్రసక్తార్థగౌరవాభావనివర్తనార్థం-నఞ్ద్వయం స్తంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌప్రతిషేధావితి వామనః- గిరాంపదానాంఅవాంతరవాక్యానాంచ పృథగర్థతాభిన్నార్థతా- అపునరుక్తార్థతేతియావత్ - రచితాకృతా-తథాక్వచిదపిసామర్థ్యం గిరామన్యోన్యసాకాంక్షత్వంచ - నాపోహితంనవర్జితం అన్యథాదశదాడిమాదిశబ్దవదేకవాక్యతానస్యాత్ - యథాహుః - అర్థైకత్వాదేకవాక్యం సాకాంక్షంచేద్విభాగేస్యాదితి- నన్వర్థగౌరవమిత్యత్రకథంషష్ఠీసమాసః-పూరణగుణేత్యాదినాప్రతిషేధాత్ - నైషదోషః యేశుక్లాదయశ్శబ్దాఃగుణేగుణిని చవర్తంతే- యథాపటస్యశుక్లఃశుక్లఃపటఇతిచ - తేషామేవాత్రనిషేధాత్ యేపునస్సదాగుణమాత్రవచనాః - యథాగౌరవంప్రాధాన్యం - రసోగంధస్స్పర్శ ఇత్యేవమాదయస్తేషామనిషేధాత్ - తత్స్థైశ్చగుణైష్షష్ఠీసమస్యతఇతివచనాద్బహుళమభియుక్తప్రయోగదర్శనాచ్చ-బలాకాయాంశౌక్ల్యమిత్యాదౌతుభాష్యకారవచనాదసమాసః - అతఏవాహవామనః - అత్రపీతి

కృతమర్థగౌరవమ్ । రచితాపృథగర్థతాగిరాంనచసామ
ర్థ్యమపోహితంక్వచిత్ ॥ ౨౮ ॥ ఉపపత్తిరుదాహృతాబలా
దనుమానేననచాగమఃక్షతః । ఇదమీదృగనీదృగాశయఃప్రస
భంవక్తుముపక్రమేతకః ॥ ౨౯ ॥ అపిప్రవృత్తతయాతథాపిమే

మాదిషుగుణవచనేనాసమాసోబలీస్యాదితి॥ ౨౮॥ ఉపపత్తిరితి॥ కించబలాత్ స్వబలమాశ్రిత్య-కర్మణిల్యబ్లోపేపంచమీవక్తవ్యా - ఉపపత్తిర్యుక్తిః ఉదాహృతాపరాక్రమపక్షఏవశ్రేయానితియుక్తిరుక్తేత్యర్థః ఉచితంచైతన్మహావీరస్యేతిభావః - తథాఅనుమానేనయుక్త్యాఆగమఃశాస్త్రంచనక్షతోనహతఃనఖండితఇత్యర్థః- కింత్వాగమావిరుద్ధమేవోక్తం - అన్యథాతద్విరోధాదనుమానస్యైవాప్రామాణ్యప్రసంగాదితిభావః- ఈదృగిత్థంభూత్రయుక్తమిదంవచనం- అవిద్యమానఈదృగాశయఃఇత్థంభూతయుక్తాభిప్రాయోయస్యసోనీదృగాశయః॥ ౨౯ ॥ అభిప్రాయశ్ఛందఆశయఇత్యమరః-కఃప్రసభంహఠాత్ వక్తుముపక్రమేత-నకోపీత్యర్థః - ఇత్థంవక్తుముపక్రమితైవనాస్తీవక్తాతుదూరాపాస్తఇతిభావః - కేచిదేతచ్ఛ్లోకత్రయం నిందాపరత్వేనాపియోజయంతి తదసత్ - హితోపదేశమాత్రతత్పరస్యాతివత్సలస్యరాజ్ఞో మత్సరిణ ఇవ మహావీరేభ్రాతరివిషయేసర్వానర్థమూలభూతనిందాతాత్పర్యకల్పనానౌచిత్యాదితి॥ ౨౯ ॥యదిసాధూక్తంతర్హితత్రైవక్రియతామిత్యాశంక్యాహ॥ అ

విత్రృప్తతయేతి ॥ తథాపిత్వయాసమ్యగ్జిజ్ఞాసితేపి- మేహృదయం - అవితృప్తతయాఅసంతుష్టతయా- అద్యాపిసంశయగతత్వేనేత్యర్థః- నిర్ణయమేవధావతిఅనుసరతిఅపేక్షతఇతియావత్ - అద్యాపినిర్ణయస్యానుదయాదితిభావః- నిర్ణయానుదయేహేతుమాహ ॥అవేతి॥ విధేయేషుసంధివిగ్రహాదికర్తవ్యార్థేషు- యావిశేషసందఃఅవాంతరభేదభూమానఃతాః- సుఖంఅక్లేశంఅపసాయయితుం పురుషార్థప్రత్యానుకూల్యేన స్వస్వరూపంస్వయమేవశీఘ్రంప్రత్యాయయితుమిత్యర్థః- స్వతేన్యాంతాదణికర్మకర్తృకాత్తుమున్ శేరణాదిసూత్రస్యాయంవిషయః - క్షమంతఇతిక్షమాఃశక్తాఃనభవంతి- పచాద్యచ్ ॥ని॥క్షమంశక్తేహితేత్రిష్విత్యమరః యద్వాసుఖంయథాతథాపురుషైఃవిశేషసంపదోనక్షమాఃనశక్యాఃక్షన్యంతఇతక్షమాః - కర్మణి- షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ - విధేయమాత్రస్యసుగమత్వేపితద్విశేషాణాం సౌక్ష్మ్యద్బాహుళ్యాచ్చదుర్జ్ఞేయత్వాదద్యాపి నిర్ణయకాంక్షేతి తాత్పర్యార్థః అత్రనిర్ణయధావనంప్రత్యుత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వేనాభిధానాద్వాక్యా

హృదయంనిర్ణయమేవధావతి । అవసాయయితుంక్షమాస్సుఖంనవిధేయేషువిశేషసంపదః ॥ ౩౦ ॥ సహసావిదధీతనక్రియామవివేకఃపరమాపదాంపదమ్ । వృణుతేహివిమృశ్యకారిణంగుణలుబ్ధాస్స్వయమేవసంపదః ॥ ౩౧॥ అభివర్షతియో

ర్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః - తదుక్తం॥శ్లో॥హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితి ॥ ౩౦ ॥ అస్తువిశేషావధారణమంతరేణైవప్రవృత్తిరిత్యాశంక్యాహ ॥ సహసేతి ॥ క్రియతఇతిక్రియాకార్యం - తాంసహసాఅవిమృశ్యేత్యర్థః - సహసేత్యాకస్మికావిమర్శయోరితిగణవ్యాఖ్యానేస్వరాదిపాఠాదవ్యయంనవిదధీత - కుతః అవివేకః అవిమృశ్యకారిత్వం-పరమత్యుతం - ఆపదాంపదంస్థానం - విపత్తికారణమిత్యర్థః - వ్యతిరేకేణోక్తర్థమన్వయేనాహ ॥ వృణతఇతి ॥ గుణలుబ్ధాఃగుణగృధ్నవఇతిస్వయంవరణహేతూక్తిః - సంపదఃశ్రియః విమృశ్యకరోతీతివిమృశ్యకారీ * ఉపపదమతిజితిసమాసః-తంస్వయమేవవృణతేభజంతేహి * వృజ్నంభక్తావితిధాతుః-తస్మాద్విమృశ్యైవప్రవర్తితవ్యమిత్యర్థః- అత్రసహసావిధాననిషేధలబ్ధవిమృశ్యకారిత్వరూపకారణస్యాపద్రూపవ్యతిరేకకార్యేణ సమర్థనాద్వైధర్మ్యేణార్థాంతరన్యాసః ద్వితీయార్థేచసఏవసాధర్మ్యేణేతిజ్ఞేయం॥౩౧॥ననుసాహసికస్యాపిఫలసిద్ధిర్దృశ్యతఏవతత్కింవివేకేనేత్యత్రాహ॥అభీతి॥యఃపుమాన్-విధీయంతఇతివిధయఃకృత్యవస్తూనిబీజానివేత్యుపమితసమాసః- శరదంలోకఇ

వేతివాక్యగతోపమానానుసారాత్ - తానివిధిబీజాని- వివేకో వారివ తేనవివే
కవారిణాపూర్వవత్సమాసః - అనుపాలయన్ ప్రతీక్షమాణస్సన్ రక్షన్వాయః
అభివర్షతిసించతి- సపుమాన్- ఫలంసాధననిష్పాద్యోర్థఃసస్యంచ ॥ని॥ఫలం
హేతుకృతేసస్యఇత్యుభయత్రాప్యమరః - తచ్ఛాలినీంక్రియాంకర్మ-లోకో
జనః ॥ని॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః- శరదమివసదాఅధితిష్ఠతిసదాక్రియా
ఫలంప్రాప్నోత్యేవ- నకదాచిద్వ్యభిచరతీత్యర్థః - సాహసికస్యఫలసిద్ధిఃకాక
తాళీయా- వివేకినస్తునియతేతిభావః-అత్రఫలశబ్దేనసస్యహేతుకృతయోర్థర
భేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః - తదనుగృహీతాచోపమేత్య
నుసంధేయం ॥౩౨॥ నియతావివేకినఃఫలసిద్ధిరిత్యుక్తం-సంప్రతితామేవరుచ్య
ర్థంస్తౌతి॥శుచీతి॥శుచిసంప్రదాయశుద్ధంశ్రుతంశాస్త్రశ్రవణం కర్తృ-వపుర్భూ
షయతి-అన్యథాఅవిద్వాన్పురుషఃశోచ్యఇతిభావః - తస్యశ్రుతస్యప్రశమఃక్రో
ధోపశాంతిః - అలంక్రియాభూషణంభవతిఅన్యథాశ్రుతవైఫల్యాదితిభావః ప
రాక్రమఃసత్త్వవసరేశౌర్యంప్రశమస్యాభరణంఅన్యథాసర్వైఃపరిభూయతఇ

నుపాలయన్విధిబీజానివివేకవారిణా । ససదాఫలశాలినీంక్రి
యాంశరదంలోకఇవాధితిష్ఠతి॥ ౩౨॥ శుచిభూషయతిశ్రుతం
వపుః ప్రశమస్తస్యభవత్యలంక్రియా । ప్రశమాభరణంపరా
క్రమస్సనయాపాదితసిద్ధిభూషణః ॥ ౩౩ ॥ మతిభేదతమస్తి

తిభావఃసపరాక్రమఃనయాపాదితానీతసంపాదితావివేకపూర్వికేతియావత్
సాచాసౌసిద్ధిశ్చసైవభూషణంయస్యసతథోక్తః - అన్యథాసాహసికస్యసిద్ధేః
కాకతాళీయత్వేనపటుపరాక్రమవైయర్థ్యాదితిభావః ॥ వపుషోభూష్యత్వేవా
త్రసిద్ధేర్భూషణత్వేవతు। ఉభయంమధ్యమానాంతుస్వస్వరూపోత్తరేషుయఇ
తివివేకః- ఏవంవిశిష్టసిద్ధేరనన్యభూషితాయాఏవభూషణత్వోక్త్యాసర్వాభర
ణతయాస్తుతిర్గమ్యతే-అత్రోత్తరోత్తరస్యపూర్వపూర్వవిశేషణత్వాదేకా
వళ్యలంకారః తదుక్తం- యత్రవిశేషణభావంపూర్వపూర్వంప్రతిక్రమేణైవభ
జతిపరంపరమేషాలంకృతిరేకావళీకథితేతి॥౩౩॥ విమృశ్యకార్యాదితిస్థితంతత్రవి
పర్యయేపాయఃకఇత్యుక్తేశాస్త్రమేవేత్యాహ॥ మతీతి॥మతిభేదఃకార్యవిప్రతిప
త్తిఃమతిభేదస్తమఇవేత్యుపమితసమాసః-దీపఇవేత్యుపమా[illegible]రాత్ - తే
సతిరోహితేఽపిహితేఅతఏవగహనేదురవగాహేకృత్యవిశేకార్యానుష్ఠానే - ప
వేకినాంసుకృతఃస్వభ్యస్తః - బహుభ్యోబహుశ్శ్రుతఇత్యర్థః అతఏవపరిశు
ద్ధోనిశ్చితః సంప్రదాయప్రాప్తః అన్యత్రసువిహితఃప్రవాతాదిదోషరహితఃఆగ

మఃశాస్త్రం॥ని॥ ఆగమశ్శాస్త్రమాయతఇతివిశ్వః। - దీపఇవఅర్థదర్శనంకార్యజ్ఞానంవస్తుప్రతిభాసనంచకురుతే॥౩౪॥ ఏవంవిమృశ్యకురుష్వతోద్వైవాదనర్థాగమేపినకశ్చిదపరాధఇత్యాహ॥స్పృహణీయేతి॥ స్పృహణీయగుణైఃశ్లోకశ్లాఘ్యగుణైఃమహాత్మభిస్సుజ్జనైఃచరితేఅనుష్ఠితేవర్త్మని ఆచారేమనోయచ్ఛతాంనిదధతాం- సన్మార్గేణవ్యవహరతామిత్యర్థః విధిహేతుర్దైవనిమిత్తకః॥ని॥ విధిర్విధానేదైవేచేత్యమరః అతఏవఆగసామపరాధానాంఅహేతుఃఓనిపాతోపిదైవికానర్థోపి॥ని॥వినిపాతోవసాతేస్యాద్దైవాదివ్యసనేపిచేతివిశ్వః- సమున్నతేరభివృద్ధేఃసమఃతుల్యః- దైవికేపురుషస్యానుపాలభ్యత్వాదితిభావః-యథాహకామందకః॥శ్లో॥ యత్తుసమ్యగుపక్రాంతంకార్యమేతివిపర్యయం।పుమాంస్తత్రానుపాలభ్యోదైవాంతరితపౌరుషఇతి॥౩౫॥సంప్రతియద్విమృశ్యంతదాహ॥శివమితి।జిగీషవోజయేచ్ఛవోనృపాః -విజితక్రోధరయాఃవిజితక్రోధవేగాస్సంతః గరీయసీంప్ర భూతాం అమాపితాయతిం అక్షతోత్తర

> రోహితేగహనేకృత్యవిధావివేకినామ్ । సుకృతఃపరిశుద్ధఆగమఃకురుతేదీపఇవార్థదర్శనమ్ ॥ ౩౪ ॥ స్పృహణీయగుణైర్మహాత్మభిశ్చరితేవర్త్మనియచ్ఛతాంమనః । విధిహేతురహేతురాగసాంవినిపాతోపిసమస్సమున్నతేః ॥౩౫॥ శివమౌపయికంగరీయసీంఫలనిష్పత్తిమదూషితాయతిమ్। విగణయ్యనయంతిపౌరుషంవిజితక్రోధరయాజిగీషవః॥ ౩౬॥ అపనేయ

కాలాంస్సంతామిత్యర్థః ఫలనిష్పత్తింఫలసిద్ధిందిగణయ్యఫలవత్వంనిశ్చిత్యేత్యర్థః-పౌరుషం పురుషకారంశివమనుకూలం - ఔపయికం ఉపాయఏవఔపయికం*వినయాదిత్వాత్స్వార్థేఠక్ - ఉపాయాహతస్త్వంచ-నయంతిప్రాపయంతి-పౌరుషముపాయేనయోజయంతీత్యర్థః-నానిశ్చితఫలంకర్మకుర్వీతేతిభావః యథాహకామందకః॥ శ్లో॥ నిష్ఫలంక్లేశబహుళంసందిగ్ధఫలమేవచనకర్మకుర్యాన్మతిమాన్సదావైరానుబంధిచేతి* నయతేఃప్రాపణార్థేద్విఃకర్మకః-అత్రపౌరుషస్యకర్తృత్వకర్మత్వేప్యుపాయస్యాతథాత్వాత్ క్రోధంవినయతఇత్యాదివత్ కర్తృస్థేచాశరీరేకర్మణీత్యాత్మనేపదంనభవతి౩౬॥యదుక్తంవిజితక్రోధరయాఇతితదావశ్యకమిత్యాహ॥అపనేయమితి॥ ఉదేతుమ-ఉదేతుంవివర్ధితుమితియావత్ ఇచ్ఛతాపురుషేణపురఃప్రథమంరోషమయంహృదాగతంమ యద్జ్యోతిమయట్ తిమిరమజ్ఞానంధియావివేకబుద్ధ్యాశేన-అపనేయంఅపనోద్యం-తథాహిఅంశుమతాపికర్త్రాప్రభయాతేజసా

కరణేన - నిశాకృతం రాత్రివిహితం తమో ధ్వాంతం అభిభిద్యన్నోదీయతే - కింతు విభిద్యైవేత్యర్థః - సూర్యస్యాప్యేవం కిముతాన్యేషామిత్యపిశబ్దార్థః ఇతో భావః ॥ ౩౭॥ ననుచ బలవతస్సైవమస్తు బలీయసస్తు క్రోధాదేవ కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ ॥ బలవానితి ॥ బలవాన్ శూరోపి - యః కోపాజ్జన్మ యస్య తస్య కోపజన్మనః - అపజ్యోర్బహువ్రీహిర్వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః - తమసో మోహస్య *కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ - అభిభవమాక్రాంతిం - నరుణద్ధి న నివారయతి - స నృపః - క్షయస్య పక్షః క్షయపక్షః కృష్ణపక్ష ఇత్యర్థః ఐందవీః ఇందుసంబంధినీః కలా ఇవ ॥ ని ॥ కలా తు షోడశో భాగ ఇత్యమరః - సకలాశ్శక్తిసంపదః ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తయః - ప్రభుశక్తిం కోశదండబలాం - మంత్రశక్తిం జ్ఞానబలాం - ఉత్సాహశక్తిం విక్రమబలామితి తిస్రోపి హంతి నాశయతి - అంధస్య జంఘాబలమివ క్రోధాంధస్య లోకోత్తరమపి సామర్థ్యం వ్యర్థమేవేత్యర్థః · అత్ర కాలస్య సర్వకారణత్వాత్ క్షయపక్షస్య కలాక్షయకారిత్వమస్త్యేవ త

ముదేతుమిచ్ఛతా తిమిరం రోష మయం ధియా పురః । అభిభి
ద్యన్నిశాకృతం తమః ప్రభయా నాంశుమతాప్యుదీయతే ॥ ౩౭॥
బలవానపి కోపజన్మనస్తమసో నాభిభవం రుణద్ధి యః । క్షయప
క్ష ఇవైందవీః కలాస్సకలా హంతి స శక్తిసంపదః ॥ ౩౮॥ సమవృ
త్తిరుపైతి మార్దవం సమయే యశ్చ తనోతి తిగ్మతామ్ । అధితిష్ఠతి
లోకమోజసా స వివస్వానివ మేదినీపతిః ॥ ౩౯॥ క్వ చిరాయప
రిగ్రహాః శ్రియాం క్వ చ దుష్టేంద్రియవాజివశ్యతా । శరద

మసస్తు తత్కాలవిజృంభణాత్తథా వ్యపదేశః ॥౩౮॥ అథ విమృశ్య కుర్వతః క్రియాప్రకారమాహ ॥ సమేతి ॥ యః సమానాతిమృదుర్నాతితీక్ష్ణా వృత్తిర్యస్య స సమవృత్తిస్సన్ - సమయే తస్యావసరే - మార్దవం మృదువృత్తిత్వముపైతి - తిగ్మతాం తీక్ష్ణవృత్తిత్వం చ తనోతి - స మేదినీపతిః వివస్వానివ ఓజసా తేజసా లోకం అధితిష్ఠతి ఆక్రామతి - సూర్యోపి ఋతుభేదేన ప్రాతఃకాలాదిభేదేన వా సమవృత్తిరిత్యాది యోజ్యం - తథా చోక్తం మృదుదండః పరిభూయతే తీక్ష్ణదండ ఉద్వేజకో భవతి యథార్హదండః పూజ్యత ఇతి ॥ ౩౯॥ ఉక్తాన్యథాకరణే దోషమాహ ॥ క్వేతి ॥ శ్రియాం సంపదాం - చిరాయ బహుకాలం పరిగ్రహాః స్వాయత్తీకరణం క్వ - ఇంద్రియాణి వాజిన ఇవేత్యుపమిత సమాసః - దుష్టానాముమార్గధావినాం - ఇంద్రియవాజినాం వశ్యైవ వశంగతః తస్య భావస్తత్తా క్వో భయమేకత్ర తిష్ఠతీత్యర్థః - కుతః - హి యస్మాత్ శరదభ్రవచ్చలాశ్చంచలాః

కించ బహుచ్ఛలాః బహువ్యాజాః బహురంధ్రా ఇతి యావత్ ॥ ౩౯ ॥ ఛలంతు స్ఖ
లితే వ్యాజ ఇతి విశ్వః - శ్రియస్సంపదః - చలేంద్రియైరజితేంద్రియైరిత్యర్థః - అ
సురక్ష్యాః రక్షితుమశక్యాః - కథంచిత్ప్రాప్తా అపి శ్రియో నావినీతే తిష్ఠంతీత్య
ర్థః - వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౪౦ ॥ క్రోధస్య దుష్టతాము
క్త్వా తస్య త్యాగముపదిశతి ॥ కిమితి ॥ ఉపాత్తరంహసః ప్రాప్తత్వరస్య మనసః -
సమయోవసరోస్య ప్రాప్తస్సామయికః - తదస్య ప్రాప్తమితి ఠక్ - స న భవతీత్య
సామయికమప్రాప్తకాలం క్షోభం వితన్వతా భవతా ధీరతయా ధైర్యగుణేన ॥
శ్లో ॥ మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్వితి రసికాః - అధరీకృతః తి
రస్కృతః ప్రాగితి శేషః - అపాంపతిరబ్ధిః ఇదానీం కిమర్థం ఉచ్చకైః అధి
కః క్రియతే - స పరాజితం పునరుచ్చకైః కుర్యాదితి భావః - అత్ర వితన్వతేతి భవవి
శేషణస్య పదార్థస్యోచ్చైః కరణే హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౪౧ ॥
శ్రుతమితి ॥ కించ యే శ్రుతం శాస్త్రమధిగమ్యాపి శరీరజన్మనః శరీరప్రభవానరి

భవ్రిపవాశ్చలేంద్రియైరసురక్ష్యా హి బహుచ్ఛలాశ్శ్రియః ॥
౪౦ ॥ కిమసామయికం వితన్వతా మనసః క్షోభముపాత్తరంహ
సః । క్రియతే పతిరుచ్చకైరపాం భవతా ధీరతయాధరీకృతః ॥
౪౧ ॥ శ్రుతమప్యధిగమ్య యే రిపూన్వినయంతే న శరీరజన్మనః ।
జనయంత్యచిరాయ సంపదామయశస్తే ఖలు చాపలాశ్రయమ్ ॥
౪౨ ॥ అతిపాతితకాలసాధనా స్వశరీరేంద్రియవర్గతాపినీ । జ
నవన్న భవంతమక్షమా నయసిద్ధేరపనేతుమర్హతి ॥ ౪౩ ॥ ఉప

పూర్వాన్ కామక్రోధలోభమోహాదీన్ న వినయంతే న నియచ్ఛంతి న నుదంతీత్యర్థః *
కర్తృస్థే చాశరీరే కర్మణీత్యాత్మనేపదం - తే ఖల్వచిరాయ ఝటితి సంపదాం
చాపలాశ్రయమస్థైర్యనిబంధనమయశోపకీర్తిం జనయంతి - ఆశ్రయదో
షాదస్థైర్యం సంపదాం న స్వదోషాదిత్యర్థః - అజితారిషడ్వర్గస్య కుతస్సంప
ద ఇతి భావః ॥ ౪౨ ॥ తతః క్రోధశ్చేత్కార్యహానిరిత్యాశయేనాహ ॥ అతిపాతితే
తి ॥ అతిపాతితాని అతిక్రాంతాని - కాలః సమయోనంతరరూపః సాధనాని సహా
యాదీని చ యయా సా తథోక్తా - తాపయతీతి తాపినీ * కర్తరి ల్యుట్ - టిత్వాత్
ఙీప్ - స్వస్య యచ్ఛరీరం ఇంద్రియవర్గశ్చ తయోస్తాపినీ - అక్షమా క్రోధః - భ
వంతం జనవత్ పృథగ్జనమివ * తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః - తే
నేవార్థో లక్ష్యతే - తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయం - నయసిద్ధేః నీతిశాస్త్ర

సాధ్యఫలాత్ అపనేతుంపృథక్కర్తుం నార్హతి అసమయక్రోధస్యాత్మసంతాపాతిరిక్తంఫలంనాస్తీత్యర్థః॥ ౪౩॥ చుప్తః క్రోధ ఇత్యుక్తమధతుమాయా గుణానాహ॥ ఉపకారకమితి॥ ఆయతేరుత్తరకాలస్య భృశమత్యంతం- ఉపకారకంస్థిరఫలహేతురిత్యర్థః- భూరిణః ప్రభూతస్యకర్మఫలస్య ప్రసూయతే అనేనేతి ప్రసవః కారణం అపాయినభవతీత్యనపాయిస్వయమ వినశ్యదేవద్విషాంనిబర్హణంవినాశకంఏవంగుణకంసాధనంతితిక్షాసమంతుమాతుల్యంనాస్తి॥ ని॥ క్షాంతిస్తితిక్షేత్యమరః॥ విజనిశామనఇతిధాతోః- గుప్తిచిద్భ్యస్సన్నితిక్షమార్థే సన్ప్రత్యయః- తితిక్షాసమమిత్యనుక్తోపమానేసమానన్యానాస్తీత్యర్థోలుప్తోపమా- భృశభూర్యనపాయిశబ్దైస్సాధనాంతరవైలక్షణ్యాద్వ్యతిరేకశ్చవ్యజ్యతే- భేదప్రాధాన్యే ఉపమానాదుపమేయస్యాధిక్యే విపర్యయే వ్యతిరేకః॥౪౪॥ నను తితిక్షయా కాలక్షేపే సుయోధనస్సర్వార్థరాజ్ఞో వశీకుర్యాదిత్యత్రాహ॥ ప్రణతీతి॥ సహజస్నేహనఅకృత్రిమప్రేమ్ణానిబద్ధచేతసః అస్మాసు గాఢంలగ్నచిత్తాః- సుయోధనేతునతథేతిభావః - కించ మానభృతాం

కారకమాయతేర్భృశంప్రసవఃకర్మఫలస్యభూరిణః । అన
పాయినిబర్హణంద్విషాంనతితిక్షాసమమస్తిసాధనమ్॥ ౪౪॥
ప్రణతిప్రవణాన్విహాయనస్సహజప్రేమనిబద్ధచేతసః । ప్రణమం
తిసదాసుయోధనంప్రథమేమానభృతాంనవృష్ణయః॥౪౫॥ సు
హృదస్సహజాస్తథేతరేమతమేషాంనవిలంఘయంతియే । వి
నయాదివయాపయంతితేధృతరాష్ట్రాత్మజమాత్మసిద్ధయే ॥

అహంకారిణాంప్రథమే అగ్రేసరాః వృష్ణయో యాదవాః - ప్రణతిప్రవణాన్ప్రణామపరాన్- సుయోధనస్తునతథేతిభావః నః అస్మాన్విహాయ సుయోధనం సదానప్రణమంతినానుసరంతి- కింతు కార్యకాలేత్వత్యంత్యేవేత్యర్థః- సతి యాదవపరిగ్రహేనకించిదస్మాకమసాధ్యంభవేదితిభావః- అనేకపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ ౪౫॥ కారణాంతరమాహ॥ సుహృద ఇతి॥ కించ ఏషాంవృష్ణీనాంయేసహజాః సహజాతాః మాతృపితృపక్ష్యా ఇత్యర్థః॥ అన్యేష్వపివృశ్యత ఇతిడప్రత్యయః- సుహృదోమిత్రాణితథా ఇతరేకృత్రిమ సుహృదశ్చధనజీవనహేతోరాశ్రితాః కృత్రిమసుహృద ఇత్యర్థః - మతంవృష్ణిపక్షంనవిలంఘయంతినాతిక్రామంతి- తేద్వయేపినృపాః- దుర్యోధనోపజీవినోపీతిభావః ఆత్మసిద్ధయేస్వజీవనార్థంధృతరాష్ట్రాత్మజందుర్యోధనంవినయాదాను మాల్యాదివయాపయంతి కాలంగమయంతి- కార్యకాలేతు తేపివృష్ణిపక్షప్రవే

శినపవేత్యర్థః* యాతేర్ణ్యంతాల్లుట్ - అర్తిహ్రీంత్యాదినాపుగాగమః॥ ౪౬॥ కింతునాయమభియోగకాలఇత్యాశయేనాహ ॥ అభియోగఇతి॥కృతావధేః పరిభాషితకాలస్య ॥ ని॥ అవధిస్త్వవధానేప్యాత్సిమ్నికాలేబలేపిచేతివిశ్వః- తస్యసుయోధనస్య-కర్మణిషష్ఠీ భవతాకృతఃఅవధ్యంతఇతి శేషః- అభియోగఃఆహవఃఅభియానమితియావత్ ॥ ని ॥ అభియోగస్తుశపథేస్యాదాహవపరాభవావితివిశ్వః ఇమాన్పూర్వోక్తాన్మహీభుజో రాజ్ఞః - హరిదశ్వఃఉష్ణరశ్మిః కమలాకరానివసముత్పతన్ఉద్యన్నేవ - ప్రవిఘాటయితా భేత్స్యతి* ఘుటేశ్చౌరాదికాల్లుట్- భౌవాదికస్యతు - మితాంహ్రస్వఇతి హ్రస్వత్వంస్యాత్ ॥౪౭॥ అథనయోర్వృష్ణిపత్యోస్తాన్ప్రత్యాహ॥ ఉపజాపేతి॥ మదోద్ధతః సమర్యోజనః - నృపతీన్ఆన్యానపినృపాన్విలంఘయన్ మదాదవమానయన్-సహంతఇతిసహాన్* పచాద్యచ్-ఉపజాపస్యసహాన్ భేదయోగ్యాన్॥ని॥ భేదోపజాపావుపధేత్యమరః-విధాతా విధాస్యతి* విపూర్వస్యదధాతేర్లుట్-అవమానితోజనఃసుభేద్యఇతిభావః- నచతేసహిష్ణవఇత్యాహ-జనఃప్రాకృతోపి

౪౬॥ అభియోగఇమాన్మహీభుజో భవతాతస్యకృతఃకృతావధేః ప్రవిఘాటయితాసముత్పతన్హరిదశ్వఃకమలాకరానివ॥౪౭
ఉపజాపసహాన్విలంఘయన్ సవిధాతానృపతీన్మదోద్ధతః।
సహతేనజనోప్యధఃక్రియాంకిములోకాధికధామరాజకమ్॥
౪౮ ॥ అసమాపితకృత్యసంపదాంహతవేగం వినయేన తావ
తా । ప్రభవంత్యభిమానశాలినాం మదముత్తంభయితుం వి
భూతయః౪౯॥మదమానసముద్ధతంనృపంనవియుఙ్క్తేనియమే

అధఃక్రియాంఅవమానంనసహతే - లోకాధికధామలోకోత్తరప్రతాపంరాజకంరాజసమూహః* గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ప్రత్యయః- కిమునసహతఇతికిమువక్తవ్యమిత్యర్థః-తథాచకృత్స్నమపిరాజమండలమస్మానేవాలంబిష్యతఇతిభావః॥౪౮॥ ననుసత్రీసవేత్యాదివనేచరోక్తరీత్యాతస్యమదసంభావనాపికథమిత్యత్రాహ॥అసమాపితేతి ॥ అసమాపితకృత్యసంపదాంఅకృతకృత్యానాం-సావశేషితకర్మణామిత్యర్థః-కుతః అభిమానశాలినాంఅహంకారిణాంవిభూతయఃసంపదః- తావతాస్వల్పేనవినయేనకార్యవశాదారోపితేనేతిశేషః- హతవేగంప్రతిబద్ధోద్రేకం- నతుస్వరూపతోహతంమదంఉత్తంభయితుంవర్ధయితుంప్రభవంతిసమర్థాభవంతి-సర్వదాదుర్జనసంపదోవికారయంతీతిభావః॥౪౯॥ అథమదస్యానర్థహేతుతాంయుక్త్యానాహ॥మదేతి॥అపరాగేతిచ॥మదమానాభ్యాందర్పాహంకారాభ్యాం - సముద్ధతంనృపంమూఢతాఅకార్య

ష్ణ తానియమేనఅవశ్యంనవియు_క్తే నవిముంచతి- అతిమూఢః నయాన్నీతిమా
ర్గాత్ ఉదస్యతేఉత్క్షిప్యతే* కర్మకర్తరిలట్-నయహీనాత్ జనఃఅపరజ్యతేఅ
పరక్తోభవతి*స్వరితత్వాదాత్మనేపదం ॥ ౫౦ ॥ అపరాగఃఅప్రీతిర్ద్వేషఇతి
యావత్ - సమీరణఇవ- తేనేరితశ్చాలితః అతఏవక్రమేణశీర్ణాశీర్ణీభూ
తా-ఆకులాచలాచమూలసంతతిః ప్రకృత్యాదిస్వజనవర్గః శిఫాసంఘాతశ్చ
యస్యసతథోక్తః ॥ ని॥ మూలంవశీకృతేస్వీయేశిఫా తారాంతికాదిష్వితివైజ
యంతీ-రిపుంమహానపి తరువత్ వృక్షఇవసహిష్ణునాక్షమావతా ఉన్మూలయి
తుంఉద్ధర్తుంధ్వంసయితుం- సుకరస్సుసాధ్యః సుకరోన్మూలనఇత్యర్థః- అ
త్రమాదాదేఃపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరం ప్రతికారణత్వాత్ కారణమాలా-
తరువదిత్యుపమా చేతిద్వయోస్సంసృష్టిః॥ ౫౧॥ నన్వంతర్భేదమాత్రేణకథం
సుసాధ్యఇత్యతఆహ॥అణురితి॥అనురల్పోపిఅంతఃప్రకృతిప్రకోపజః అంతరంగా
మాత్యాద్యపరాగసముద్భవః॥ ని॥ ప్రకృతిఃపంచభూతేష్వస్వభావేమూలకార
నమూఢతా। అతిమూఢఉదస్యతేనయాన్నయహీనాదపరజ్య
తేజనః॥ ౫౦॥ అపరాగసమీరణేరితఃక్రమశీర్ణాకులమూలసం
తతిః । సుకరస్తరువత్సహిష్ణునారిపురున్మూలయితుంమహాన
పి ॥ ౫౧ ॥ అణురప్యుపహంతివిగ్రహః ప్రభుమంతఃప్రకృతిప్ర
కోపజః । అఖిలంహిహినస్తిభూధరంతరుశాఖాంతనిఘర్షజ
జోనలః ॥ ౫౨ ॥ మతిమాన్వినయప్రమాథినస్సముపేక్షేతస
మున్నతింద్విషః।సుజయః ఖలుతాదృగంతరేవిపదంతాహ్యవినీ
తసంపదః॥ ౫౩॥ లఘువృత్తితయాభిదాంగతంబహిరంతశ్చ
తే। ఛందఃకారణగుహ్యేష్వజంత్వమాత్యాదికేష్వపీతివైజయంతీ విగ్రహోవా
వైరంప్రభుముపహంతినాశయతి - అత్రదృష్టాంతమాహ- తరుశాఖాంతానాం
నిఘర్షోఘర్షణంతజ్జోనలోగ్నిః॥భూధరంగిరింఅఖిలంసాకల్యేన హినస్తిహి
నస్తీత్యర్థః అతోత్రవమానోపమేయసమానధర్మాణాంబింబప్రతిబింబత
యానిర్దేశేనదృష్టాంతాలంకారః॥౫౨॥తథాపివర్ధమానంశత్రుంకథముపేక్షే
తేత్యాశంక్యమవినీతత్వాదిత్యాహ॥మతిమానితి మతిర్మాత్రాజ్ఞఃవినయం
ప్రమథ్నాతిత్యజతీతివినయప్రమాథినఃదుర్వినీతస్యద్విషఃశత్రోః సమున్నతింవృ
ద్ధింసముపేక్షేత-ఉపేక్షాయాఃఫలమాహ- తాదృక్తాదృగ్విధః అవినీతశ్శత్రుః-
అంతరేక్వచిదంతరే సుజయఃసుఖేనజేతుంశక్యః- హియస్మాత్ అవినీతస్య
దుర్జనస్యసంపదః విపదంతాఃఅనర్థోదర్కాః॥ ... ... *
౫౩ ॥ కథంమద్వినీతస్యశత్రోస్సుజయత్వమిత్యాశంక్యభేదజర్ఝరితత్వాది

త్యాహ॥ లఘ్వితి॥ లఘువృత్తతయా స్వస్యదుర్వృత్తతయా-బహిర్మిత్రాదిజనపదేషు-అంతరమాత్యాదిషు - విదాం భేదం గతం ప్రాప్తం * షిద్భిదాదిభ్యో౽జిత్యఙ్ప్రత్యయః నృపస్యమండలం రాష్ట్రం అనంతరస్సన్నిహితః జిగీషుః ఆపగారయో నదీవేగః- శిథిలం అంతర్భేదజర్ఝరం కూలమివ అధిభూయ ఆక్రమ్యాహరతి॥ ౫౪॥ అన్వితి॥ ఇత్థం-ఆకులం అరినికారస్మరణాత్ క్షుభితం అర్జునాగ్రజం భీమసేనం నయవర్త్మనీతిమార్గం అనాకులమసంకీర్ణం యథాతథా అనుశాసతముపదిశంతం * జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తత్వాన్నుమభావః - యద్వా నయవర్త్మాకులం నీతిమార్గస్ఖలితం భీమం ఇత్థమనుశాసతం శిక్షయంతం తం యుధిష్ఠిరం పరాశరాత్మజో వేదవ్యాసః - స్వయమభివాంఛితో౽ర్థ ఇవ సాక్షాన్మనోరథ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అభీయాయ ప్రాప్తః॥ ౫౫॥ అథయుగ్మేన తమేవాహ॥ మధురైరితి॥ సహసేతి చ ॥ మధురైః శాంతైః- నిరీక్షితైరవలోకనైః* నపుంసకే భావే క్తః - న విద్యతే వశ ఆయత్తత్వం యేషాం తాన్యవశాని ప్రతికూలాని॥ని॥ వశ ఆయత్తతాయాం చేతి విశ్వః - తిర్యంచి మృగపక్ష్యాదీ

నృపస్య మండలమ్ । అభిభూయ హరత్యనంతరశ్శిథిలం కూలమి
వాపగారయః॥ ౫౪॥ అనుశాసతమిత్యనాకులం నయవర్త్మా
కులమర్జునాగ్రజమ్ । స్వయమర్థ ఇవాభివాంఛితస్తమభీ
యాయ పరాశరాత్మజః॥ ౫౫॥ మధురైరవశాని లంభయన్న
పి తిర్యంచి శమం నిరీక్షితైః । పరితః పటు బిభ్రదేనసాం దహనం
ధామ విలోకనక్షమమ్॥ ౫౬ ॥ సహసోపగతస్సవిస్మయం తప
సాం సూతిరసూతిరాపదామ్ । దదృశే జగతీభుజా మునిస్స వ
పుష్మానివ పుణ్యసంచయః॥ ౫౭॥ అథోచ్చకైరాసనతః పరా
ర్ధ్యాదుద్యన్స ధూతారుణవల్కలాగ్రః । రరాజ కీర్ణాకపిశాం

న్యపి - శమం శాంతిం లంభయన్ ప్రాపయన్ * లభేశ్చేతి నుమాగమః - గత్యర్థేత్యాదినా ద్వికర్మత్వం- పటు ఉజ్జ్వలం - ఏనసాం పాపానాం దహ్యంతే౽నేనేతి దహనం నివర్తకం - తథాపి విలోకనక్షమం దర్శనీయం వహ్న్యాదినిలక్షణమితి భావః- పరితః అభితః ధామ తేజో విభ్రత్॥ ౫౬॥ పునస్సహసోపగతః అకస్మాదాగతః- తపసాం సూతిః ప్రభవః ఆపదాం అసూతిః అప్రభవః- నివర్తక ఇతి యావత్ - స ముని ర్వ్యాసః వపుష్మాన్ మూర్తిమాన్ పుణ్యసంచయః పుణ్యరాశిరివేత్యుత్ప్రేక్షా- జగతీభుజా రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ సవిస్మయం సాశ్చర్యం దదృశే దృష్టః॥ ౫౭॥ అథేతి॥ అథ దర్శనానంతరం - ఉచ్చకైరున్నతాత్పరార్ధ్యాత్ శ్రేష్ఠాత్ * అర్ధాచ్చ పరావరాధమోత్తమపూర్వాచ్చేతియ

త్ప్రత్యయః. ఆసనతః సింహాసనాత్ - ఉద్యన్ ఉత్తిష్ఠన్ - అతఏవ ధూతాని కం పితాని అరుణాని వల్కలాగ్రాణి యస్య స తథోక్తః. స రాజా కీర్ణం విస్తృతం ఆ కపిశం అంశుజాలం యస్య స తథోక్తః - సుమేరోః శృంగాదుద్యన్ తిగ్మరశ్మిరివ రరాజ శుశుభే॥ ౫౭॥ అవహితేతి ॥ స నరేంద్రః అవహితహృదయః ప్రమత్తచిత్తస్సన్ ॥ ని॥ చిత్తంతు చేతోహృదయమిత్యమరః - ఋషిప్రవరే మునిశ్రేష్ఠే - ఋషివత్ ఋషియోగ్యాం * అర్హాత్యర్థే వతిప్రత్యయః - గురూపదిష్టాం మన్వాదిప్రణీతాం శాస్త్రీయామిత్యర్థః. అర్హాం సపర్యాం * గురోశ్చహలః ఇత్యకారప్రత్యయః - విధాయ కృత్వా - పశ్చాత్ అనంతరం తదనుమతం తేనానుజ్ఞాతం ఆసనం - ప్రశమశ్శాంతిః- శ్రుతం శాస్త్రశ్రవణమివ అలంచకార - ఉక్తంచ పూర్వం - ప్రశమస్తస్య భవత్యలంక్రియేతి - మున్యనుజ్ఞయా ఉపవిష్టవానిత్యర్థః ॥ ౫౮॥ వ్యక్తేతి॥ వ్యక్తోదితైః స్పష్టోద్గతైః స్మితమయూఖైః విభాసితావోష్ఠౌ యస్య స తథోక్తః - వికీర్ణధామ్నః విస్తృతతేజసః మునేరభిముఖం తిష్ఠన్ - స నృపః ఇద్ధం దీప్తం అంశుజాలం తన్వంతం గురుం గీష్పతిం ॥ న॥ గురుర్గీష్పతి ప్రాగ్వ్యా

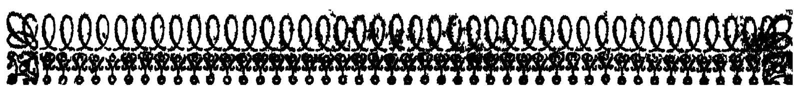
శుజాలశ్శృంగాత్సుమేరోరివ తిగ్మరశ్మిః॥ ౫౭॥ అవహితహృ
దయో విధాయ సోఽర్హామృషివదృషిప్రవరే గురూపదిష్టామ్ ।
తదనుమతమలంచకార పశ్చాత్ప్రశమ ఇవ శ్రుతమాసనం న
రేంద్రః॥ ౫౮॥ వ్యక్తోదితస్మితమయూఖవిభాసితోష్ఠస్తిష్ఠన్
మునేరభిముఖం స వికీర్ణధామ్నః। తన్వంతమిద్ధమభితో గురు
మంశుజాలం లక్ష్మీమువాహ సకలస్య శశాంకమూర్తేః॥ *

ఇతి॥ శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే
లక్ష్మీపదాంఛనే ద్వితీయస్సర్గః

ఇత్యమరః- అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా - అభితో గురుం [illegible] ఇతి శేషః సకలస్య సంపూర్ణస్య శశాంకమూర్తేః చంద్రస్య లక్ష్మీం శోభాం ఉవాహ వహతిస్మ - అత్రోపమేయస్య రాజ్ఞః ఉపమానేన సమేన లక్ష్మ్యాస్సాదృశ్యసం బంధాసంభవాత్తత్సదృశీం లక్ష్మీమితి ప్రతిబింబాకరణాత్ ఉపమాసంభవస్తు సం బంధాత్ పదార్థవృత్తినిదర్శనాలంకారః - తదుక్తం ప్రతిబింబస్యకరణం సంభవతి యత్రవస్తుయోగే నాగమస్యాసంభవాత్ నిదర్శనా ద్విధాభిమతేతి

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచ
లమల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం
ఘంటాపథసమాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః

❧

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ - కిరాతార్జునీయే - తృతీయస్సర్గః,

౧ ॥ అథత్రిభిర్మునింవిశేషయన్నాదశుభిఃశ్లోకైః కాలాపకమాహ- తదుక్తం ॥శ్లో॥ ద్వాభ్యాంయుగ్మమితిప్రోక్తం త్రిభిశ్లోకైర్విశేషకం। కాలాపకంచతుర్భిస్స్యాత్తదూర్ధ్వంకులకంస్మృతమితి ॥తతఇతి॥ తతఃఉపవేశానంతరం- శరచ్చంద్రకరాభిరామైః ఆహ్లాదకైరిత్యర్థః - ఉత్సర్పిభిఃఊర్ధ్వప్రసారిభిః అంశుజాలైఃప్రభాపటలైఃప్రాంశుమున్నతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - పునరానీలరుచంకృష్ణవర్ణం- పిశంగీఃపింగళవర్ణాః* గౌరాదిత్వాత్ జీప్ జటాఃబిభ్రాణంధారయంతం-అతఏవతటిత్వంతంవిద్యుత్వంతంఅంబువాహ మివస్థితమిత్యుపమా - భగ్యాస్మజోయుక్తోఽరఃప తాన్నసంమునిమాబభాషెఇతిచతుర్థశ్లోకే

౧ ॥ తతశ్శరచ్చంద్రకరాభిరామైరుత్సర్పిభిః ప్రాంశుమి
వాంశుజాలైః । బిభ్రాణమానీలరుచంపిశంగీర్జటాస్తటి
త్వంతమివాంబువాహమ్ ॥ ౨ ॥ ప్రసాదలక్ష్మీందధతం సమ
గ్రాంవపుః ప్రకర్షేణజనాతిగేన । ప్రసహ్యచేతస్సుసమా
సజంతమసంస్తుతానామపిభావమార్ద్రమ్ ॥ 3 ॥ అనుద్ధ

తాన్వయః॥౨॥ ప్రసాదేతి॥ పునస్సమగ్రాంసంపూర్ణాంప్రసాదస్సౌమ్యతాతస్యలక్ష్మీంసంపదందధతం అతఏవజనానతిగచ్ఛతీతిజనాతిగేనలోకాతిశాయినా* అన్యత్రాపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయః వపుఃప్రకర్షేణఆకారసంపదా- అసంస్తుతానామపరిచితానామపి వ్యాసోయమిత్యజానతామపీత్యర్థః॥౩॥ సంస్తవస్స్యాత్పరిచయఇత్యమరః - చేతస్సుచిత్తేషుఆర్ద్రంస్నేహార్ద్రంభావమభిప్రాయంప్రసహ్యబలాత్ సమాసజంతంలగయంతమితియావత్ * దంశసంజస్వంజాంశపీత్యుపధాలోపః - ప్రసన్నాకారేషు సర్వోపిస్నిహ్యతీతిభావః 3 ॥ అనుద్ధతేతి ॥ పునః - అనుద్ధతాకారతయాశాంతాకారతయా- లింగేన అంతఃకరణస్యవృత్తింవివిక్తాంప్రశాంతాంశాంతామితియావత్ ॥ ని ॥ వివిక్తాపూతవిజనానిత్యమరః - తస్వంతంప్రకటయంతం - ఆకృతిరేవాస్య చిత్తశుద్ధింకథయతీత్యర్థః - పునః మాధుర్యం నిసర్గసౌమ్యతాతిస్రింభోవిశ్వా

సః - తయోర్విశేషమతిశయం భజతీతి తథోక్తేన ॥ ౩ ॥ సమావిస్రంభవి శ్వాసావిత్యమరః - ఈక్షితేన దర్శనేనైవ కృతా ఉపసంభాషా సంభాషణం యేన తమివేత్యుత్ప్రేక్షా - దృష్టివిశేషేణైవోపసంభాషమాణమివ స్థితమిత్యర్థః - కాశికాయాం తూపసంభాషా ఉపసాంత్వనమితి భాసనాదిసూత్రే ॥౪॥ ధర్మేతి ॥ పునః ధర్మాత్ నిబధ్నంతీతి ధర్మనిబంధినీనాం అగ్నిహోత్రాదిధర్మప్రతిపాదికానాం ఏనః ప్రణుదాం అఘచ్ఛిదాం * క్విప్ - శ్రుతీనాం వేదానాం ॥౨॥ శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయ ఇత్యమరః - ప్రసూతిం ప్రభవం సుఖేనోపవిష్టం ఆసీనం మునిం తదభ్యాగమనే తస్య మునేః ఆగమనే - హేతుం కారణం పరీప్సుః జిజ్ఞాసుః * ఆప్నోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - ఆప్జ్ఞప్యృధామీదితీకారః ॥ - అత్ర లోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః - ఆబభాషే ఉవాచ ॥౫॥ అనాప్తేతి ॥ అనాప్తపుణ్యోపచయైః అకృతపుణ్యసంగ్రహైః - దురాపా దుర్లభా ఫలస్య సవిత్రీ శ్రేయస్కరీత్యర్థః - నిర్ధూతరజాః హతరజోగుణా అన్యత్ర నిరస్తధూళిశ్చ ॥౨॥ రజోరజో

> తాకారతయా వివిక్తాం తన్వం తపం తతః శరణస్య వృత్తిమ్ । మా
> ధుర్యవిస్రంభవిశేషభాజా కృతోపసంభాషమివేక్షితేన ॥
> ౪ ॥ ధర్మాత్మజో ధర్మనిబంధినీనాం ప్రసూతిమేనః ప్రణుదాం
> శ్రుతీనామ్ । హేతుం తదభ్యాగమనే పరీప్సుస్సుఖోపవిష్టం ము
> నిమాబభాషే ॥౫॥ అనాప్తపుణ్యోపచయైర్దురాపా ఫలస్య
> నిర్ధూతరజాస్సవిత్రీ । తుల్యా భవద్దర్శనసంపదేషా వృష్టేర్ది

గుణే ధూళౌ పరాగార్తవయోరపీతి విశ్వః - ఏషా భవద్దర్శనస్య సంపత్ సంపత్తిః - లాభ ఇతి యావత్ * సంపదాదిభ్యః క్విప్ భావాత్ - వీతవలాహకాయాః గతమేఘాయాః - దివః అంతరిక్షస్య సంబంధిన్యాః వృష్టేః తుల్యేత్యుపమాలంకారః - అనభ్రవృష్టివదతర్కితోపపన్నం భవద్దర్శనం సర్వబాధకస్య విచ్ఛ్రే యసో నిదానమిత్యర్థః - వారివహతీతి వలాహకః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః ౬ ॥ అద్యేతి ॥ అద్య క్రతూనాం క్రియా - అనుష్ఠానాని కామాః మహాంతీతి కామమహాః ఫలదా ఇత్యర్థః * మహే॥ కప్ ఘశ్చేతి కప్ప్రత్యయో మాదేశశ్చ - సంప్రతి అస్య భూమిదేవాః బ్రాహ్మణాశ్చ ॥౩॥ ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః విప్రశ్చ బ్రాహ్మణ ఇత్యమరః - సత్యాశిషో జాతాః బ్రాహ్మణాశిషోద్య ఫలితా ఇత్యర్థః - యద్యస్మాత్కారణాత్ - త్వయ్యాగతే సతి త్వదాగమననిమిత్తేనేత్యర్థః - అస్మి అహమిత్యర్థావ్యయం అస్మీత్యస్మదర్థానువాదే అహమర్థేపీతి గణవ్యాఖ్యానే ॥౭॥ దాసీకృతాగసి భద్రత్యపి తత్ప్రభూణాం పాదప్రహార ఇతి సుంద

నాస్మిహాయేతిప్రయోగశ్చ - ఆసంసృతేరాసంసారాత్ ఆసంసార మిత్యర్థః* అభివిధావాఙ్ఞ్వికల్పాదసమాసః జగత్సుబహుమానమాత్రంబహుమానయోగ్యఃజాతః - సకలసత్కర్మఫలభూతంత్వదాగమనంయేన మేజగన్మాన్యతేతిభావః॥ ౭ ॥ శ్రియమితి॥ఆత్మయోనేఃబ్రహ్మణఇవలోకగురోఃతవ-అమోఘమవిఫలంసందర్శనంశ్రియంవికర్షతిఆవృష్యదదాతి-అఘానిదుఃఖానిఅపహంతి॥ని॥ అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘమిత్యమరః శ్రేయఃపురుషార్థంపరిస్నాతిస్రవతివర్ధయతీతియావత్ - ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ - కీర్తింతనోతి కింబహునాకింనధత్తేకింనకరోతిసర్వంచకరోతీత్యర్థః॥ ౮॥ శ్వేతదితి॥హేభగవన్ శ్వేత్యన్మయూఖేసుధాస్యందికరేపిహిమద్యుతౌఇదం దాఖిషయేన్ననిర్వృతమనిర్వృతం - నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః మేచక్షుః త్వత్సన్నిధౌ నిర్వృతింసుఖమేతి - తథాచేతశ్చసముజ్ఝితజ్ఞాతివియోగఖేదంత్యక్త బంధు

తూనాంసత్యాశిషస్సంప్రతిభూమిదేవాః॥ఆసంసృతేరస్మిజగ
త్సుజాతస్త్వయ్యాగతేయద్బహుమానపాత్రమ్॥ ౭॥ శ్రియం
వికర్షత్యపహంత్యఘానిశ్రేయఃపరిస్నౌతితనోతికీర్తిమ్। సంద
ర్శనంలోకగురోరమోఘంతవాత్మయోనేరివకింనధత్తే ॥ ౮॥
శ్వేత్యన్మయూఖేపిహిమద్యుతౌమేననిర్వృతంనిర్వృతిమేతి
చక్షుః। సముజ్ఝితజ్ఞాతివియోగఖేదంత్వత్సన్నిధావుచ్ఛ్వస
తీవచేతః॥ ౯॥నిరాస్పదంప్రశ్నకుతూహలిత్వమస్మాస్వధీనంకి
మునిస్పృహాణామ్। తథాపికల్యాణకరీంగిరంతేమాంశ్రో

విరహదుఃఖంఉచ్ఛ్వసతీవఅనుపాధేనప్రాణితీవేత్యుత్ప్రేక్షా - పూర్వార్ధేతునిర్వృతికారణేసత్యపిఇందావనిర్వృతికథనాద్విశేషోక్తిః-తదుక్తం॥శ్లో॥ తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతఇతి ॥ ౯॥ నిరాస్పదమితి॥ప్రశ్నకుతూహలిత్వంనిరాస్పదంఆగమనప్రయోజనప్రశ్నేనిరాస్పదఇత్యర్థః * ఆస్పదంప్రతిష్ఠాయామితినిపాతః- ప్రశ్నానవకాశేహేతుమాహ - నిస్పృహాణాం- యుష్మాదృశామితిశేషః - అస్మాస్వధీనమాయత్తంకిము-నకించిత్తస్మాత్తోలభ్యమిత్యర్థః*ఆధారత్వవివక్షాయాంసప్తమీ- తథాపికల్యాణకరీంఅస్మద్ధితైకహేతుమిత్యర్థః- నిస్పృహప్రవృత్తేఃపరార్థత్వాదితిభావః*కృజోహేత్వతిటచ్ప్రత్యయేజీప్- అతస్తేగిరంశ్రోతుమిచ్ఛామాం - ముఖంనాగస్యాస్తీతిముఖరోనిరంతరభాషీ * ముఖకుంజేభ్యోరోవక్తవ్యఇతిరప్రత్యయః ॥ ని॥ దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః- తతశ్చ్విప్రత్యయః - ముఖరీకరోతివ్యా

పారయతీత్యర్థః - నిస్స్పృహస్యాపి తే వాక్యమస్మద్ధితకరత్వాచ్ఛ్రోతవ్య మితి భావః॥౧౦॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం- ఉక్తివిశేషరమ్యం ఉక్తివైచిత్ర్య శ్రావ్యయ థాతథా ఉక్తవాన్- ఉదారచేతా-మహామనాః నరేంద్రః ద్వైపాయనేన వ్యా సేన - ద్వీపమయనం స్థానం జన్మభూమిర్యస్య సద్వీపాయనః స ఏవ ద్వైపాయ నః* ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః - నత్వపత్యార్థే- నడాదిభ్యః ఫక్ తేష్వేవపాఠాత్ బాధితార్థత్వాచ్చ- జయోపపత్తౌ మనస్సమాధాయ జయ సిద్ధిమపేక్ష్యేత్యర్థః - ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారాం ఉదారామర్థవతీం గిరమ భిదధే ఉక్తః మహాదిత్వాదప్రధానే కర్మణి లిట్ ॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణః। అప్రధానే మహాదీనాం ణ్యాం తే కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి వచనాత్ ॥౧౧॥ అథౌ తావత్స్వస్యమాధ్యస్థ్యభంగదోషం యుక్త్యైవ పరిహరతి॥ చిచీషతామితి॥ అలఘ్వీం గుర్వీం * నాంతో గుణ పచనాదితి తజీప్ - యశోవతం

తుమిచ్ఛామక్షరీకరోతి॥ ౧౦॥ ఇత్యుక్తవానుక్తివిశేషరమ్యం
మనస్సమాధాయ జయోపపత్తౌ। ఉదారచేతా గిరమిత్యుదా
రాం ద్వైపాయనేనాభిదధే నరేంద్రః॥౧౧॥ చిచీషతాం జన్మవ
తామలఘ్వీం యశోవతంసాముభయత్ర భూతిమ్। అభ్యర్హితా
బంధుషు తుల్యరూపా వృత్తిర్విశేషేణ తపోధనానామ్ ॥ ౧౨॥
తథాపి నిఘ్నం నృప తావకీనైః ప్రహ్వీకృతం మే హృదయం
గుణౌఘైః। వీతస్పృహాణామపి ముక్తిభాజాం భవంతి భవ్యే

సాంకేతిభూషణాం - ఉభయత్ర ఇహ చాముత్ర చ లోక ఇతి శేషః - భూతిం శ్రేయః చిచీషతాం చేతుం సంగ్రహీతుమిచ్ఛతాం* చినోతేస్సన్నంతాచ్ఛ ప్రత్యయః - జన్మవతాం శరీరిణాం బంధుషు విషయే తుల్యరూపా ఏకవిధా వృత్తి వ్యవహారః అభ్యర్హితా ఉచితా తపోధనానామస్మాదృశాం విశేషేణ ని యమేన అభ్యర్హితా॥ ౧౨॥ తథాపీతి॥ తథాపి తుల్యవృత్త్యౌచిత్యేపి- హే నృప తావకీనైః త్వదీయైః * యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్ చేతి ఖఞ్ప్రత్య యః తవకమమకావేకవచన ఇతి తవకాదేశః గుణౌఘైః ప్రహ్వీకృతమావర్జితం మే హృదయం - నిఘ్నం త్వదాయత్తం॥ని॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః నను నిస్స్పృహస్య కోయం పక్షపాత ఇత్యత్రాహ॥ వీతేతి॥ వీతస్పృహాణాం విరక్తా నాం ముక్తిభాజాం ముముక్షూణామపీత్యర్థః భవంతీతి భవ్యాః సాధవః* భవ్య గేయేత్యాదినా కర్తరి నిపాతః- తేషు పక్షపాతాః స్నేహా భవంతి- న హి సాధ్వ నుగ్రహో మాధ్యస్థ్యభంజక ఇతి భావః౧౩॥ అథ నృపస్య గుణవత్తాం

ప్రకటయితుంధృతరాష్ట్రస్యదుశ్చేష్టాముద్ఘాటయతి ॥సుతాఇతి ॥ యాయం
తస్యరాజ్ఞోధృతరాష్ట్రస్యసుతానకిముసుతాఏవేత్యర్థః- గుణైఃశాంతిదాన
దాక్షిణ్యాదిభిఃసుయోధనం నాతీతానాతిక్రాంతావా - అతిక్రాంతాఏవేత్య
ర్థః*సతరారిక్తః - అసుతత్వమగుణత్వంవాత్యాగహేతుర్యుష్మాసునాస్తీత్య
ర్థఃఉపాలంభేకారణమాహ-యఇతి- యఃధృతరాష్ట్రఃవఃయుష్మాన్వృథాని
ష్కారణమేవత్యక్తవాన్- యదివయంసుతాగుణాధికాశ్చతర్హికథమత్యా
క్షీత్తత్రాహ॥బలాద్వేతి॥ సవిషయాభిలాషఃభోగతృష్ణాబలాద్వాబలాత్కా
రాదేవ॥ని॥వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచసముచ్చయఇతివిశ్వః-మో
హ్మామవివేకంవిధత్తే విషయాభిలాషాతిరిక్తోనకశ్చిద్యుష్మత్త్యాగహేతురస్తీత్య
ర్థఃఅత్రకారణేనకార్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥౧౪॥ అథరాజ్ఞఉత్సా
హవర్ధనాయశత్రోర్హానింసూచయతి॥ జహాత్వితి॥ఏనంధృతరాష్ట్రంఅర్థ
సిద్ధిఃకథంనజహాతుజహాత్వేవేత్యర్థః-ప్రైషాతిసర్గప్రాప్తకాలేషుకృత్యా

మహీపతేఃపాలాః ॥ ౧౩ ॥ సుతానయూయంకిముతస్యరాజ్ఞ
స్సుయోధనంవానగుణైరతీతాః। యస్త్యక్తవాన్వస్సవృథా
బలాద్వామోహంవిధత్తేవిషయాభిలాషః॥ ౧౪ ॥ జహాతు
నైనంకథమర్థసిద్ధిస్సంశయ్యకర్ణాదిషుతిష్ఠతేయః। అసాధు
యోగాహిజయాంతరాయాఃప్రమాథినీనాంవిపదాంపదాని॥
౧౫ ॥ పథశ్చ్యుతాయాంసమితౌరిపూణాంధర్మ్యందధా

శ్చేతిప్రాప్తకాలేలోట్- తస్యహానికాలఃప్రాప్తఇత్యర్థః కుతఃయోధృతరా
ష్ట్రః సంశయ్యసందిహ్య - కర్ణాదిషుతిష్ఠతే కర్ణాదీన్మన్త్రిణః సంది
గ్ధార్థనిర్ణేతృత్వేనావలంబత ఇత్యర్థః * ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేతిస్థే
యాఖ్యాయామాత్మనేపదం-ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేతితఙ్ - తిష్ఠతేస్మిన్ని
తిస్థేయోవివాదపదనిర్ణేతా- తథాహి- అసాధుయోగాఃదుర్జనసంసర్గాః
జయాంతరాయాఃజయస్యవిఘాతకాః- కించప్రమాథినీనాముస్మూలనశీలానాంవి
పదాంపదానిస్థానాని॥ ని॥ ఏవంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మ్యంఘ్రివస్తుష్విత్యమ
రః- నకేవలమర్థహానిఃకింత్వనర్థకారిణశ్చేత్యర్థః-ధృతరాష్ట్రోపిదుర్జ
నవిధేయత్వాద్వినశ్యతీతిభావః॥ ౧౫॥ ఏవంశత్రోరనర్థంసూచయిత్వారా
జ్ఞోర్థసిద్ధింసూచయతి॥పథఇతి॥రిపూణాంసమితౌసభాయాం॥ని॥ సభాసమి
తిసంసదఇత్యమరః- పథశ్చ్యుతాయాంమార్గాద్భ్రష్టాయాం-దురాత్మనో
దుశ్శాసనస్యస్త్రీవస్త్రగ్రహణసాహసమంగీకృతవత్యాంసభాయామిత్యర్థః-

చిరాయదగ్ధ్యం ధర్మ్యాంతన పేతాం * ధర్మసత్యార్థా న్యాయాదన పేతఇతి యత్ప్రత్యయః - ధురంభారం దధానేనకృచ్ఛ్రేపి వ్యపిధర్మా దచలతేత్యర్థః - త్వయాఽవిపత్స్వపిఅవిపత్తి అవినాశి అతఏవరమ్యం - గుణేష్వభ్యం త్యాదిషువిషయే - పరముత్కటంప్రేమ ఆవిష్కృతం - దుస్సహామపిసోఢవతాత్వయాసాధుకృతమితిభావః ॥ ౧౮॥ విధాయేతి॥ కించసమయెవపకాము ఖ్యావృత్తిర్య స్యతస్యఅపరోపతాపినఇత్యర్థః - భవతఃఫలేనకపటేన ఆత్మనేహితఃఆత్మనీనః సనభవతిత్యనాత్మనీనః స్వస్యైవానర్థహేతురిత్యర్థః- తం* ఆత్మజనవిశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖ ఇతి ఖప్రత్యయః - విగ్రహంసమాపకారం విధాయ - ప్రకాశితః ప్రఖ్యాపితః త్వస్మా ఇలయోః దవప్రష్ఠస్వభావయోః సారః ఉత్కర్షోనైసైత్తవాక్తః అతఏవద్విషతోర్మితపకారాఇవ - జాతా ఇతిశేషః - అపకారోఽప్యుపకారిసైవ సంవృత్తఃయుత్స్వదౌర్జన్యంభవత్సౌజన్యంచజగతి సువ్యక్తమాసీదిత్యర్థః - శిష్టైర్యమానస్యాపి సజ్జనస్యచందనదారుగుణ ఇవగునాఃపరిభవ ఏవ ప్రచురాభవంతీతిభావః ॥ ౧౯ ॥ అథ స

> నేనధురం చిరాయ త్వయాఽవిపత్స్వపి పత్తిరమ్యమావిష్కృతం
> తం ప్రేమ పరం గుణేషు ॥ ౧౮॥ విధాయ విగ్రహం సమనాత్మనీనం
> శమైకవృత్తేర్భవతశ్ఛలేన । ప్రకాశితత్వన్మతిశీలసారాః కృ
> తోపకారా ఇవ విద్విషస్తే ॥ ౧౯ ॥ లభ్యా ధరిత్రీ తవ విక్రమేణ
> జ్యాయాంశ్చ వీర్యాస్త్రబలైర్విపక్షః । అతః ప్రకర్షాయ
> విధిర్విధేయః ప్రకర్షతంత్రా హి రణే జయశ్రీః ॥ ౨౦ ॥ త్రిస్స

యోజనాంతరయాహ ॥ లభ్యేతి ॥ తవప్రయోజ్యేత్యర్థః * కృత్యాన్యానాంకర్తరివేతిషష్ఠీ- ధరిత్రీ విక్రమేణలభ్యా - సాధ్యేత్యర్థః - నతుసామ్నేతిభావః - విపక్షశ్చ వీర్యాస్త్రబలైః వీర్యంశౌర్యం అస్త్రాణి దివ్యాస్త్రాణి బలానిసైన్యాని తైః జ్యాయాన్ ప్రశస్యతరః * ప్రశస్యస్యశ్రః జ్యచ్ఛేతి జ్యాదేశః - అతఃప్రకర్షాయ ఆధిక్యాయవిధిరుపాయః విధేయః కర్తవ్యః కుతః - హియస్మాత్ రణేజయశ్రీః ప్రకర్షతంత్రా ప్రకర్షప్రధానా ఉత్కర్షాయత్తేత్యర్థః॥ స॥తంత్రంప్రధానేసిద్ధాంతఇత్యమరః బలీయసఏవ యోధనతుసబలస్యేతిభావః॥ ౨౦॥అథత్రిరిత్యాదినాశ్లోకచతుష్టయేనవిపక్షజ్యాయస్త్వంవర్ణయతి॥ త్రిరితి॥ త్రిరావృత్తాస్సప్తత్రిస్సప్తకృత్వః - ఏకవింశతికృత్వఇత్యర్థః - త్రిస్సప్తశబ్దయోస్సుప్సుపేతిసమాసః * సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుజితికృత్వసుచ్ ప్రత్యయః - జగతీపతీనాం భూపతీనాం హంతాగుణః - అత్రవేదోపదేష్టా - సుప్రసిద్ధఇత్యర్థః - అతఏవయచ్ఛబ్దానపేక్షత్వం- తప

క్తం కావ్యప్రకాశే॥ ప్రసిద్ధానుభూతార్థవిషయస్తచ్ఛబ్ద పాదానంనాపేక్ష
త ఇతి॥ జమదగ్నేరపత్యం పుమాన్ జామదగ్న్యః* గర్గాదిభ్యో యఞితి యఞ్
ప్రత్యయః - యస్య భీష్మస్య వీర్యావధూతః విక్రమాభిభూతః అంబికాస్వయంవ
రణ ఇత్యర్థః - తదా భంగసమయే గుణానాం శౌర్యాదీనాం ప్రకర్షమతిశయం ఆ
ధారవశం ఆశ్రయాధీనం వివేద జజ్ఞే - స్వవిద్యాయాః స్వశిష్యే భీష్మే స్వస్మాదపి
ప్రకర్షాధానదర్శనాదితి భావః - స్మేతి పాదపూరణే॥ ని॥ స్మ పాదపూరణేఽతీత
ఇతి విశ్వః॥ ౧౯॥ యస్మిన్నితి॥ యస్మిన్ భీష్మే విషయే అనీశ్వరస్య భావః అనైశ్వ
ర్యం అసామర్థ్యం - నఞశ్శుచీశ్వరక్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామితి వికల్పాన్నఞః
పూర్వపదవృద్ధ్యభావః - తేన కృత వ్యలీకః జనిత వైలక్ష్యః॥ ని॥ దుఃఖే వైలక్ష్యే వ్య
లీకమితి యాదవః అంతకోయమోపి పరాభవం ప్రాప్త ఇవ భీష్మస్యేచ్ఛామ
రణత్వాత్ అంతకోపి పరాజిత ఇవాస్తే కిముతాన్య ఇతి భావః - స భీష్మో రణే ధ
నుః ధన్వా కస్య మనః భయైకప్రవణం భయే ఏకప్రవణమేకోన్ముఖం - శివభాగ

ప్తకృత్వో జగతీపతీనాం హంతా గురుర్యస్య స జామదగ్న్యః ।
వీర్యావధూతస్స్మ తదా వివేద ప్రకర్షమాధారవశం గుణా
నామ్॥ ౧౯ ॥ యస్మిన్ననైశ్వర్యకృతవ్యలీకః పరాభవం ప్రా
ప్త ఇవాంతకోపి। ధన్వా ధనుః కస్య రణే న కుర్యాన్మనో భయైక
ప్రవణం స భీష్మః॥ ౨౦॥ సృజంతమాజావిషుసంహతీర్వస్సహే
త కోపజ్వలితం గురుం కః। పరిస్ఫురల్లోలశిఖాగ్రజిహ్వం జగజ్జి
ఘత్సంతమివాంతవహ్నిమ్॥ ౨౧ ॥ నిరీక్ష్య సంరంభనిరస్తధై

వతవత్సమాసః - న కుర్యాత్ - సర్వస్యాపి మనసి భయం కుర్యాదేవేత్యర్థః॥ ౨౦
సృజంతమితి॥ ఆజౌ రణే - ఇషుసంహతీః బాణసంఘాన్ సృజంతం వర్షంతం - కో
పజ్వలితం అత ఏవ పరిస్ఫురంత్యో లోలాశ్చ శిఖాగ్రాణ్యేవ జిహ్వా యస్య తం తథో
క్తం - జగత్ లోకం జిఘత్సంతం అత్తుమిచ్ఛంతం * అదేస్సన్నంతాచ్ఛతృప్రత్య
యః - లుఙ్సనోర్ఘస్లృ ఇతి ఘస్లృ ఆదేశః - అంతవహ్నిం కాలాగ్నిమివ స్థితం గురుం
ద్రోణం వో యుష్మాకం మధ్యే కస్సహేత సోఢుం శక్నుయాత్ - న కోపీత్యర్థః శ
కి లిఙ్ చేతి శక్యార్థే లిఙ్ ॥ ౨౧॥ నిరీక్ష్యేతి॥ సంరంభేణ కోపేన నిరస్తం త్యాజితం ధై
ర్యం నిర్వికారచిత్తత్వం యేన తం తథోక్తం॥ అక్షోభేణైవ రరధైర్యాపహారిణమి
త్యర్థః - ఆరాధిత జామదగ్న్యం శుశ్రూషిత భార్గవం - జామదగ్న్యాదధిగ
తాఖిలాస్త్రరహస్యమిత్యర్థః - రాధేయం రాధాసుతం కర్ణం * స్త్రీభ్యో ఢ
గితి ఢక్ప్రత్యయః - నిరీక్ష్య - మృత్యోరపి అసంస్తుతేషు అపరిచితేషు ॥ ని॥ సంస్త

వసాన్యత్పరిచయఇత్యమరః భయేషుప్రసభంపక్షపాతః పరిచయః జాయేత- మృత్యోరప్యస్మాద్భీయాత్ కిముతాన్యఇతి భావః*సంభావనాయాంలిఙ్ - అత్రజనక్రియాపేక్షయా సమానకర్తృకత్వాభావేపిపక్షపాతక్రియాపేక్షయా తత్సంభవాన్నిరీత్యేతిల్యప్నిర్దేశస్సుసమర్థనీయః - ప్రధానోపసర్జనభావస్త్వప్రయోజకఇతి వ్యక్తవివేకకారః అత్రభయసంబంధరహితస్యమృత్యోర్భయసంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిరలంకారః॥౨౨॥ అథానంతరకరణీయముపదిశన్నాగమనప్రయోజనంయుగ్మేనాహ ॥ యయేత్యాది॥ యయావిద్యయాకరణేనసుదుశ్చరాందుస్తరాంతపస్యాంతపశ్చర్యాం*కర్మణోరోమంథతపోభ్యాంవర్తిచరోరితిక్యఙ్ ॥ అప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయః ఆచరతాపశుపతేఃప్రతితపఃకుర్వతేత్యర్థః- అతఏవసమాసా

ర్యంరాధేయమారాధితజామదగ్న్యమ్ । అసంస్తుతేషుప్రస
భంభయేషుజాయేతమృత్యోరపిపక్షపాతః ॥ ౨౨॥ యయా
సమాసాదితసాధనేనసుదుశ్చరామాచరతాతపస్యామ్ । ఏ
తేదురాపం సమవాప్యవీర్య మున్మూలితారః కపికేతనేన
॥౨౩॥ మహత్త్వయోగాయమహామహిమ్నామారాధనీం
తాంనృపదేవతానామ్ । దాతుంప్రదానోచిత భూరిధామ్నీ

దితంసాధనంపాశుపతాద్యస్త్రరూపంయేనతేన- కపిహనుమాన్కేతనంచిహ్నం యస్యతేనఅర్జునేనేత్యర్థః - దురాపంఅన్యదుర్లభంవీర్యంతేజసమవాప్యఏతేపూర్వోక్తభీష్మాదయః-ఉన్మూలితారఃఉన్మూలయిష్యంతే* ఉన్మూలయితేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలుట్ - అత్రణిలోపస్యాగమేపితస్యఅసిద్ధవదత్రాభాదిత్యసిద్ధత్వాత్ చేరనిటీతిణిలోపః- తన్నిమిత్తస్యైవానిటీతిప్రతిషేధాత్ -తదుక్తం-ణిలోపస్త్విద్ధిర్లుట్ పహతేశ్చబలందీర్ఘణశ్చైస్తోయో నిమిత్తాంవాచిణీతిట్యాసిద్ధిస్తేనణిలుప్యతేణిచ్యన్యత్ర్యయంబలనిమిత్తోపిఘాతీతి ॥ ౨౩॥ మహత్త్వేతి॥ హేనృప-మహత్త్వయోగాయప్రకర్షలాభాయమహామహిమ్నాంమహానుభావానాందేవతానామింద్రాదీనాం - ఆరాధ్యతేనయేత్యారాధనీతాంప్రసాదయిత్రీమిత్యర్థః*కరణేల్యుట్- ఙీప్- భూరిధామ్నీంమహాప్రభావాం॥ని॥ ధామదేహేగృహేరశ్మౌస్థానేజన్మప్రభావయోరితివిశ్వః*అనఉపధాలోపినోన్యతరస్యామితిఙీప్-విద్యామైంద్రమంత్రరూపాం - సిద్ధింసాక్షాత్కార్యసిద్ధిమితేతివిద్యాయాఅమోఘత్వోక్తిః- హేప్రదానోచితదానపాత్రప్రభూతఫలభోక్తృత్వాద్దస్యపాత్రత్వోక్తిః - దాతుముపాగతోస్మి ॥

౪౪ ॥ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తవంతంప్రసేదివాంసంప్రసన్నం* భాషాయాంసదవసశ్రు వఇతిక్వసుః - తంమునింజిష్ణుఃజయశీలోఽర్జునః - గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నురితిగ్స్నుప్రత్యయః- వ్రజసాధయఅనుతిష్ఠేత్యేవంరూపం- అజాతశత్రోఃధర్మరాజస్యస్వయమవిద్వేషశీలత్వాదియంసంజ్ఞా- వాక్యంప్రమాణయన్ తదాదిష్టస్సన్నిత్యర్థః- అంతేవసన్ ఛాత్రఇవ॥ ని॥ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యఇత్యమరః-వినయేన అనౌద్ధత్యేనఉపాససాదసమీపంప్రాప ॥౪౫॥ నిర్యాయేతి॥అథవహ్నికణావదాతాస్ఫులింగవదుజ్జ్వలా- దేవతాసాన్నిధ్యాదితిభావః - విద్యాఐంద్రమంత్రరూపా - దినాదిరమ్యాత్ ప్రభాతభాస్వరాత్ అర్కస్యబింబాదివ మహర్షేః। వ్యాసస్యముఖాత్ నిర్యాయనిర్గత్య-యాతేస్సమాసేనక్త్వః పూర్వేక్త్వోల్యబాదేశః - దీప్తిరర్కదీధితిః - స్ఫురద్వికసత్ పద్మమివపార్థాననమర్జునస్యముఖం అభిపేదేప్రవిష్టా॥౪౬॥ యోగంచేతి॥సఃయోగ్యతమాయఅ

ముపాగతస్సిద్ధిమివాస్మివిద్యామ్ ॥౪౪॥ ఇత్యుక్తవంతంవ్రజ
సాధయేతి ప్రమాణయన్వాక్యమజాతశత్రోః । ప్రసేదివాం
సంతముపాససాదవసన్నివాంతేవినయేనజిష్ణుః ॥౪౫॥ ని
ర్యాయవిద్యాథదినాదిరమ్యాద్బింబాదివార్కస్యముఖాన్మ
హర్షేః।పార్థాననంవహ్నికణావదాతాదీప్తిస్స్ఫురత్పద్మ
మివాభిపేదే॥ ౪౬ ॥ యోగంచతంయోగ్యతమాయతస్మై త
పఃప్రభావాద్వితతారసద్యః। యేనాస్యతత్త్వేషుకృతేపిభా
సేసమున్మిమీలేవచిరాయచక్షుః॥ ౪౭ ॥ ఆకారమాశంసిత

హార్యతమాయతస్మైపార్థాయ - తంవక్ష్యమాణమహిమానంయోగంధ్యానంనిధించ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్వితిత్యమరః తపఃప్రభావాత్ సద్యోవితతారదదౌ చిరకాలగ్రాహ్యమపీతిభావః యేనయోగేనతత్త్వేషుప్రకృతిమహదాదిషుతద్యథా - మూలప్రకృతిర్మహానహంకారో మనశ్చపంచతన్మాత్రాణిపంచబుద్ధీంద్రియాణిపంచకర్మేంద్రియాణిపంచమహాభూతానీతిచతుర్వింశతితత్త్వాని తత్ర అవభాసేసాక్షాత్కారేకృతేసత్యస్యార్జునస్యచక్షురక్షిచిరాయసమున్మిమీలేవఉన్మిషితమివేత్యుత్ప్రేక్షా-తదాతస్యకోపిమహాసఖిలాజ్ఞానభంజనప్రత్యవభాసశ్చిరాదంధస్యదృష్టిలాభఇవాభవదితిభావః॥౪౭॥ఆకారమితి॥ ఆశంసితఃఆఖ్యాతోభూరిలాభోనేకశ్రేయఃప్రాప్తిర్యేనతంతథోక్తంమహాభాగ్యసూచకమిత్యర్థఃఅంతఃకరణశబ్దేనతద్వృత్తిరుత్సాహోలక్ష్యతేతదనురూపంతదనుకూలంఉత్సాహానుగుణవ్యా

పారతుమమిత్యర్థః-ఆకారంమూర్తిందధానంతంఅర్జునం- మునిఃవిజయోదయే విజయఫలకేతస్సమాధౌతపోనియమే ॥ని॥ సమాధిర్నియమేధ్యానేనీవాకేసైవసమర్థనఇతివిశ్వః నియోజయిష్యన్నియోక్తుమిచ్ఛన్* లృట్ శేషేచేతి లృట్- లృటస్సద్వేతిశత్రాదేశః ఇతివక్ష్యమాణమువాచ॥౨౮॥అనేనేతి॥ అనేనస్వోపదిష్టేనేత్యర్థః- యోగేనవివృద్ధతేజాఃఅధికతేజాః అధికప్రతాపోవా నిజాంపదవీంపరస్మైఅయచ్ఛన్ సతస్యప్రవేశమదదానఇత్యర్థః - ఉపాత్తశస్త్రః గృహీతాయుధఃపవర్గజపోపవాసాభిషవైఃస్వాధ్యాయానశనస్నానైః మునీనామాచారంసమాచరఅనుతిష్ఠ ॥ ౨౯ ॥ శ్రేత్రసిశేషేతపస్సిద్ధిరిత్యాసయేనతంనిర్దిశయన్నాహ ॥ కరిష్యసఇతి ॥ యత్రశిలోచ్చయే గోత్రభిదః ఇంద్రస్య - ప్రసత్తయే ప్రసాదాయసుమహ్చరాణితపాంసికరిష్యసే- చారు శిలోచ్చయం రమ్యశిఖరం తంశిలోచ్చయం గిరింఇంద్రకీలాఖ్యం ॥ ని ॥

భూరిలాభం దధాన మంతః కరణానురూపమ్ । నియోజయి
ష్యన్విజయోదయే తం తపస్సమాధౌ మునిరిత్యువాచ ॥ ౨౮ ॥ అ
నేనయోగేనవివృద్ధ తేజానిజాంపరస్మైపదవీమయచ్ఛన్ । స
మాచరాచారముపాత్తశస్త్రో జపోపవాసాభిషవైర్మునీ
నామ్ ॥ ౨౯ ॥ కరిష్యసేయత్రసుదుశ్చరాణిప్రసత్తయేగోత్ర
భిదస్తపాంసి । శిలోచ్చయంచారుశిలోచ్చయం మేషకుణా
న్నేష్యతిగుహ్యకస్త్వామ్ ॥ ౩౦ ॥ ఇతిబ్రువాణేనమహేంద్ర
సూనుంమహర్షిణాతేనతిరోబభూవే । తంరాజరాజానుచ
రోస్యసాక్ష్యఃప్రదేశమాదేశ ఇవాధితస్థౌ ॥ ౩౧ ॥ కృతానతి

అద్రిగోత్రగిరిగ్రావాచలశైలశిలోచ్చయాఇత్యమరః - ఏషగుహ్యకోయక్షః అనంతరమేవాస్యపురఃప్రాదుర్భావాదేషఇతినిర్దేశః - క్షణాన్నేష్యతిప్రాపయిష్యతి॥౩౦॥ ఇతీతి॥ ఇత్థం-మహేంద్రసూనుమర్జునం- బ్రువాణేనఉక్తవతేత్యర్థః* వర్తమానసామీప్యేఇతిభూతేవర్తమానవత్ప్రత్యయఃతిరోధానస్యావిలంబసూచనార్థః- తేనమహర్షిణావ్యాసేన-తిరోబభూవేఅంతర్దధే - భావేలిట్ - రాజరాజోయక్షరాజః ॥ని ॥ రాజాప్రభౌనృపేచంద్రేయక్షేక్షత్రియ శక్రయోరితివిశ్వః- తస్యానుచరఃయక్షఃపూర్వోక్తః - అస్యమునేఃఆదేశఃసాక్షాదాజ్ఞేవసద్యఃతం అర్జునాధిష్ఠితంప్రదేశం అధితస్థౌప్రాప్త ఇత్యర్థః* స్థాద్వభ్యాసేనచాభ్యాసస్యేతిషత్వం॥ ౩౧ ॥ కృతేతి॥సపుణ్యజనోయక్షః - కృతానతఃకృతప్రణామస్సన్ వ్యాహృతః ఉక్తస్సంత్వషాదః ప్రి

యావచనం యేన తస్మిన్ జిష్ణావర్జునే- జాతస్పృహాభిర్జాతానురాగస్సన్ సఖ్యౌ సుహృదీవ॥ని॥ అథమిత్రం సఖా సుహృదిత్యమరః- సంప్రసాదం విస్రంభం ఇయాయ ప్రాపత థాహి- సతాం సాధూనాం యోగః సంగతిః-ఆశు విశ్వాసయతి విశ్వాసం జనయతి- సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥౩౨॥ అథేతి ॥ అథ ఉష్ణభాసా సూర్యేణ- ఉదయాయ పునరుదయాయ విహీయమానాన్ త్యజ్యమానానితి తమఃప్రాప్తికారణోక్తిః। బృహద్ద్యుతీన్ సౌవర్ణత్వాద్దీప్యమానానిత్యర్థః - ఇతి తమస్సంకోచకారణోక్తిః సుమేరుకుంజానివ- అత్ర సుమేరుగ్రహణం కుంజానాం సౌవర్ణత్వద్యోతనార్థం- తేన అర్జునేన ఉదయాయ శ్రేయసే విహీయమానాన్ బృహద్ద్యుతీన్ అధికబుద్ధిప్రకాశాన్- పూర్వవద్విశేషణద్వయస్య ప్రయోజనమనుసంధేయం - పాండుసుతాన్ చతుర ఇతి శేషః దుఃఖేన కృచ్ఛ్రేణ కృతః ఉపపాదితః ఆత్మలాభః ఉత్పత్తిర్యస్య తత్తథోక్తం- తేషాం వివేకిత్వాత్కథంచిల్లబ్ధోదయమిత్యర్థః-తమశ్శోకోంధకారశ్చ॥

ర్వ్యాహృతసాంత్వవాదే జాతస్పృహైః పుణ్యజనస్య జిష్ణౌ।
ఇయాయ సఖ్యావివ సంప్రసాదం విశ్వాసయత్యాశు సతాం
హి యోగః ॥౩౨॥ అథోష్ణభాసేవ సుమేరుకుంజాన్ విహీయ
మానానుదయాయ తేన । బృహద్ద్యుతీన్ దుఃఖకృతాత్మలా
భం తమశ్శనైః పాండుసుతాన్ ప్రపేదే ॥ ౩౩ ॥ అసంశయా
లోచితకార్యనున్నః ప్రేమ్ణా సమానీయ విభజ్యమానః। తుల్యా

ని॥ తమో అంధకారే స్వర్భానౌ తమశ్శోకే గుణాంతర ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః-శనైర్మందం ప్రపేదే- తేషాం వివేకిత్వాద్భీతభీతమివేతి భావః- అత్ర తమశ్శబ్దస్య శ్లిష్టత్వాచ్ఛ్లేషానుప్రాణితేయముపమా॥౩౩॥ అసంశయేతి॥ అసంశయమసందిగ్ధం యథాతథా ఆలోచితం వివేచితం యత్కార్యం తేన నున్నో నిరస్త ఇతి లఘుత్వహేతూక్తిః* నునదిదోచ్ఛ్రాఘ్రాహ్రీభ్యోన్యతరస్యామితి నిష్ఠానత్వం- కార్యగౌరవమాలోచ్య నిరస్త ఇత్యర్థః - తథాపి ప్రేమ్ణా భ్రాతృవాత్సల్యేన కర్త్రా - సమానీయ పునరాకృష్య- విభజ్యమానః సమశో భాగీక్రియమాణః-తుల్యేన ప్రేమ్ణా తుల్యదుఃఖత్వం భవతీతి భావః-సపూర్వోక్తః దుఃఖమేవాతిభారో దుఃఖాతిభారోపి అతిభారభూతమపి దుఃఖమిత్యర్థః - తన్మనోభిః తేషాం చతుర్ణాం పార్థానాం మనోభిః తుల్యాద్విభాగాదిపూర్వోక్తాత్ప్రేమకృతాత్ సమవిభాగాదివేత్యర్థః- వస్తుతస్తు వివేకాదేనేతి భావః పునర్విభాగగ్రహణం తస్య హేతుత్వోత్ప్రేక్షార్థమనువాద ఇత్యదోషః - లఘుతే నేషుని తః యథై

కో౽నేకధావిభక్త్యబహుభిరూహ్యమానో మహానపి భారోలఘుర్మన్యతే త
ద్వదిత్యర్థః॥ ౩౪॥అత్రైవం ప్రశ్నా ఆకృష్యమాణమపి శోకం వివేకో నిర్జిగాయే
త్యాహ॥ధైర్యేణేతి॥ధైర్యేణ తేషాం నిసర్గతో నిర్వికారచిత్తత్వేన - తథా మ
హర్షేః వ్యాసస్య-ప్రవర్తకస్యేతి శేషః - విశ్వాస్యతయా శ్రద్ధేయవచనత
యేత్యర్థః అరాతిప్రభవాదరాతిహేతుకాత్ తీవ్రాద్దుస్సహాత్ మన్యోః క్రో
ధాచ్చ హేతోః-తథార్జునప్రభావాపరిజ్ఞానాచ్చేతి హేత్వంతరవిశేషణముఖే
నాహ-మఘోనస్సుతే అర్జునే వీర్యం చ*నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః- విద్వ
త్సు జ్ఞాతవత్స్వితి యావత్ * విదేశ్మతుర్వసురితి వైకల్పికో వస్వాదేశః- తేషు
పార్థేషు సశోకః స్థానం స్థితిం నావాప న ప్రాప॥౩౫ ॥ తానితి ॥ తత్ ప్రార్థ
త్యాగజనితం - శర్మ సుఖం తద్విరుద్ధం అశర్మ దుఃఖం*నఞితి నఞ్ సమాసః
భూరిధామ్నః తేజస్వినః ఇతి హానిహేతూక్తిః చతురః తాన్ పార్థాన్ వాసరస్య

ద్విభాగాదివ తన్మనో౽భిన్నః ఖాతిభారో౽పి లఘుస్సమేనే॥ ౩౪॥
ధైర్యేణ విశ్వాస్యతయా మహర్షేః తీవ్రాదరాతి ప్రభవా
చ్చ మన్యోః। వీర్యం చ విద్వత్సు సుతే మఘోనస్స తేషు న స్థాన
మవాప శోకః ॥ ౩౫ ॥ తాన్ భూరిధామ్నశ్చతురో౽పి దూరం వి
హాయ యామానివ వాసరస్య। ఏకౌఘభూతం తదశర్మ కృష్ణాం
విభావరీం ధ్వాంతమివ ప్రపేదే ॥ ౩౬ ॥ తుషారలేఖాకులితో
త్పలాభే పర్యశ్రుణీ మంగళభంగభీరుః । అగూఢభావా౽పి విలో
కనే సా న లోచనే మీలయితుం విషేహే ॥ ౩౭ ॥ అకృత్రిమ

భూరిధామ్నశ్చతురో యామాన్ ప్రహరానివ దూరం విహాయ త్యక్త్వా- ఏకౌఘ
భూతం ఏకరాశిభూతం సత్ *శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరిత్యర్థే కర్మధారయః-శ్రే
ణ్యాదిరాకృతిగణ ఇతి శాకటాయనః.- కృష్ణాం విభావరీం కృష్ణపక్షరాత్రిం ధ్వాం
తమివ కృష్ణాం ద్రౌపదీం ప్రపేదే ప్రాప॥౩౬॥ తుషారేతి॥ సా ద్రౌపదీ-విలోకనే అర్జు
నావలోకనే- అగూఢభావా అగూఢాభిప్రాయా - విస్పుటాభిలాషిణీతి యా
వత్ ॥ని॥ భావో లీలా క్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయజంతుష్వితి వైజయంతీ-మం
గళభంగభీరుః మంగళహానేర్భీతా సతీ - పర్యశ్రుణీ పరిగతాశ్రుకే బాష్పా
వృతే ఇత్యర్థః అత ఏవ తుషారలేఖాకులితోత్పలాభే హిమబిందుపరీతేందీవరస
న్నిభే ఇత్యుపమాలంకారః - లోచనే నిమీలయితుం న విషేహే న శశాక అశ్రూణో
దృష్ట్వా వారకత్వే౽పి తన్నిపాతస్యామంగళత్వాత్తన్నివర్తకం నిమీలనం సా న చ
కారేత్యర్థః॥ ౩౭॥అకృత్రిమేతి॥ఇంద్రసూనురర్జునః క్రియయా నివృత్తః కృత్రి
మః *డ్వితః క్త్రిరితి క్త్రిః క్త్రేర్మమ్నిత్యమితి మప్ప్రత్యయః - తద్విరుద్ధః

అకృత్రిమః ప్రేమైవరసః ప్రేమరసః-అకృత్రిమేణ ప్రేమరసేనఅభిరామం- అన్యత్ర ప్రేమ్ణారసేనమధురాదినాచాభిరామం - రామంయూరమణ్యాఅర్పితం- దృష్టింవిలోభయతీతిదృష్టివిలోభిదృష్టిప్రియమిత్యర్థః - దృష్టందర్శనం*నపుంసకేభావే క్తః మనః ప్రసాదః ప్రసన్నంమనఇత్యర్థః - సోంజలిరివేత్యుపమితసమాసః- తేనమనఃప్రసాదా-జలినా-పథిసాధుపాథేయంసంబళమివ * పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్ - నికామమతిశయేనజగ్రాహ- రామార్పితంపాథేయం పథిక్షేమాయభవతీత్యాగమః॥ ౩౮॥ త్రైర్యేతి॥ వన్యద్విపేన- వన్యగ్రహణము చ్ఛృంఖలత్వద్యోతనార్థం - నిదాఘసింధుః గ్రీష్మకాలనదీవ - నిదాఘగ్రహణందౌర్బల్యద్యోతనార్థం - త్రైర్యావసాదేనత్రైర్యభ్రంశేనకర్త్రాహృతప్రసాదాతో భంగమి తేత్యర్థః- రాజపుత్రీక్షత్రియసుతాద్రౌపదీ- అతఃక్షాత్రయుక్తమేవవక్ష్యతీతిభావః - నిరుద్ధబాష్పోదయంసంరుద్ధరోదనం సన్నకంఠంహీనకంఠస్వరం- అథతయోరుభయోః కృతబహువ్రీహ్యోః క్రియావిశేష

ప్రేమరసాభిరామంరామార్పితందృష్టివిలోభిదృష్టమ్। మనః ప్రసాదాంజలినా నికామంజగ్రాహపాథేయమివేంద్రసూనుః ॥ ౩౮ ॥ త్రైర్యావసాదేనహృతప్రసాదావన్యద్విపేనేవ నిదాఘసింధుః । నిరుద్ధబాష్పోదయసన్నకంఠమువాచ కృచ్ఛ్రాదితిరాజపుత్రీ॥ ౩౯॥ మగ్నాంద్విషచ్ఛద్మనిపంకభూతే సంభావనాంభూతిమిప్రోద్ధరిష్యన్ । ఆధిద్విషామాతపసాంప్రసిద్ధేరస్మద్వినామాభృశమున్మనీభూః॥ ౪౦॥ యశోధిగంతుం

ణయోర్విశేషణసమాసః- కృచ్ఛ్రాత్కథంచిత్ - ఇతివక్ష్యమాణమువాచ॥ ౩౯॥ మగ్నామితి॥ పంకభూతేపంకోపమితే॥ ని॥ భూతంక్ష్మాదౌపిశాచాదౌన్యాయ్యేసత్యోపమానయోరితివిశ్వః - ద్విషచ్ఛద్మనిశత్రుకపటేమగ్నాంఉద్ధరామితిభావః- సంభావనాంయోగ్యతాంగౌరవమితియావత్ - భూతింసంపదమివ॥ని॥ భూతిర్భస్మనిసంపదీత్యమరః ఉద్ధరిష్యన్ ఉద్ధారకఃత్వమేవేతిశేషః- ఆధిద్విషాందుఃఖచ్ఛిదాంతపసాం ఆప్రసిద్ధేఃసమ్యక్సిద్ధిపర్యంతం - అస్మద్వినాఅస్మాభిర్వినేత్యర్థః* పృథగ్వినేత్యాదినావికల్పాత్పంచమీ - భృశంమోన్మనీభూః- అస్మద్విరహోద్వమనానామాభూరిత్యర్థః - దౌర్మనస్యస్యతపఃపరిపంథిత్వాదితిభావః * మాఙీత్యాశీరర్థేలుఙ్ - నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః - అనున్మనాఉన్మనాస్సంపద్యమానః ఉన్మనీభూః * అభూతతద్భావేచ్విః- అరుర్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాంసలోపశ్చేతిసకారలోపః అస్యచ్వావీకారః॥౪౦॥అథానౌత్సుక్యదార్ఢ్యార్థంసర్వార్థసిద్ధినిదా

నత్వమాహ॥యశ ఇతి॥ యశోఽధిగన్తుం కీర్తిం లబ్ధుం - వేతి శేషః - సుఖస్య లిప్స
యాలబ్ధుమిచ్ఛయా వా - మనుష్యసంఖ్యాం మనుష్యేషు గణనాం అతివర్తితు
మతిక్రమితుం వా - అమానుషం కర్మ కర్తుం వేత్యర్థః - అభియోగభాజాం అ
భినివేశవతాం అనుత్సుకానాం అనుమన్యమానానామిత్యర్థః - సిద్ధిః పూ
ర్వోక్తయశస్సుఖాద్యర్థసిద్ధిః - సముత్సుకేవ అనురక్తకాంతేవ - అంకమంతి
కముపైతి - తస్మాదస్మద్విరహదుఃఖమాతపస్సిద్ధేస్సోఢవ్యమితి భావః॥ ౪౧॥ అ
థాస్య మన్యూద్దీపనద్వారా తపః ప్రవృత్తిం దృఢయితుమరినికారం తావచ్ఛతు
ర్భిరుద్ఘాటయతి॥ లోకమితి॥ విధాత్రా బ్రహ్మణా లోకం గోప్తుం రక్షితుం విహి
తస్య సృష్టస్య క్షత్రస్య క్షత్రియజాతేస్సంబంధి జయశీలం జేతృ తదేవ జైత్రం - జే
తృశబ్దాత్ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః - ఓజో బలం దీ
ప్తిర్వా॥ ని॥ ఓజో బలే చ దీప్తౌ చేతి విశ్వః - తదేవ వసు ధనమితి రూపకాలంకారః -
ముష్ణన్ అపహరన్ - అరిణా కృతస్య కుతః క్షాత్రం తేజ ఇతి భావః - కించ - విజయైక

సుఖలిప్సయా వా మనుష్యసంఖ్యామతివర్తితుం వా । అనుత్సు
కానామభియోగభాజాం సముత్సుకేవాంకముపైతి సిద్ధిః ॥
౪౧ ॥ లోకం విధాత్రా విహితస్య గోప్తుం క్షత్రస్య ముష్ణన్ వ
సు జైత్రమోజః । తేజస్వితాయా విజయైకవృత్తేర్నిఘ్నన్
ప్రియం ప్రాణమివాభిమానమ్॥ ౪౨॥ వ్రీడానతైరాప్తజనో
పనీతః సంశయ్య కృచ్ఛ్రేణ నృపైః ప్రపన్నః । వితానభూతం వి

వృత్తేః విజయైకజీవనాయాః । క్షత్రియస్య విజితమితి స్మరణాదితి భావః॥ ని॥ వృ
త్తిర్వర్తనజీవనే ఇత్యమరః - తేజస్వితాయాః తేజస్వినామిత్యర్థః - తేజ
సః ప్రాధాన్యద్యోతనార్థం భావప్రధానో నిర్దేశః - ప్రియం ప్రాణమివ ప్రా
ణసమమిత్యర్థః - అభిమానమహంకారం నిఘ్నన్ ఖండయన్ - తేజస్వినాం
ప్రాణహానిః ప్రాయో మానహానిరితి భావః॥ శ్లో॥ అథాస్మై పాద్యసహనం తేజః ప్రా
ణాత్యయేష్వపీత్యాహుః॥ ౪౨॥ వ్రీడేతి॥ పునశ్చ ఆప్తజనోపనీతః శ్రావిత ఇత్య
ర్థః॥ తథాపి సంశయ్య కథమేవం సంభావ్యత ఇతి సందిహ్య వ్రీడానతైః - జుగుప్సి
తవృత్తాంతశ్రవణాదితి భావః - నృపైః దేశాంతరస్థైః - కృచ్ఛ్రేణ ప్రపన్నః ప్రా

ప్తః అస్తోక్తత్వాత్కథం దిద్విశ్వస్త ఇత్యర్థః యః నికారః శ్రుణ్వతామపి మస్సహః
కిము తానుభవతామితి భావః ఇత్యేషా పూర్వేషాం వ్యాఖ్యా అన్యథా చ వ్యాఖ్యా
య తేఆప్తజనోపనీతోఽజ్ఞాతికృతః సంశయ్య కథమిదమన్యాయ్యముపేక్ష్యమితి వి
చార్య - వ్రీడానతైః జుగుప్సితకర్మదర్శనాదితి భావః - నృపైః సభాస్థైః కృచ్ఛ్రేణప

పన్నః అంగీకృతః - గోత్రకలహేషుమధ్యస్థైరుదాసితవ్యమితిబుద్ధ్యోపేక్షిత ఇత్యర్థః - పక్షద్వయేపిప్రపన్న ఇత్యత్రఆప్తజనోపనీతిత్వస్యపదార్థభూత స్యవిశేషణగత్యాహేతుత్వోక్త్యాకావ్యలింగమలంకారః - పునశ్చ పృథివ్యాం వితానభూతముల్లోచతుల్యం॥ని॥ అస్త్రీవితానముల్లోచః। యుక్తేక్ష్మాదావృతేభూతంప్రాణ్యతీతేసమేత్రిష్వితిచారః - దిగ్వికీర్ణందిగంతలగ్నంవితానమపిదిగంతలగ్నమితిభావః- వితతంవిస్తృతం ॥ ని॥ వితతంవిస్తృతంతతమిత్యమరః- ప్రథితమితిపాఠే- ప్రసిద్ధంయశస్సమూహాన్నివసంకోచయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా- అరాతిపరిభూతస్యకుతఃకీర్తిరితిభావః ॥ ౪౩॥ వీర్యేతి ॥ పునశ్చవీర్యాశ్వ్యేవాపదానాసితేష్వకృతావమర్శః కృతాస్పందనః- పురాకృతపరాక్రమోద్భూతాన్యపిప్రపృజన్నిత్యర్థః॥ ని॥ అపదానంకర్మవృత్తమిత్యమరః - అతపవసంప్రతీతంప్రఖ్యాతిం ॥ ని ॥ ప్రతీతేప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతా ఇత్యమరః - అభూతామవిద్యమానామివేతిసతోప్యసత్త్వముత్ప్రేక్షతే - త

తతంపృథివ్యాంయశస్సమూహాన్నివదిగ్వికీర్ణమ్ ॥ ౪౦ ॥ వీర్యాపదానేష్వకృతావమర్శస్తన్వన్నభూతామివ సంప్రతీతిమ్

కుర్వన్ ప్రయామక్షయ మాయతీనామర్కత్విషామహ్న ఇవావశేషః ॥ ౪౪ ॥ ప్రసహ్యయోస్మాసు పరైఃప్రయుక్తఃస్మర్తుంనశక్యఃకిముతాధికర్తుమ్ । నవీకరిష్యత్యుపశుష్యదార్ద్రస్సత్వద్వినామేహృదయంనికారః॥ ౪౫ ॥ ప్రాప్తోభిమానవ్య

స్వఙ్కుర్వన్- పునశ్చఅహ్నోవశేషోదినాంతః అర్కత్విషామివాయతీనాముత్తరకాలానాంప్రయామక్షయందైర్ఘ్యనాశంకుర్వన్నితిశ్రౌతీపూర్ణోపమాఅరినిరాకృతస్యకుతశ్చిరావస్థానమితిభావః॥ ౪౪॥ ప్రసహ్యేతి॥ పునశ్చ - పరైఃశత్రుభిఃఅస్మాసుప్రసహ్యప్రయుక్తఃఆచరితఃయోనికారఃపరిభవః కేశాంబరాకర్షణరూపఃస్మర్తుంనశక్యః - అధికర్తుమనుభవింతుకిముత-యస్యస్మరణమపిదుస్సహం అనుభవస్తుసుతరాందుస్సహఇతికిమువక్తవ్యమిత్యర్థః సఃనికారఃత్వద్వినాత్వయావినా * పృథగ్వినేత్యాదినాపంచమీ- ఆర్ద్రస్సన్ కుతశ్చిదభిఘాతాత్పురాణప్రహారఇవత్వద్విరహదుఃఖాత్పునర్నవీభవన్నిత్యర్థః- ఉపశుష్యత్ నత్వద్యాపిశుష్క- మితిభావః-దుఃఖస్తంభనంశోషపదార్థః మేహృదయంనవీకరిష్యతిఅర్ద్రీకరిష్యతి - ప్రణయతీతిభావః- దుఃఖితస్యపునర్దుఃఖోదయఃప్రశాంతప్రాయమపిదుఃఖహేతుంపునరుద్ఘాటయతీత్యర్థః - అత్రశోషాదివిశేషణమాత్రసామ్యాద్వ్రణస్యాప్రస్తుతార్థస్యప్రతీతేస్సమాసో

త్తిరలంకారః||౧౫|| పునఃప్రకారాంతరేణ నృప్యముద్దీపయన్ ప్రాప్త ఇత్యాది భిస్త్రిభిః || అత్రవక్ష్యమాణప్రత్యభిజ్ఞానహేతుభిర్ధనంజయంవిశినష్టి - అభిమానస్యవ్యసనాత్ భ్రంశాత్ ||ని|| వ్యసనంవిపది భ్రంశే దోషే కామజకోపజ ఇత్యమరః - దంతవ్యసనాత్ దంతభంగాత్ దంతీవాసహ్యాంవికారం వైరూప్యంప్రాప్తః-తతోనప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతిభావః ఏవముత్తరత్రాప్యనుసంధేయం పునశ్చ-ద్విషత్ప్రతాపేన శత్రుతేతసా అంతరితం తిరస్కృతం ఉరుతేజః ప్రతాపోయస్య సతథోక్తః - అతఏవశరద్ఘనాకీర్ణః శరన్మేఘచ్ఛన్నః అహ్నాదిః ప్రత్యూష ఇవస్థితః- తద్వదేవాప్రత్యభిజ్ఞాయమాన ఇత్యర్థః - మధ్యాహ్నస్త్వమేఘావరణోపికథంచిత్ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఏవేత్యాశయేనోక్తమాదిరితి|| ౧౬|| సవ్రీడేతి||పునశ్చ-నిష్క్రియత్వాదర్థక్రియాశూన్యత్వాత్-సవ్రీడమందైరివసవ్రీడైరత ఏవమందైరపటుభిరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా || ని||మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యామందా ఇత్యమరః - అస్త్రైరిత్యర్థంనావభాస్యమానః నప్రకాశ్యమానః-

సనాదసహ్యాందంతీవదంతవ్యసనాద్వికారమ్। ద్విషత్ప్రతా
పాంతరితోరుతేజాశ్శరద్ఘనాకీర్ణ ఇవాదిరహ్నః|| ౧౬||సవ్రీ
డమందైరివనిష్క్రియత్వాన్నాత్యర్థమస్త్రైరవభాస్యమా
నః। యశఃక్షయాత్ క్షీణజలార్ణవాభస్త్వన్యమాకారమి
వాభిపన్నః||౧౭||దుశ్శాసనాకర్షరజోవికీర్ణైరేభిర్వినాథై
రివభాగ్యనాథైః। కేశైః కదర్థీకృతవీర్యసారః కచ్చిత్సఏవా

పూర్వంతునైవమితిభావః। కించ యశఃక్షయాద్ధేతోః క్షీణజలోర్ణవః తదాభః తత్సదృశః త్వం అన్యమాకారం అభిపన్నః ప్రాప్త ఇవస్థితః ఇత్యుత్ప్రేక్షా తస్యాశ్చ క్షీణజలార్ణవాభ ఇత్యుపమయా సంసృష్టిః||౧౭|| దుశ్శాసనేతి|| పునశ్చ దుశ్శాసనస్యకర్తుః ఆకర్షః ఆకర్షణం సఏవరజోధూళిః మాలిన్యహేతుత్వాదితిభావః- తేనవికీర్ణైర్విక్షిప్తైః అతఏవ వినాథైరివస్థితవతాం యుష్మాకమసత్త్వాన్నిష్క్రియత్వాదనాథైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - అన్యథాకథమియందుర్దశేతి భావః కింతు భాగ్యనాథైః దైవమాత్రశరణైః - అన్యథాస్వరూపమపిలుప్యేతేతి భావః-ఏభిఃపరిదృశ్యమానైః- అసంయతైరితిభావః-కేశైః శిరోరుహైః- కుత్సితః అర్థః వస్తు కదర్థః||ని|| అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః * కోః కత్తత్పురుష ఇతి కుశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థీకృతః అనర్థీకృతో వీర్యసారః శౌర్యబలేయస్యసతథోక్తః- ఇతంపూర్వవిలక్షణస్త్వం సఃపూర్వప

వదనంజయోసికచ్చిత్ ॥ ౯॥ కచ్చిత్కామప్రవేదనఇత్యమరః- సఏవచేన్నైవ మస్మానుపేక్షఇతిభావః॥ ౪౯॥ అథాప్యుపేక్షణేదోషమాహ॥ సఇతి॥ క్షతాత్త్రాయతఇతిక్షత్రంతక్షత్రియకులం* సుపీతియోగవిభాగాత్క-ప్రత్యయః - పృషోదరాదిత్వాత్పూర్వపదస్యాల్లోపః- అథవాక్షదితిక్విబంతోపపదాత్క-ప్రత్యయః- క్షత్రేజాతఃక్షత్రియః*క్షత్రాద్ఘఇతిఘప్రత్యయః- కర్మణిప్రభవతీతికార్మ్ముకం* కర్మణఉకఞిత్యుకఞ్ ప్రత్యయః- ఏవంస్థితేవాక్యార్థఃకథ్యతే-యస్సతాంసాధూనాంసహతఇతిసహః* పచాద్యచ్-యఃక్షత్రాణస్యసహఃక్షత్రాణసహోయారక్షణక్షమః- సఏవక్షత్రియశబ్దవాచ్యః- తథాయస్యకార్ముకస్యకర్మసురణక్రియాసుశక్తిః - అస్తీతిశేషః తదేవకార్ముకంకార్ముకశబ్దవాచ్యంఅతై ౹వైత్తౌ శబ్దౌమఖ్యానాన్యత్రేతిభావః - ఏవంస్థితేద్వయీంద్వివిధాంఉక్తింద్వావిమౌక్షత్రియకార్ముకశబ్దావిత్యర్థః- అథలేపూర్వోక్తావయ

సిధనంజయస్త్వమ్॥౪౯॥ సక్షత్రియస్త్రాణసహస్సతాంయ
స్తత్కార్ముకంకర్మసుయస్యశక్తిః।వహద్వయీంయద్యఫలేర్థ
జాతేకరోత్యసంస్కారహతామివోక్తిమ్॥౫౦॥వీతౌజసస్సన్ని
ధిమాత్రశేషాభవత్కృతాంభూతిమపేక్షమాణాః। సమాన
దుఃఖాఇవనస్త్వదీయాః స్సరూపతాంపార్థ గుణాభజంతి॥
౫౦ ॥ ఆక్షిప్యమాణంరిపుభిః ప్రమాదాన్నాగైరివాలూనస
టంమృగేంద్రః। త్వాంధూరియం యోగ్యతమాధిరూఢాదీ

వార్థమాన్యేఇత్యర్థః- అర్థజాతేస్వాభిధేయసామాన్యేజాతిమాత్రఇత్యర్థః॥ ౯॥ జాతంజాత్యోఘజన్మస్వితివిశ్వః వహప్రవర్తయఅసంస్కారహతాంఅవ్యుత్పత్తిదూషితామివకరోతీత్యుత్ప్రేక్షా- తస్మాత్త్వముపస్త్రక్షణేనోక్తదోషాదాత్మానంమోచయస్వేత్యర్థః॥౫౦॥అన్యథాత్వద్గుణాఅపినోజ్జీవేయురిత్యాహ॥వీతేతి॥ హేపార్థవీతౌజస-నిష్ప్రభావాః-సన్నిధిమాత్రశేషా-సత్తామాత్రావశిష్టాఃభవత్కృతాంభపతాకరిష్యమాణాం* ఆశంసాయాంభూతవచ్చేతిభూతవత్ప్రత్యయః భూతిమభ్యుదయమపేక్షమాణాః త్వదీయాగుణాఃసమానదుఃఖాఃసమదుఃఖభాజఇవనోస్మాకంసరూపతాం వీతౌజస్త్వాదిసాధర్మ్యంభజతేఇత్యుపమాసాచసమానదుఃఖాఇవేత్యుత్ప్రేక్షయావీతౌజస్త్వాదిసంభావితయానుప్రాణితేత్యనుసంధేయం॥౫౦॥ తథాపిమమైవకోయంభారఇత్యత్రాహ॥ఆక్షిప్యమాణమితి॥ప్రమాదాత్ ప్రజ్ఞాహైన్యాత్ నతుదౌర్బల్యాదితిభావః - రిపుభిఃఆక్షిప్యమాణంఅధిక్షిప్యమాణం - అతఏవప్రమా

దాత్ నాగైర్గజైః॥ ని॥ గజేపి నాగమాతంగౌ ఇత్యమరః - అలూనసటముత్క్షి
ప్తకేసరం॥ ని॥ సటాజటాకేసరయోరితి విశ్వః - మృగేంద్రం సింహమివస్థితం
త్వాం ఇయం ధూః కార్యభారః - తిగ్మరశ్మిం సూర్యం దీప్త్యాదినశ్రీరివ యోగ్యత
యా నిర్వాహకతయేత్యర్థః - అధిరూఢా ఆరూఢవతీ - కర్తరి క్తః - త్వదధీనే
త్యర్థః॥ ౨౧॥ పూర్వం నిర్వ్యవసాయస్య సతః క్రియా ఇత్యాదినా దోష ఉక్తః -
సంప్రతి వ్యవసాయినో గుణమాహ॥ కరోతీతి॥ యః పుమాన్ వేషజనాదితరజనా
త్ అతిరిక్తాం అధికాం సర్వాతిశాయినీమిత్యర్థః - సంభావనాం యోగ్యతాం క్రి
యాభిః చరిత్రైః అర్థవతీం సఫలాం కరోతి - తం పుమాంసం - సంసత్సు సభాసు॥ ని
సభా సమితి సంసద ఇత్యమరః - పురుషాధికారే యోగ్యపురుషగణనాప్రస్తావే
జాతే సతి పూర్వాత్తేన యేతి పూరణీ సంఖ్యా ద్విత్వాది సంఖ్యా - న సముపైతి న గ
చ్ఛతి అద్వితీయో భవతీత్యర్థః - తస్మాదసాధారణలాభాయ త్వయాపి మహాను
త్సాహ ఆస్థేయ ఇతి భావః॥ ౨౨॥ అథన్యాభ్యాం సులభచిత్తవిక్షేపస్య ప్రోషితస్యా

> స్త్ర్యాదినశ్రీరివ తిగ్మరశ్మిమ్॥ ౨౧॥ కరోతి యో శేషజనాతిరిక్తాం
> సంభావనామర్థవతీం క్రియాభిః । సంసత్సు జాతే పురుషాధి
> ధికారే న పూరణీతం సముపైతి సంఖ్యా॥ ౨౨॥ ప్రియేషు యైః పా
> ర్థ వినోపపత్తేర్విచింత్యమానైః క్లమమేతి చేతః । తవ ప్రయా
> తస్య జయాయ తేషాం క్రియాదఘానాం మఘవా విఘాతమ్॥
> ౨౩॥ మా గాశ్చిరాయైకచరః ప్రమాదం వసన్నసంబాధశివే

గ్జనస్య కర్తవ్యముపదిశతి॥ ప్రియేష్వితి॥ హే పార్థ - ప్రియేష్వస్మాసు విషయే ఉపప
త్తేః కారణాద్వినైవ - విచింత్యమానైః అకస్మాదేవాశంక్యమానైః యైః అఘైః చే
తః క్లమం ఖేదమేతి - జయాయ ప్రయాతస్య తవ సంబంధినాం తేషామఘానాం వ్య
సనానాం॥ ని॥ నః ఖ్యాతో వ్యసనేష్వఘమితి వైజయంతీ - మఘవా ఇంద్రః యోస్మా
భిరుపాస్యత ఇతి భావః విఘాతం నివారణం క్రియాత్ కరోతు * ఆశిషి లిఙ్ లోటా
విత్యాశీరర్థే లిఙ్ తస్మాదస్మచ్చింతయా న చేతః ఖేదయితవ్యం జయార్థినా త్వ
యా - అన్యథా తదసంభవాదితి భావః॥ ౨౩॥ మాగా ఇతి॥ అసంబాధః అసంక
టః విజన ఇత్యర్థః॥ ని॥ సంకటం నా తు సంబాధ ఇత్యమరః శివో నిర్బాధః - ద్వ
యోరన్యతరస్యాపి శేష్యత్వవివక్షాయాం విశేషణసమాసః - తస్మిన్నసంబాధశి
వేపి దేశే - చిరాయ చిరం ఏకచరః ఏకాకీ వసన్ - ప్రమాదం ప్రజ్ఞాదౌర్బల్యం
మాగాః * ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః - నచ నిస్పృహస్య మమ అకించిత్కరః ప్రమా
ద ఇతి వాచ్యమిత్యాహ॥ మాత్సర్యేతి॥ మత్సర ఏవ మాత్సర్యం ద్వేషః రాగః స్నే

హతాభ్యాముపహతాత్మనాం రాగద్వేషదూషితస్వభావానాం - మానసాని మనాంసి - సాధుష్వసజ్జనేష్వపి విషయే స్ఖలంతి వికుర్వంతి హి - అత్ర ప్రమాదనిషేధలబ్ధాప్రమాదరూపకారణస్యానర్థప్రాప్తి రూపవ్యతిరేకకార్యేణ సమర్థనాద్వైధర్మ్యేణ కార్యాత్కారణ సమర్థనరూపోర్థాంతర న్యాసోలంకారః॥ ౫౪॥ నిగమయతి॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ - ఆశుశీఘ్రం మహర్షేః వచనంకుర్వాణ - తపస్యన్నిత్యర్థః - నఃఅస్మాకంమనోరథాన్సఫలీకురుష్వ - వైరనిర్యాతనేనాస్మాన్ప్రతిష్ఠాపయేత్యర్థః * ప్రార్థనాయాంలోట్ - కించకృతార్థంకృతకృత్యంప్రత్యాగతమేవ - త్వా త్వాం * త్వామౌద్వితీయాయాఇతిత్వాదేశః - స్తనయోరుపపీడ్య స్తనోపపీడం * సప్తమ్యాంచోపపీడరుధకర్షః ఇతిణముల్ - పరిరబ్ధుంకామోయస్యాస్సాపరిరబ్ధుకామాస్మి - ఆలింగితుమిచ్ఛామీత్యర్థః * తుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః - ప్రాక్కార్యసిద్ధేఃప్రమదాలింగనమపినమేరోచతఇతిభావః॥ ౫౫॥ ఉదీరితామితి॥ సఃఅర్జునః - ఇతీత్థం - యజ్ఞసేన

పిదేశే। మాత్సర్యరాగోపహతాత్మనాంహిస్ఖలంతిసాధుష్వ
పిమానసాని॥ ౫౪॥ తదాశుకుర్వన్వచనంమహర్షేర్మనో
రథాన్నస్సఫలీకురుష్వ । ప్రత్యాగతం త్వాస్మికృతార్థమే
వ స్తనోపపీడంపరిరబ్ధుకామా॥ ౫౫॥ ఉదీరితాంతామితియా
జ్ఞసేన్యానవీకృతోద్గాహితవిప్రకారామ్ । ఆసాద్యవాచం
సభృశందిదీపేకాష్ఠాముదీచీమివతిగ్మరశ్మిః॥ ౫౬॥ అథాభిప
శ్యన్నివవిద్విషఃపురఃపురోధసారోపితహేతిసంహతిః । బభా

స్యాపత్యేన(స్త్రీ)యాయాజ్ఞసేన్యాద్రౌపద్యా - ఉదీరితాంఉక్తాం - నవీకృతః పునరుద్ఘాటనేనతదాప్రత్యాయితః - అత్రవోద్గాహితఃమనసినిధాపితశ్చ విప్రకారఃపరిభవోయయాతాం - తాంవాచమాసాద్యఆకర్ణ్యేత్యర్థః - ఉదీచీంకాష్ఠాందిశం॥ ని॥ దిశస్తుకకుభఃకాష్ఠాఇత్యమరః - ఆసాద్యతిగ్మరశ్మిరివభృశందిదీపేజజ్వాల చుకోపేత్యర్థః॥ ౫౬॥ అథేతి॥ అథవిద్విషఃశత్రూన్ - పురఃఅభిపశ్యన్నివస్థితః తథాపురోధసాధౌమ్యేనఆరోపితామంత్రసమాహితాహేతిసంహతిః - ఆయుధకలాపోయస్యసతథోక్తః॥ ని॥ హేతిర్జ్వాలాంశురాయుధ ధుతివైజయంతీ - సఃఅర్జునఃరమ్యస్సౌమ్యస్సన్నపి - అభిచారఃపరహింసాప్రయోజనంయస్యాస్సాఅభిచారికీ * తదస్యప్రయోజనమితిఠక్ తాంక్రియాంగతః అభిచారకర్మణినియుక్తఇత్యర్థః - మంత్రఇవరమ్యః ప్రకృత్యారమణీయో భీషయతఇతిభీషణః * నంద్యాదిత్వాల్ల్యుప్రత్యయః - వపుఃబభారప్రశాం

తో మంత్రః ప్రయోగాదిభేదాదివసోఽప్యవస్థాభేదాద్భిషణో బభూవేత్యర్థః॥ ౧౬॥ ఉత్తిష్ఠమాయుధారోపణంవివృణ్వన్ప్రస్థానమాహ- త్రిభిరవిలంఘ్యేత్యాదిభిః॥ పరైః శత్రుభిః అవిలంఘ్యం అనతిక్రమణీయం వికర్షణం యస్యతత్ అమోఘాకర్షణమిత్యర్థః కించ ప్రథితో జ్యారవో గుణధ్వనిః కర్మబాణమోక్షాదికం యస్యతత్ కార్ముకంచ సోఽబిభ్రదిత్యన్వయః- తథా అరీణాం-దృష్టిగోచరం దృష్టిపథమగతౌ- అదృష్టపూర్వత్వాదస్యేతి భావః - నిర్గతస్త్రింశతోఽఙ్గులిభ్యో నిస్త్రింశః ఖడ్గః డచ్ప్రత్యయే సంఖ్యాయాస్తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానమితి సమాసాంతః - తేన నిస్త్రింశేన యుంజాతే ఇతి నిస్త్రింశయుజౌ* సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ - మహేషుధీ మహానిషంగౌ - ఇషవోధీయంతే అనయోరితి విగ్రహః * కర్మణ్యధికరణే చేతి కిః ప్రత్యయః ॥ ని ॥ తూణోపాసంగతూణీరనిషంగా ఇషుధిర్ద్వయోః । తూణ్యాం ఖడ్గేతు నిస్త్రింశచంద్రహాసాసిరి

ష్టయ ఇత్యమరః ॥

ధరన్నోప పుష్పకేతనంగతః క్రియాంమంత్ర ఇవాభిచారికీమ్ ॥ ౧౭ ॥ అవిలంఘ్యవికర్షణం పరైః ప్రథితజ్యారవకర్మ కార్ముకమ్ । అగతావరిదృష్టిగోచరం శితనిస్త్రింశయుజౌ మహేషుధీ ॥ ౧౮ ॥ యశసేవ తిరోదధన్ముహుర్మహసా గోత్రభిదాయుధక్షతీః । కవచంచ సరత్నముద్వహన్ జ్వలితజ్యోతిరివాంతరం దివః ॥ ౧౯ ॥ అలకాధిపభృత్యదర్శితం శివముర్వీధరవర్త్మ సంప్రయాత్ । హృదయాని సమావివేశ స క్షణముద్బాష్పదృశాం తపోభృతామ్ ॥ ౨౦ ॥ అనుజగురథ దివ్యం దుం

ష్టయ ఇత్యమరః॥౧౮॥ యశసేతి ॥ కించ గోత్రభిదాయుధక్షతీః వజ్రప్రహారకృతాః త్రిశిఖాండవదాహసంభవా ఇతి భావః- మహసా స్వకాంత్యా యశసేవ ముహుస్తిరోదధత్ ఆచ్ఛాదయన్ సరత్నం రత్నసహితం అతఏవ జ్వలితజ్యోతిః - దీప్తతారకం॥ని॥జ్యోతిస్తారాగ్నిభాజ్వాలాదృష్టిపుత్రార్థ ధ్వరాత్మస్వితి వైజయంతీ దివోఽంతరం నభోమధ్యమివస్థితం॥ ని॥ అంతరంపరిధానీయే బాహ్యస్వీయేంతరాత్మని । ఛిద్రంబుద్ధ్యవకాశేచేతి వైజయంతీ- కవచముద్వహన్॥ ౧౯॥ అలకేతి॥సః అర్జునః-అలకాధిపభృత్యదర్శితం అలకాధిపభృత్యేన-కుబేరభృత్యేనయక్షేణదర్శితం ప్రదర్శితం- అతఏవ శివం నిర్బాధం- ఉర్వీధరవర్త్మ హిమవన్మార్గం ప్రతిసంప్రయాత్ గచ్ఛమానః-క్షణముద్బాష్పదృశాం విప్రయోగదుఃఖోద్గతాశ్రునేత్రాణాం తపోభృతాం ద్వైతవనవాసినాంతపస్వినాం హృదయాని సమావివేశ - ఖేదయామాసేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ అనుజగురితి ॥ అథ ఆశాదిశః - దివిభవం దివ్యం * దిగాదిభ్యోయదితి యత్ - దు

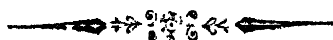
దుభిధ్యానంఅనుజగుః అనుదధ్వనుః * అను గాయ తేర్లృఙ్ - వ్యోమ్నిసు రకుసుమనిపాతైః లక్ష్మీఃవితేనే - పుష్పవృష్టిశ్చాజని షేత్యర్థః కించ - అని భృతాఃచంచలాం వేలాయాంకూలేయావీచయః తాఎవబాహవోయస్యసత థోక్తః ॥ని॥ వేలాకూలవికారయోరితిశాశ్వతః -పయోధిఃస్ఫురంత్ ముల్లసంతీంహర్షాత్ స్పందమానాంచభువంప్రియంఇష్టంభారావతారరూపంకథఇష్య న్నివకథ యితుమి వేత్యర్థః.- లృట్చ్ఛేషేచేతిచ కారాత్ క్రియార్థాయాంక్రియాయాంలృట్ - ఆలిలింగ - సర్వంచేదం దేవకార్య ప్రవృత్తత్వా దస్యేతిభావః - అత్రవిశేషణ మాత్రసామ్యా దప్రస్తుతస్యగమ్య త్వాత్సమాసోక్తిరలంకారః-తత్రచా ప్రస్తుతయోర్భ్యామిసముద్రయో ప్రతీయమానాభ్యాంనా

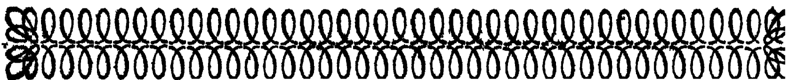
దుభిధ్యానమాశాస్సు రకుసుమనిపాతై ర్వ్యోమ్ని లక్ష్మీర్వి
తేనే । ప్రియమివకథయిష్యన్నాలిలింగస్ఫురంతీంభువమునిభృ
త వేలావీచిబాహుః పయోధిః॥ ... ... *

ఇతిశ్రీభారవికృతౌకి రాతార్జునీయేమహాకావ్యే
(లక్ష్మీపదలాంఛనే) తృతీయస్సర్గః

యికానాయకాభ్యాంభేదే అభేదలక్షణాతిశ యోక్తివశాదాలింగనోంక్తి రితిరహస్యం - ఎవముతిశయోక్త్యనుప్రాణితాసమాసోక్తిః ప్రియకథపోత్పే క్షాముజ్జీవయంతీత దంగభావంభజత ఇత్యుభయోరంగాంగి భావేన సంర ఇతివివేచనీయః ... ...*

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచల
మల్లినాథసూరివిరచితాయాంకిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం
ఘంటాపథసమాఖ్యాయాంతృతీయస్సర్గః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ - కిరాతార్జునీయే- చతుర్థస్సర్గః

౧॥ తతఇతి॥తతఃప్రస్థానానంతరం-జనప్రియఃసోర్జునః- కలహంసామేఖలే లేత్యుపమితసమాసః- అన్యత్రకలహంసాఇవమేఖలేతివిశేషణసమాసః- కూజంతీకలహంసమేఖలాయస్యాస్తాం - కలహంసనాదినీమితిపాఠే - హంసైర్నాదనశీలాంఅన్యత్రహంసవన్నదతీతిహంసనాదినీమితి - హంసహాసినీమితి పాఠే- హంసైర్హసతీతిఅన్యత్రహంసాకాహాసతీతి - సహపాకేకపరిణామే నవర్తంత ఇతిసపాకానిపక్వానితైః సస్యైఃఆహితఃసంపాదితః పాండుతైవగుణోయస్యాస్తాంభువం- ఆసాదితయౌవనాంప్రాప్తయౌవనాంప్రియామి

౧॥ తతస్సకూజత్కలహంసమేఖలాంసపాకసస్యాహిత
పాండుతాగుణామ్ । ఉపాససాదోపకనంజనప్రియఃప్రియా
మివాసాదితయౌవనాంభువమ్ ॥ ౨ ॥ వినమ్రశాలిప్రసవౌఘ
శాలినీరపేతపంకాస్ససరోరుహాంభసః । ననందపశ్యన్నుపసీ
మసస్థలీరుపాయనీభూతశరద్గుణశ్రియః ॥3 ॥ నిరీక్ష్యమాణా

వ- ఉపజనంజనసమీపేఅన్యత్రసఖీసమక్షం*సమీపార్థేవ్యయీభావః- ఉపాససాదఉపగతవాన్- ఉపమాలంకారః॥౨॥వినమ్రేతి ॥సోర్జునః వినమ్రశాలిప్రసవౌఘశాలినీ- ఆవనతశాలిఫలస్తోమశోభినీః- అపేతపంకాఃనిష్పంకాఃససరోరుహాణ్యంభాంసియాసుతాస్తథోక్తాః - ఉపాయనీభూతాఃఅర్జునంప్రతిఉపహారీభూతాః శరద్గుణశ్రియః పూర్వోక్తశరద్ధర్మసంపదోయాసుతాః - ఉపసీమగ్రామసీమాసు * విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వాద్దనశ్చేతి సమాసాంతో నభవతి - కేచిత్తు - దుర్గమేగ్రామసీమ్నిత్యాదినపుంసకప్రయోగదర్శనాన్నపుంసకాదన్యతరస్యామితివికల్పాత్సాధరిత్యాహుః - స్థలీః అకృత్రిమాభువః * జానపదేత్యాది నాఅకృత్రిమార్థేజీష్ - పశ్యన్ ననంద - అత్రశరద్గుణేషు తాదాత్మ్యేనారోప్యమాణస్య ఉపాయనస్య ప్రకృతేనందనక్రియోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః ॥ 3 ॥ నిరీక్ష్యమాణాఇతి ॥ విస్మయాకులైఃఆశ్చర్యరసావిష్టైః- అ

తపవోన్మీలితానిపద్మాన్యేవలోచనానియేషాం తైస్సరోభిః-నిరీక్ష్యమాణా ఇవ స్థితాః హృతః ప్రియయాదృష్టివిలాసానాంవిభ్రమశ్శోభాయాభిస్తాస్తథోక్తా ఇతి మనోహరణహేతూక్తిః॥ని॥విభ్రమస్సంశయేభ్రాన్తౌశోభాయాంచేతివైజయంతీ- శఫరీవివృత్తయోమత్స్యస్ఫురితాని-అస్యార్జునస్యమనోజహ్రుః॥౮॥ తుతోషేతి॥సోర్జునఃసవారిజేవారిణికలమస్యశాలివిశేషస్య॥ని॥ శాలయ కలమాద్యాశ్చషష్టికాద్యాశ్చపుంస్యమీఇత్యమరః-రమణీయస్యభావః రామణీయకం* యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞితివుఞ్ ప్రత్యయః తత్పశ్యన్ అధికం తుతోష॥అనురూపసంగమత్వాదితిభావః- తథాహి- సుదుర్లభేఅనురూపసంగమేయోగ్యసమాగమేలభ్యేసతీతిశేషః-ప్రకర్షలక్ష్మీంయోగ్య సమాగమ నిమిత్తాముత్కర్షసంపదం - అభినందితుంకోనార్హతి - సర్వోప్యభినంద త్యేవేత్యర్థః సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాన్తరన్యాసః॥౯॥నునో

ఇవవిస్మయాకులైస్సరోభి రున్మీలితపద్మలోచనైః। హృతప్రియాదృష్టివిలాసవిభ్రమా మనోస్యజహ్రుశ్శఫరీ వివృత్తయః॥ ౮ ॥ తుతోషపశ్యన్కలమస్యసోధికంసవారిజేవారిణి రామణీయకమ్। సుదుర్లభేనార్హతికోభినందితుంప్రకర్షలక్ష్మీమనురూపసంగమే॥ ౯॥ నునోదతస్యస్థలపద్మినీగతంవితర్కమావిష్కృతఫేనసంతతి।అవాప్తకింజల్కవిభేదముచ్చకైర్వివృత్తపాఠీనపరాహతంపయః ॥ ౬ ॥ కృతోర్మిరేఖంశిథిలత్వమాయతాశనైశ్శనైశ్శాన్తరయేణ వారిణా। నిరీక్ష్య

దేతి॥ అవిష్కృతాప్రకాశితాఫేనసంతతిర్యస్యతత్తథోక్తం-అవాప్తఃకింజల్కవిభేదఃకేసరాపగమోయేనతత్తథోక్తం-ఉచ్చకైఃఉచ్చకంయథాభవతితథావివృత్తేనఉల్లులితేనపాఠీనేనమత్స్యవిశేషేణపరాహతంతాడితం॥ని॥సహస్రదంష్ట్రఃపాఠీనఇత్యమరః- పయఃకర్తృ- తస్యఅర్జునస్య-స్థలపద్మినీగతంతదోచరమిత్యర్థః-వితర్కంసంశయంనునోద-పాఠీనపరాహత్యాకింజల్కాపాయేనజలదర్శనాత్ స్థలపద్మినీశంకాని వృత్తేత్యర్థః- అత్రనిశ్చయోత్తరస్సందేహాలంకారః॥౬॥కృతేతి॥సోర్జునః - శిథిలత్వమాయతాగచ్ఛతాదినేదినేక్షీయమాణేనేత్యర్థః-అతఎవశనైశ్శనైశ్శాన్తరయేణ- అన్యథోర్మిరేఖానుదయాదితిభావః వారిణాకృతాఊర్మయఃతరంగాణ్యేవరేఖారాజయో య స్యతత్తథోక్తం- తరంగాఅస్యసంజాతాస్తరంగితంభఙ్గవత్ * తదస్యసంజాతమితీతచ్-తౌమందుకూలం-తద్వద్విపాండుశుభ్రమిత్యుపమాలంకారః-

సముద్రయోషితాం నదీనాం-సికతా అస్యాస్తీతి సైకతం పులినం*సికతాశర్క-రాభ్యాం చేత్యణ్ప్రత్యయః॥ని॥ తోయోత్థితం తత్పులినం సైకతం సికతామయమిత్యమరః నిరీక్ష్య-రేమే తుతోష॥౭॥ తతస్త్రిభిశ్శ్లోకైర్గోస్త్రీం వర్ణయతి॥మనోరమమిత్యాది॥విశేషక॥అణునా సూక్ష్మేణ కేసరేషు కింజల్కేషు॥ని॥ కింజల్కః కేసరోస్త్రియామిత్యమరః యో రేణుః పరాగః తేన-అలంకృతం- అతఏవ మనోరమయతీతి మనోరమం*కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః-భ్రువోరంతరం ప్రాపితం భ్రూమధ్యే నివేశితమిత్యర్థః-బంధుజీవకం బంధూకపుష్పం॥ని॥ బంధుజీవక ఇత్యమరః-అలక్తతామ్రస్య లాక్షారాగరక్తస్య- అధరపల్లవస్య శ్రియా శోభయా సమానయంతీం సమీకుర్వతీమివ సామ్యపరీక్షాం కుర్వంతీమివేత్యర్థః - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥౮॥ నవేతి॥ మహాన్నివేశః స్థానం యయోస్తౌ మహానివేశౌ

రేమే స సముద్రయోషితాం తరంగితం క్షౌమ విపాండు సైక
తమ్॥ ౭॥ మనోరమం ప్రాపితమంతరం భ్రువోరలంకృతం కే
సరరేణునాణునా । అలక్తతామ్రాధరపల్లవశ్రియా సమాన
యంతీమివ బంధుజీవకమ్॥ ౮ ॥ నవాతపాలోహితమాహితం
ముహుర్మహానివేశౌ పరితః పయోధరౌ। చకాసయంతీమరవిం
దజం రజః పరిశ్రమాంభఃపులకేన సర్పతా॥ ౯॥ కపోలసంశ్లేషి
విలోచనత్విషా విభూషయంతీమవతంసకోత్పలమ్ । సుతేన
పాండోః కలమస్య గోపికాం నిరీక్ష్య మేనే శరదః కృతార్థతా

పీవరావిత్యర్థః పయోధరౌ పరితః స్తనయోస్సమంతాదిత్యర్థః అభితఃపరితస్సమయానికషాహాప్రతియోగేపి ద్వితీయా- ముహురాహితం నిక్షిప్తం నవాతపాలోహితం బాలాతపతామ్రం అరవిందజం రజఃపరాగం సర్పతా ప్రసరతా- పరిశ్రమాంభఃపులకేన స్వేదోదకకణపులకేన - చకాసయంతీం శోభయంతీంచకాస్తేర్ణ్యంతాచ్ఛతరి ఙీప్ - అలంకరణమస్యాలంకుర్వంతీత్యత్రా విక్రుత్యేతి భావః॥౯॥ కపోలేతి॥పునఃకపోలసంశ్లేషియదవతంసకోత్పలం కర్ణోత్పలం తద్విలోచనత్విషా విభూషయంతీం- అక్షరణస్యాప్యాభరణమితి భావః కలమస్యగోపాయతీతి గోపికాం శాలిగోప్త్రీం * ణ్వుల్ ప్రత్యయః-నిరీక్ష్య-పాండోస్సుతేన అర్జునేన-శరదః - కృతార్థతాయా భావః కృతార్థతా సాఫల్యం*త్వతలోర్గుణవచనస్య పుంవద్భావో వక్తవ్య ఇతి పుంవద్భావః- మేనే అమాని - కర్మణి లిట్ - శరదస్సాఫల్యంచ స్వగుణసంపదస్స్వదృష్టినియోగాలాభా

దితి భావః ॥౧౦॥ ఉపారతా ఇతి ॥ పశ్చిమా చాసౌ రాత్రిశ్చేతి విశేషణసమాసః అపరరాత్ర ఇత్యర్థః - పూర్వాద్యా దిక్పశ్చిమం నభ ఇత్యాదివదేకదేశశబ్దస్యైకదేశశబ్దసామానాధికరణ్యాదేకదేశే పర్యవసానం - న తు పశ్చిమా రాత్రేరితి ఏకదేశిసమాసః - తద్విధాయకే పూర్వాపరాదిసూత్రే పశ్చిమశబ్దాగ్రహణాత్ - అత ఏవాహ పూర్వైకదేశేత్యాదినా సమాసాంతోఽపి తస్యాపి పూర్వాపరాదిసూత్రోక్తసమాసవిషయత్వాదితి ప్రకాశవర్షః త్వేకదేశిసమాసమేవాశ్రిత్యాసమాసాంతమాహ - తన్మృగ్యం - గావశ్చరంత్యత్రేతి గోచరో గవాం జఘ్ధిస్థానం వనం - పశ్చిమరాత్రౌ గోచరః తస్మాత్ ఉపరతాః సన్నివృత్తాః - జవేన గాం భువం పతితుం ధావితుం అపారయంతః అశక్నువంతః - ప్రస్నుతపీవరోధసః ప్రస్నుతాని వత్సస్మరణాత్ క్షీరాణి పీవరాణి పీనాని ఊధాంస్యాపీనాని యేషాం తే ॥ని॥ ఊధస్తు క్లీబమాపీనమిత్యమరః ॥ ఊధసోనఙితి స్త్రీగ్రహణం కర్తవ్యమితి నియమాన్నానఙాదేశః ఉత్సుకాః వత్సేషూత్కంఠితాః గవాం గణాః - తము

౧౦ ॥ ఉపారతాః పశ్చిమరాత్రిగోచరాద పారయంతః పతి
తుం జవేన గామ్ । సముత్సుకాశ్చక్రురవేక్షణోత్సుకం గవాం
గణాః ప్రస్నుతపీవరోధసః ॥ ౧౧ ॥ పరీతముక్షావజయే జయ
శ్రియా నదంతముచ్చైః క్షతసింధురోధసమ్ । దదర్శ పుష్టిం
దధతం స శారదీం సవిగ్రహం దర్పమివాధిపం గవామ్ ॥ ౧౨ ॥ వి
ముచ్యమానైరపి తస్య మంథరం గవాం హిమానీవిశదైః కదం

ర్జునం అవేక్షణోత్సుకం దర్శనలాలసం చక్రుః ॥ ని ॥ స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే । లక్ష్యదృష్ట్యా స్త్రియాం పుంసి గౌరిత్యమరః - అత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ల॥ స్వభావోక్తిరలంకారో యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ ॥౧౧॥ పరీతమితి ॥ స ఉక్షావజయే ఉక్షాంతరభంగే సతి - జయశ్రియా పరీతం వేష్టితం - ఉచ్చైర్నదంతం - క్షతసింధురోధసం రుగ్ణసరిత్తటం శరది భవాం శారదీం పుష్టిం అవయవోపచయం దధతం గవామధిపం మహోక్షం - సవిగ్రహం మూర్తిమంతం ॥ని॥ కాయో దేహః క్లీబపుంసో శరీరం వర్ష్మ విగ్రహ ఇత్యమరః - దర్పమివేత్యుత్ప్రేక్షా - దదర్శ ॥ ౧౨ ॥ విముచ్యమానైరితి ॥ హిమానీవిశదైః హిమసంఘాతశుభ్రైః ॥ని॥ హిమానీ హిమసంహతిరిత్యమరః ॥ ఇంద్రవరుణేత్యాదినా ఙీష్ - తత్సన్నియోగాదానుగాగమశ్చ - గవాం కదంబకైః సమూహైః - కర్తృభిః మంథరం మందం - విముచ్యమానైరపి కిముతాతిముచ్యమానైరితి భావః - శరన్నదీనాం సంబంధిభిః శరద్గ్రహణం ప్రావృణ్ణ

వృత్త్యర్థం - తత్ర పులినాదర్శనాదితి భావః - పులినైః కతృభిః - గళద్దుకూలైః జఘనైరివ తస్యార్జునస్య కుతూహలం కౌతుకం ఆదధే ఆహితం ॥౧౩॥ గతానితి ॥ పాండవః అర్జునః - పశూనాం గవాం సహజన్మ యేషాం తే సహజన్మానః సోదరాః త ఏవ బంధవః తేషాం భావస్తత్తాం గతాన్ పశుషు సోదరాభిమానవత ఇత్యర్థః - గృహాశ్రయం గృహవిషయం ప్రేమ వనేషు బిభ్రతః - వనేషు గృహాభిమానిన ఇత్యర్థః - ఆర్జవే ఋజుత్వే విధేయత్వే గోభిః పశుభిః - కృతానుకారాన్ అనుకృతానివ స్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా - తతో విధేయానిత్యర్థః - గాః పాంతీతి గోపాః గోపాలకాః * ఆతోనుపసర్గే క ఇతి క ప్రత్యయః - తాన్ - ఉపధేను ధేనుసమీపే - సమీపార్థేఽవ్యయీభావః - దదర్శ అత్రోత్ప్రేక్షానుప్రాణితా స్వభావోక్తిరలంకారః ॥౧౪॥ అథ చతుర్భిర్వల్లవీర్నర్తకీసామ్యేన వర్ణయతి గలాపకం ॥ పరిభ్రమదితి ॥ మూర్ధజాః షట్పదా ఇవేత్యుపమితసమాసః -

> బలైః। శరన్నదీనాం పులినైః కుతూహలం గళద్దుకూలైర్జఘ
> నైరివాదధే ॥౧౩॥ గతాన్ పశూనాం సహజన్మబంధుతాం గృ
> హాశ్రయం ప్రేమ వనేషు బిభ్రతః । దదర్శ గోపానుపధేను
> పాండవః కృతానుకారానివ గోభిరార్జవే ॥ ౧౪ ॥ పరిభ్రమ
> న్మూర్ధజషట్పదాకులైః స్మితోదయాదర్శితదంతకేసరైః ।
> ముఖైశ్చలత్కుండలరశ్మిరంజితైర్నవాతపామృష్టసరోజచా
> రుభిః ॥ ౧౫ ॥ నిబద్ధనిఃశ్వాసవికంపితాధరా లతా ఇవ ప్రస్ఫురి
> తైకపల్లవాః । వ్యపోఢపార్శ్వైరపవర్తితత్రికా వికర్ష

సరోజచారుభిరిత్యుపమానానుసారాత్ - పరిభ్రమద్భిశ్చలద్భిః మూర్ధజషట్పదైః ఆకులాని తైః దంతాః కేసరా ఇవేతి పూర్వవత్సమాసః స్మితోదయేనాదర్శితాః ఈషత్ప్రకాశితాః దంతకేసరా యేషాం తైస్తథోక్తైః - చలత్కుండలరశ్మిరంజితైః చంచలకనకకర్ణవేష్టనప్రభానులిప్తైః - అత ఏవ - నవాతపామృష్టం బాలాతపస్పృష్టం యత్సరోజం తద్వచ్చారుభిః ముఖైః ఉపలక్షితాః ॥ ౧౫॥ నిబద్ధేతి ॥ నిబద్ధేన అనుబద్ధేన నిశ్వాసేన వికంపితా అధరా యాసాం తాస్తథోక్తాః ఇత ఏవ ప్రస్ఫురితైకపల్లవాః ప్రచలితైకపల్లవా ఇత్యర్థః - క్వచిత్సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే వీప్సార్థత్వం సప్తపర్ణాదివదితి కయ్యటః - లతా ఇవ స్థితాః - దైవాదేకపల్లవస్ఫురణస్యాపి లోకే సంభవాదుపమైవేయం నోత్ప్రేక్షా - కించ వ్యపోఢాని విపరీతాని పార్శ్వాని యేషు తైః పాణివిహారహారిభిః అంగవిక్షేపమనోహరైః ॥ని॥ అంగహారోంగవిక్షేప ఇత్యమరః - వికర్షణైః మంథగుణాకర్షణైః ఆప

వర్ణితత్రికాః సంవలితనితంబాః యద్యపి పృష్ఠవంశాధరే త్రికమిత్యమరే- తథా పృత్రనితంబో లక్ష్యతే తన్నైకట్యాదితి భావః॥౧౮॥ వ్రజేతి॥ వ్రజాజిరేషు గోష్ఠ ప్రాంగణేషు- అధికం వశా స్తనిమా"ని॥ వ్రజో గోష్ఠాధ్వబృందేష్వితి విశ్వః అంబు దనాద [illegible] తభ [illegible] తిమ [illegible] కారః - శిఖండినాం యోషితో మాయూరీం [illegible] హాణం మార్ధ్యా [illegible] యాత్ -ఉన్మదయత్సు ఉ [illegible] సుర్వ్యస్తు [illegible] రోపి [illegible] వ్యం [illegible] ప్రస్యయః- మ ధాంమంథదండా నా [illegible] ఇత్యమరః వివర్తనైః [illegible] తేష్విత్యర్థః - కుంభేషు కల [illegible] సామ్యోక్తిః భా వ [illegible] స్తనిమా [illegible]॥౧౭॥ [illegible] తాః [illegible] ఇసం యోగోపధాది [illegible] విలోచనోత్పలానియా సాం లాస్తధోక్తాః- [illegible] ॥ ౧౮ ॥ వ్రజాజిరేష్వం బుదనాద [illegible] డినా ము [illegible] యత్సు యోషితః । ముహుః ప్రణు [illegible] కంధరమ్॥ ౧౭॥ సమం [illegible] విలోచనో త్పలాః । సిరీషి [illegible] ఇవవార యోషితః॥౧౮॥ [illegible] జహతో [illegible] లాం వృషో [illegible] సమంతిత సాం [illegible] మార్గ పల్లవీ- [illegible]॥ గో [illegible] గాభీరవల్లవా ఇత్యమరః- అభిప్రవృత్తా [illegible] ఇత్యాదినా [illegible] ఇ [illegible] బుద్ధిప్రాజా [illegible] వారయోషితో వేశ్యా ఇవ॥ ని ॥ వార స్త్రీ గణికా వేశ్యే [illegible] సోర్జునః - [illegible] పరరామ నవిరమతి [illegible] అత్రచతు [illegible] స్వభావో [illegible] సంసృష్టిః॥౧౮॥ పహోతేతి ॥ సౌర్జునః పూ [illegible] శరదినిష్పంక [illegible] భావః॥ జహతో [illegible] యః-వృషాపభు [illegible] సంపన్న [illegible] ప్రాంత సస్యసమృద్ధః॥ ౯॥ సుకృతే వృష [illegible] వృషఇత్యమరః- సీమంతా ఇవ సిమంతాః శక్రాంతి పద్ధతయః- సీమంతవంతః [illegible] తాః సమంతితాః॥ మత్వంలాత్- రౌతీతిణీ చికః- ణావిష్టవద్భావాన్మకుపో

లుక్-శర్ధాంగైశ్చక్రైః సీమంతితాః సాంద్ర కర్దమా ఘనీభూతాః పంకా యే
భూతాః- ప్రసక్తసంపాతేన సంతతసంచారేణ పృథక్కృతాః పథో మార్గా
యపాత జగామేతి స్వభావోక్తిః॥ ౧౯॥ జనైరితి ॥ సోఽర్జునః ఉపగ్రామం గ్రా
మేషు* విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అనింద్యకర్మభిః అనిషిద్ధవృత్తిభిః వృత్తి
శ్చైకత్రకృష్యాదిః అన్యత్ర శిలోంఛాదిః వివిక్తాన్యగ్రాణి భావః అభిప్రాయః
ఇంగితం చేష్టా భూషణమలంకారశ్చ యేషాం తైః తథోక్తైః జనైర్వృతాః అధిష్ఠి
తా ఇత్యర్థః- అత ఏవాత్ర మేషు మునిస్థానేషు యేవ మంటపాః తదుపమాః ॥ ని ॥
మంటపో(స్త్రీ)జనాశ్రయ ఇత్యమరః సపుష్పహాసాః పుష్పవికాససహితాః* తే
న సహేత్యాదినా బహువ్రీహిః నివేశవీరుధో గృహాగుల్మినీః॥ ని॥ వీరుద్గుల్మినీస్త్య
మరః భృశం సాదరం దదర్శ ఉపమాలంకారః॥ ౨౦ ॥ తత ఇతి॥ తతః- సః స్ఫా
రోప్యోక్తో యతః శరద్గుణ శ్రియం సంప్రేక్ష్య దర్శనీయాం వర్ణనీయాం చేతి విచా

ప్రసక్తిసంపాతపృథక్కృతాన్పథః ॥ ౧౯ ॥ జనైరుపగ్రా
మమనింద్యకర్మభిర్వివిక్తభావేంగితభూషణైర్వృతాః। భృశం
దదర్శాశ్రమమంటపోపమాః సపుష్పహాసాః స్సనివేశవీరుధః ॥
౨౦ ॥ తతస్స సంప్రేక్ష్య శరద్గుణ శ్రియం శరద్గుణాలోకన
లోలచక్షుషమ్। ఉవాచ యక్షస్తమచోదితోఽపి గాం న నేంగిత
జ్ఞోఽవసరేఽవసీదతి॥ ౨౧ ॥ ఇయం శివాయ నియతేరివాయతిః
కృతార్థయంతీ జగతః ఫలైః క్రియాః। జయశ్రియం పార్థ పృథూ

ర్ధ్యత్యర్థః- శరద్గుణాలోకనే లోలచక్షుషం తృష్ణదృష్టిం॥ ని॥ లోలశ్చలసతృ
ష్ణయోరిత్యమరః॥-తమర్జునం అచోదితోఽపి అపృష్టోఽపి గాం వాచముమువాచ॥ తథా
హి॥ ఇంగితజ్ఞో భావజ్ఞః ॥ ని ॥ ఇంగితం హృద్గతో భావ ఇత్యభిజ్ఞానః॥ అవసరే ఉక్తి
యోగ్యకాలే నావసీదతి న వాచంయచ్ఛతి । నాపృష్టః కస్యచిద్బ్రూయాదితి
షేధస్త్వనాకాంక్షితోక్తి విషయ ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేష సమర్థన
రూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౨౧॥ శరదం వర్ణయన్ ప్రకృతమాశిషమాశాస్తే॥ ఇ
యమితి॥ హే పార్థ శివాయ కల్యాణకారిణ్యా నియతే శుభావహ దైవస్య॥
ని॥ దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యం (స్త్రీ) నియతిర్విధిరిత్యమరః ఆయతిః ఫలదాన
కాల ఇవ- జగతః క్రియాః కృష్యాదికర్మాణి ఫలైః లాభైః॥ ని॥ లాభ నిష్పత్తి యో
గేషు ఫలేభీ జేధనే ఫలమితి వైజయంతీ- కృతార్థయంతీ సఫలయంతీ ప్రసన్నాం
బుకమర్ణ లోదకా అనంబు వారిదా నిర్జల మేఘాః అనేన విశేషణద్వయేన ద్యా
వాపృథివ్యోరానుకూల్యం సూచయతి - ఇయం శరత్ తేజయ శ్రియం పృథూః

రోతు* ఆశీరర్థేలోట్॥౨౨॥ ఉపైతీతి॥ సస్యంవ్రీహ్యాదికం-పరిణామేనపా కేనయారమ్యతా తామువైతి- నదీరనౌద్ధత్యంగమ్యరూపత్వముపైతి- మహీం భువంఅపంకతానిష్పంకత్వఉపైతి- తథాహి - సంప్రతినవైగుణైఃపూర్వో క్తైశ్శరద్ధర్మైస్సంస్తవేనపరిచయేనస్థిరందృఢమపి - ఘనాగమశ్రియఃప్రావృ ట్లక్ష్మ్యాఃసంబంధితద్విషయమిత్యర్థః - ప్రేమతిరోహితంనిరస్తమిత్యర్థః- గుణతంత్రాఃప్రేమాణోనపరిచయతంత్రా ఇతిభావః - వాస్తవాలంకారః॥ ౨౩॥ పతంతీతి॥ అస్మిన్నభసి-విశదాఃపతత్రిణోబలాకాః నపతంతినప్రసరంతి- ధృతేంద్రచాపాఃపయోదపఙ్క్తయశ్చనపతంతి - తథాపిశ్రీకారణాభావేపి-న భఃఖం - పరాంశ్రియంశోభాంపుష్ణాతిధత్తే - తథాహి- రమ్యంస్వభావసుం దరంవస్తు- ఆహార్యమారోప్యమాణంకృత్రిమంగుణంనాపేక్షతే- తత్స్వభావ స్యైవసమర్థత్వాదితిభావః - అత్రార్థాంతరన్యాసః॥ ౨౪॥ విపాండుభి

కిరోతుతేశరత్ప్రసన్నాంబురసంబువారిదాః ॥ ౨౨ ॥ ఉ
పైతిసస్యంపరిణామరమ్యతాం నదీరనౌద్ధత్యమపంకతామహీమ్ । నవైర్గుణైస్సంప్రతిసంస్తవస్థిరంతిరోహితంప్రేమఘ
నాగమశ్రియః ॥ ౨౩ ॥ పతంతినాస్మిన్విశదాఃపతత్రిణోధృ
తేంద్రచాపానపయోదపఙ్క్తయః । తథాపిపుష్ణాతినభశ్శ్రి
యంపరాంనరమ్యమాహార్యమపేక్షతేగుణమ్॥ ౨౪॥ విపాం
డుభిర్గ్లాననతయాపయోధరైశ్చ్యుతాచిరాభాగుణహే
మదామభిః । ఇయంకదంబానిలభర్తురత్యయేనదిగ్వధూ
నాంకృశతానరాజతే॥ ౨౫ ॥ విహాయవాంఛాముదితేమదా

రితి॥ కదంబానిలశబ్దేనవర్షర్తురుపలక్ష్యతే - సఏవభర్తాతస్యఅత్యయేవి రహేగ్లాననతయానిజలతయామన్దబలతయాచవిపాండుభిః - చ్యుతాఃఅచి రాభావిద్యుత్ తస్యాః గుణాఏవహేమదామానిసువర్ణసూత్రాభరణానియే భ్యస్తైఃపయోధరైఃఅంబుదైరేవపయోధరైఃస్తనైరుపలక్షితానాం॥ న॥ స్త నాంభోదావయోధరావితివైజయంతీ- దిశఏవవధ్వఃతాసాం- ఇయంకృశతా నరాజతఇతిన- కింతురాజతఏవ- వియుక్తత్వాత్ ॥శ్లో॥ ఆగ్తాతేముదితేహృ ష్టాప్రోషితేమలినాకృశేతిస్మరణాచ్చేతిభావః- సామాన్యతఃప్రసక్తమరంజనం కార్శ్యస్యకేననఞానూద్యద్వితీయేనవిషేధతి- యథాహవామనః - సంభా వ్యనిషేధనివర్తనేద్వౌప్రతిషేధావితి- అత్రరూపకాలంకారఃస్ఫుటఏవ॥ ౨౫॥ హాయేతి ॥ మదాత్యయాత్ మదక్షయాత్ - అరక్తకంఠస్యఅశ్రావ్యస్వ

రస్య- కంఠశబ్దేనాత్ర తద్భవః స్వరో లక్ష్యతే - శిఖండినో మయూరస్య సంబంధిని- ఉదితే ఉచ్చైస్తరే రుతే కూజితే వాం భాం విహాయ శ్రుతిః శ్రోత్రం॥ స॥ కర్ణశబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రం శ్రుతిః స్త్రీ శ్రవణం శ్రవ ఇత్యమరః - ఉన్మదహంసనిస్వనం మత్తమరాళకూజితం శ్రయతి భజతే - ననుఅకాండే తాండవమివ కథం పరిచిత పరిహారేణాపరిచితే ప్రవృత్తి ప్రయత్నయ ఇత్యాశంక్యార్థాంతరం న్యస్యతి- గుణా ఇతి- ప్రీణాతీతి ప్రియః॥ ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇతి కప్రత్యయః- తస్య భావే ప్రియత్వే ప్రీతికరత్వే గుణా అధికృతాః నియుక్తాః- సంస్తవే పరిచయే నాధికృతాః న సవ ర్తతా ఇత్యర్థః- ప్రేమా దానే గుణవత్త్వం ప్రయోజకం న పరిచయ ఇత్యర్థః॥ ౨౬॥

అమీతి ॥ అమీ పృథుస్తంబభృతః [illegible] ॥ స॥ స్తంబో గుచ్ఛస్తృణాదిన ఇత్యమరః - ఫలస్య ప్రసవస్య విపాకేన పరిణామేన పిశంగతాం గతాః- శాలయో వ్రీహివిశేషాః - వప్రాంభసి కేదారోదకే॥ స ॥ పుంనపుంసకయోర్వప్రం కేదారః క్షేత్రమిత్యమరః - వికాసి వికసితం గంధసూచిత

> త్వయా పరత్ర కంఠస్య [illegible] ।
> హంసనిస్వనం [illegible]
> పృథుస్తంబభృతః పిశంగతాం గతా విపాకేన ఫలస్య శాలయః । వి
> కాసి వప్రాంభసి గంధసూచితం నమంతి నిఘ్రాతుమివాసితో
> త్పలమ్॥ ౨౭ ॥ మృణాలినీనామనురంజితం త్విషా విభిన్నమం
> భోజపలాశ శోభయా । పయస్స్ఫురచ్ఛాలిశిఖాపిశంగితం

తం [illegible] అసితోత్పలం నీలోత్పలం [illegible] ఘ్రాతుమివ నమంతి- నిఘ్రాతుమివ వేతి ప్రతే- ఘ్రాతుమివేత్యర్థః [illegible] నాలోకనేషుణమిత్యమరః- అత్ర ఫలభరనమితస్య [illegible] ఫలోత్ప్రే క్షా॥ ౨౭॥ అథ చతుర్భిః [illegible] ॥ (ప్రకృత [illegible] కమిత్యుచ్యతే) ॥ మృణాలినీనామితి॥ మృణాలినీనాం పద్మలతానాం [illegible] రితవర్ణేనేత్యర్థః- అనురంజితం- [illegible] మిత్యర్థః - తథా అంభోజపలాశశోభయా కమలదళ కాంత్యా - [illegible] ఇత్యర్థః - విభిన్నం మిశ్రితం - తథా - స్ఫురచ్ఛాలి శిఖాపిశంగితం స్ఫురద్భిః శాలమంజరీభిః పింగీకృతం - ఇత్థం నానావర్ణత్వాత్ [illegible] ॥ సర్వే వృత్రారిపు రేష్య హరితః వైజయంతీ - ధనుష్ఖండమివ స్థితం ॥ సమాసే ఉత్తరపదస్థస్యేతి విసర్జనీయస్య సత్వే షత్వం పదయోః [illegible] భః - అపదిశ్య వ్యాజీకృత్య - భావతామిత్యాగామినా సంబంధః - అత్ర

నుష్ఠండస్యప్రమత్తస్యలోకేఅప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షేయంనోపమా ॥ ౨౮ ॥ విపాండ్వితి॥ విపాండుశుభ్రం అనిలోద్ధతమనిలోత్క్షిప్తంసప్తసప్తపలాశానిపర్ణానిపర్వసుయేషాంతేవృక్షాఃసప్తపలాశాః - క్వచిత్సంఖ్యాశబ్దస్యవృత్తివిషయే వీప్సార్థత్వం- సప్తపర్ణాదివదిత్యుక్తం- తేషాంపుష్పాణిసప్తపలాశాని॥ని॥ ద్విహీనంప్రసవేసర్వమిత్యమరః ఫలేలుగిత్యణోలుక్ - తేషుజాతంసప్తపలాశజంరజఃపరాగః- సంవ్యానముత్తరీయమివ॥ని॥ సంవ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః- నిరుంధతీర్నివారయంతీః ప్రావృతవతీరిత్యావత్ - అనావిలానిఅకలుషాణిఉన్మీలితానిచబాణచక్షూంషిబాణానీలసైరేయకానిచక్షూంషీవయాసాంతాస్తథోక్తాః ॥ని॥సీలస్త్వార్తగళో దాసీబాణఓ కనపాక్యపీత్యభిధస్వంతరిః పుష్పాణిహాసాఇవతైస్సహావర్తంతఇతిసపుష్పహాసాః - వనరాజయోయోషితఇవవనరాజియోషితః - తాఃఅపదిశ్యేత్యన్వయః - అత్రసంవ్యానమివే

ప్రేతంధ నుష్ఠండమి వాహిపిద్విషః ॥ ౨౮ ॥ విపాండుసంవ్యానమివానిలోద్ధతం నిరుంధతీస్సప్తపలాశజంరజః । అనావిలోన్మీలిత బాణచక్షుష స్సపుష్పహాసా వనరాజి యోషితః ॥ ౨౯ ॥ అదీపితంవైద్యుతజాతవేదసాసితాంబుదచ్ఛేదతిరోహితాతపమ్ । తతాంతరంసాంతర వారిశీకరైః శివంనభోవర్త్మసరోజవాయుభిః ॥ ౩౦ ॥ సితచ్ఛదానామపదిశ్యధావతాంరుతైరమీషాం గ్రథితాఃపతత్రిణామ్ । ప్రకుర్వతేవారి

త్యుపమైవ- అన్యత్రోపమితసమాసేఽపిలింగం- యథాకావిత్యే నచితాలముకేనాక్షిప్తం స్తనాంశుకంనిరుంధతేతద్వదితిభావః ॥ ౨౯ ॥ అదీపితమితి॥ వైద్యుతజాతవేదసావైద్యుతాగ్నినాఅదీపితమప్రకాశితం- విద్యుత్ప్రకాశస్యవృష్టిప్రతీఘాతకత్వాత్తద్రాహిత్యంగుణఇతిభావః- సితాంబుదానాంఛేదైఃఖండైఃతిరోహితాతపం- నవృష్టిబాధోనాప్యాతపబాధఇతిభావః-సాంతరవారిశీకరైః విరళాంబుకణైః- తతాంతరంవ్యాప్తమధ్యంసరోజవాయుభిఃశివంరమ్యం- నభోవర్త్మచాపదిశ్యేతిస్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౩౦ ॥ సితేతి॥అపదిశ్యపూర్వశ్లోకత్రయోక్తంపయః ప్రభృతీకమపదిశ్యధావతామమీషాంసితచ్ఛదానాంపతత్రిణాంహంసానాం ॥ని ॥ హంసాస్తుశ్వేతగరుతఇత్యమరః రుతైఃశబ్దైఃగ్రథితాఃదృబ్ధాః ॥ని॥గ్రథితంగ్రథితందృబ్ధమిత్యమరః వారిదరోధనిర్గతాఃమేఘావరోధనిర్ముక్తాః- అతఏవఅమలాఃప్రసన్నాఃదిశఃపరస్పరాలాపం అన్యోన్యసంభాషణంప్రకుర్వతఇవ- స్త్రియోహిరోధాపగమేపరస్పరంసంభాషంతేదిష్ట్వా

మేఘావరోధనిర్ముక్తాః చిరాచ్ఛ్వసితా ఇతి హంసమాలితవ్యాఖ్యానేన పరస్పరమా లాపం కుర్వంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥౩౧॥ విహారేతి॥ విహారభూమేః అపరరాత్రగో చరాదిత్యర్థః- ఆగచ్ఛంత్య ఇతి శేషః - అభిఘోషముత్సుకాః - వ్రజంప్రత్యు త్కంఠితాః వత్సప్రేమ్ణేతి భావః॥ ఘోష ఆభీరపల్లీ స్యాదిత్యమరః- చ్యుతాత్య రయూథా విఘటితా యూథానాం కులానాం పఙ్క్తయః శ్రేణీబంధో యాసాం తాస్త థోక్తాః॥ సజాతీయైః కులం యూథమిత్యమరః అమూః ధేనవః అసక్తమప్రతి బంధం పయః క్షీరం క్షరంతి స్రవంతి వత్సస్మరణాత్ ప్రస్రవంతీత్యర్థః॥ క్షర తే శ్శతృప్రత్యయః ఊధాంసి ఆపీనాని॥ ఊధస్తు క్లీబమాపీనమిత్యమరః శరీరజే భ్యోఽపత్యేభ్య ఉపాయనానీవ అతితోషకారకాణీవేత్యుత్ప్రేక్షా నయంతి ప్రా పయంతి - యథా లోకే పుత్రదిత్సయా సాదేత్య మాతరః కించిత్ఖాద్యమానయం తి తద్వదితి భావః ॥౩౨॥ జగదితి॥ జగత్ప్రసూతిః జగదేకకారణం ఆజ్యాదిహవి

దరోధనిర్గతాః పరస్పరాలాపమివామలాదిశః ॥౩౧॥ విహా
రభూమేరభి ఘోషముత్సుకాః శరీరజేభ్యశ్చ్యుతయూథప
ఙ్క్తయః। అసక్తమూధాంసి పయః క్షరంత్యమూరుపాయనా
నీవ నయంతి ధేనవః ॥ ౩౨ ॥ జగత్ప్రసూతిర్జగదేకపావనీ వ్ర
జోపకంఠం తనయైరుపేయుషీ । ద్యుతిం సమగ్రాం సమితిర్గ
వామసావుపైతి మంత్రైరివ సంహితాహుతిః ॥ ౩౩ ॥ కృ
తావధానం జితబర్హిణధ్వనౌ సురక్తగోపీజనగీతనిస్స్వనే। ఇ

ద్వారేణేతి భావః జగతాం ఏకపావనీ ముఖ్యశోధనీ వ్రజోపకంఠం గోష్ఠాంతికం దూరాంతికార్థేభ్యో ద్వితీయేతి ద్వితీయా ॥ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్య గ్రా అప్యభితోఽవ్యయమిత్యమరః తనయైః వత్సైః ఉపేయుషీ సంగతా॥ ఉపే యివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతో నిపాతః - ఉగితశ్చేతి ఙీప్- అసౌ గవాం సమితిః సంఘః- మంత్రైః ఋగ్యజుస్సామాదిభిః ॥ మంత్రో ఋగాదిష్వపి హ్యాస్త్రేసితే వైజయంతీ - సంహితా యోజితా ఆహుతిరివ స మగ్రాం ద్యుతిం ఉపైతి ఆహుతిరపి జగత్ప్రసూతిః జగదేకపావనీ చ॥ శ్లో॥ అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతి స్మరణాదితి భావః ॥౩౩॥ కృతేతి॥ జితబర్హిణధ్వనౌ కేకానుసారి ణీత్యర్థః ఏతేన షడ్జస్వరప్రాయం గాయతీతి గమ్యతే - యథాహ మాతంగః ష డ్జం మయూరో వదతీతి గాః పాంతీతి గోపాః తేషాం భార్యా గోప్యః అతోఽనుపస ర్గే కః ఇతి కప్రత్యయః పుంయోగాదాఖ్యాయామితి ఙీష్ - తాసాం జనః సురక్తో మధు

కంఠో యయో గోపీజనో వల్లవీజనః తస్యగీతనిస్స్వనే గానే క్త్వా తావధానమేకాగ్ర
చిత్తం ఇదం పురోవర్తిని వ్యాగీకదంబకం కర్తృ భూయసీం మాలిమహాలీం బిభర్త్యాం
స్తుమిచ్ఛాం* అదేస్సన్నంతాత్ప్రత్యయః లుజ్ సనోర్ఘన్ల్లిరిఘస్లాదేశః-
పహాయహిత్వా- సస్యం నాభ్యేటి నోహైటి- గీతాసక్త్యా తృణమపి నగణ
యతీత్యర్థః॥౩౮॥ అసావితి ॥ శిరసా అగ్రేణ మాధ్యాన్నే చనమూల ప్రణమన్నపి-
అనాస్థాపరయా అనాదరపరయా సరోరుహిణ్యా అవధీరితః అవజ్ఞాతః అంభసాం స
చతః రభూతే నేతి భావః శుష్యన్ అసౌ కలమః శాలివిశేషః సు మనోభు వాత ప్త
ఇవ కామార్త ఇవ అభిపాండుతాం ఉపైతి అగ్రా నాస్థాపరయేతి ప్రకృత సరోరు
హిణీ విశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుత నాయికా ప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ఉక్తిశ్చ మానా
యాస్సరోరుహిణ్యాః ప్రతీయమానయా నాయిక యా సహ భేదేప్య భేద లక్షణా
తిశయోక్తిమహిమ్నా అవధీరణక్రియా సంబంధాన్నిర్వహతీతి మనోభు వాత ప్త
ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా నిర్వాహికేత్యనయోస్సృష్టిరను ప్రాణితసమాసోక్త్యుపమ

దంశీఘత్వాను పహాయ భూయసీన సస్యనాభ్యేతి వ్యాగీకదంబ
కమ్ ॥ ౩౮॥ అసావనాస్థాపరయావధీరితస్సరోరుహిణ్యా శిర
సానమన్నపి। ఉపైతిశుష్యన్ కలమస్సహాంభసా మనోభువా
తప్తఇవాభిపాండుతామ్॥ ౩౯॥ అమీ స ... నీత సరోజరేణు
నా హృతా హృతా సారకణేన వాయునా । ఉపాగమే వశ్చ
రితా ఇవాపదాం గిరిం న నిశ్చేతుమలం శిలీముఖాః ॥ ౩౬ ॥ ము
ఖైరసౌ విద్రుమభంగ లోహితైః శిఖాః పిశంగీః కలమస్య బి
భ్రతీ । శుకావలి ర్వ్యక్తశిరీష కోమలా ధను శ్శ్రియం గో

త్రభిదోనుగచ్ఛతి ॥ ౩౭ ॥ అమీ స ... సరోజరేణు నేతి సార
భ్యోక్తిః- హృతా భారకణేన ఉపాగమే ఇతి వశ్చరితోక్తిః॥ ౩॥ ధారాసం
పాత ఆసార ఇత్యమరః వాయునా హృతాః అపహృతాః అమీ శిలీముఖాః భృంగాః-
ఆపదాముపాగమే రాజాదిభయాగమే - దశ్చరితాః కష్టకర్మాణశ్చోరాద
య ఇవ- గవ్యూత ఇతి గలింగంతవ్యదేశం॥౩॥ దేశోపాయగమేగతిరితి వైజయంతీ-
నిశ్చేతుం నాలం న సమర్థాః ఏకత్ర వాయోస్సర్వత్రికత్వేనోపాదానాదనిశ్చ
యాదన్యత్ర భయాంధత్వాదితి భావః। ౩౬॥ ము ఖైరితి। విద్రుమభంగలోహితైః
ముఖైః పిశంగీః పిశంగవర్ణాః కలమస్య శిఖాః శాల్యగ్రాణి బిభ్రతీ వ్యక్త శిరీష కో
మలా వికసితశిరీష సవర్ణేత్యర్థః - అసౌ శుకావలిః గోత్రభిద ఇంద్రస్య ధనుషః శ్రి
యమనుగచ్ఛతి అనుకరోతి -, నానావర్ణత్వాదింద్రధనురివ భాతీత్యుపమాలం
కారః ॥ ౩౭ ॥ ఇతీతి ॥ అథ తత్ర తస్మిన్ పూర్వోక్తయా ఇతీర్థం కథయతి స

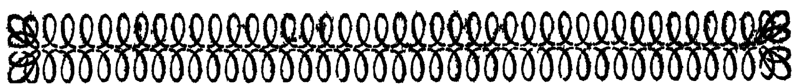
తి- నాతిదూరాత్ అనతిదూరాదుపహ్వార ఇత్యర్థః * సహార్థస్య సశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః పిహితోష్ణరశ్మిబింబః తిరోహితార్కమండల ఇత్యన్వితోక్తిః- నగాధిరాజో హిమాద్రిః- విగళితో జలభారో యేషాం తే తథోక్తాః- అతప వశుక్లభాసః- ద్వయోరన్యతరస్య విశేష్యత్వవివక్షాయాం విశేషణసమాసః- తేషాంవిగళితజలభారశుక్లభాసాం- అంబుముచాంనిచయ ఇవ మేఘబృందమివ దదృశే దృష్టః॥౩౭॥తమితి॥జిష్ణురర్జునః అతనుభిర్మహాద్భిః వనరాజిభిః శ్యామితాశ్శ్యామలాః ఉపత్యకాంతా ఆసన్నభూప్రదేశా యస్య గంతన్నోకం॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః * ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరితి త్యకన్ప్రత్యయః ఉపరిహిమానీభిః హిమసంహతైః గౌరం శుభ్రితం నగం హిమాద్రిం అసాద్య - ఉపరతో నివృత్తో మదనరాగో యస్య తస్య అసితం నీలం అధరంవాసః ఉత్తరీయం బిభ్రతో ధృతవతః సీరం భృతోఽనుగచ్ఛతి ॥ ౩౭ ॥ ఇతి కథయతి తత్ర నాతి దూరాదథ

దదృశే పిహితోష్ణరశ్మిబింబః । విగళితజలభారశుక్లభాసాం నిచయ ఇవాంబుముచాం నగాధిరాజః॥ ౩౭॥ తమతనువనరాజిశ్యామితోపత్యకాంతం నగముపరిహిమానీగౌరమాసాద్య జిష్ణుః। ఉపరతమదరాగస్యానుసస్మార లక్ష్మీమసితమధరవాసో బిభ్రతస్సీరపాణేః॥ ... ...

ఇతి శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే
(లక్ష్మీపదలాంఛనే) శరద్వర్ణనో నామ
చతుర్థస్సర్గః

పాణౌ యస్య తస్య సీరపాణేః హలాయుధస్య ॥ ౩౮॥ సీరాంబరో రౌహిణేయస్తాలాంకో ముసలీ హలీ। సంకర్షణస్సీరపాణిరిత్యమరః * సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యేతి బహువ్రీహిః * ప్రహరణార్థేభ్యః పరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి సప్తమ్యాః పరనిపాతః - అస్మిన్ శోభాం అనుసస్మార స్మృతవాన్- అత్ర సదృశదర్శనేన సదృశాంతరస్య స్మరణాత్ స్మరణాలంకారః ॥ సదృశం సదృశానుభవాద్యత్ర స్మర్యతే తత్స్మరణం మతం విద్యాధరః ... ...*
ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయ వ్యాఖ్యాయాం
ఘంటాపథసమాఖ్యాయాం చతుర్థస్సర్గః,

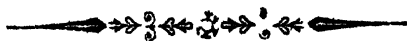

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ-కిరాతార్జునీయే పంచమస్సర్గః

౧॥ అథహిమవద్వర్ణనమారభతే తత్రపంచదశభిః శ్లోకైః కులకమాహ॥
అర్థః॥ అథానంతరం సోఽర్జునః మేరువత్ హిమభృతో హిమాద్రేః జయాయాను జయార్థంవా సురశబ్దోత్రపతి కేతవ॥ ని॥ సుప్రచ్ఛాయాంవీతకేతచేత్యమరః రభసో వేగః॥ ని॥ రభసో హర్షవేగయోరితి వైజయంతీ- తద్వ్యాపారభసయా తీవ్రయా ఉత్కటయేతియావత్ *అర్శఆదిత్వాచ్ఛ్రిత్యయః- దిగంతానాం దిదృక్షయా ద్రష్టుమిచ్ఛయావా నభోంతరిక్షంవిలంఘయితుం అతిక్రమితుం వా సముదితంసముత్పతితమివస్థితమిత్యర్థః కుతఉచ్ఛ్రితండున్నతంహిమస్యా

౧॥ అథజయాయనుమేరువహీభృతో భరసయాను దిగంతది
దృక్షయా। అభియయాసహిమాచలముచ్ఛ్రితంసముదితం
నువిలంఘయితుంనభః॥ ౨॥ తపనమండలదీపితమేకతఃసతత
నైశతమోవృతమన్యతః। హసితభిన్నతమిస్రచయంపురశ్శివ
మివానునతంగజచర్మణా॥ ౩॥ క్షితినభస్సురలోకనివాసిభిః

చలంఅభియయౌ అత్రానిర్ధారితానేకఫలవిశిష్టాపేన్నత్యగుణనిమిత్తాఉత్తానక్రియోత్ప్రేక్షా - సాచవ్యంజకాప్రయోగాత్ప్రతీయమానేతిసంక్షేపః- ద్రుతవిలంబితంవృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥
౨॥ తపనేతి॥ పునఃపునఃఏకతఃఏకస్మిన్భాగే- సార్వవిభక్తికస్తసిల్ - తపనమండలేనదీపితంప్రకాశితం - అన్యతఃఅన్యస్మిన్భాగే సతతేననిబిడేననైశేననిశాభవేన తమసాతిమిరేణవృతం- ఏకత్రాహ్నోరాత్ర్యాచాన్యత్రసంగతమిత్యర్థః అత ఏవపురోగ్రేహాసితేనఅట్టహాసేనభిన్నతమిస్రచయంనిరస్తతమస్తోమం తథా గజచర్మణాఅనుగతంపశ్చాద్వ్యాప్తం॥ని॥పశ్చాత్పాదృశ్యయోరన్విత్యమరః- శివమివస్థితం- తపనతేజఃప్రసారోప్యస్యకోణపఏకత్రదిగ్వ్యాప్తిసమావృత ఇతిమహాత్మ్యాతిశయోక్తిః॥ ౩॥ క్షితీతి॥ పరస్పరేఅన్యోన్యే* కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నోద్విర్భావఇతివక్తవ్యత్వాత్ - పరశబ్దస్యద్విర్భావః - సమాసవచ్చబహుళం - యదాసమాసవత్ ప్రథమైకవచనంతదా పూర్వపదస్యేతి

వక్తవ్యత్వాత్ప్రథమైకవచనం * సుట్కసాదిత్వాద్విసర్జనీయస్య స త్వంబహువచనంచాన్యోన్యశబ్దవత్-యథాహమాఘే॥శ్లో॥ అన్యోన్యేషాం పుష్క రైరామృశంతఇతి। అదృష్టాఃపరస్పరాయైస్తేఅదృష్టపరస్పరాః తైః త్రిషు తాన్నభసిసురలోకేచనివసంతీతి తైస్తథోక్తైః భూర్భువస్స్వర్లోక వాసిభిరి త్యర్థః కృతనికేతంకృతాస్పదంఅతఏవశంభునా విభుతాం-స్వసామర్థ్యం ప్రథయితుంప్రకటీకర్తుంఅభినిర్మితంజగతాంప్రతినిధింప్రతికృతి మివస్థితమి త్యుత్ప్రేక్షా॥ని॥ప్రతికృతిచర్చాపుంసిప్రతినిధిరుపమోపమానం స్యాదిత్యమరః తైర్లోక్యస్యాఘ్యాయమపరిచ్ఛేద్యశ్చేతి భావః॥ ౪॥ భుజగరాజేతి॥పునశ్చ- భుజగరాజసితేన శేషాహిధవళేననభశ్శ్రితాగగనస్పృశా- కనకస్యరాజభిః రేఖాభిఃవిరాజితాఃసానవోయస్య తేనతథోక్తేన- అతఏవ-తటిత్త్వతీంశరదం బుదసంహతింలఘయతాలఘూకుర్వతాతత్తుల్యేనేత్యర్థః అతఏవోపమాలం

> కృతనికేతమదృష్టపరస్పరైః । ప్రథయితుం విభుతామభినిర్మి
> తం ప్రతినిధిం జగతామివ శంభునా ॥ ౪ ॥ భుజగరాజసితే
> ననభశ్శ్రితా కనకరాజివిరాజితసానునా । సముదితంనిచయే
> సతటిత్త్వతీలఘయతాశరదంబుదసంహతిమ్ ॥ ౫॥ మణిమ
> యూఖచయాంశుకభాసురాస్సుర వధూపరి భుక్తలతాగృ
> హాః । దధతముచ్చశిలాంతరగోపురాఃపుర ఇవోదితపుష్పవ
> నాభువః ॥౬॥ అవిరతోజ్ఝితవారివిపాండుభిర్విరహితైరచిర

కారః- నిచయేనశిఖరేణ॥ని॥నిచయశ్శిఖరే సంఘఇతిశశ్వతార్ణవే- సముదితంస మున్నతం॥౫॥మణీతి॥పునశ్చ-మణిమయూఖచయాఃఅంశుకానిపతాకాఇవతైః భాసురాఃభాసనశీలాః- సురవధూభిఃపరిభుక్తాఃలతాఃగృహాఇవయాసుతాస్త థోక్తాః- ఉచ్చానిశిలాంతరగోపురాణిగోపురాణీవశిలాంతరాణిశిలామధ్యా నియాసుతాస్తథోక్తాః ఉదితానిఉజ్జృంభితాని పుష్పాణాంవనానియాసుతాస్త థోక్తాః- అతఏవపురఇవనగరాణీవస్థితాః భువఃభూమీఃదధతంబిభ్రతం-పురో పిపతాకాచత్వోవధూపరి భుక్తలతాగృహాఉచ్చశిలాగోపురా ఉదితపుష్పవ నాశ్చభవంతి ॥౬॥అవిరతేతి॥పునః అవిరతంఅవిచ్ఛిన్నంఉజ్ఝితవారయఃముక్త జలాః - వృష్టిమంతఇత్యర్థః - అతఏవవిపాండవశ్చతైః అవిరతోజ్ఝితవారి విపాండుభిః - అతోహిమవత్పృథుత్వం సంభవతీతిభావః - అచిరద్యు తేజసావిద్యుత్ప్రభయావిహీనైఃఅరతనిస్స్వనైఃప్రశాంతగర్జితైః-అన్యథా వర్షుత్వహానిస్స్యాదితిభావః- పృథునితంబవిలంబిభిఃమహాకటకసంగిభిః ॥ని॥

టకో (స్త్రీ) నితంబోద్రేరిత్యమరః - అంబుదైః మేఘైః ఉదితపక్షం సంజాతపక్షమివస్థితం ప్రాక్ఛిన్నపక్షస్యాపి హిమాద్రేర్ధవళాంబుదసంబంధాత్పునః పక్షోత్థానముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౭॥ దధతమితి॥ పునః ఆకరః ఖనిరేషామస్తీత్యాకరిణో నిత్యేనేత్యాకరిభిః ఆకరజైః ॥ని॥ ఖనిః (స్త్రీ) యామాకరస్స్యాదిత్యమరః - కరిభిః గజైః కర్తృభిః క్షతైః రుగ్ణైః సమవతారేషు తీర్థేషు సమైః అనిమ్నోన్నతైః అసమైరసదృశైరనుపమైరిత్యర్థః తటైరుపలక్షితాః - తథా మహితాం భసః శ్లాఘ్యోదకాః - అత ఏవ - వివిధేభ్యః కామేభ్యః పానావగాహనాద్యుపభోగేభ్యః హితాః అనుకూలాః* చతుర్థీ తదర్థేత్యాదినా సమాసః - స్ఫుటాని వికసితాని సరోజవనాని యాసు తాః జవనాః వేగవతీః* జుచంక్రమ్యేత్యాదినా యుచ్ - నదీః దధతం - యమకస్య వృత్త్యనుప్రాసభేదత్వాత్స్వయమేవాలంకారః- అర్థాలంకారస్త్వభ్యుచ్చయః - తస్యాదిమహత్వాద్రసపోషోపి నాద్రియతే- తదుక్తం॥ శ్లో॥ ప్రాయశో యమకే చిత్రే రసపుష్టిర్నమృగ్యత ఇ

ద్యుతితేజసా । ఉదితపక్షమివారతనిస్స్వనైః పృథునితంబవిలంబిభిరంబుదైః॥ ౭॥ దధతమాకరిభిః కరిభిః క్షతైస్సమవతారసమైరసమైస్తటైః। వివిధకామహితా మహితాంభసః స్ఫుటసరోజవనా జవనా నదీః॥ ౮॥ నవవినిద్రజపాకుసుమత్విషాం ద్యుతిమతాం నికరేణ మహాశ్మనామ్। విహితసాంధ్యమయూఖమివ క్వచిన్నిచితకాంచనభిత్తిషు సానుషు॥ ౯॥ పృథుకదంబకదంబ

తి॥౮॥ నవేతి॥ పునశ్చ - నవాని వినిద్రాణి వికసితాని చ యాని జపాకుసుమాని తాభ్రపుష్పికాకుసుమాని తేషాం త్విష ఇవ త్విషో యేషాం తేషాం॥ని॥ ఓడ్రపుష్పం జపాపుష్పం రూంకాలాభ్రపుష్పికేతి బాహటః- తేషాం- ద్యుతిమతాం మహాశ్మనాం మాణిక్యానాం పద్మరాగాణామిత్యర్థః విశేషణసామర్థ్యాత్ - నికరేణ సమూహేన హేతునా క్వచిత్ - నిచితాః సంఘటితాః కాంచనభిత్తయో యేషు తేషు సానుషు విహితాః సాంధ్యాః సంధ్యాయాం భవాః మయూఖా యస్మిన్ తత్ మివస్థితం- కాంచనభిత్తిషు పద్మరాగప్రభాప్రసరాదుదితసంధ్యారాగ ఇవ భాతీత్యుత్ప్రేక్షా॥౯॥ పృథ్వితి॥ పునశ్చ పృథుభిః కదంబకదంబకైః నీపకుసుమసమూహైః రాజితం॥ ని॥ కదంబమాహుస్సిద్ధార్థే నీపే చ నికురుంబక ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః - గ్రథితమాలైః బద్ధపఙ్క్తిభిః తమాలవనైః తాపింఛవనైః ఆకులం ఆకీర్ణం॥ని॥ కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపింఛ ఇత్యమరః-లఘుతుషారం సూక్ష్మశీకరం యత్తుషారజలం హిమోదకం తత్ శ్చ్యోతతి వర్షతీతి తథోక్తం॥ని॥ తుషా

రాహిమశీకరావలితాశ్చ్యుతః॥ అన్యేభ్యోపిదృశ్యత ఇతి క్విప్ - సదానాః సమదాః సదాననాశ్శోభనాననాశ్చ యే దంతినస్తే ధృతా యేన తం ధృతసదానసదాననదం తినం॥౧౦॥ రహితేతి॥ పునశ్చ- రహితరత్నచయాః రత్నరాశిరహితాః శిలోచ్చయాః శిఖరాణి న దధతం - అపలతాభవనాః లతాగృహరహితాః - దరీభువః గుహాప్రదేశాః న దధతం॥ ని॥ దరీతుకందరో వా స్త్రీ దేవఖాతబిలే గుహా గహ్వరః- విగతాని పులినాన్యంబురుహాణి చ యాసాం తాః - సరితో వధ్వ ఇవ తాః సరిద్వధూః న దధతం - అత్ర సరితాం వధ్వౌపమ్యాత్ పులినాంబురుహాణాం జఘనవదనౌపమ్యం గమ్యతే - అకుసుమాః మహీరుహాః వృక్షాః న దధతం- కింతు రత్నాదిసంపన్నానేవ శిలోచ్చయాదీన్ దధతమిత్యర్థః। మహావిభాషయా నాత్ర నఞ్ సమాసః॥౧౧॥ వ్యథితేతి ॥ పునశ్చ అనీరశనైః అనిర్మేఖలైః-

కరాజితం గ్రథితమాలతమాలవనాకులమ్। లఘుతుషారతుషా
రజలశ్చ్యుతం ధృతసదానసదాననదంతినమ్॥ ౧౦ ॥ రహితర
త్నచయాన్న శిలోచ్చయానపలతాభవనా న దరీభువః। విపులి
నాంబురుహా న సరిద్వధూరకుసుమాన్ దధతం న మహీరుహః ॥
౧౧ ॥ వ్యథితసింధుమనీరశనైశ్శనై రమరలోకవధూజఘనై
ర్ఘనైః । ఫణభృతామభితో వితతం తతం దయితరమ్యలతా
వకులైః కులైః॥౧౨ ॥ ససురచాపమనేకమణిప్రభైరపపయోవి
శదం హిమపాండుభిః । అవిచలం శిఖరైరుపబిభ్రతం ధ్వనిత
సూచితమంబుముచాం చయమ్॥ ౧౩ ॥ వికచవారిరుహం దధ

సరశనైరిత్యర్థః- ఘనైర్నిబిడైః- అమరలోకవధూజఘనైః శనైర్మందం మందం వ్యథితసింధుం క్షోభితనదీకం - అయమపరస్స్వర్గ ఇతి భావః - యే రమ్యాః లతాశ్చ వకులాః కేసరాశ్చ తే దయితాః ప్రియాః యేషాం తైః తథోక్తైః॥ శ్లో॥ విశారదో మధ్యగంధో వకుళస్సచ కేసర ఇతి వైద్యకే - ఫణభృతాం సర్పాణాం కులైః అభితః తతం వ్యాప్తం- తథా వితతం విస్తృతం- యద్వా విభిః పక్షిభిః తతం॥౧౨॥ ససురేతి॥ పునః అనేకాః విచిత్రాః మణీనాం ప్రభాః యేషాం తైః తథోక్తైః- హిమేన పాండుభిః శిఖరైః- ససురచాపం సేంద్రచాపం- అపపయాః నిర్జలః అత ఏవ విశదశ్చ తం అపపయోవిశదం- అవిచలం స్థైర్యాన్నిశ్చలం చ- అతశ్శిఖరశంకాస్పదీభూతమిత్యర్థః - కింతు ధ్వనితేన గర్జితేనైవ సూచితం జ్ఞాపితం అంబుముచాం మేఘానాం చయం సమూహం అవిరతం అజస్రం ఉపబిభ్రతం- అత్ర కవికల్పిత సాదృశ్యాచ్ఛిఖర మేఘసందేహే మేఘనిశ్చయాన్నిశ్చయాంత

రస్యం దేహాలంకారః॥ ౧౩ ॥ వికచేతి॥ పునశ్చ-వికచవారిరుహం నిత్యవికసితా రవిందమిత్యర్థః వృత్తిసామర్థ్యాత్-కలహంసానాం గణైస్సహా వర్తత ఇతి సకలహంసగణం॥ ని॥ కాదంబః కలహంసస్స్యాదిత్యమరః-యద్వా- సకలాస్స ర్వేహంసగణా యస్మింస్తత్తథోక్తం- శుచి నిత్యనిర్మలం మానసం మానసా ఖ్యం సరః దధతం కించ కృతేర్ష్యయా కుతశ్చిన్నిమిత్తాత్కుపిత యేత్యర్థః- అగాత్మజయా పార్వత్యా సహాసకలహం సవివాదం-సగణం సప్రమథం ॥ ని॥ గణాః ప్రమథసంఖ్యౌఘా ఇతి వైజయంతీ - శుచిమానసం అవిద్యానిర్ముక్తచి త్తం॥ యద్వా-శుచిరగ్నిః తస్మిన్ మానసం దేతో యస్య తచ్ఛుచిమానసం ॥ ని॥ మానసంతువిద్దిష్టం మనోస రేతస్సరస్సు చేతి విశ్వః- శివం చ దధతం-ఏతేన స కలశైల వైలక్షణ్యమస్యోక్తం॥ ౧౪॥ గ్రహేతి॥ దివమభితో దినోఽభిముఖం* అభి తః పరితః ఇత్యాదినా ద్వితీయా- గ్రహాః చంద్రాదయః విమానాని దేవయానాని॥ ని॥ వ్యోమయానం విమానోఽస్త్రీత్యమరః- తేషాం గణాన్ జ్వలయతా ప్రదీపయ

> తం సరస్సకలహంసగణం శుచిమానసమ్ । శివమగాత్మజయా
> చకృతేర్ష్యయా సకలహంసగణం శుచిమానసమ్ ॥ ౧౪॥ గ్ర
> హవిమానగణానభితో దివం జ్వలయతౌషధిజేన కృశానునా।
> ముహురనుస్మరయంతమనుక్షపం త్రిపుర దాహముమాపతిసే
> వినః॥ ౧౫॥ వితతశీకరరాశిభిరుచ్ఛ్రితై రుపలరోధవివర్తిభిర
> ంబుభిః । దధతమున్నతసానుసముద్ధతాం ధృతసితవ్యజనామివ
> జాహ్నవీమ్॥ ౧౬॥ అనుచరేణ ధనాధిపతేరథో నగవిలోకనవి

తా* మితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః ఓషధిజేన తృణవిశేషజన్యేన కృశానునా అ నుక్షపం ప్రతినిశం* వీప్సాయామవ్యయీభావః - ఉమాపతిసేవినః ప్రమథా దీన్* గతిబుద్ధీత్యాదినా ద్వికర్మకత్వం త్రయాణాం పురాణాం సమాహారః త్రి పురం* తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి స్త్రీ లింగప్రతిషేధః- తస్య దాహం త్రిపురదాహం-ముహురనుస్మరయంతం-నన్వధి గర్థేత్యాదినా దాహమిత్యత్ర షష్ఠీ కిం న స్యాత్-తస్యా శ్శేషార్థవిధానాత్ శేష త్వస్య చ వైవక్షికత్వాదితి-అత్ర కపిసమ్మతసాదృశ్యాత్ స్మృతిరితి స్మరణాలంకా రః॥ ౧౫॥ వితతేతి॥ వితతశీకరరాశిభిః విస్తృతశీకరపుంజైః ఉచ్ఛ్రితైః ఉత్పతి తైః-కుతః ఉపలరోధేన వివర్తిభిః ప్రత్యావృత్తైరంబుభిః హేతుభిః-ధృతసితవ్యజ నామివ గృహీతధవళచామరామివ స్థితా మిత్యుత్ప్రేక్షా - ఉన్నతసానుషు సముద్ధతా మాహతాం జాహ్నవీం గంగాం దధతం॥ ౧౬॥ అనుచరేణేతి॥ అథో

అనంతరం॥ సి॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః ధనాధిపతేః కుబేరస్య అనుచరేణ యక్షేణ - నగవిలోకనేన విస్మితమానసః సోర్జునః ఆదరాత్ ప్రియం వచనం జగదే గదితః॥ గదవ్యక్తాయాం వాచి బ్రువత్యర్థస్య దుహాదిత్వాద్ప్రధానే కర్మణి లిట్ - అపృష్టపరిభాషణదోషస్య ప్రాంతరన్యాసేన పరిహారః - ముఖరతేతి - ముఖరతా వాచాలత్వం - అపృష్టపరిభాషితే యావత్ - అవసరే శ్రోతురాకాంక్షాసమయే విరాజతే - ఆకాంక్షితస్య పృష్టోపి బ్రూయాదితి భావః॥ ౧౭॥ అలమితి॥ హిమేన గౌరైః శుభ్రైః శిరోభిః శిఖరైః ఘనవర్త్మ ఆకాశం సహస్రధా కుర్వన్ విపాటయన్నివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా ఏషాచలాధిపో హిమవాన్ విలోకితః దృష్టమాత్ర ఏవ ప్రజానామంహసాం సంహతిం పాపసంఘాతం - సహసా సద్యః విహంతుమలం సమర్థః॥ పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు తుమున్ ప్రత్యయః - అన్యథా చ వ్యాఖ్యాయతే॥ అచలాధిపో రాజా చ॥ సి॥ భూభృద్భూమిరచలానంతేత్యమరః క్షమగౌరైర్విశుద్ధైః శిరోభిస్సైన్యైః॥ సి॥ మూర్ధ్ని

స్మితమానసః। సజగదే వచనం ప్రియమాదరాన్ముఖరతావసరే
హి విరాజతే॥౧౭॥ అలమేష విలోకితః ప్రజానాం సహసాసం
హతిమంహసాం విహంతుమ్। ఘనవర్త్మ సహస్రధైవ కు
ర్వన్ హిమగౌరైరచలాధిపశ్శిరోభిః॥౧౮॥ ఇహ దురధిగమైః కించి
దేవాగమైస్సతతమసుతరం వర్ణయన్త్యంతరమ్। అముమతి విపి

సైన్యాగ్రభాగే చ ప్రధానే చ శిరః స్మృతమిత్యజయః ఘనవర్త్మ అరిసైన్యం॥ సి॥ గగనే ఘనవర్త్మ స్యాదపూపాగారి సైన్యయోరితి శబ్దార్ణవే - సహస్రధా కుర్వన్ నృపతిః దృష్టమాత్ర ఏవ ప్రజానామంహసాం సంఘాతం సద్యో నాశయితుమలం సమర్థః - యథాహ మనుః॥ శ్లో॥ నరేంద్రాస్సుగ్రణో గంగా సూర్యాచంద్రమసౌ శిఖీ దృష్టమాత్రాః ప్రసన్నేత్యే తే కిం పునః పరిసేవితా ఇతి॥ ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం॥౧౮॥ ఇహేతి॥ ఇహాస్మిన్ పర్వతే - సుతరం నభవతీత్యసుతరం ముత్తరమిత్యర్థః॥ తరతేః ఖల్ ప్రత్యయః అంతరం మధ్యభాగం - పురుషే తు అంతరం తత్వం - దురధిగమైః మహద్భిః అగమైః పురాణాదిభిః - కించిదేవ సతతం వర్ణయంతి - నతు కదాచిత్ ప్రత్యయోగాపి నిశ్శేషం నిధిపుణ్యాన్న వ్యాప్తి శక్యత్వ్యపరిమాతుమశక్యత్వాదితి భావః కింతు అతి విపినం అతిగహనం - దిగ్వ్యాపినం అముం గిరిం - పరం పురుషం పరమాత్మానమివ - పరం కేవలం॥ సి॥ పరమవ్యయమిచ్ఛంతి కేవల ఇతి విశ్వః పద్మయోనిః బ్రహ్మైవ వేద వేత్తి - నాన్య ఇత్యర్థః॥ విదోలటో వేతి ణలాదేశః - పరమాత్మపక్షే - ఆగమైరుపనిషద్వాక్యైః అ

లీపిపినంఅలిగూఢం - తథాదిగ్వ్యాపినంసర్వత్రానుస్యూతత్వాదిత్యర్థాంతరం చోహ్యాంఅత్రోపమాయమకయోస్సంసృష్టిః తుమావృత్తం॥ శ్లో॥ తురగరసయ తినా౯తతౌగఃతు మేతిలతు ణాత్ ॥౧౯॥ రుచి రేతి॥ అయంగిరిఃరుచిరాణిపల్లవా నిపుష్పాణిచయేషాం తేతథాభూతాలతాగృహాయేషు తైఃతథోక్తైః- ఉపలసజ్జ లజైఃవిరాజమానకమలైఃజలరాశిభిఃసరోభిఃకరణైః-ఉపకాంతంకాంత- సమీ పేధృతిమతీఃధైర్యవతీరపిసమీపస్థానపి ప్రియానగణయంతీఃమానినీరిత్యర్థః- స్త్రియఃసతతంఉత్సుకతాంనయతితాసాంమానగ్రంథింశిథిలయతీత్యర్థః- అథ వాఉపకాంతంధృతిమతీః తుష్టిమతీరపిసురతతృప్తాఅపి- పునరప్యుత్సుకతాంన యతీత్యర్థః- ఉభయత్రాప్యుద్దీపకత్వాతిశయోక్తిః వృత్తముక్తం॥౨౦॥ సుల భై రితి॥ నయవతానీతిమతా- అయవలాభాగ్యవతా చపుంసాసదాసులభైఃసు ఖసంప్రాప్యైః - నానైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ అయమ్మభావా ప్రాపి ధిరిత్యనురః- నిధీనాం మహాపద్మాదీనాం గుహ్యకానాంచ అధిపంను బెరంరమయంతీతి త

నంవేదదిగ్వ్యాపినంపురుషమివపరంపద్మయోనిఃపరమ్॥ ౧౯॥
రుచిరపల్లవపుష్పలతాగృహైరుపలసజ్జలజైర్జలరాశిభిః । న
యతిసంతతముత్సుకతామయం ధృతిమతీరుపకాంతమపి స్త్రి
యః॥ ౨౦॥ సులభైస్సదానయవతాయవతా నిధిగుహ్యకాధిప
రమైఃపరమైః । అమునాధనైఃక్షితిభృతాతిభృతా సమతీత్య
భాతిజగతీజగతీ ॥ ౨౧ ॥ అఖిలమిదమముష్యగౌరీగురోస్త్రిభు
వనమపినైతిమన్యేతులామ్ । అధివసతిసదాయదేనంజనైరవి

థోక్తైః* కమనీయైర్ధనైః పరమైః ఉత్కృష్టైః ధనైః మణిముక్తాదిభిః కరణైః- అము నాక్షితిభృతాగిరిణా హేతునాఅతిభృతాపూర్ణాసతీ- అథవాఅత్యంతపోషి తాసతీ*భృఞ్ ధారణపోషణయోరితిధాతుః మహాజగతీస్వర్గపాతాళలో కా-అతీత్యభాతి అమానుషైరపిమనుష్యభాస్సపదోత్రసంభవంతీతిభావః - అ త్రధనాతిభృతేతి పదార్థస్యవిశేషణగత్యా జగదతిక్రమణహేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగం- తస్యయమకేన సంసృష్టిః- ప్రమితాక్షరావృత్తం॥ శ్లో॥ ప్రమి తాక్షరాసజససైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥౨౧॥అఖిలమితి॥అముష్యగౌరీగురోః-హి మవతః- ఇదమఖిలంత్రయాణాంభువనానాంసమాహారస్త్రిభువనమపి* తద్ధి తార్థోత్తరపదసమాహారేచేతిసమాసః - పాత్రాదిత్వాత్ స్త్రీత్వప్రతిషేధః- తులాంసామ్యంనైతీతిమన్యే - నగచ్ఛతీతిజానామి - యద్యతోజనైర విదిత విభవః అజ్ఞాతమహిమా భవానీపతిః శివః - సదాఏనంగిరిం అధివసతి - అ

స్మిన్నివసతీత్యర్థః - ఉపాస్యధ్యాస్యాసఇకర్మత్వం అతోయంధర్మక్షేత్ర
మితిభావః ప్రభావృత్తం॥శ్లో॥స్వరశరవిరతిర్నసౌరాప్రభేతిలక్షణాత్ ॥౨౨॥వీ
తేతి॥వీతేనివృత్తేజన్మజరసౌయస్యతజ్జన్మజరసం * జరాయాజరసన్యతరస్యా
మితిజరసాదేశః- అత్రతదంతవిధేరిష్టత్వాత్పరత్వేనస్యాదేశబాధకత్వాచ్చత
థాహి* టాఙసిఙసామినాత్స్యాదితిస్యాదేశబాధనాత్॥పరత్వాజ్జరసాదే
శంబభాషేభాష్యకృత్స్వయం। సూత్రకారమతేయత్తుజ్ఞాపకాత్పరబాధనం।
భవేత్తదపిటాఙస్యైనపునర్నసిసంభవేత్ । మతద్వయేపితత్తుల్యంఙసియ
త్పూర్వబాధనం। పరత్వాజ్జరసాదేశస్తత్స్యేత్స్యాదేశబాధనాత్ ।జ్ఞాపకం
చాత్రటాఙస్యేత్స్యావాదేశౌవినాదితి । ఇకారదీర్ఘయోస్తత్ర వైయర్థ్యంత
త్తుతౌవినా। ఏత్వేస్వవర్ణదీర్ఘోఽచరూపసిద్ధిర్నవేద్యతః। వ్యర్థసూత్రా
త్తు రత్యాగాత్ భజ్జేత్తత్ జ్ఞాపకంఫణీ । స్వాతంత్ర్యాజ్జరసాదేశేజగౌపూ
ర్వస్యబాధనాత్। సకుర్థనప్రపంచస్తు భాష్యకైయ్యటయోస్స్ఫుటః॥ఏవంచ
సతియదత్రజరసఇతికేషాంచిత్పాఠాంతరకల్పనంతదజ్ఞానవిలసితమేవ ॥బ్రహ్మా

దితవిభవైర్భవాన్నీపతిః ॥౨౨॥ వీతజన్మజరసంపరంశుచిబ్రహ్మ
ణఃపదముపైతుమిచ్ఛతామ్ । ఆగమాదివతమోపహాదితస్సం
భవంతిమతయోభవచ్ఛిదః ॥౨౩॥ దివ్యస్త్రీణాంసచరణలా
క్షారాగారాగాయాతేనపతితపుష్పాపీడాః । పీడాభాజఃకు

ణఃపరమాత్మనఃసంబంధిపరముత్కృష్టంశుచినిష్కళంకం - పదమితిపదంస్థా
నంతాదాత్మ్యలక్షణంముక్తిరిత్యర్థః - ఉపైతుంప్రాప్తుమిచ్ఛతాం ముము
క్షూణాంఆగమాత్ శాస్త్రాదివతమోపహంతీతితమోపహాఃఅవిద్యానివర్తకా
త్ - అపేక్షైశతమసోరితిడప్రత్యయః - ఇతఃఅస్మాద్రేఃభవంఛిందంతీతిభవచ్ఛి
దఃసంసారనివర్తకాః * సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్ -మతయఃతత్త్వజ్ఞానాని
సంభవంతి- క్షేత్రవిశేషస్యాపిజ్ఞానదాయకత్వాదిత్యాశయఃనచకేవలమయం
భోగభూమిఃకింతుముక్తిక్షేత్రమపీతితాత్పర్యం-రథోద్ధతావృత్తం॥శ్లో॥ రాన్న
రావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ ॥౨౩॥దివ్యేతి ॥ అస్మిన్గిరౌచరణలాక్షా
రాగైఃపాదాలక్తకరసైస్సహచరంతఇతితథోక్తాః- ధేనుకపురుషాయితాది
బంధేషుసయ్యాయాంస్త్రీపాదతలస్పర్శాత్తద్రాగాంకితాఇత్యర్థఃనిపతితాః
వ్యాసక్తకరణైస్త్రీణామధోముఖత్వాద్భ్రష్టాః - పుష్పాపీడాఃకుసుమశేఖరా
యాసుతాఃతథోక్తాః॥స॥శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః పీడాభాజోవిమర్దభా
జఃభంగమత్యఇత్యర్థః- భ్రామరప్రేంఖోళిదాదాసర్వతఃకటిపరిభ్రమణసంభ

వాదిరితిభావః-కుసుమైశ్చితాః-కుసుమచితాః - ఇభమార్జారాదికరణేషు స్త
భుజాదవయవానాం శయ్యాతలస్పర్శిత్వాన్మార్దవాయ కుసుమాస్తృ
తా ఇత్యర్థః-దివ్యస్త్రీణాంసంబంధిన్యః-శేరతే ఆస్వితిశయ్యాఃతల్పాని* సం
యాంసమజనిపదేత్యాదినాక్యప్-రాగాయాతేరాగోద్రేకేసతి యస్యా
ంసస్పృష్టస్సురతవిశేషఃతం - జాతావేకవచనం-సురతవిశేషానిత్యర్థః-
ంసంతిసూచయంతీత్యర్థః|- అత్రలాక్షారాగాదిపదార్థానాంసురతవిశే
షశంసనంప్రతివిశేషణగత్యాహేతుత్వోక్త్యాకావ్యలింగంయమకేకసంసృజ్య
తే జలధరమాలావృత్తం-తల్లక్షణం||శ్లో|| అబ్ధ్యంగైస్స్యాజ్జలధరమాలామ్భౌ
స్మావితి-ధేనుకాదిబంధలక్షణంతురతిరహస్యే||శ్లో||. న్యస్తహస్తయుగళానిజేప
దేయోపిదేతిరతిరూఢవల్లభా। ఆగ్రతోయదిశనైరధోముఖీధేనుకంవృషవదు
న్నతేప్రియే*౧* స్వేచ్ఛయాభ్రమతివల్లభేపివాయోషిదాచరతి వల్లభాయి
తం। వ్యానతంరతమిదంయదిప్రియాస్యాదధోముఖచతుష్పదాకృతిః* ౨ * త
త్కటింసమధిరుహ్యవల్లభస్స్యాద్వృషాదిపశుసంస్థితస్వరః।చక్రవద్భ్రమతి

సుషచితాస్సాశంసంశంసంత్యస్మిన్సురతవిశేషంశయ్యాః||
౨౮||గుణసంపదాసమధిగమ్యపరంమహిమానమత్రమహితే
జగతామ్ । నయశాలినిశ్రియ ఇవాధిపతౌవిరమంతినజ్వలితు
మోషధయః||౨౯|| కురరీగణకృతరవస్తరవఃకుసుమానతాస్స

ందితత్రికాభ్రమరంతుజఘనేసముద్గతే*౩* సర్వతఃకటిపరిభ్రమోయది
ప్రేంఖపూర్వమిదముక్తమారతం । భూగతస్తనభుజాస్యమస్తకామున్నతస్ఫి
చమధోముఖీంస్త్రియం* ౪ * క్రామతిస్వకరకృష్టమేహనేవల్లభేకరివదైభ
ముచ్యతే|| ప్రసారితేపాణిపాదేశయ్యాస్పృశిముఖోరసి।ఉన్నతాయాంస్త్రి
యాఃకట్యాంమార్జారకరణంవిదురితిగ్రంథాంతరే|| ౨౮|| గుణేతి|| జగతాం
మహితేజగద్భిఃపూజ్యమానే*గతిబుద్ధీత్యాదినావర్తమానేక్తః - క్తస్యచవ
ర్తమానఇతిషష్ఠీ-అత్రహిమవతిఓషధయఃతృణజ్యోతీంషి-నయశాలిన్యధిపతౌ
తిసంపన్నేరాజ్ఞిశ్రియఃసంపదఇవ - గుణసంపదాఇత్యత్రగుణసంపత్త్యా-అన్య
త్రసంధ్యాదిగుణసంపత్త్యా-పరంమహిమానంఉభయత్రాప్యార్తి ప్రశమనా
సామర్థ్యంసమధిగమ్యజ్వలితుంప్రకాశితుంనవిరమంతి-అవిరతంజ్వలంతీత్య
ర్థః-అన్యత్రరాత్రావేవేతిభావః- ప్రమితాక్షరావృత్తం||ప్రమితాక్షరాసజస
రుదితేతిలక్షణాత్ ||౨౯|| కురరీతి||ఇహాద్రౌ-కురరీగణః ఉత్క్రోశసంఘః||
|| ఉత్క్రోశకురరౌసమావిత్యమరః-కృతరవఃకృతారవః-తరవఃకుసుమైః ఆ

నతాః కమలంజలం సకమలం సపద్మం॥ ని॥ కమలంజలపద్మయోరితివిశ్వః- అథ వా సకమలం-కంజలం-అలంపర్యాప్తం-కించ-వరణాః వరణద్రుమాః ఆవరణం ఆచ్ఛాదనం యాసాం తాస్తథోక్తాః॥ని॥ వరణోవరుణస్సేతుస్తిక్తశాకః కుమారక ఇత్యమరః- సనలదాః సోశీరాః॥ని॥ మూలేస్యోశీరమస్త్రియాం। అభయం నలదం సేవ్యమిత్యమరః- అనలం సంతాపం ద్యంతి ఖండయంతి శమయంత్యనలదాశ్చ సనలదానలదాః- సింధవశ్చ-కరిణాం ముదే- భవంతీతి శేషః- నకుత్రాప్యుక్తవైపరీత్యమితి భావః॥ ౨౬॥ సాదృశ్యమితి॥ ఏతస్మిన్నద్రౌ అపనిద్రచూతగంధైః సాదృశ్యం గతం ఫుల్లామ్రపుష్పసదృశం- మదజలసేకజం ఆమోదం పరిమళం దధానా మోవిభ్రాంతిః- అతఏవ లీనాళిః సంసక్తభృంగః- సురకరిణాం- కరిష్వభ్రేతి కాపః కపోలానాం కాషః కషణస్థానం ద్రుమస్కంధాది- అకాలే చ సంతాతిరిక్తే కాలేపి కోకిలాః పికాః మదయతి మదయుక్తాః కరోతి॥ మితాం ప్రహృష్వ ఇతి ప్రహృష్వః- అత్రవసంతరూప కారణాభావేపి మదాఖ్యకార్యోత్పత్తి కథనాద్విభావనాలం

కమలంకమలమ్। ఇహసింధవశ్చవరణావరణాః కరిణాం ముదె

సనలదానలదాః॥ ౨౬॥ సాదృశ్యంగతమపనిద్రచూతగంధై రా

మోదం మదజలసెకజం దధానః। ఏతస్మిన్మదయతి కోకిలానకా

లేలీనాళిస్సురకరిణాం కపోలకాషః॥ ౨౭॥ సనాకవనితం నితం

బరుచిరం చిరం సుని నదైర్నదైర్వృతమముమ్। మతాఫణవ

తోవతోరసపరాపరాస్తవసుధాసుధాధివసతి॥ ౨౮॥ శ్రీమల్లి

కారః తముక్తం ॥ శ్లో ॥ కారణేనవినా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనేతి- సాచ చూతగంధైస్సాదృశ్యం గతమిత్యుపమయా ఆమోదం దధాన ఇతి తదాధ్యాహితక కావ్యలింగేన చాంగాంగిభావేన సంకీర్యతే- కించ- కోకిలానాం మదగంధే చూతగంధభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే - ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ శ్లో॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితిలక్షణాత్ ॥ ౨౭ ॥ సనాకేతి ॥ పునశ్చ - సనాకవనితం సాప్సరస్కం - నితంబైః కటకైః రుచిరం- సునినదైః శ్రావ్యఘోషైః - నదైః పుంప్రవాహైః వృతమముం గిరిం - అముష్మిన్ గిరావిత్యర్థః॥ ఉపాస్యధ్యాజ్యస ఇతి కర్మత్వం- అవతః అధోలోకరక్షకస్య ఫణవతో నాగరాజస్య మతా ఇష్టా ॥ గతిబుద్ధీత్యాది నావర్తమానే క్తః- తద్యోగాత్ షష్ఠీ- రసేన పరా ఉత్కృష్టా- చిరం- వరాస్తవసుధా త్యక్తభూలోకా సుధా అమృతం అధివసతి- అతోన్యత్ర భూమండలే కుత్రాపి సుధా నాస్తీత్యర్థః- మేరుప్రతిభటోయం గిరిరితి భావః- అత్ర ప్రస్తుతవిశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుతమేరు ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః - సచయమకేన సంసృజ్యతే దర

థోద్ధతిగతివృత్తం॥రాన్నరావిహ రథోద్ధతాగతిః-ఇతిలక్షణాత్ ॥౨౭॥శ్రీమదితి॥ అస్మిన్నద్రౌశ్రీమత్సమృద్ధిమత్ లతాఏవభవనం - ఓషధయఃతృణజ్యోతీంష్యే వప్రదీపాఃకృమానగుణత్వాత్ - నవానిహరిచందనపల్లవానిసురతరుకిసలయా న్యేవశయ్యాః॥ని॥హరిచందనమాఖ్యాతంగోశీర్షేసురపాదపఇతివిశ్వః- రతి శ్రమనుదస్సురతశ్రమహారిణః- సరోజవాతాశ్చ-సురసుందరీభ్యః* క్రియాగ్ర హణాచ్చతుర్థీ- దివోదివం అధిగచ్ఛేత్యాదినామకర్మణిషష్ఠీ- స్మర్తుధ్యా తుంనదిశంతివిస్మరయంతీత్యర్థః- స్వర్గాదప్యతిరిచ్యతేసావితిభావః- అత్రపూ ర్వార్ధేరూపకత్రయంస్ఫుటమేవ- వసంతతిలకావృత్తం॥ ఉక్తావసంతతిలకాత భజాజగౌగఇతిలక్షణాత్ ॥౨౮॥ ఈశార్థమితి॥ఈశాయఈశార్థంయథా తథేతిక్రియావిశేషణం-ఈశ్వరప్రాప్త్యర్థం- అర్థేనసహనిత్యసమాసస్సర్వ లింగతాచవక్తవ్యా- చిరాయచిరం అంభసితపశ్చరంత్యాః-అతఏవ యాదో విలంఘనవిలోలవిలోచనాయాః జలజంతువిఘట్టనేనచలితేక్షణాయాఃతపసో

తాభవనమోషధయః ప్రదీపాశ్శయ్యానవాని హరిచందనప ల్లవాని। అస్మిన్రతిశ్రమనుదశ్చసరోజవాతాః స్మర్తుందిశంతి నదివస్సురసుందరీభ్యః ॥౨౯॥ ఈశార్థమంభసిచిరాయత పశ్చరంత్యాయాదోవిలంఘన విలోలవిలోచనాయాః। ఆ లంబతాగ్రకరమత్రభవోభవాన్యాశ్చ్యోతన్నిదాఘస లిలాంగులినాకరేణ ॥ ౩౦ ॥ యేనాపవిద్ధసలిలస్ఫుటనాక

పృథికంస్పృష్ట్వైవవిలోభయంత్యాఇతిభావః॥ని ॥ యాదాంసిజలజంతవఇత్య మరః- భవాన్యాఃభవపత్న్యాః ప్రయోగకాలాపేక్షోయంనిర్దేశః* ఇంద్ర వరుణభవేత్యాదినాఙీష్ - అనుగాగమశ్చ-కరైకదేశస్యాపికరత్వాత్కరంచా సౌకరశ్చేతిసమానాధికరణసమాసః - అతఏవవామనః- హస్తాగ్రాగ్రహస్త యోర్గుణగుణినోర్భేదాభేదావితి - తమగ్రకరంభవశ్శివశ్చ్యోతన్నిదాఘస లిలాంగులినాసవిత్స్వేదాంగులినేతిసాత్త్వికోక్తిః- కరేణ- అత్రగిరావాలం బతగృహీతవాన్ - అత్రాద్భుతాతీతవృత్తాంతస్యప్రత్యక్షవదభిధానాద్భావి కాలంకారః॥శ్లో॥ అతీతానాగతేయత్రప్రత్యక్షత్వేనలక్ష్యతే। అత్యద్భుతార్థ కథనాద్భావికంతముదాహృతమితిలక్షణాత్ - వసంతతిలకావృత్తం ॥౩౦॥ యేనేతి॥దేవాశ్చాసురాశ్చతైర్దేవాసురైః*యేషాంవిరోధశ్శాశ్వతికఇతిద్వై కవద్భావః - యతస్తేషాంవిరోధః కార్యతఏవనగోవ్యాఘ్రాదివచ్ఛాశ్వతిక త్వాభావః॥అథవా దేవైస్సంగతాఅసురాః తైఃమయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమా

సఃఉత్తరపదలోపశ్చ తేనమందరాద్రిణా మంథదండీకృతేనేతి భావః- అపవిద్ధస
లిలః అవక్షిప్తజలః - అతఏవస్ఫుటం నాకసద్మపాతాళం యస్మిన్ సోంబుధిరమృ
తం మమంథే మథితః * మథ్నాతేర్ద్వికర్మకత్వాద్దుహాదిత్వాత్ ప్రధానేక
ర్మణి లిట్- అహిపతేః మంథగుణీకృతవాసుకేరిత్యర్థః॥ శ్లో॥ మంథానం మం
దరం కృత్వా యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిమితి భారతవచనాత్ - వ్యావర్త
నైః వేష్టనైః ఆహితాంకః కృతచిహ్నః- సోయం మందరాద్రిః ఖం ఆకాశం వ్యా
లిఖన్నివ విపాటయన్నివ విభాతి - విచిత్రమణిప్రభాభిర్విచిత్రం కుర్వన్నివేతి ద్యో
త్యతే అత్రౌన్నత్యానుపాదానే నైవఖలేఖనోత్ప్రేక్షణాదనుపాత్తగుణనిమి
త్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥౩౧॥ నీతేతి। ఇహాద్రౌ-అశిశిరరశ్మేరుష్ణాంశోః ఉ
స్రైర్మయూఖైస్సంక్రాంతైరితి భావః నీతోచ్ఛ్రాయం ఉచ్ఛ్రాయం నీతా
విస్తారితేత్యర్థః- తథా ఆనీలాభైరసితప్రభై రత్నైరింద్రనీలైర్విరచితపరభా

ద్మా దేవాసురైరమృతమంబునిధిర్మమంథే। వ్యావర్తనైర
హిపతేరయమాహితాంకః ఖం వ్యాలిఖన్నివ విభాతి సమంద
రాద్రిః ॥ ౩౧ ॥ నీతోచ్ఛ్రాయం ముహురశిశిరరశ్మేరుస్రై
రానీలాభైర్విరచితపరభాగా రత్నైః। జ్యోత్స్నాశంకామి
హ వితరతి హంసశ్యేనీ మధ్యేప్యహ్నః స్ఫటికరజతభిత్తిచ్ఛా
యా ॥ ౩౨॥ దధత ఇవ విలాసశాలి నృత్తం మృదు పతతా పవ
నేన కంపితాని। ఇహ లలితవిలాసినీజనభ్రూగతికుటిలేషు పయ
స్సు పంకజాని ॥౩౩॥ అస్మిన్నగృహ్యత పినాకభృతా సలీలమా

గా తత్సన్నిధానాల్లబ్ధోత్కర్షేత్యర్థః- హంస ఇవ శ్యేనీ శ్వేతవర్ణా॥ని॥ విశదశ్వే
తపాండరా ఇత్యమరః* వర్ణాదనుదాత్తోపధాత్తోన ఇతి శ్యేతశబ్దాత్ జీప్ తకా
రస్య చ నకారః -స్ఫటికానాం రజతానాం చ భిత్తయః తాసాం ఛాయా కాంతిః
అహ్నోపి మధ్యే మధ్యాహ్నేపి జ్యోత్స్నాశంకాం వితరతి - జ్యోత్స్నాభ్రా
మం జనయతీతి భ్రాంతిమదలంకారః- వాతోర్మీవృత్తం తల్లక్షణం తు- వాతో
ర్మీయం మభనయగురుయుక్తేతి॥౩౨॥దధత ఇతి॥ ఇహాద్రౌ-మృదుపతతా
మందం వహతా పవనేన కంపితాని పంకజాని లలితవిలాసినీజనస్య భ్రూగతివత్కు
టిలేషు తరంగితేష్విత్యర్థః- పయస్సు విలాసశాలి నృత్తం దధత ఇవ సవిలా
సం నృత్యంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా-పుష్పితాగ్రావృత్తం॥శ్లో॥ అయుజి నయుగరేఫతో
యకారో యుజి తు నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥౩౩॥అస్మిన్నితి॥అస్మి
న్నద్రౌ-పినాకభృతా శివేన -అధీరవిలోచనాయాః చకితదృష్టేః- ఉరగదగ్ధనా

ఇతి భావః- ఈశ్వరాయాః గౌర్యాః* స్థేశభాసేత్యాదినా వరచ్ - పుంయోగవివక్షాభావాన్న జీప్- ఆబద్ధవేపథుః ప్రాప్తకంప ఇతి సాత్త్వికోక్తిః * ద్విత్తోఽథుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః విన్యస్తా- మంగళమహౌషధిర్యవాంకురాదిర్యస్మిన్ సపాణిః- సరిస్సోగళితః ఉరగ ఏవ ప్రతిసరః కౌతుకసూత్రం యస్య తేన॥ స॥ ఆహుః ప్రతిసరం హస్తసూత్రే మాల్యే చ మండన ఇతి విశ్వః- కరేణ సలీలం సహేలా సముగృహ్యాత- అత్ర దేవస్య పార్వతీపరిణయవర్ణనం - ఈశార్థమిత్యత్ర తు అనుగ్రహమాత్రోక్తిరిత్యపౌనరుక్త్యం- భావిక మేవాలంకారః॥ ౩౪॥ క్రామద్భిరితి॥ ఇహాద్రౌ- ఘనపదవీమాకాశం క్రామద్భిః వ్యాప్నువానైః - అనేకసంఖ్యైః పరస్సహస్రైరిత్యర్థః - క్వచిదనేకవర్ణైరితి ప్రామాదికః పాఠః-వైయర్థ్యాద్వ్యాఘాతాచ్చేతి - శుచిమణిభ్యః స్ఫటికమణిభ్యో జన్మ యేషాం తైః- జన్మాద్యుత్తరపదో బహువ్రీహిర్వ్యధికరణోఽపీష్యత ఇతి వామనః- తేజో

బద్ధవేపథురధీరవిలోచనాయాః। విన్యస్తమంగళమహౌషధిరీ-
శ్వరాయాః సరిస్సోరగప్రతిసరేణ కరేణ పాణిః॥ ౩౪ ॥ క్రామ-
ద్భిర్ఘనపదవీమనేక సంఖ్యైస్తేజోభిశ్శుచి మణిజన్మభిర్విభి-
న్నః । ఉస్రాణాం వ్యభిచరతీవ సప్తసప్తేః పర్యస్యన్నిహానిచ-
యస్సహస్రసంఖ్యామ్।౩౫॥ వ్యధత్త యస్మిన్ పురముచ్చగో-
పురాం పురాం విజేతుర్ధృతయే ధనాధిపః । సపష కైలాస ఉ-
పాంతసర్పిణః కరోత్యకాలాస్తమయం వివస్వతః॥ ౩౬ ॥ నా

భిః భిన్నో విమిశ్రః - అత ఏవ పర్యస్యన్ ప్రసర్పన్- సప్తసప్తేః సవితుః- ఉస్రాణాం కిరణానాం నిచయో నికరః - సహస్రమితి సంఖ్యా సహస్రసంఖ్యా-తాం- స్వనియతామితి శేషః - వ్యభిచరతి అతిక్రామతీవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౩౫॥ వ్యధత్తేతి॥ యస్మిన్ కైలాసే ధనాధిపః కుబేరః పురాం విజేతుః శివస్య ధృతయే సంతోషాయ- ఉచ్చగోపురామున్నతపురద్వారాం॥ని॥ పురద్వారం తు గోపురమిత్యమరః- పురం అలకాఖ్యాం పురీం వ్యధత్త నిర్మితవాన్ - తస్సఖిత్వాదితి భావః- స ఏష కైలాసః ఉపాంతసర్పిణః ప్రాంతచారిణో వివస్వతః అకాలే ప్రసిద్ధేతరకాలే అస్తమయం కరోతి - అత్ర సూర్యో దివాప్యస్తం గత ఇవ లక్ష్యత ఇత్యర్థః-వస్తుతస్తు తదస్తమయాభావాద్వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా- సోచ్చోపాంతవర్తిత్వాసంబంధే సంబంధలక్షణాతిశయోక్త్యుత్థాపితేతి వేకః- అస్తమితి మకారాంతమవ్యయం - తస్య పచాద్యజంతేనాయశ్శబ్దేన షష్ఠీసమాసః- వంశస్థం వృత్తం - జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరావితి లక్షణాత్॥

రిలు॥ నానేతి॥ అముష్మిన్ శైలే అంతస్సానుసానుష్విత్యర్థః- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- నానారత్నజ్యోతిషాంవివిధమణిమయూఖానాంసన్నిపాతైఃవ్యతికరైః- ఛన్నేషుఛాదితేషు* దాంతశాంతేత్యాదినానిపాతః వప్రాంతరేషుతటాంతరాళేషుబద్ధాంబద్ధాంఅభీక్ష్ణంబద్ధాం - దృఢాత్పాదితామిత్యర్థః* నిత్యవీప్సయోరితినిత్యార్థేద్విర్భావః నిత్యమభీక్ష్ణమితి కాశికాయాం-ఏకపదంచైతత్ - భిత్తిశంకాంభిత్తిరితిసందేహం - ఆవానావాన్ అభీక్ష్ణమాపతన్ * ఆఙ్పూర్వాద్వాధాతోశ్శతృప్రత్యయః - ద్విర్భావాదిపూర్వవత్ - మాతర్యంతరిక్షేశ్వయతిగచ్ఛతీతిమాతరిశ్వావాయుః- తత్పురుషేకృతిబహుళమిత్యలుక్ - నిహంతినివారయతి-వాయుసంచారాద్భిత్త్యభావోవదార్యత ఇత్యర్థః అత్రనిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః-శాలినీవృత్తం॥౧౨॥రమ్యేతి॥ శాదాఃశష్పాణిసంత్యేష్వితిశాద్వలాః తేభ్యః॥ని॥శాద్వలశ్శాదహరితఇత్యమరః-నడశాదాడ్డ్వలచ్ - రమ్యారమణీయానవద్యుతిఃప్రత్యగ్రకాంతిఃనాపైతి - కిం

నానారత్నజ్యోతిషాంసన్నిపాతైశ్ఛన్నేష్వంతస్సానువప్రాంతరేషు । బద్ధాంబద్ధాంభిత్తిశంకామముష్మిన్నావానావాన్మాతరిశ్వానిహంతి ॥ ౧౨ ॥ రమ్యానవద్యుతిరపైతి నశాద్వలేభ్యశ్శ్యామీభవంత్యనుదినంనళినీవనాని । అస్మిన్విచిత్రకుసుమస్తబకాచితానాం శాఖాభృతాంపరిణమంతినపల్లవాని॥ ౧౩॥ పరిసరవిషయేషులీఢముక్తాహరితతృణోద్గమశంకు

నిత్యర్థః - నళినీవనానిఅనుదినంసర్వదాశ్యామీభవంతినకదాచిత్పాండురీభవంతీత్యర్థః - విచిత్రకుసుమస్తబకైఃఆచితానాం వ్యాప్తానాంశాఖాభృతాంతరూణాంపల్లవానినపరిణమంతినజీర్ణానిభవంతిసర్వదానూతనాన్యేవేత్యర్థః- అత్రప్రస్తుతస్యైవతత్తద్వస్తుగతకాంతిస్థైర్యరూపకార్యస్యవర్ణనాత్ ప్రస్తుతమేవకారణంకశ్చిదసాధారణః కైలాససమహిమాగమ్యతఇతిపర్యాయోక్తిరలంకారః- తదుక్తం॥ శ్లో॥ కారణగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ - ప్రస్తుతత్వేనసంబంధాత్తత్పర్యాయోక్తముచ్యతఇతి॥ ౧౩॥ పరిసరేతి॥ఇహాద్రౌ-పరిసరవిషయేషుపర్యంతదేశేషువిషయోదేశఇతినిపాతః మృగైఃహరితతృణోద్గమశంకయాబాలతృణాంకురభ్రాంత్యేతిభ్రాంతిమదలంకారః లీఢాఃపూర్వమాస్వాదితాఃపశ్చాన్ముక్తాః లీఢముక్తాఃదగ్ధప్రరూఢా ఇత్యాదివత్ పూర్వకాలేత్యాదినాసమానాధికరణసమాసః-నవశుకవత్కోమలాః శుకసవర్ణా ఇత్యర్థః- మణీనాంమరకతమణీనాంభాసఃరవికరైఃసంవలితాఃమిశ్రితాస్సంత్యఃఫలంతిసమ్యగర్థంతి- వర్ధంతఇతియావత్ - మృగైః

హణమత్యంతమాధ్ర్యప్రదర్శనాయ॥౩౯॥ ఉత్ఫుల్లేతి॥వాత్యాభిఃవాతసమూహైః చక్రానిలైః* వాతాదిభ్యో యఇతి యప్రత్యయః - అముష్మాత్పురోవర్తినః ఉత్ఫుల్లస్థలనలినీవనాత్ జలపతితస్య పరాగస్య ఉత్థానాభావాత్ స్థలగ్రహణం* ఉత్ఫుల్ల సంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానాన్నిష్ఠానత్వం- ఉద్ధూతః ఉత్థాపితః - వియతి సమంతాద్వివర్తితః పరిమండలితః - అంతరా లేశుదండాయమానప వేతి భావః- సరసిజసంభవః పద్మోద్భవః పరాగః - రూఢ్యభిప్రాయేణాత్ర సరసిజశబ్దప్రయోగో ద్రష్టవ్యః - కనకమయాతపత్రలక్ష్మీమాధత్తేబిభర్తి- అత్ర పరాగస్యాతపత్రలక్ష్మీసంబంధాసంభవాత్తత్సదృశీంలక్ష్మీమితి ప్రతిబింబనాక్షేపాదసంబంధవద్ధర్మసంబంధేయం నిదర్శనా- తదుక్తం- అసంభవే ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః - ప్రతిబింబక్రియాగమ్యా యత్ర సా ప్యాన్నిదర్శనేతి॥౪౦॥ ఇహేతి॥ఇహాద్రౌ- ఉషసి ప్రభాతే- సురాపగాయాం

కయాప్యృగ్భిః । ఇహ నవశుకకోమలా మణీనాం రవికరసంవ
లితాః ఫలంతి భాసః॥ ౩౯॥ ఉత్ఫుల్లస్థలనలినీవనాదముష్మాదు
ద్ధూతస్సరసిజసంభవః పరాగః । వాత్యాభిర్వియతి వివర్తిత
స్సమంతాదాధత్తే కనకమయాతపత్రలక్ష్మీమ్॥ ౪౦ ॥ ఇహ స
నియమయోస్సురాపగాయాముషసి సయావక సవ్య పాద
రేఖా । కథయతి శివయోశ్శరీరయోగం విషమపదా పదవీ వివ
ర్తనేషు॥ ౪౧॥ సమ్మూర్ఛతాం రజతభిత్తిమయూఖజాలై

గంగాయాం లక్షణయా తత్కూలే- సయావకాస్సాలక్తాః సవ్యపాదస్య వామచరణస్య రేఖా ముద్రా యస్యాస్సా॥యావోలక్తో ద్రుమామయ ఇత్యమరః తథా విషమాణి సమహదల్పాని పదాని యస్యాం సా - వివర్తనేషు ప్రదక్షిణక్రియాసు పదవీ - శివయోః ప్రదక్షిణపద్ధతిరిత్యర్థః - సనియమయోః సంధ్యాయాం ప్రణమతోరిత్యర్థః - శివా చ శివశ్చ శివౌ తయోరుమేశయోః * పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః- శరీరయోగం అర్ధాంగసంఘటనారూపం - కథయతి సనియమయోరితి నియమసమయేపి విరహాసహౌ విహాపిహరతశ్శివాదితి భావః- అత్ర పదవీవిశేషణపదార్థయోః కథనం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః॥౪౧॥ సమ్మూర్ఛతామితి ॥ ఇహాద్రౌ రజతభిత్తిమయూఖజాలైః సమ్మూర్ఛతాం బహులీభవతాం ఆలోలానాం పాదపలతానాం తరుశాఖానాం అంతరేషు రంధ్రేషు నిర్గతానాం ప్రసృతానాం- ఘర్మద్యుతేరుష్ణాంశోః ధామ్నాం తేజసాం - ఆదర్శమండలనిభాని దర్పణబింబసదృశానీత్యుపమాలంకారః - పటలాని మండలాని - ముహుర్ముహుః - మల్లసంతి పునః పునః

స్ఫురంతి- నతుసాంతత్వేనలతానామాలోలత్వాత్, - తచ్చనాన్యత్రమృతాప
షాణాదిప్రాయేసంభవతీతిభావః॥ ౨౧॥ శుక్లైరితి॥ శుక్లైః శుభ్రైర్మయూఖనిచ
యైః కిరణసమూహైః పరివీతమూర్తిః వ్యాప్తదేహః - వప్రాభిఘాతేనవప్రక్రీడ
యాపరిమండలితః వర్తులీకృతః ఉరుర్విశాలాకాయస్యసతథోక్తః - గణభ
ర్తుః ప్రమథనాథస్యఉక్షా వృషభః॥ స॥ ఉక్షాభద్రోబలీవర్దఋషభోవృష
భోవృషఇత్యమరః - వధూజనమనస్సుశశాంకశంకాంచంద్రభ్రాంతింకుర్వన్
తాసాంమహార్ఘాదితిభావః- అముష్యాద్రేః శృంగాణిభజతేసేవతే - అత్రశంకా
శబ్దస్యసందేహార్థత్వే సందేహాలంకారః - భ్రాంతిపరత్వేభ్రాంతిమదలం
కారః- యథేచ్ఛసితథాస్తు - సచోక్తవిశేషణోత్థేనకావ్యలింగేన అంగాంగి
భావేనసంకీర్యతే॥ ౨౩॥ సంప్రతీతి ॥ ఇహాద్రౌ- వివిధాః నానావర్ణాః శిఖరమ
ణిరుచః సంప్రతి శరదీత్యర్థః- లఘూనిఅగురూణి - కుతః క్షీణపయసిఅతఏవభి

రాలోలపాదపలతాంతరనిర్గతానామ్। ఘర్మద్యుతేరిహ
ముహుః పటలానిధామ్నా మాదర్శమండలనిభానిసముల్లసం
తి ॥౨౧॥ శుక్లైర్మయూఖనిచయైః పరివీతమూర్తిర్వప్రాభి
ఘాతపరిమండలితోరుదేహః। శృంగాణ్యముష్య భజతేగణ
భర్తురుక్షాకుర్వన్వధూజనమనస్సుశశాంకశంకామ్॥ ౨౩॥
సంప్రతిలబ్ధజన్మ శనకైః కథమపిలఘుని క్షీణపయస్యుపేయు
షిభిదాంజలధరపటలే। ఖండితవిగ్రహంబలభిదో ధనురిహ
వివిధాః పూరయితుంభవంతివిభవశ్శిఖరమణిరుచః॥౨౨॥ స్న
పితనవలతాతరుప్రవాలైరమృతలవస్రుతిశాలిభిర్మయూ

దాం భేదం* ఛిద్విదాదిభ్యోఙితిఙప్ప్రత్యయః ఉపేయుషిగతేజలధరపటలేమే
ఘమండలేకథమపికృచ్ఛ్రాత్ - శనకైః లబ్ధజన్మజాతమిత్యర్థః- అతఏవఖండి
తవిగ్రహంవిచ్ఛిన్నస్వరూపంబలభిదః ఇంద్రస్యధనుః పూరయితుం సంధాతుం
విభవః సమర్థాభవంతి- అత్రేంద్రధనుషోమణిరుచీనాంచాసంబంధేసంబం
ధకథనాదతిశయోక్తిరలంకారః- వంశపత్రపతితంవృత్తంతల్లక్షణం॥శ్లో॥దిఙ్మ
నిభిర్వంశపత్రపతితంభరనభనలగైరితి ॥ ౨౪ ॥ స్నపితేతి ॥ ఇహాద్రౌ- శం
భోః ఇందులేఖా - స్నపితానిసిక్తానినవానిలతానాం తరూణాంచప్రవాలా
నియైస్తైః తథాఅమృత లవస్రుత్యా అమృతబిందునిష్యందేన శాలంతేతైః మ
యూఖైః కిరణైః సతతంసర్వకాలం- అసితయామినీషుకృష్ణపక్షరాత్రిష్వపివ
నాంతంవనమధ్యంఅమలయతివిశదయతి- అన్యత్రతునైతదస్తీతిభావః కోవ్యజ్య

తే॥ ౪౫॥ క్షిపతీతి॥ అథయోఽద్రిః॥ అనువనంవితతాంరౌచనకీంరుచంసౌవర్ణీమి త్యర్థః- రోచనయారక్తాంరౌచనికీం॥ లాక్షారోచనాశకలకర్దమాట్ఠక్-టి డ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్- బృహత్స్ఫృహతీకాంమహారాత్రరాసంగమివ॥ ని॥ ద్వౌ ప్రావారోత్తరాసంగౌసమౌబృహతీకాతథేత్యమరః - క్షిపతిప్రసారయతి - అనేకాఃహిరణ్మయ్యఃకందరాయస్యసః హిరణ్మయశబ్దోదాండినాయనేత్యా దినానిపాతనాత్సాధుః- అయంపురోవర్తీగిరిరిత్యర్థః- తవపితుఃఇంద్రస్యద యితఃప్రియః- జగత్యాఃధరోజగతీధరఃభూధరః- యస్త్వేగంతవ్యఃఇంద్రకీలాఖ్య ఇత్యర్థః॥ ౪౬॥ సక్తమితి॥ అముత్రఅముష్మిన్నద్రౌఅనితేజవాత్ ఝుడితిలతా నాంసక్తిమన్యోన్యసంగమపనయతిసతి - సహసాహఠాత్ వైరోచనైఃసా విత్రైః గుణయుక్తైః ద్విరావృత్తాః కృతాః ద్విగుణితాః ॥ ని ॥ గుణస్త్వా వృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియామఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ - హిరణ్మయీనాం

ఖైః । సతతమసితయామినీషుశంభోరమలయతీహవనాంత మిందులేఖా॥ ౪౫॥ క్షిపతియోనువనస్థితతాంబృహద్బృహ తికామివరౌచనికీంరుచమ్। అయమనేకహిరణ్మయకందర స్తవపితుర్దయితోజగతీధరః॥ ౪౬॥ సక్తింజవాదపనయత్యనిలేల తానాంవైరోచనైర్ద్విగుణితాస్సహసామయూఖైః। రోధో భువాంముహురముత్రహిరణ్మయీనాంభాసస్తటిద్విలసితా నివిడంబయంతి ॥ ౪౭ ॥ కషణకంపనిరస్తమహాహిభిఃక్షణవి మత్తమతంగజవర్జితైః।ఇహమదస్నపితైరనుమీయతేసురగజ స్యగతంహరిచందనైః॥ ౪౮॥ జలదజాలఘనైరసితాశ్మనాము

హిరణ్యవికారాణాం ॥ దాండినాయనేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః రోధో భువాంతటభువాం . భాసోముహుఃతటిద్విలసితానివిడంబయంతి అనుకుర్వం తీత్యర్థః ఉపమాలంకారః॥ ౪౭॥ కషణేతి॥ ఇహాద్రౌ-కషణేనకండూయనేన యఃకంపఃతేననిరస్తామహాంతఃఅహయోమహాసర్పాయైస్తైః- క్షణంవిమత్తమ తంగజవర్జితైఃమత్తమాతంగరహితైః- కతఃమదస్నపితైః ఐరావతమదసి క్తైరిత్యర్థః- మితాంద్రహస్వఇతిహ్రస్వత్వం - హరిచందనైఃచందనద్రుమైః- సురగజస్యఐరావతస్యగతంప్రాప్తిరనుమీయతే - హరిచందనవిశేషణైః కావ్య లింగమున్నేయం ॥ ౪౮ ॥ జలదేతి॥ ఇహాస్మిన్నద్రౌ- జలదజాలఘనైః మే ఘబృందసాంద్రైః - అసితాశ్మనామింద్రనీలానాం మరీచిభిః దీధితిభిః ॥

ని ॥ భానుః కరోపరి దీః స్త్రీపుంసమోదాభిః స్త్రియామిత్యమరః - ఉప
హతప్రచయాః విఘట్టితసంఘాతాః అతఏవ అదీపితకందరా అప్రకాశితగహ్వరా
వివస్వతో దీప్తిః తిమిరైః సంవలితా వ్యామిశ్రితేవ భవతీత్యుత్ప్రేక్షా॥౪౯॥ భ
వ్య ఇతి॥ ఇహాత్ర - భవ్యః శాంతో భవన్నపి మునేః వ్యాసస్య శాసనేన ఆజ్ఞయా
అత్రేపథి తు క్రియమాణే - తేజస్వితాయాం - స్థితః గృహీతశస్త్రః ప వేత్య
ర్థః తథా హతప్రమాదః అప్రమత్తస్సన్ - తపస్య తపశ్చర - తపస్యతికర్మణో
రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యఙ్ - తదంతాల్లోట్ నచ సత్వభూ
తహితకారిణో మే ప్రమాదః కింకరిష్యతీతి విశ్వసితవ్యమిత్యర్థాంతర న్యాసేనా
హ॥ ప్రాయేణేతి॥ హి యస్మాత్ ప్రాయేణ బాహుల్యేన ॥ సి॥ ప్రాయో దయ
స్యనశనే మృత్యౌ బాహుళ్యతుల్యయోరితి హేమచంద్రః - హితమర్థం కరో
తీతి హితార్థకారీ తస్మిన్ విధౌ వ్యాపారే సత్యపి విద్యమానేపి శ్రేయాంసి
అంతరాయైర్విఘ్నైర్వినా లబ్ధుమసుఖాని అశక్యానీత్యర్థః - అతఏవ * శకధృషే

> పహతప్రచయే హాభరీదిభిః । భవతి దీప్తిరదీపితకందరా తిమి
> రసంవలితేవ వివస్వతః॥ ౪౯॥ భవ్యో భవన్నపి మునేరిహశా
> సనేన క్షాత్రే స్థితః పథి తపస్య హతప్రమాదః । ప్రాయేణ సత్య
> పి హితార్థకరే విధౌ హి శ్రేయాంసి లబ్ధుమసుఖాని వినాంత
> రాయైః॥౫౦॥ మా భూవన్నపథహరాస్తవేంద్రియాశ్వాస్సం
> తాపే దిశతు శివశ్శివాం ప్రసక్తిమ్ । రక్షంతస్తపసి బలం చ లో
> కపాలాః కల్యాణీమధికఫలాం క్రియాం క్రియాసుః ॥ ౫౧ ॥

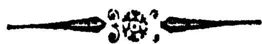
ఇత్యుక్త్వా సపది హితం ప్రియం ప్రియార్హః ధామ స్వం గతవతి
రాజ్యాదినా అసమానకర్తృకే పితున్ - అకారణవైరిణస్సర్వత్ర సర్వస్యాపి సం
తీతి భావః॥౫౦॥ మా భూవన్నితి ॥ తవ ఇంద్రియాణ్యేవ అశ్వాః వాజినః తే అపథే
నహరంతీత్యపథహరాః - మాభూవన్ - అపంథానం మా నైషురిత్యర్థః * మా
జీలుజీత్యాశీరర్థే లుఙ్ - సంతాపే తపఃక్లేశే సతి - శివ ఈశ్వరః శివాం సాధ్వీం
సీం ప్రసక్తిము త్సాహం దిశతు దదాతు - కించేతి చార్థః - లోకపాలాః ఇంద్రా
దయః తపసి విషయే బలం శక్తిం రక్షంతః వర్ధయంతస్సంత ఇత్యర్థః - కల్యా
ణీం సాధ్వీం క్రియాం అనుష్ఠానం అధికఫలాం భూరి సామర్థ్యాం క్రియాసుః కు
ర్వంతు - కరోతేరాశిషి లోట్॥౫౧॥ ఇతీతి॥ ప్రియార్హః ప్రీతియోగ్యః - రా
జరాజభ్రాత్రే యస్మై ఇతి పూర్వోక్తం ప్రియం హితం చ - వచనమితి శేషః - ఉ
క్త్వా సపది స్వం స్వకీయం ధామ స్థానం గతవతి సతి - పృథాసుతః అర్జునః సో
త్కంఠం సౌత్సుక్యం - కిమపి ప్రదధ్యౌ చింతయామాస - తథాహి - సద్వియోగః

జ్జనవిప్రయోగః- భృశంఅరతింవ్యథాంభంధ ్త్రైతకరోతీత్యర్థః - అథాంతఃధ న్యాసః॥ ౨౨॥ తమితి ॥ అకృశాఃపూర్ణాఃలక్ష్మ్యశ్శోభాయస్యసఃఅకృశల క్ష్మీరితిబహుచనాశ్రితోబహువ్రీహిః ఏవమురఃప్రభృతిభ్యఃకబితికప్ప్రత్యయా భావకాశః- తత్రలక్ష్మీశబ్దస్యైకవచనాంతస్యపాఠాన్నాపినద్యృత స్యేత్యస్యా వకాశః- ఉరఃప్రభృతిపాఠసామర్థ్యాదేవశైషికస్తువైభాషికఇత్యవిరోధః- సోర్జునః- సర్వతఃసర్వత్రసారయోగాముష్ట్ర వస్తుసంబంధాత్ - అన్య త్రబలయోగాత్ ॥ ని॥ సారోపలేస్థిరాంశేచన్యాయ్యేక్లీబవరేత్రిష్వితుృభయ త్రాప్యమరః- అనతిశయనీయంఅతిక్రమణీయం- అనేకేనబహునాఅంకభాజా సమీపగతేనశీఘ్రంభావివేతియావత్ - ఫలేనకార్యసిద్ధ్యాఅవిరహితమ ము

రాజరాజభృత్యే । సోత్కంఠంకిమపిపృథాసుతఃప్రదధ్యౌసం
ధత్తేభృశమరతింహిసద్వియోగః॥ ౨౨॥ తమనతిశయనీయం
సర్వతస్సారయోగాద విరహితమనేకేనాంకభాజాఫలేన ।
అకృశమకృశలక్ష్మీశ్చేత సాశంసితంసస్వమివ పురుషకారం
శైలమభ్యాససాద॥ ... ...*

ఇతిశ్రీభారవికృతౌకిరాతార్జునీయేమహాకావ్యే
పంచమస్సర్గః

స్యం- అవశ్యసాధకమిత్యర్థః - అకృశమతనుంచేతసా ఆశంసితంప్రాప్తుమి ష్టంతంశైలంఇంద్రకీలం - స్వమాత్మీయం - పురుషస్యకారఃకర్మతంపురుష కారంఉక్తవిశేషణవిశిష్టం పౌరుషమివఅభ్యాససాదఅభిజగామ - మాలినీవృ త్తం॥ ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ ॥ ... *

ఇతి॥ శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం- కిరాతార్జునీయవ్యా
ఖ్యాయాంఘంటాపథసమాఖ్యాయాంపంచమస్సర్గః-

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ-కిరాతార్జునీయే - షష్ఠస్సర్గః

౧॥ ప్రాగ్వ్రస్తమఃప్రమాసాద్యకిపుకరోదిత్యత్రాహ॥ రుచిరేతి ॥ అథో ఆసాదనా నంతరం రుచిరాకృతిస్సౌమ్యవిగ్రహః- ధృతసత్పథః అవలంబితసన్మార్గః ఆకారానుగుణగుణవానిత్యర్థః - యత్రాకృతిస్తత్రగుణాఇతిసాముద్రికాః - ఉపమానేపిసమానమేతత్ - సఃపురుహూతసుతోర్జునః- కనకస్యవికారాస్సానవోయస్యతంకనకసామంగరుడసావర్ణ్యార్థమిదంవిశేషణం* సముదాయవికారషష్ఠ్యాశ్చేతిబహువ్రీహిః- ఉత్తరపదలోపశ్చ- తమింద్రకీలం పరమః పుమాన్విష్ణుః- పతతాంపతత్రిణాంపతింగరుడమివ - త్రిభిఃపథిభిర్గచ్ఛతీతిత్రిపథగా భాగీరథీ* అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయః - ఉపపదసమాసః ఉత్తరపద సమాసశ్చ - తాంఅభితోభిముఖమారురోహ॥ ని ॥ సమీపోభయతశ్శీఘ్రసాకల్యాభిముఖేభితఇత్యమరః- ప్రమితాక్షరావృత్తం॥ శ్లో॥ ప్రమితాక్షరాస

౧ ॥ రుచిరాకృతిఃకనకసానుమథోపరమఃపుమానివపతింపతతామ్ । ధృతసత్పథస్త్రిపథగామభితస్సతమారురోహపురుహూతసుతః ॥ ౨ ॥ తమనింద్యవందినఇవేంద్రసుతంవిహితాలినిక్వణ జయధ్వనయః । పవనేరితాకులవి జింహశిఖా జగ

జసస్సైరుచితేతిలతుణాత్ ॥ ౨॥ అథాస్యకార్యసిద్ధినిమిత్తానిసూచయన్మార్గంవర్ణయతి॥తమితి॥ అళినిక్వణాఃజయధ్వనయఇవ తేవిహితాయైస్తేతథోక్తాః - పవనేనవాయునా ఈరితాఃనున్నాః - అతఏవాకులాలోలావిజింహాఃవక్రాశ్చశిఖామాళయఇవశిఖాఅగ్రాణియేషాంతేతథోక్తాః॥సి॥ శిఖాజ్వాలాచూడాకేకిశిఖాశాఖాగ్రపూళిష్వితి వైజయంతీ- జగతీరుహాభూరుహాః- క్షితిస్ అనింద్యాఃఅనవద్యాః- ప్రసిద్ధాఇత్యర్థః వందినఃస్తుతిపాఠకాఃతఇవతమింద్రసుతంఅర్జునంకుసుమైరవచకరుఃఅభివవృషురిత్యర్థః- లేపిరాజప్రవేశే జయశబ్దపూర్వకంకుసుమైరవకిరంతి*ఋచ్ఛత్యృతామితిగుణః- అత్రకిరతేః వృష్ట్యర్థత్వాత్ కుసుమానాంకరణత్వం- విక్షేపార్థత్వేతుకర్మత్వమేవ -యథా-కటాక్షాన్వామాక్షీకిరతీతిదృశ్యతే ధాతూనామర్థభేదాత్కారకవ్యత్యయః-యథాసించతేక్షురణార్థీ క్షిరకరణయోరర్థయోర్ద్రవద్రవ్యస్యకర్మత్వ

కరణత్వే- యథామేఘోమృతంసించతి- అక్ష్ణోస్సించతీవాభ్యాత్తైర్వ్యపురితిత్ర-
త్రవాక్యేసమాసగతయోరుపమయోస్సాధ్యసాధనభావాదంగాంగిభావేన
సంకరః॥౩॥ అవధూతేతి ॥ అవధూతాః ప్రేరితాః పంకజపరాగకణాః యైస్తైత
థోక్తాఇతిసౌరభ్యోక్తిః- తనూః జాహ్నావ్యాస్సలిలవీచీః భిందంతనుదంతీతితథో
క్తాఇతిశైత్యోక్తిః- సుఖయందీతిసుఖాస్సుఖస్పర్శాఇతిమాంద్యోక్తిః పచాద్య
చ్-మరుతోవాతాః-తమస్యనంసుహృదస్సఖాయః- సఖాయమివాభిముఖమే
త్యాగత్యపరిరేభిరే ఆలింగితవంతః - నివేశప్రదేశేఅభిముఖవాయుస్స్థితిసూచ
కః॥౪॥ ఉదితేతి ॥ ఉదితోపలేషుఉన్నతపాషాణేషు స్థలదేశప్రఘాతేనసంవ
లితాఘూర్ణితాః- అతస్తూర్యఘోషవత్ ఘుమఘుమాయమానాఇత్యర్థః
స్ఫుటైః హంసానాంసారసానాంచవిరావైర్వ్యజ్యంతఇతితథోక్తాః - క్విప్-
అనుప్రపాతంఅపాంధఃపతంతీనామితిశేషః- ధ్వనయఃఅస్యార్జునస్య-మాంగళిం

తీరుపాభావచకరుః కుసుమైః ॥ ౩ ॥ అవధూతపంకజపరా
గకణాస్తనుజాహ్నవీసలిలవీచిభిదః । పరిరేభిరేభిముఖమేత్య
సుఖాఃసుహృదస్సఖాయమివతంమరుతః॥ ౪ ॥ ఉదితోపలస్థల
ససంవలితాస్ఫుటహంససారసవిరావయుజః । ముదమస్య
మాంగళికతూర్యకృతాంధ్వనయః ప్రతేనురనువప్రమపామ్
౫ ॥ అవరుగ్ణతుంగసురదారుతరౌసిచయే పురస్సరసరిత్పయ
సామ్ । సపదిదర్శవేతసవనాచరితాంప్రణతింబలీయసిసమృ
ద్ధికరీమ్ ॥ ౬ ॥ విబభూవనాలమవలోకయితుంపరితస్సరోజర

ప్రయోజనమేషాంమాంగళికాః * ప్రయోజనమితిఠక్ - తైస్తూర్యైః కృతాంముదం
హర్షంప్రతేనుఃఅత్రాన్యస్యాన్యకారణాసంభవాత్తూర్యకృతముత్సదృశీంముద
మితిప్రతిబింబేనాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః॥౫॥ అవరుగ్ణేతి॥ సోర్జునః- పు
రోగ్రేఅవరుగ్ణతుంగసురదారుతరౌభగ్నోన్నతదేవదారుద్రుమే- బలీయసిబ
లవత్తరే* మత్స్యాంలాదీయసూనిమతోర్లుక్- సురసరిత్పయసాంసిచయేపూరే
నిమయే- వేతసవనేనవానీరవనేనాచరితాం॥ ని॥ అథవేతసే। రథాభపుష్ప
విదుళశీతవానీరవంజులాఇత్యమరః- సమృద్ధికరీంశ్రేయస్కరీంలోకేతథాదృ
ష్టామిత్యర్థః- ప్రణతిందదర్శ - యాసర్వలోకదృష్టాతథాభూతేతిభావః॥ ౬॥
విబభూవేతి ॥ సోర్జునః - పరితః సరోజరజసాకమలరేణునాఅరుణితం
ఉత్తరీయంచకుంకుమాదినాఅరుణితం - సంహతిమత్సంఘవత్ నీరంధ్రమిత్య
ర్థః- తరంగేషురంగతిచరతీతితరంగరంగిభంగశోభిచసరితఃగంగాయాః

త్తరీయం స్తనాంశుకమివస్థితం - కలహంసకులంఅవలోకయితుం అలంఅక్ష్య ర్ణం నవిబభూవ నశశాక - తత్సౌందర్యస్యోద్వేలత్వాదితిభావః ॥౩॥ దధతీతి॥ సోఽర్జునః - క్షతీః క్షతానిదధతి-స్రుతఃపతితాః తాః తిర్యగ్దంతప్రహారిణోద్విరదా యస్మిన్తస్మిన్॥ని॥ తిర్యగ్దంతప్రహారస్తుగజః పరిణతో మత ఇతిహలాయుధః - మద స్రుతిభిః మదధారాభిః ముదితాళియోషితః సంతోషితభ్రమరవని తే రోధసిఅధి కాంధృతిం ప్రీతింబబాధ - నిష్ఫలీకృతవానిత్యర్థః- తథాహి-మహాన్ జనః రు జన్ పీడయన్నపిమహతే గుణాయోత్కర్షాయభవతి - మహత్కృతాపీ డాపి శోభావహైవేత్యర్థః - తదుక్తంగజదుష్టస్యాపి రోధసః ప్రీతికర త్వమితిభావః॥౮॥అన్వితి॥సోఽర్జునః- అనుహిమవత్ప్రాంకనకసానుసమీపే సమీ పాద్దేవ్యాః భావః అరుణైః కనకకాంత్యుపరంజనాదితిభావః పృథుభిరూర్మి భిఃసమతాంతుల్యరూపతాంగతంసాదృశ్యాద్దుర్నిర్వచనీయమితిభావః సహ

జసారుణితమ్। సరిముత్తరీయమివసంహతిమత్సతరంగరంగిక
లహంసకులమ్॥౭॥ దదతిక్షతీఃపరిణతద్విరదేముదితాళియో
షితిమదస్రుతిభిః। అధికాంసరోధసిబబంధధృతింమహతేరు
జన్నపిగుణాయమహాన్ ॥ ౮॥ అనుహిమవత్ప్రమరుణైస్సమ
తాంగతమూర్మిభిఃస్సహచరంపృథుభిః।సరథాంగనామవని
తాంకరుణైరనుబధ్నతీమభినినందరుతైః॥ ౯॥ సితవాజినేనిజ
గదూరుచయశ్చలవీచిరాగరచనాపటవః। మణిజాలమంభసి
నిమగ్నమపిస్ఫురితంమనోగతమివాకృతయః॥ ౧౦॥ ఉపలా

భూతంచరంసహచరంప్రియంవల్లభం- సహశబ్దస్యపవాద్యజంతేనచరశబ్దేన సమాసఃకరుణైః దీనైఃరుతైఃకూజితైఃఅనుబధ్నతీమనుష్యంతీం- రథాంగనా మవనితాంచక్రవాకీంఅభినినంద - ప్రకృష్టప్రేమదర్శనాత్ కస్యనానందఇతి భావః - అత్రతావదూర్మిణాంస్వధావళ్యత్యాగేనారుణ్యస్వీకారాత్తద్గుణా లంకారః॥శ్లో॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ తస్మాల్లాపేయంచక్రవాక్యాస్స్వకాంతేతరంగభ్రాంతిరితితద్గుణభ్రాంతిమ తోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౯॥ సితవాజినఇతి॥ చలవీచీనాంరాగోరంజనం వర్ణాంతరాపాదానంతస్యరచనాక్రియా తత్రపటవస్సమర్థాఃరుచయఃప్రభాః అంభసినిమగ్నమపి మణిజాలంస్వాశ్రయభూతమితిభావః- మనోగతంస్ఫు రితంరోమాదివికారంఆకృతయోభ్రూభంగాది బాహ్యవికారాఇవసితవాజినే అర్జునాయనిజగదుఃజ్ఞాపయామాసురితిభావః॥౧౦॥ఉపలేతి ॥ ఉపలైరాప తాఃఅతఏవ ఉద్గతాశ్చయేతరంగాస్తైఃకృతం - జవినా వేగవతామరుతా వా

యునా - పూర్వం విధూతం కంపితం పశ్చాద్వితతం విస్తారితం చ కేతకస్య శిఖావదగ్రపత్ విశదం- అపాం ఫేనం డిండీరం||న|| డిండీరోబ్ధికఫః ఫేన ఇత్యమరః - సరితః ప్రవాహస్సమాసృష్టపాసమివేత్యుత్ప్రేక్షా- సోర్జునేనోపదర్శి||౧౧|| బహ్వితి||బర్హిణాం చంద్రకనిభం మయూరమేచకసదృశం||న|| సమౌ చంద్రకమేచకావిత్యమరః- బహ్వనేకం దానపయసాం పటలం జాతావేకవచనం- బహవో మదాంబుబిందవ ఇత్యర్థః- అవగాఢమంతఃప్రవిష్టం జలార్ణవమవతీర్ణమిత్యర్థః* గాహితాః కరిణ్యస్తాః ఇభపతిమీక్షితుం - వికసత్పుష్పసరితో విలోచనశతమివేత్యుత్ప్రేక్షా- అస్యార్జునస్య కృతిం ప్రీతిం విదధే|| ౧౨|| ప్రతిబోధేతి|| ప్రతిబోధః స్ఫుటనం నిద్రాభగమశ్చ తత్ర యజ్జృంభణం ఉచ్ఛూనతా జృంభా చ తేన విభిన్నముఖీ విశ్లిష్టాగ్రా వివృతాస్యా చ అతఏవ సతతం నిస్సరంత్యచ్ఛాః స్వచ్ఛా మౌక్తిక

హతోద్ధతతరంగధృతం జవినాభిధూతవితతం మరుతా । సదద
శ కేతకశిఖావిశదం సరితః ప్రవాహమివ ఫేనమపామ్|| ౧౧ ||
బహు బర్హిణాం చంద్రకనిభం విదధే మదమస్య దానపయసాం ప
టలమ్ । అవగాఢమీక్షితుమివేభపతిం వికసద్విలోచనశతం
సరితః || ౧౨ || ప్రతిబోధజృంభణవిభిన్నముఖీ పులినే సరోరు
హకృశా దదృశే । పతదచ్ఛమౌక్తికమణిప్రకరా గళదశ్రుబిం
దురివ శుక్తివధూః || ౧౩ || శుచిరప్సు విద్రుమలతావిటప
స్తనుసాంద్రఫేనలవసంవలితః|స్మరదాయినః స్మరయతి స్మ భృశం
దయితాధరస్య దశనాంశుభృతః || ౧౪ || ఉపలభ్య చంచలత

మణీనాం ప్రకరః స్తోమో యస్యాస్సా తథోక్తా - అతఏవ గళదశ్రుబిందురివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా- శుక్తిర్వధూరివ శుక్తివధూః- పులినే శయనీయ ఇతి భావః - సరోరుహదృశా అర్జునేన దదృశే దృష్టా - అత్ర ప్రతిబోధాదివిశ్లేషపదోపాత్తానాం ప్రకృతాప్రకృతార్థానాం శుక్తివధ్వోః శ్లేషమూలరూపకయోస్సాధకబాధకాభావాత్సందేహాలంకారః తత్సాపేక్షా చ అశ్రుగళనోత్ప్రేక్షేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః|| ౧౩|| శుచిరితి|| అప్సు జలే - శుచిః స్వచ్ఛః - తనునా సాంద్రేణ ఫేనస్య లవేన లేశేన సంవలితః సంగతః- విద్రుమలతాయాః విటపః పల్లవః|| న|| విటపః పల్లవే షిద్గే విస్తారే స్తంబశాఖయోరితి విశ్వః - స్మరదాయినః కామోద్దీపకస్య- దశనాంశుభృతః దంతకాంతికలితస్యేత్యర్థః - దయితాధరస్య* అధిగర్థేత్యాదినా షష్ఠీ- భృశం స్మరయతి స్మ* లట్స్మే ఇతి భూతార్థే లట్ - మితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః- స్మరణాలంకారః|| ౪౦|| ఉపలభ్యేతి|| స్వ

ర్జునః- చంచలతరంగైః ధృతం తత్సంక్రాంతమిత్యర్థః- మదగంధముపలభ్యా ఘ్రాయ- పయసః ఉత్థితవతాం- రోషాదితి శేషః- కరియాదసాం కర్యాకారాణాంయాదసాం- శాకపార్థివాదిషుద్రష్టవ్యః- ప్రతిదంతినామివఅభిముఖాన భియాతానిత్యర్థః- కరిణస్సంబుబుధేవదర్శేత్యర్థః॥౧౫॥ సజ॥ సోర్జునః పురోగ్రే- సహసాసముత్పతితుమిచ్ఛోః* పతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- తనిపతిదరిద్రాతిభ్యస్సన ఇడ్వావక్తవ్యః - ఇతివికల్పాదిడాగమః- ఫణినః సర్పస్య- ప్రజవిభిఃఅతివేగవద్భిః- శ్వసితైఃపూత్కారైః దివిఆకాశే- ప్రహితంప్రేరితం శరదభ్రస్యవిభ్రమ ఇవవిభ్రమస్సౌందర్యంయస్యతత్ - తద్వచ్ఛుభ్రమభ్రవ్యాపకంచేత్యర్థః అపాంపటలంపూరం ఉదీక్ష్య విస్మయంజగామ- అత్రోపమానుప్రాణితాస్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౧౬॥ సతి॥సోర్జునః- సైకతవతః పులినవతః - అభితఃశఫరీణాం మత్స్యానాం పరిస్ఫురితాన్యేవచారుశోదృశో

రంగధృతంమదగంధముత్థితవతాంపయసః । ప్రతిదంతినామివ సంబుబుధేకరియాదసామభిముఖాన్కరిణః॥ ౧౫ ॥ సజగామవిస్మయముదీక్ష్యపురస్సహసాసముత్పతిష్యోఃఫణినః । ప్రహితం దివిప్రజవిభిశ్శ్వసితైశ్శరదభ్రవిభ్రమపాంపటలమ్ ॥ ౧౬ ॥ సతతారసైకతవతోఽభితఃశ్శఫరీపరిస్ఫురితచారుదృశః । లలితాస్సఖీరివబృహజ్జఘనాస్సురనిమ్నగాముపయతీస్సరితః॥ ౧౭ ॥ అధిరుహ్యపుష్పభరనమ్రశిఖైఃపరితఃపరిష్కృతతలాంతరుభిః । మనసఃప్రసత్తిమివమూర్ధ్నిగిరేశ్శుచిమాససాదసవనాంతభువమ్॥ ౧౮॥ అనుసానుపుష్పితలతా

యాసాంతాః- సురనిమ్నగాంగంగాం ఉపయతీఃభజంతీః*ఇణశ్శతరిజేప్ - తపవ - బృహజ్జఘనాఃలలితాస్సఖీరివస్థితాస్సరితస్తతార అతిచక్రామ॥ ౧౭॥ అధిరుహ్యేతి ॥ సోర్జునః అధిరుహ్య అథార్జునగిరిమితి శేషః - పుష్పభరేణనమ్రశిఖైఃనతాగ్రైస్తరుభిఃపరితఃపరిష్కృతతలాంభూషితస్వరూపాం॥ని॥ అథస్స్వరూపయోస్త్రీతలమిత్యమరః - సంపర్యుపేభ్యఃకరోతౌభూషణఇతి సుడాగమః - శుచింశుద్ధాంఅతఏవమనసః ప్రసత్తిమివమూర్తంమనసః ప్రసాదమివస్థితాం - తద్ధేతౌతద్భావోత్ప్రేక్షా - గిరేర్మూర్ధ్నివనాంత భువమాససాద - అంతశ్శబ్దస్స్వరూపవచనః ॥ ని ॥ అంతోఽధ్యవసితే మృత్యౌ స్వరూపేనిశ్చయేంతిక ఇతివైజయంతీ॥ ౧౮॥ అనుసాన్వితి॥ అనుసానుప్రతిసానువీప్సార్థేఽవ్యయీభావః - పుష్పితాస్సంజాతపుష్పాః లతావితతయో యస్మిన్సః- ఫలితాఉరుభూరుహాయేషుతానివివిక్తానివిజనానిపూతానినా

నానియస్మిన్సతథోక్తః॥ ని॥ వివిక్తౌపూతవిజనావిత్యమరః- అచలఇంద్రకీలః-
హరేస్తనయస్యఅర్జునస్య- తపసేతపశ్చర్యార్థం - అధివస్తుంఅధిష్ఠాతుం-
ధృతిక్రియాపేక్షయా సమానకర్తృకత్వాత్తుమున్ - అచలోంధృతింఉత్సా
హమాతతాన - అత్రాచలవిశేషణపదార్థస్యధృతికరణహేతుత్వాత్కావ్య
లింగమలంకారః- తల్లక్షణం॥శ్లో॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగము
దాహృతమితి॥౧౯॥ ప్రణిధాయేతి ॥ అథతత్రాద్రౌవిధినాయోగశాస్త్రానుసా
రేణధియంచిత్తవృత్తిం ప్రణిధాయధ్యేయవిషయేధియంనియమ్య * నేర్గదే
త్యాదినాణత్వం- మునితాందధతఃతపస్యతఇత్యర్థః- పురాతనమునేఃఅర్జు
నస్యేత్యర్థః- అసుకరందుష్కరంతపఃకర్తృ- శ్రమంఖేదంనాదధౌనచకార
తథాహి- ఆత్మవతాంమనస్వినాంస్వాయత్తవృత్తీనాం ఆవసాదకరంశ్రాంతి
జనకం- కిమివనకించిదిత్యర్థఃఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే॥ యద్వాపురాతనము
నేస్సంబంధినీంమునితాందధతస్తస్య అసుకరంతపఃశ్రమంనాదధౌ॥౨౦॥ శమ

పితతింఫలితోరుభూరుహావివిక్తవనః । ధృతిమాతతానతనయ
స్యహరేస్తపసేధివస్తుమచలోచలః॥ ౧౯ ॥ ప్రణిధాయత
త్రవిధినాథధియందధతః పురాతనమునేర్మునితామ్ । శ్రమ
మాదధావసుకరం నతపఃకిమివావసాదకర మాత్మవతామ్ ॥
౨౦ ॥ శమయన్ధృతేంద్రియశమైకసుఖశ్శుచిభిర్గుణైరఘ
మయంసతమః । ప్రతివాసరంసుకృతిభిర్వవృధే విమలఃకలా
భిరివశీతరుచిః ॥ ౨౧ ॥ అథరీచకారచవివేకగుణాదగుణేషుత

యన్నితి॥ ధృతమింద్రియశమోవిషయవ్యావృత్తిరేవైకంముఖ్యంసుఖంయేనస
తథోక్తః- ఆత్మారామఇత్యర్థః అన్యత్రధృతంకృతమింద్రియాణాం శమస్సం
తాపనివర్తనమేకముద్వితీయంసుఖమాహ్లాదోయేనసతథోక్తః- శుచిభిర్విమ
లైర్గుణైర్మైత్ర్యాది భిరన్యత్రకాంత్యాదిభిః అఘమయంపాపరూపంతమః
అజ్ఞానమన్యత్రాంధకారంచశమయన్నివర్తయన్ విమలఃఅమలినశ్శుభ్రోన్య
త్ర- సోర్జునః- ప్రతివాసరంసుకృతిభిఃసుకృతైస్తపోభిరిత్యర్థః* స్త్రియాం
క్తిన్- కళాభిశ్శీతరుచిశ్చంద్రఇవవవృధే- పుణ్యోపచితోభూదిత్యర్థః॥ ౨౧॥
అథరీచకారేతి॥ కించేతిచార్థః- వివేకస్తత్త్వావధారణం- సఏవగుణఃతస్మా
త్తేనహేతునేత్యర్థః* విభాషాగుణేస్త్రియామితిపంచమీ - అగుణేషుకామ
క్రోధాదిదోషేషువిషయే - తద్విరోధేనఞ్సమాసః - ధియంచిత్తవృత్తింఅ
స్తదతఃనివారితవతఃతస్యార్జునస్యనిరుపప్లవఃనిర్బాధఃశమసుఖానుభవఃశాం

త్యానందామభవః ప్రతిఘాతినీం సోపప్లవాం విషయసంగరతిం శబ్దాద్యుపభోగ
రుచిం అథరీచకార విషయనిస్స్పృహాంచకారేత్యర్థః - ఉత్కృష్టసుఖలాభ
స్యప్రకృష్టవైరాగ్యహేతుత్వాదితిభావః॥ ౨౨॥ మనసేతి॥ ప్రయతః అహింసా
దినిరతః- మనసాధ్యానేన- జపైః విశిష్టమంత్రాభ్యాసైః - ప్రణతిభిః నమస్కా-
రైః- ఏవం మనోవాక్కాయకర్మభిః - దివోధిపతిం ఇంద్రం సముపేయివాన్
ఉపసేదివాన్- సోర్జునః - సహజేతరౌ నైసర్గికాగంతుకౌ-జీయతేఅనేనే
తిజయః వీరరసః- పరత్ర - శామ్యతేఅనేనేతిశమః- జయశ్చశమశ్చజయశమౌ
వీరశాంతరసౌదధతీపుష్ణతీ- మహసీ తేజసీ - యుగపద్బిభరాంబభూవబభార*
భీహ్రీభృహువామితివికల్పాదామ్ప్రత్యయః - అత్రయుగపద్వీరశాంతాధికరణ
త్వాభిధానాదస్యలోకాద్భుతమహిమత్వంవ్యజ్యతే॥ ౨౩॥ శిరసేతి॥ హరిన్మ
ణినిభః మరకతమణిశ్యామః- అభిషవణేనస్నానేనకృతజన్మనః జనితాః- అతఃపి

స్వధియమస్తవతః । ప్రతిఘాతినీంవిషయసంగరతింనిరుపప్లవ
శమసుఖానుభవః ॥ ౨౨ ॥ మనసాజపైః ప్రణతిభిః ప్రయతస్స
ముపేయివానధిపతింసదివః । సహజేతరౌజయశమౌదధతీబి
భరాంబభూవయుగపన్మహసీ॥ ౨౩॥ శిరసాహరిన్మణినిభస్స
వహన్కృతజన్మనోభిషవణేనజటాః। ఉపమాంయయావరుణ
దీధితిభిః పరిమృష్టమూర్ధనితమాలతరౌ॥ ౨౪॥ ధృతహేతిరప్య
ధృతజిహ్మమతిశ్చరితైర్మునీనధరయన్ శుచిభిః । రజయాంచ
కారవిరజాస్సమృగాన్కమివేశతేరమయితుంనగుణాః॥ ౨౫ ॥
అనుకూలపాతినమచండగతింకిరతాసుగంధిమభితఃపవనమ్। అ

శంగీరితిభావః- జటాః శిరసావహన్ సోర్జునః-అరుణస్యఅనూరోః దీధితిభిః కిర
ణైః పరిమృష్టమూర్ధని వ్యాప్తశిరసి తమాలతరౌ ఉపమాం తమాలతరోస్సాదృశ్యం
యయౌ ప్రాప్తః కేయముపమా- తరోరౌపమ్యాధికరణత్వాత్తదపేక్షయాస
ప్తమీ॥౨౪॥ ధృతేతి॥ ధృతహేతిః ధృతాయుధోపి అధృతాజిహ్మమతిః కుటిలబుద్ధి
ర్యేనసః శుచిభిః నిర్మలైః చరితైః మునీన్ అధరయన్ అధఃకుర్వన్- వేషేణైవభీ
షణో నతుకర్మణేతిభావః-కుతః- విరజాః రజోగుణరహితః సోర్జునః మృగాన్ రజ
యాంచకార రమయామాస- రంజతేర్ణౌమృగరమణ ఇతివక్తవ్యాదనునాసిక
లోపః-తథాహి-గుణాః శమాదయః కమివరమయితుం నేశతే కంవావశీకర్తుంన
శక్నువంతీతిభావః అంతశ్శుద్ధిరేవహివిశ్వాసబీజంపరస్యనవేషోనాపిసంస్తవ
ఇతిభావః॥౨౫॥ అథాస్యత్రిభిశ్శ్లోకైస్తపస్సిద్ధిమాహ-అనుకూలేత్యాదిభిః ॥ అ
నుకూలపాతినం అనుకూలప్రసారిణం- నతుప్రతికూలపాతినం-అచండగతిం మం

దగామినంసుగంధిం *గంధస్యేత్యేతదేకాంతగ్రహణేపికవీనాంనిరంకుశత్వా త్సమాసాంతః- అథవా కేచిదాగంతుకత్వేప్యేకవచనేసమాసాంతమిచ్ఛంతి- పవనమభితఃసర్వతఃకిరతాప్రవర్తయతేత్యర్థః- ఋతురస్యప్రాప్తఃఆర్తవఃసమయః* తదస్యప్రాప్తమిత్యణ్ప్రత్యయః- సచాసౌగుణఃతిగ్మత్వరూపః సోవధీరీతస్తిరస్కృతోయస్యతం - అంశుమతోరవేఃరుచాంనిచయంప్రభాపటలం - సుఖతాంసుఖస్పర్శత్వాంనతాప్రాపయతా - నయతిద్వికర్మకః॥ ౨౬॥ నవేతి॥ ప్రచయేపుష్పాపచయప్రసంగే- నవపల్లవాఏవాంజలయఃతాన్ బిభర్తీతితథోక్తాన్-బృహతఃఉచ్చాన్‌తరూన్‌అవనతింనమ్రతాంగమయతా* గతిబుద్ధ్యాదినాతరూణాంకర్మత్వంప్రతినిశంనిశినిశి-శయనీయతాముపయతీం శయనస్థానీభూతామిత్యర్థః - వసుధాంభువం - మృదుభిఃతృణైఃస్తృణతా ఆచ్ఛాదయతా॥ ౨౭ ॥ పతితైరితి॥ అపేతజలదాదనభ్రాన్నభసఃఆకాశత్

> వధీరితార్తవగుణంసుఖతాంనయతారుచాంనిచయమంశుమతః॥ ౨౬॥నవపల్లవాంజలిభృతఃప్రచయేబృహతస్తరూన్గమయతావనతిమ్। స్తృణతాతృణైఃప్రతినిశంమృదుభిశ్శయనీయతాముపయతీంవసుధామ్॥ ౨౭॥ పతితైరపేతజలదాన్నభసఃపృషతైరపాంశమయతాచరజః। సదయాళునేవపరిగాఢకృశఃపరిచర్యయానుజగృహేతపసా॥ ౨౮ ॥ మహతేఫలాయతదవేక్ష్యశివంవికసన్నిమిత్తకుసుమంసపురః। నజగామవిస్మయవశంవశినాంననిహంతిధైర్యమనుభావగుణః॥ ౨౯ ॥ తదభూరి

పతితైఃఅసాంపృషతైఃబిందుభిః- రజశ్చశమయతా- తపసాకర్త్రా- దయాళునేవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ దయాళుతాహేతుంసూచయతి ॥ పరిగాఢకృశఃనియమేనాతిక్షీణఃసౌజునఃపరిచర్యయా ఉక్తవిధయాశుశ్రూషయా- అనుజగృహేఅనుగృహీతః- అనుగ్రహోత్రస్వీకారః- ఏవంసర్వభూతానుకూల్యలింగాత్పచేళిమంతపోస్యేతిభావః-అస్యశ్లోకత్రయస్యాప్యేకవాక్యత్వాదుత్ప్రేక్షైవప్రధానాలంకారః॥ ౨౮॥ మహతఇతి॥ సౌజునః - మహతేఫలాయశ్రేయసేసస్యాయచ - వికసత్ ప్రఫుల్లంతత్పూర్వోక్తంశివంశోభనంనిమిత్తమేవకుసుమం- పురోగ్రేఅవేక్ష్యదృష్ట్వావిస్మయవశంనజగామ- తథాహి వశినాం వశీకృతేంద్రియాణాం- అనుభావఏవగుణఃసః - ధైర్యంధీరతాంనసహంతినవిఫలయతి- విస్మయాదివికారంనజనయతీత్యర్థః - తపఃక్షురతివిస్మయాదితిస్మరణాదితిభావః॥౨౯॥ తదితి ॥ సుకృతైఃతపోభిఃకరణైః అభూరిభిఃకతిపయైరేవ

వాసరైః దివసైః కృతం నిష్పాదితం తత్పూర్వోక్తం వైభవం విభుత్వం - అతో న్యస్య న భవతీత్యనన్యభవం అన్యస్యాసాధ్యమిత్యర్థః * పచాద్యజంతోత్తరపదేన నఞ్సమాసః - ఉపలభ్య నిశ్చిత్య - ఆస్థితవిషాదాః ప్రాప్తఖేదా ధియో యేషాం తే తథోక్తాః - వనచరాః అధికృతపురుషాః - బహుళగ్రహణాల్లుక్ - శతేన శతస్య వా సంఖ్యానాం యజ్వనః శతక్రతోః - అత్ర సంఖ్యావిశేషలాభో యజ్ఞసన్నిధానాదవగంతవ్యః॥ ని॥ యజ్వా తు విధినేష్టవానిత్యమరః * సుయజోర్ఙ్వనిప్ వసతిముపతస్థుః ప్రాపుః॥ ౩౦॥ విదితా ఇతి॥ వనచరా ఇత్యనువర్తతే - విదితాః జ్ఞాతాః అనుమతప్రవేశాస్సంత ఇత్యర్థః - ప్రవిశ్య - విహితానతయః కృతప్రణామాః అధికృతకృత్యస్య నియుక్తకర్మణః శైలరక్షణాత్మకస్య విధావనుష్ఠానే శిథిలీకృతే సతి - అనపేతకాలమనతిక్రాంతకాలం యథా తథా - గోత్రభిదే శక్రాయ - ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ అభిరామకథాః శ్రావ్యవాచః - కథయాం

వాసరకృతం సుకృతైరుపలభ్య వైభవమనన్యభవమ్ । ఉపత
స్థురాస్థితవిషాదధియశ్శతయజ్వనో వనచరా వసతిమ్ ॥ ౩౦ ॥
విదితాః ప్రవిశ్య విహితానతయశ్శిథిలీకృతేఽధికృతకృత్యవిధౌ ।
అనపేతకాలమభిరామకథాః కథయాంబభూవురితి గోత్ర
భిదే ॥ ౩౧ ॥ శుచివల్కవీతతనురన్యతమస్తిమిరచ్ఛిదామివ
గిరౌ భవతః । మహతే జయాయ మఘవన్ననఘః పురుషస్తప
స్యతి తపజ్జగతీమ్ ॥ ౩౨ ॥ సబిభర్తి భీషణభుజంగభుజః పృ
థు విద్విషాం భయవిధాయి ధనుః । అమలేన తస్య ధృతసచ్చరితా

బభూవుః కథితవంతః - అభిరామాః శ్రుతిమధురాః కథా ఉక్తయః యేషామితి వనచరవిశేషణం వా॥ ౩౧॥ శుచీతి॥ శుచినా వల్కేన వీతా ఛాదితా తనుర్యస్య సః తిమిరచ్ఛిదాం సూర్యచంద్రాగ్నీనామన్యతమ ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - అనఘః పురుషః - హే మఘవన్ భవతః గిరౌ ఇంద్రకీలే - జగతీం భువం తపత్ తాపయన్ - మహతే జయాయ తపస్యతి తపశ్చరతి * కర్మణో రోమంథేత్యాదినా క్యఙ్॥ ౩౨॥ జయాయ తపస్యతీత్యుక్తం తత్ర యుక్తిమాహ॥ స ఇతి॥ భీషయత ఇతి భీషణౌ * నంద్యాదిత్వాల్ల్యుప్రత్యయః తౌ చ తౌ భుజంగౌ చ తావివ భుజౌ యస్య స తథోక్తః - స పురుషః విద్విషాం భయవిధాయి భయంకరం పృథు మహత్ - ధనుః చాపం బిభర్తి - అతో జయార్థీత్యర్థః - అమలేన తస్య పురుషస్య చరితేన ఆచారేణ చ - చశబ్దస్త్వర్థః - ధృతాని సచ్చరితాని యైస్తే మునయః అతిశయితాః ఇ

తిక్రాంతాః॥౩౩॥ అథాస్యతపస్సిద్ధింవర్ణయతి॥మరుతఇత్యాది॥ మరుతోవా తాఃశివాఃసుఖాః-జగతీపృథివీనవతృణాశయనాసనాద్యనుకూలేత్యర్థః- నభఃవిమలంమేఘనీహారాదిరహితం - రజసిసత్యపిఅపాంవృష్టిఃభవతీతిశేషః - కింహునా- అస్యపురుషస్యగుణసంపదాభూతహితాదిగుణసంపత్త్యా అనుగుణతాంఅనుకూలతాంగమితోవశీకృతఇత్యర్థః - భూతగణఃపృధివ్యాదిభూతపంచకం-భక్తింసేవాంకురుతఇవేత్యుత్ప్రేక్షా॥౩౪॥ఇతరేతరేతి॥ కించమృగాఃతంపురుషంఅంతే అంతికేసీదంతీత్యంతసదఃఅంతేవాసినఃశిష్యాః* సత్సూపద్విషేత్యాదినాక్విప్॥ ని॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యఇత్యమరః - గురుమివఇతరేతరేషామనభిభవేనఅద్రోహేణఉపాసతే- ప్రచయెపుష్పాపచయే - తరవఃఅస్యవినమంతి- కరప్రచేయాభవంతీత్యర్థః- అస్యేతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ- కింబహునా-సనగఃఇంద్రకీలః - భవతేవత్వాయేవతెనపురుషేణపరవాన్ పరాశ్చరితేనచాతిశయితాముసయః॥ ౩౩॥ మరుతశ్శివానవతృణా

జగతీవిపులం నభోరజసివృష్టిరపామ్ । గుణసంపదానుగుణ

తాంగమితఃకురుతేస్యభక్తిమివభూతగణః॥౩౪॥ ఇతరేతరా

నభిభవేనమృగాస్తముపాసతేగురుమివాంతసదః। వినమంతి

చాస్యతరవఃప్రచయెపరవాన్స తేనభవతేవనగః ॥ ౩౫ ॥ ఉ

రుసత్త్వమాహవిపరిశ్రమతాపరమంవపుఃప్రథయతీవజయమ్ ।

శమినోపితస్యనవసంగమనేవిభుతానుషంగిభయమేతిజనః॥

౩౬॥ ఋషివంశజస్సయదిదైత్యకులేయదివాన్వయేమహ

తిభూమిభృతామ్ । చరతస్తపస్తవవనేషుసహోనవయంనిరూ

పీనః- తవేవతస్యాపివిధేయోవర్తతఇత్యర్థః॥ ౩౫॥ ఉర్వీతి॥కించవిపరిశ్రమతాఅనాయాసెపిశ్రమరాహిత్యం- ఉరుమహత్సత్త్వంఅంతస్సారమాహ- దుర్బలస్యశ్రమజయాసంభవాదితిభావః - పరమముత్తమంవపుఃజయంప్రథయతీవ- ఆకారేణైవజిష్ణుత్వంగమ్యతఇత్యర్థః- శమినఃశాంతస్యాపితస్యనవసంగమనేఅపూర్వప్రాప్తౌజనఃవిభుతాయాఃప్రాభవస్యానుషంగివ్యాపకం - నతుహింసరిత్యానుషంగీతిభావః- భయమేతి- శాంతోద్భవంప్రాభవంగమయతీతిభావః- జనమితిపాఠేజనంకర్మఉపైతీత్యన్వయః॥ ౩౬॥ అథైద్వ్యశ్లోకఇతిచేత్తన్నవిద్మఇత్యాహుః॥ ఋషీతి॥సపురుషః- ఋషివంశజః- వేతిశేషఃకాపర్వాయదియద్వాదైత్యకులే - జాతఇతిశేషః-యదివామహతిభూమిభృతాంరాజ్ఞాంఅన్వయేజాతఃతవవనేషుపపశ్చరతోస్యగతింస్వరూపం-మతిమితిపాఠేఇచ్ఛాం-నిరూపయితుంనిశ్చేతుం-వయం-సహాంతఇతిసహాః-పచాద్యచ్

నసహామహే స్మ ఇతి శేషః॥౩౬॥ అథాపృష్టపరిభాషణాపరాధం పరిహరంతి॥ విగణయ్యే
తి॥ అనేకగుణం బహుఫలం ఇంద్రత్వాద్యనేకఫలసాధనయోగ్యమిత్యర్థః - కార
ణం తపోరూపకారణం విగణయ్య విచార్య - అథవా నిజయా నైసర్గిక్యా అల్పత
యా బాలిశ్యేన వాక కథితం అభిహితం వోస్మాకం అద ఇదం వచనమిత్యర్థః - అసద
ప్యసాధ్వపి - సహితుం సోఢుం* తిషసహేత్యాదినా వికల్పాదిడాగమః - అర్హ
సి॥ సదేవ కిం నోక్తం తత్రాహుః - వనేచరాః క్వ - నిపుణా మతయో వివేకబుద్ధ
యః క్వ - నోభయం సంగచ్ఛత ఇత్యర్థః - అజ్ఞానేనాపరాధ్యతీతి భావః అర్థాంతర
న్యాసోలంకారః॥౩౭॥ అధిగమ్యేతి॥ మఘవా ఇంద్రః - గుహ్యకగణాత్ వనేచర
సమూహాత్ - మనసః ప్రియం ప్రియసుతస్యార్జునస్య తపః అధిగమ్య జ్ఞాత్వా
గుప్త్యపేక్షయా సమానకర్తృకత్వాత్ ల్యప్ నిర్దేశః - ఉదితం తత్తపసో దేవ

పయితుమస్య గతిమ్॥ ౩౬॥ విగణయ్య కారణమనేకగుణం నిజ
యాథ వాక కథితమల్పతయా । అసదప్యదస్సహితుమర్హసి
నః క్వ వనేచరాః క్వ నిపుణా మతయః॥ ౩౭॥ అధిగమ్య గుహ్యక
గణాదితి తన్మనసః ప్రియం ప్రియసుతస్య తపః । నిజుగోపహ
ర్షముదితం మఘవా నయవర్త్మగాః ప్రభవతాం హి ధియః॥
౩౮॥ ప్రణిధాయ చిత్తమథ భక్తతయా విదితేప్యపూర్వ ఇవత
త్రహరిః । ఉపలబ్ధుమస్య మనసః స్థిరతాం సుర సుందరీరితి వ
చోభిదధే॥ ౩౯॥ సుకుమారమేకమణు మర్మభిదామతిదూర

కార్యార్థత్వాదుత్పన్నం హర్షం నిజుగోప సంవృతవాన్ - తథా హి ప్రభవ
తాం ప్రభూణాం ధియో బుద్ధయః నయవర్త్మగాః నీతిమార్గానుసారిణ్యః - అస్య
థా మంత్రభేదే కార్యహానిస్స్యాదితి భావః॥ ౩౮॥ ప్రణిధాయేతి॥ అథ హరిరిం
ద్రః చిత్తం ప్రణిధాయ విషయాంతరపరిహారేణాస్మిన్న్యవస్థాప్య - తత్ర తస్మిన్న
ర్జునే భక్తతయా అస్మత్ర శ్రద్ధానత్వాయా - విదితేసత్యపి - ఉపలక్షణేతృతీయా -
అపూర్వ ఇవానభిజ్ఞ ఇవ - అవిదితే సతీవేత్యర్థః - అస్యార్జునస్య మనసః స్థిర
తాం దార్ఢ్యం ఉపలబ్ధుం పరీక్షితుమిత్యర్థః - లోకప్రతీత్యర్థమితి భావః సుర
సుందరీః దివ్యాంగనాః - ఇతి వక్ష్యమాణప్రమాణప్రకారేణ వచోభిదధే ఉవాచ॥
౩౯॥ సుకుమారమితి॥ మర్మభిదాం మర్మచ్ఛేదినాం అరుంతుదానాం అస్త్రాణాం ము
ఖ్య ఇత్యర్థః - యతశ్చ నిర్ధారణమితి షష్ఠీ - అసరమన్యత్ కతమద్వా బహూనాం
జాతిపరిప్రశ్నే డతమచ్ - యూయమివ - యుష్మత్సదృశమిత్యర్థః - సుకుమారం

ఠినంఅన్యత్తుకఠినంభవతి- తథా - ఏకంనతుబహుతత్తుఅనేకంభవతి- తథాఅణుసూక్ష్మంనతుస్థూలం-అలక్ష్యప్రవేశిత్వాదితిభావః - తత్తులక్ష్యప్రవేశి అతిదూరగందూరలక్ష్యభేది-తత్తుఃసన్నికృష్టమాత్రభేది- అమోఘతయా అమోఘత్వగుణేనయుతంయుక్తం- నకదాచిల్లక్ష్యాదపరాధ్యతీతిభావః - తత్తు కదాచిల్లక్ష్యాదపరాధ్యతి - అవిపక్షంఅసత్ప్రతీకారం - అన్యద్విద్యమానప్రతీకారం- అస్త్రంచిత్తభువః కామస్యకర్తఃరిపస్థివిజయాయ - అస్తీతి శేషః- నకించిదస్తీత్యర్థః- అత్రోపమాయాఃపరిష్కృతాఃపరికరఇతితయోరంగాంగిభావేనసంకరః- సాభిప్రాయవిశేషణత్వంపరికరః॥ ౮౧ ॥ అసామర్థ్యశంకాంవారయతి॥భవేతి॥ భవవీతయెసంసారనివృత్తయె- హతబృహత్తమసాం నిరస్తమహామోహానాం - యోగినాంసంబంధీరజోగుణఏవరజోధూళిరితిశ్లిష్టరూపకం - తస్యశమనంనివర్తకంఅవబోధఃతత్త్వజ్ఞానమేవవారితత్ - వోయుష్మాకం- అసకలైరసమగ్రైః- నయనాన్యేవాంజలయఃలైఃపరిపీయమా

గంయుతమమోఘతయా । అవిపక్షమస్త్రమపరంకతమద్వి
జయాయయయాయమివచిత్తభువః॥౮౧॥భవవీతయేహతబృహ
త్తమసామవబోధవారిరజసశ్శమనమ్।పరిపీయమాణమివవో
సకలైరవసాదమేతినయనాంజలిభిః॥౮౨॥ బహుధాగతాంజ
గతిభూతసృజాకమనీయతాంసమభిహృత్యపురా । ఉపపాది
తావిదధతాభవతీస్సురసద్మయానసుముఖీజనతా ॥ ౮౩ ॥ త
దుపేత్యవిఘ్నయతతస్యతపః కృతిభిఃకలాసు సహితాస్సచి

ఽంనిశ్శేషంగ్రస్యమానమివేత్యుత్ప్రేక్షా - అవసాదంతపఃక్షయమేతిముక్తానాబధ్నంతీనాంవః కథమసామర్థ్యమితిభావః - అత్రోత్ప్రేక్షారూపకయోస్సంకరః॥౮౨॥ బహుధేతి॥ కించ- పురాజగతిలోకేబహుధాగతాంనానాముఖేనవిప్రకీర్ణాం- కమనీయతాంచంద్రాద్యుపమానద్రవ్యగతలావణ్యం- సమభిహృత్యసంగృహ్యభవతఃవిదధతాసృజతాభూతసృజాబ్రహ్మణా - జనతాజనసమూహః * గ్రామజనబంధుసహాయేభ్యస్తలితితల్ - సురసద్మయానసుముఖీస్వర్గలోకయాత్రాప్రవణాఉపపాదితా-స్వర్గస్యాపియత్ప్రసాదాత్సర్వలోకశ్లాఘ్యత్వం - తాసాంవఃకథమసామర్థ్యమితిభావః - అత్రాప్సరసాంప్రకీర్ణలావణ్యసంగ్రహసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః॥ ౮౩॥అథకార్యాంశమాహ॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్సమర్థత్వాత్కలాసుగీతవాద్యాదిషు - కృతిభిఃకుశలైఃసచివైగంధర్వైః సహితాఃసంగతాఃఉపేత్య

తస్యపురుషస్యతపోవిఘ్నయతవిఘ్నవతుః కురుత- విహతేత్యర్థః - విఘ్నవ
చ్ఛబ్దాన్మత్వంతాత్కరోతీతిణిచిలోట్- ణావిష్టవద్భావాన్మతుపోలుక్- నచా
శక్తిశంకాకార్యేత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ - ననుసంబోధనే హేఅప్సరసః-
హృతానివశీకృతానివీతరాగాణాం నిస్స్పృహాణాం మనాంసిచిత్తానియాభి
స్తాసాంవఃయుష్మాకం- సుఖసంగినంసుఖాభిలాషిణం పురుషంప్రతి- విజితిర్వి
జయఃసుఖానతునుష్కరా- ఏతేనాయంసుఖార్థీనముముక్షురిత్యుక్తం - అ
ర్థాంతరన్యాసః॥౨౨॥ అథసుఖసంగిత్వలింగమాహ॥ అవిమృశ్యమితి॥ హే
అప్సరసః - సపురుషఃద్విషతాంశత్రూణాంవధేనశత్రుహననద్వారా - విష
యాభిరతింవిషయసుఖం- అతిశయమితిసాతే - ఆధిక్యం - అభిలష్యతివాంఛ
తి* వాఞ్ఛాశ్యేత్యాదినాశ్యన్ప్రత్యయః-ఏతద్విషయాసక్తత్వంఅవిమృశ్యం
అసందిగ్ధంఅవిచార్యమిత్యర్థః - హియస్మాత్ - సఃధీః - సభిభర్తిభీషణ
భుజంగభుజఇత్యాదిశ్లోకోక్తానుష్ఠానప్రకారః భవవీతయేముక్తయేనభవతి- కు

తైః । హృతవీతరాగమనసాం ననువస్సుఖసంగినంప్రతిసుఖావి
జితిః॥ ౨౨ ॥ అవిమృశ్యమేతదభిలష్యతిసద్విషతాంవధేనవిష
యాభిరతిమ్। భవవీతయేనహితథాసవిధిఃక్వశరాసనంక్వచ
విముక్తిపథః॥ ౨౩ ॥ పృథుధామ్నితత్రపరిబోధిచమాభవతీభి
రన్యమునివద్వికృతిః । స్వయశాంసివిక్రమవతామవతాంనవ
ధూష్వఘానివిమృశంతిధియః॥ ౨౪॥ ఆశంసితాపదితిచారుపు
రస్సురాణామాదేశమిత్యభిముఖంసమవాప్యభర్తుః। తేభేప

తః- శరాసనంధనుఃక్వ- ముక్తిపథశ్చక్వపరస్పరంవిరుద్ధమిత్యర్థః - నఖలు
హింసాసాధ్యాముక్తిరితిభావఃఅర్థాంతరన్యాసః॥౨౩॥నచశాపభయమపిసం
భావ్యమస్మాదిత్యాహ॥పృథ్వితి॥ పృథుధామ్నిమహాతేజసితత్రతస్మిన్పురుషే
విషయే- అన్యమునివదన్యస్మిన్మునావివ* తత్రతస్యేవేతివతిప్రత్యయః - వికృ
తిఃకోపవికారశ్చభవతీభిః మాపరిబోధిమావిజ్ఞాయిమాశంకితియావత్ * బు
ధ్యతేఃకర్మణిలుఙ్ - మాఙ్యోగాదాశీరర్థేఽడాగమాభావశ్చ - తథాహి-
స్వయశాంస్యవతాంరక్షతాంయశోధనానామిత్యర్థః - విక్రమవతాంధియ
శ్చిత్తానివధూషువిషయేఅఘానివ్యసనాని॥ని॥ దుఃఖైనోవ్యసనేష్వఘమితివై
జయంతీ - నవిమృశంతినస్పృశంతీత్యర్థాంతరన్యాసః - స్త్రీహింసాయా
శ్శూరాణాంయశోహానికరత్వాన్నసర్వథావోఽహినస్తిసఇత్యర్థః॥౨౪॥ ఆశం
సితేతి॥ అమర్త్యవధూసమూహాఃఅప్సరోగణః సురాణాంపురోఽగ్రేఆశంసితా
పదితిభిఃఅపేక్షితసంభావనాభిఃచారుయథాతథా॥ ని॥ తుయాచర్యమోరపతి

తిరిత్యనురః- అభిముఖంసమతుం భర్తుఃస్వామినః-ఇతిపూర్వోక్తమాదేశంని
యోగంసమవాప్యలబ్ధ్వాపరాంవ్యాప్తింలేభే - ఉచితంహ్యేతత్ -తథాహి-అ
ధికృతస్యకస్యచిదధికారేనియుక్తస్య సంభావనాస్వామికృతాపూజా - తేజః
కాంతింతనోతి॥౪౩॥ తతఃకింకృతమిత్యతఆహ॥ప్రణతిమితి॥అథప్రణతింవిధాయ
సద్మనఃఇంద్రభవనాత్ ప్రస్థితాఃపార్థనిలోభనాయనిర్గతాః స్తనభ
రైర్నమితాన్యంగాని యాసాంతాః* అంగకంఠగాత్రేభ్యశ్చేతివక్తవ్యాత్
జీప్-నాప్రీతిభాజఃస్వామిసంభావనయాసంతుష్టాఃతాఃఅంగనాః అచలనలినా
నాంస్థిరకమలానాంలక్ష్మీంహరతీతితథోక్తం - తద్వత్సుమనోహరమిత్యర్థః-
అతఃస్తిమితంమితంవిస్మయాన్నిశ్చలంఅమరభర్తురింద్రస్య అక్ష్ణాంసహ

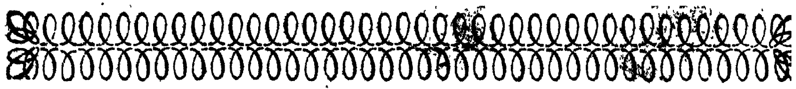
రాంవ్యాప్తిముపేత్యవధూసమూహస్సంభావనాహ్యధికృత
స్యతనోతి తేజః ॥౪౬॥ ప్రణతిమథవిధాయప్రస్థితాస్సద్మన
స్తాః స్తనభరనమితాంగీరంగనాఃప్రీతిభాజః । అచలనలినలక్ష్మీ
హారినాలంబభూవ స్తిమితమమరభర్తుర్ద్రష్టుమక్ష్ణాంసహ
స్రమ్॥ ... ... *

ఇతి శ్రీభారవికృతౌకిరాతార్జునీయే

మహాకావ్యేషష్ఠస్సర్గః.

ప్రిం-కర్తుం-ద్రష్టుంకులంసమర్థంనబభూవ- తాసాంసౌందర్యసాగరస్యోద్వే
లత్వాదితిభావః- అత్రోపమాలంకారః॥తల్లక్షణం॥శ్లో॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనస
మ్మతేనచధర్మతః। సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోపమేతి॥ **
ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచల
మల్లినాథసూరివిరచితాయాం- కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం

ఘంటాపథసమాఖ్యాయాంషష్ఠస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ - కిరాతార్జునీయే - సప్తమస్సర్గః -

౧॥ శ్రీమద్భిరితి॥ అథప్రస్థానానంతరం - శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః సహరథ జేనసరథగజాశ్వైః * తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః - త్రయాణాం [illegible]ంభర్తుః త్రిలోకభర్తురింద్రస్య * తద్ధితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపద సమాసః [illegible] వైర్గంధర్వైః - గుప్తానాం సురాంగనానాం ప్రస్థానం గమనం - అ ఘుషు మహత్సు - విమానానాం రంధ్రేషు కుక్షికుహరేషు భిన్నః ప్రతిధ్వానైర్ద్విగుణీ భూతః ఆతఏవ సమ్మూర్ఛన్ వ్యాప్నువన్ - మృదంగనాదః సమభిదధే ఆచఖ్యౌ పార్శ్వేభ్య ఇతి శేషః - అస్మిన్సర్గే ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయ

౧ ॥ శ్రీమద్భిస్సరథగజాశ్వైస్సురాంగనానాం గుప్తానామథ సది
వైస్త్రిలోకభర్తుః। సమ్మూర్ఛన్నలఘువిమానరంధ్రభిన్నః ప్ర
స్థానం సమభిదధే మృదంగనాదః॥౧॥ సోత్కంఠైరమరగణైర
నుప్రకీర్ణాన్నిర్యాయ జ్వలితరుచః పురాన్మఘోనః। రామా
ణాముపరివివస్వతస్థితానాం నాసేదే చరితగుణత్వమాత
పత్రైః॥౨॥ ధూతానామభిముఖపాతిభిస్సమీరైరాయాసాద
విశదలోచనోత్పలానామ్। ఆనిన్యే మదజనితాం శ్రియంవ

తిః ప్రహర్షిణీయమితి లక్షణాత్ ॥౧॥ సోత్కంఠైరితి॥ సోత్కంఠైరవేక్షణోత్సుకైరిత్యర్థః - అమరగణైరనుప్రకీర్ణాదాకీర్ణాత్ - జ్వలితరుచః దీప్తకాంతేః మఘోనః ఇంద్రస్య పురాదమరావత్యాః నిర్యాయ నిర్గత్య * యాతేర్ల్యప్ వివస్వతః ఉపరిస్థితానాం రామాణాం - ఆతపాత్త్రాయంత ఇత్యాతపత్రాణి తైః * సుపీతియోగవిభాగాత్కప్రత్యయః - చరితగుణత్వం సార్థకత్వం నాసేదే న ప్రాప్తం ఆతపత్రాణాం సంభవాదితి భావః ॥ ౨ ॥ ధూతానామితి ॥ అభిముఖపాతిభిః సమీరైః ప్రతికూలవాతైః - ధూతానామితి మనిమిత్త సూచనం - ఆయాసాద్గతి ప్రయాసాత్ అవిశదలోచనోత్పలానాం - వికచేతి పాఠే - ఈషన్ముకుళితదృశాం - వధూనాం - ఉష్ణాం శుద్యతిజని కపోలానాం రాగః పాటలత్వ - మదేనజనితాం శ్రియంతత్సదృశీం శ్రియ

...ఇత్యర్థః - అతఏవనిదర్శనాలంకారః - ఆనిన్యేఆనీతవాన్ - వధూరితిశేషః * ఆఙ్పూర్వాన్నయతేః కర్తరిలిట్ - ఞకారానుబంధిత్వాదాత్మనేపదం ॥౩॥ తిష్ఠద్భిరితి ॥ కథమపిబాఢం ॥ ని ॥ కథమప్యాదితథాప్యంతం యత్నగౌరవబాఢయోరిత్యుత్పలినీ - దేవతానామనుభావాత్సామర్థ్యాత్ తిష్ఠద్భిఃఅపతద్భిరిత్యర్థః- రథవిశేషణమేతత్ - ప్రజవిభిర్వేగవద్భిఃతురంగైః రాయతందూరమాకృష్టైఃరథౌఘైః- వియతి- నేమీనాంచక్రధారాణాం॥ని॥ చక్రధారాప్రధిర్నేమిరితియాదవః - వివర్తనేభ్రమణేఅసతివిమానవద్విమానానామివేత్యుపమా - తత్రతస్యేవేతివతిప్రత్యయః - ప్రవృత్తిర్గతిరాసేదేప్రాప్తా- సదేఃకర్మణిలిట్॥౫॥ కాంతానామితి ॥ కాంతానాంఅప్సరసాం- క్రాంతానామితిపాఠే- క్రమేణప్రవృత్తానాం- ప్రకృతత్వాత్ - స్తనానామంగరాగేకృతపులకః జనితరోమాంచః - చ్యుతాఃప్రమృష్టాస్తిలకాయేషాంతేషు

> ధూనాముష్ణాంశుద్యుతిజనితఃకపోలరాగః॥ ౩॥ తిష్ఠద్భిఃకథమ
> పిదేవతానుభావాదాకృష్టైఃప్రజవిభిరాయతంతురంగైః। నే
> మీనామసతివివర్తనేరథౌఘైరాసేదేవి యతివిమానవత్ప్ర
> వృత్తిః॥౫॥ కాంతానాంకృతపులకస్తనాంగరాగేవక్త్రేషు
> చ్యుతతిలకేషుమౌక్తికాభః। సంపేదేశ్రమసలిలోద్గమోవి
> భూషాంరమ్యాణాంవికృతిరపిశ్రియంతనోతి॥౬॥ రాజద్భిఃపథి
> మరుతామభిన్నరూపైరుల్కార్చిస్స్ఫుటగతిభిర్ధ్వజాంశుకా
> నామ్। తేజోభిఃకనకనికాషరాజిగౌరైరాయామఃక్రియత ఇ

వక్త్రేషు- మౌక్తికాభః - శ్రమసలిలోద్గమః స్వేదోద్భేదఃవిభూషాంభూషణంసంపేదేసంపన్నా- కర్తరిలిట్ - తథాహి - రమ్యాణాంస్వభావసుందరాణాంవికృతిరపిశ్రియంతనోతి- అతః స్వేదస్యాపిభూషణత్వముపపద్యత ఇతిభావః॥౬॥ రాజద్భిరితి ॥ మరుతాంపథిఆకాశే - రాజద్భిఃదీప్యమానైఃఅభిన్నరూపైరవిచ్ఛిన్నాకారైః - అతఏవఉల్కానామర్చీంషిజ్వాలాఇవస్ఫుటగతీనిదీప్తమార్గాణియేషాంతైః- కనకస్యనికాషానికషణాంకషోపలోవా- ... జిః రేఖాతద్వద్గౌరైరరుణైః॥ని॥ గౌరోరుణస్సితేపీతఇతివిశ్వః - ధ్వజాం... నాం తేజోభిఃఆయామఃదైర్ఘ్యం - సాతిరేకఃసాతిశయఃక్రియతేస్మేవ - దీప్తానాంధ్వజపటానాంస్వతేజఃప్రసారేణదీర్ఘతమాఇవలక్ష్యంత ఇత్యుత్ప్రేక్షా- సాచోల్కాద్యుపమానుప్రాణితా॥౭॥ రామాణామితి॥ మాలైవమాల్యం-య...

-ద్వా * మలధారణ ఇతిధాతోర్మల్యతే ధార్యత ఇతిమాల్యం * ఋహలో ణ్యత్ - తస్యసౌకుమార్యం- అవజితంయేనతస్మిన్- కుసుమాదపిసుకుమార ఇత్యర్థః- రామాణాంవపుషి- అతఏవస్య* కృద్యోగేకర్మణిషష్ఠీ- సహాత ఇతి సహాః తువః- పచాద్యచ్- తస్యభావస్సహత్వంతత్సంప్రాప్తే సతి - అధిగతవి స్మయైః గంధైర్వః విధాతుర్బ్రహ్మణః- విధిషుసృష్టిషు- కల్యాణీసాధీయసీ- ఉపకారకత్వాదితిభావః- విచిత్రతా నానావిధత్వం - ప్రతీయే అవగతాజ్ఞాతా ప్రతిపూర్వాద్దిణః కర్మణిలిట్॥ ౮॥ సింధూరైరితి ॥ సిందూరైః నాగసంభవా ఖ్యైః రాగద్రవ్యైః॥ని॥ సింధూరంనాగసంభవమిత్యమరః - కృతరుచయః అ లంకృతా ఇత్యర్థః - సహహేమ్నః కక్ష్యాభిః మధ్యబంధనైః - సహేమక క్ష్యాః* తేనసహేమకక్ష్యాః * తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః॥ని॥ కక్ష్యాప్రకోష్ఠేహర్మ్యాదేః కాంచ్యాంమధ్యేభబంధనఇత్యమరః స్రోతోభిః స

ఏస్మసాతిరేకః॥ ౭ ॥ రామాణామవజితమాల్యసౌకుమార్యే
సంప్రాప్తేవపుషిసహత్వమాతపస్య। గంధైర్వరధిగతవిస్మ
యైః ప్రతీయే కల్యాణీవిధిషువిచిత్రతావిధాతుః ॥ ౮ ॥ సింధూ
రైః కృతరుచయస్సహేమకక్ష్యాః స్రోతోభి (స్త్రి)దశగజామదం
దంతురంతః। సాదృశ్యంయయురరుణాంశురాగభిన్నైర్వర్ష
ద్భిస్స్ఫురితశతహ్రదైః పయోదైః॥ ౯ ॥ అత్యర్థంమర
వసదామపేత్య దూరంపర్యంతాదపి హిమమరూఖమండల
స్య। ఆశానామపరిచితామియైవేణీరమ్యోర్మిస్త్రిదశనదీ
స్తృభిర్మదనాడీభిః। శ్లో ॥ కరాతకటాభ్యాంమేఢ్రాచ్చనేత్రాభ్యాంచమద
స్రుతిరితిబాలకావ్యే- కరాన్నాసారంధ్రాభ్యామిత్యర్థః - మదంతురంతఏవ ర్షంతః- త్రిదశగజాః అరుణస్యార్కస్యఅంశూనాంరాగేణఅరుణ్యేనభిన్నైః సంసృష్టైః వర్షద్భిః స్ఫురితశతహ్రదైః స్ఫురితతటిద్భిః పయోదైః - సాదృ

శ్యంయయురిత్యుపమాలంకారః॥ ౯॥ అత్యర్థమితి॥ బలానిసైన్యానిఅత్యర్థంమర వసదాత్ మహ్సహాత్ -పయోదాదభిరితిభావః- అహిమమయూఖమండలస్య సూర్యబింబస్య-పర్యంతాదప్రాంతాత్ - దూరమపేత్యఆగత్య ఆశానాంద పరిచితాంగంభీతాంపకషణీమపష్ఠినాంఋద్ధ్యాత్ప్రవృత్తాం గంగాశేషయోః శుభ్ర కృష్ణతయాసామ్యాసంభవాత్ దిశాంమేక వేణీంహారలక్ష్మీమివేతిదేకదిత్॥ని॥ ముక్తాయష్టిస్త్వేకవేణీహారభేదాఇమేసుగంధసరమ్యాఊర్మయస్తరంగాయ స్యాస్తాంత్రిదశనదీంమందాకినీంయయుః॥ ౧౦॥ ఆమ్లైతి॥ అనుస్త్రైః భర్తురకు

లైః ఆకులాని ఉద్ధూతాని ఉద్ధూపితాని గ్రథితాని అన్యోన్యసంబద్ధాని చరజాంసి యేషు తాని పంకజాని ధున్వన్ కంపయన్ - సురభిరిత్యర్థః - గగననదీతరంగైశ్శీతః - మాతర్యంతరిక్షే శ్వయతీతి మాతరిశ్వా వాయుః - కాంతానాం సంతాపం విరమయతిస్మ శమయామాసేత్యర్థః॥ ౧౧ ॥ సంభిన్నైరితి॥ ఇభతురగావగాహనేన హస్త్యశ్వావలోడనేన - సంభిన్నైః సంక్షుభితైః - సురాపగాయాః పయోభిః కర్తృభిః - పదవీమనుపదవ్యామిత్యర్థః * లక్షణేత్థంభూతేత్యాదినా కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా - ఉర్వీః విపులాః విమానపఙ్క్తీః - సుకృతినామితి శేషః తదేవపూర్వం తత్పూర్వమిదం ప్రథమం యథా తథా ఆకాశగంగాయాః తటాభావాదితి భావః - వప్రాంతేషు రోధోభూమిషు స్ఖలనానివృత్తైః వివర్తనం ప్రత్యావృత్తిః ॥ ని॥ వప్రః పితరి ప్రాకారే రోధసి సానుసీతి వైజయంతీ ప్రతివిదధే చక్రే ఇత్యతిశయోక్తిః॥౧౨॥ క్రాంతానామితి॥ గ్రహైశ్చరితా

> యయుర్బలాని॥౧౦॥ ఆమత్తభ్రమరపలాకులానధున్వన్నుద్ధూతగ్రథితరజాంసి పంకజాని। కాంతానాం గగననదీతరంగశీతస్సంతాపం విరమయతిస్మ మాతరిశ్వా॥ ౧౧॥ సంభిన్నైరిభతురగావగాహనేన ప్రాప్యోర్వీరనుపదవీం విమానపఙ్క్తీః। తత్పూర్వం ప్రతివిదధే సురాపగాయా వప్రాంతస్ఖలనవివర్తనం పయోభిః ॥ ౧౨ ॥ క్రాంతానాం గ్రహచరితాత్పథో రథానామక్షాగ్రక్షత సురవేశ్మవేదికానామ్। నిస్సంగం ప్రధిభిరుపాదదే వివృత్తిస్సంపీడక్షుభితజలేషు తోయదేషు॥ ౧౩ ॥ తప్తానాముపదధిరే విషాణభిన్నాః ప్రహ్లాదం సురకరిణాం ఘనాః

త్ సూర్యాదిభిరాశ్రితాత్ - కషణశీలః పథః మార్గాత్ - క్రాంతానాం ప్రాంతానాం - అక్షాగ్రధారాదాగ్రభాగైః తేషామగ్రైః క్షతా దారితాః సురవేశ్మవేదికా యైస్తేషాం రథానాం ప్రధిభిః॥ ని॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః సంపీడేన రోదనేన క్షుభితాని జలాని యేషాం తేషు తోయదేషు నిస్సంగమప్రతిహతం యథా తథా - వివృత్తిః పరిభ్రమణం డుపాదదే స్వీకృతేత్యతిశయోక్తిః స్వభావోక్త్యా సంసృజ్యతే - సంభిన్న క్షుభితే ఽపారే సంక్షోభో విమర్దః॥౧౩॥ తప్తానామితి॥ విషాణభిన్నాః - ఆతపక్షరంతః ఘనాః తప్తానాం సురకరిణాం ప్రహ్లాదం ఉపదధిరే చక్రిరే - తథాహి పరోపకారే యుక్తానాం ఆసక్తానాం రుజత్స్వపి పీడయత్స్వపి విషయే కల్యాణీ హితకారిణీ ప్రవృత్తిః వ్యాపారో భవతి - అర్థాంతరన్యాసోలంకారః - తతో యుక్తం

మేఘానాంగజదంతఘాటితానామపి తదాహ్లాదకత్వమితి భావః- ఘనగ్రహణా ద్యుత్యో వాద్యధాస్తతో న విశీర్ణాః కింతు అపకృతవంత ఇతి తాత్పర్యార్థః॥౧౪॥ సంవీతేతి॥ సంవీతా సంవహతా*వా గతిగంధనయోరితి ధాతోః క్తప్రత్యయః అనిలేన కామినేవేతి భావః దివ్యస్త్రీణాం జఘనేషు వరం శ్రేష్ఠం యదంశుకం తస్మిన్ వివృత్తిం ఆసపారం ముహుర్నీయమానే సతి- పర్యస్యత్ - ప్రసరత్ పృథు విశాలం మణిమేఖలాంశుజాలం ఊర్వోః స్యూతకంచలనాఖ్యం॥ ని॥ యుతకం సంశయే యుగ్మే యౌతకే చలనేపి చేతి విశ్వః- అంతరే భవం అంతరీయం అధోంశుకం *అహర్యాదిభ్యశ్ఛేతి ఛప్రత్యయః॥ ని॥ అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకే ఇత్యమరః సంజజ్ఞే సంజాతం జనధాతోః కర్తరి లిట్- ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥౧౫॥ అపీతి॥ తుషారపాతైః శీకరవర్షైః॥ ని॥ తుషారౌ హిమశీకరావితి వి

> శ్వః॥ యుక్తానాం ఖలు మహతాం పరోపకారే కల్యాణీ భవతి రుజత్స్వపి ప్రవృత్తిః। ౧౪ ॥ సంవీతా ముహురనిలేన నీయమానే దివ్యస్త్రీజఘనవరాంశుకే వివృత్తిం । పర్యస్యత్పృథుమణిమేఖలాంశుజాలం సంజజ్ఞే యుతకమివాంతరీయమూర్వోః॥౧౫॥ అప్యార్ద్రీకృతతిలకాస్తుషారపాతైః ప్రహ్లాదం శమితపరిశ్రమా దిశంతః। కాంతానాం బహుమతిమాయయుః పయోదా నాల్పీయాన్బహుసుకృతం హినస్తి దోషః ॥ ౧౬ ॥ యాతస్య గ్రథితతరంగసైకతాభే విచ్ఛేదం పయసి వారివాహజాలే । ఆతేనే వనసురజనాంగభాజాం సంధానం సు

శ్వః ఆర్ద్రీకృతతిలకా అపిమార్జితా అపి శేషకా అపి శమితపరిశ్రమాః- అత ఏవ ప్రహ్లాదం దిశంతః ఆనంద కారిణః పయోదాః కాంతానాం- కర్తరి షష్ఠీ- బహుమతిం తిలకార్ద్రీకరణదోషేపి పరిశ్రమశమదేన ప్రహ్లాదనాత్సత్కారం సమ్మతిమాయయుః- తథా హి ఉల్పీయాన్ అల్పో దోషః బహు ప్రభూతం సుకృతముపకారం న హినస్తి న హినస్తి అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ యాతస్యేతి॥ గ్రథితతరంగం బద్ధోర్మి యత్సైకతం తస్య ఆభేవాభా యస్య తస్మిన్ విగతాని పయాంసి యస్మాత్తస్మిన్ విపయసి నిర్జలే* శేషాద్విభాషేతి కప్ప్రత్యయే ప్రాప్తే సమాసాంతః ఉరః ప్రభృతిషు పయః శబ్దస్యైకవచనాంతస్యైవ సకప్త్వాద్విరోధః- వారిణామాహాజాలే మేఘబృందేపి చ్ఛేదం త్రుటితం యాతస్య సురధనుష ఇంద్రచాపస్య త్రిదశపథాజనాంగభాజాం మణీనాం తదంగసంగి విభూషామణీనామిత్యర్థః - ప్రభా

కాంతయః సంధానం తేనుః చక్రుః - అత్రాభరణప్రభాణామింద్రచాపసంధా
నాసంబంధేఽపి సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥ ౧౭ ॥ సంసిద్ధావితి ॥ సంసిద్ధౌ
కార్యసిద్ధివిషయే - ఇత్థంభావినా ప్రకారేణ కర్తవ్యమితి కరణీయం తేన సన్ని
బద్ధైః అనంతకరణీయార్థసంబంధైరిత్యర్థః ఆలాపైః ఆభాషణైః - ఉపల
క్షితయా ॥ ని ॥ స్యాదాభాషణమాలాప ఇత్యమరః దశశతాని సంఖ్యా యేషు తాని
లోచనాని యస్య స దశశతలోచనః సహస్రాక్షః ఇత్యర్థః - తస్య ధ్వజిన్యా సే
నయా - పిపతిషతాం పక్షిణాం వీథీం మార్గం ॥ ని ॥ పిత్సంతో నభసంగమా ఇత్యమ
రః *తనిపతీత్యాదినా వికల్పాదిడాగమః విలంఘ్య జీమూతైః జీవనముదకం మూ
యతే బధ్యతే ఏభిరితి జీమూతాః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః తైః అపిహితసా
నుః ఛాదితతటః - తుంగితట ఇత్యర్థః - ఇంద్రకీలః ఆసేదే ప్రాప్తః - సదేః క
ర్మణి లిట్ ॥ ౧౮ ॥ ఆకీర్ణేతి ॥ విలాసినీనాం ముఖనలినైః - ఉపమితస

> రథనుషః ప్రభావణీనామ్ । ౧౭ ॥ సంసిద్ధావితి కరణీయసన్నిబ
> ద్ధైరాలాపైః పిపతిషతాం విలంఘ్యవీథీమ్ । ఆసేదే దశశత-
> లోచనధ్వజిన్యా జీమూతైరపిహితసానురింద్రకీలః ॥ ౧౮ ॥ ఆ
> కీర్ణా ముఖనలినైర్విలాసినీనా ముద్ధూతస్ఫుటవిశదాతపత్ర
> ఫేనా । సా తూర్యధ్వనితగభీరమాపతంతీ భూభర్తుశ్శిరసి నభో
> నదీవ రేజే ॥ ౧౯ ॥ సేతుత్వం దధతి పయోముచాం వితానే సంరం
> భాదభిపతతో రథాన్ జవేన । ఆనిన్యుర్నియమితరశ్మి భుగ్న
> ఘోణాః కృచ్ఛ్రేణ క్షితిమవనామినస్తురంగాః ॥ ౨౦ ॥ మాహేం

మాసః - ఆకీర్ణా వ్యాప్తా - ఉద్ధూతాః స్ఫుటాన్యసంకుచితాని విశదాతపత్రా
ణి శ్వేతచ్ఛత్రాణి ఫేనా ఇవ యస్యాస్సా తథోక్తా - తూర్యధ్వనితైః వాద్యనిర్ఘో
షైః గభీరం యథా తథా - భూభర్తుః ఇంద్రకీలస్య శిరసి ఆపతంతీ సా సేనా నభోన
దీవ రేజే ॥ ౧౯ ॥ సేతుత్వమితి ॥ పయోముచాం వితానే సేతుత్వం దధతి సతి-
సంరంభాదాటోపాజ్జవేన అభిపతతః మేఘబృందమధరీకృత్య ధావత ఇత్యర్థః
తథాభూతాన్ రథాన్ నియమితైః ఆకృష్టైః రశ్మిభిః ప్రగ్రహైః భుగ్నాః ఆకుంచి
తాః ఘోణాః ప్రోథాః యేషాం తే ॥ ని ॥ అవిద్ధం కుటిలం భుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్య
పి ॥ కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ॥ ఘోణా తు ప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః - అవనమం
తీత్యవనామినః అవనతపూర్వకాయాః తురంగాః - కృచ్ఛ్రేణ మహతా ప్రయాసేన
క్షితిమానిన్యురితి స్వభావోక్తిః ॥ ౨౦ ॥ మాహేంద్రమితి ॥ మహేంద్రం

నగస్థితః ఇంద్రకీలాభిముఖం * అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా - దివః అంతరిక్షాత్ పతంతః అవతరంతః - పర్యంతస్థితాః పార్శ్వస్థాః జలదాః యేషాం తే కరేణువర్గ్యాః కరేణువర్గ్యాః * సనిధారణ ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధాత్ సప్తమీ యోగవిభాగాత్సమాసః - నిలయనే నిష్ప్రకంపపక్షైః అవస్థానే నిశ్చలపక్షైః జలనిధిశాయిభిః నగేంద్రైః మైనాకాదిభిః సాదృశ్యం ఆజగ్మురిత్యర్థః సమా ౨౧ ॥ ఉత్సంగ ఇతి ॥ మహాద్రేః ఉత్సంగే మధ్యభాగే నియతప్పమం విషమం చ నిమ్నోన్నతం తస్మిన్ సమవిషమే - గ్వాం సైకపద్భావః - వియదభిపాత లాఘవేన గగనసంచారపాటవేన సమమేకరూపమారోహావరోహరహితమిత్యర్థః - క్రాంతానాం గచ్ఛతాం తురంగమాణాం ఖురపదవీ ఖురపంక్తిః - ఉపనది నద్యాః సమీపే - అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వాద్ధ్రస్వత్వం - సైకతేషు ఆ

ద్రం నగస్థితః కరేణువర్గ్యాః పర్యంతస్థిత జలదా దివః పతంతః । సాదృశ్యం నిలయననిష్ప్రకంపపక్షైరాజగ్ముర్జలనిధిశాయిభిర్నగేంద్రైః ॥ ౨౧ ॥ ఉత్సంగే సమవిషమే సమం మహాద్రేః క్రాంతానాం వియదభిపాతలాఘవేన । ఆమూలాదుపనది సైకతేషు లేభే సామగ్ర్యం ఖురపదవీ తురంగమాణామ్ ॥ ౨౨ ॥ సధ్వానం నిపతితనిర్ఝరాసు మంద్రైః సమ్మూర్ఛన్ప్రతినదితైరధిత్యకాసు । ఉద్గ్రీవైర్ఘనరవశంకయా మయూరైః సోత్కంఠం ధ్వనిరుపశుశ్రువే రథానామ్ ॥ ౨౩ ॥ సంభిన్నామవిరళపాతిభిర్మయూఖైర్నీలానాం భృశముప మేఖలం మణీనామ్

మూలాన్మూలమారభ్య సమగ్రస్య భావః సామగ్ర్యం లేభే - సైకతాపర్యంతసీమాసు గగనసంచారే సమవిషమేష్వపి ర స్పర్శాభావాదవిచ్ఛిన్నా ఖురసరణిః సైకతేషు సర్వత్ర సమత్వాదవిచ్ఛిన్నేత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ సధ్వానమితి ॥ సధ్వానం సశబ్దం - నిపతితాః నిర్ఝరాః ప్రవాహాః యాసు తాసు ॥ ని ॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః - అధిత్యకాసు ఊర్ధ్వభూమిషు ॥ ని ॥ భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః ఉపాధిభ్యామిత్యాదినా త్యకన్ప్రత్యయః - మంద్రైః గంభీరైః ॥ ని ॥ కలో మంద్రస్తు గంభీర ఇత్యమరః - ప్రతినదితైః ప్రతిధ్వానైః - సమ్మూర్ఛన్ వర్ధమానః - రథానాం ధ్వనిః ఘనరవశంకయా గర్జితభ్రమేణేతి భ్రాంతిమదలంకారః - ఉద్గ్రీవైః మయూరైః సోత్కంఠం ఉపశుశ్రువే శ్రుతః - శృణోతేః కర్మణి లిట్ ॥ ౨౩ ॥ సంభిన్నామితి ॥ అవిరళపాతిభిః నిరంతరప్రసారిభిః ఉపమేఖలం కటకేష్విత్యర్థః ॥ ని ॥ అథ మేఖలా

ణిశిఖా నేత్రికట కేకటిబం ధేనిబంధనజాతియాడవః - నీలానాంమణీనాంమ యూ ఖైః భృశం సంభిన్నాం పకీభూతాం - అతయేవనభోంతరా శ్రేవిభిన్నా మవస్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా - వప్రాంభస్సు శ్రితం ప్రస్థోదకధారాం- వనితాః అప హ్నోకయ్యాంబభూవుః - వప్రాంభస్సు శ్రితేః స్వచ్ఛాయాపరిత్యా గేనశ్రాంగ్రనీల ణి కాంతిస్వీకారాత్తద్గ్రహణోస్థాపి తావిచ్ఛేదో త్ప్రేక్షితేతితయోరంగాంగి భా వేనసంకరః- తేనచనైలాపిచ్ఛేదభ్రిసరూపో భ్రాంతిమాన్ వ్యజ్యతే॥ ౨౮॥

సన్నేతి॥ తురంగతాస్తేషాం సూగజతానాం నియంతౄణాంధి యమవవమ త్యవజ్ఞాయ- ఆసన్నాయమాంద్విపపవ్యాం వనగజమార్గే యోమదానిలః త స్య గృహ్యంతః తం ప్రత్యుపవ్యంగః * ప్రశ్రమహాత్మ్యాదినాసం ప్రదానత్వాచ్చతు ర్థీ- సవ్యాజం సకపటం- నిజకరిణీభిః అ త్తవిత్రస్తా ఆస్పృష్టవిత్రస్తాః సురకరిణః ప్ర

ణాతాం। విభిన్నామివపనితాన భోంతరా శ్రేవ ప్రాంభ స్సు శ్రితాంపలోక్య యాంబభూవుః ॥ ౨౮ ॥ ఆసన్నద్వి పపవ ప్యాం నిలాయ ప్రత్యంతోథియ మవమ త్యధూగజ తా నామ్ । సవ్యాజం నిజ కరిణీభి రాత్తవిత్రస్తాః ప్రస్థానం సుర కరిణః కథం చిదీపుః ॥ ౨౯ ॥ నీరంధ్ర పఫిషుర భోరథాంగను స్మానస్ఫుర్యత్వనపసరి ాపు పహంతీ । ఆతేనేవనగహానాని నాగాస్ససాధు త్యంతతుభితజ జహ్నుకన్యా॥ ౩౦ ॥ సం భోగి కుసుమగహనాను భోపగంగంభిభ్రాజ్వలిత మణిని సైకతాని । అన్యోన్యమున్ముక్తపుసుమాచితాం సహాయాన్వ

నంగననంకథం బిల్ ఈమః అభిలేషుః ॥ ౩౧ ॥ నీరంధ్రమితి॥ నీరంధ్రం సాం ద్రపతిమపథాం గైర్వ్య్రైశ్రితపన్నం ప్రేరితం ॥ని॥ సుత్తనున్నా త్తనిస్త్యాతవిద్ధ స్తేరిలాస్సనాభి ర్యుసుని పర్యస్య ప్రసపతత్ -నపసలిలమివఅరుణంరజః హంతీసావాహినీసేనా - ఘు స్తం తేప్రావృషిక్షుభితజ లాకలుషోదకేత్య ర్థః జహ్నుకన్యాగంగేవ వనాస్ఫలపుష్పప్రధానానిగహానానిజీర్ణాన్యరణ్యా రాణి వవనగహానాని ఆ పేనేవ్యసశే అత్రసమాసగతవాక్యగతోపమయోస్స ఫలీయయోరంగాంగిభా వేనసంకరః॥ ౩౦॥ సంభోగేవి॥ అథవృత్రారేరింద్ర స్యసహాయాః సచివాః గంధర్వాః - ఉపగంగం గంగాయాస్సమీపే * అవ్య యీభావస్యనపుంసకత్వాదాశ్రితత్వం - సంభోగకుసుమగహనానాం ఉపభోగ

యోగ్యవనాం- జ్వలితాఃమణయోయేషుతానిసైకతానిభిత్తీనాం-భృఙ్గాఃక తరిశానచ్చ్యుతైః స్వతఃపతితైఃకుసుమైరాచితాంవ్యాప్తాం అవిరళాస్సాం ద్రాః శాద్వలాః స్నిగ్ధప్రాయప్రదేశాఃయస్యాంతాంధరిత్రీంఅధ్యూషుఃఅధితస్థుః వసతేర్యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం- అత్ర హరిత్రీవిశేషణపదార్థానామధినా మధివాసహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః ॥౨౩॥ భూభర్తురితి॥ హరిసఖవాహినీనివేశఃగంధర్వసేనాశిబిరం ॥ని॥ నివేశశ్శిబిరో ద్వాహోపన్యాసేష్వప్రకీర్తితఇతిశాశ్వతః - భూభర్తుఃఇంద్రకీలస్య - ఉర్వ్యాఃసముధికంపూర్వస్మాదభ్యధికంయథాతథాశ్రీమత్తాంశ్రియమిత్యర్థఃఆ దధేజనయామాసతథాహిమహోదయానాంమహాత్మనాంసంభక్తౌసఖ్య క్తేవాయాంకిమసులభంనకించిద్దుర్లభమిత్యర్థఃయతఃయదృచ్ఛయాదైవా యోగోఽపిఉచ్ఛ్రాయముత్కర్షంనయతిఅత్రప్రకృతయదృచ్ఛాయోగస్యోత్క-

త్రాసేరిపురివ శాద్వలాంధరిత్రీ ॥ ౨౪ ॥ భూభర్తుస్సమధి
కమాదధేతదుర్వ్యాః శ్రీమత్తాంహరిసఖ వాహినీనివేశః।
సంసక్తౌకిమసులభంమహోదయానాముచ్ఛ్రాయంనయ
తియదృచ్ఛయాపియోగః॥ ౨౫ ॥ సామోదాఃకుసుమతరుశ్రి
యోవివిక్తాస్సంపత్తిఃకిసలయశాలినీలతానామ్సాఫల్యంయ
యురమరాంగనోపభుక్తాస్సాలక్ష్మీరుపకురుతేయయాపరే
షామ్ ॥ ౨౬॥ క్లాంతోఽపిత్రిదశవధూజనఃపురస్తాల్లీనాహిశ్వసి

షానాంప్రకృతభక్తియోగస్యోత్కర్షాధాయకత్వేనైతిమిత్యర్థాన్తరన్యాసేనా పత్తిరేః ప్రాకరణికాప్రాకరణరూపార్థాపత్తిరలంకారఃతమక్తం॥ శ్లో॥ కిమ్పపత్తిసోభావాక్యాంతరప్రస్తవస్యధాపతేత్ । ఇతిముత్యన్యాయతస్సాస్యా ర్థాపత్తిరలంకృతిర్మతే ॥ ౨౫॥ సామోదాఇతి॥ సామోదాఃససౌరభాః - కు సుమప్రధానాస్తరవః - తేషాంపాణిజాపివ్యక్తవృత్తాః - తేషాంశ్రియఃసమ్పద్ యఃవివిక్తాఃవిజనప్రదేశాః॥ ౨॥ వివిక్తాఃపూతవిజనావిత్యమరః - కిసలయశా లీలతానాంసంపత్తిః ఏతాఅమరాంగనోపభుక్తాః స్వత్యాఃసాఫల్యంయయు తథాహి - యయాలక్ష్మ్యాకరణేనపరేషాంఉపకురుతే - లక్ష్మీర్వాసైవశేష సాలక్ష్మీఃనాన్యేతిభావః - పరేషామిత్యత్ర అనుకరణేభగవతోనారాయణ స్యేత్యాదివత్ శ్రియాయోగేపిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ॥ ౨౬ ॥ క్లాంతఇతి॥ క్లాంతోఽపిత్రిదశవధూజనః - పురస్తాదగ్రే- లీనానాంసంశ్రితానాం అహీనాం శ్వసితైఃనిశ్వాసైః - విలోలాఃపల్లవా యేషాంతేషాం చందనానాం సంప ర్కం - హతపినద్ధైఃశాఖైః అవృతానాం సంవృతానాం సేవ్యానాం ప్ర

ఘూణాం సంపర్కమివ పరిహరంతిస్మ - దుష్టవద్దుష్టసంస్పృష్టా గుణాఢ్యా అపి త్యాజ్యా ఇతి భావః॥౩॥ ఉత్సృష్టేతి॥ ఉత్సృష్టాః ఆక్షిప్తాః ధ్వజాః కుథాః ఆస్తరణాని కంకటాస్తనుత్రాణి చ యేభ్యస్తే॥ ని॥ ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోరిత్యమరః - విదితనయైః శిక్షాభిజ్ఞైః యంతృభిః - శ్రమం వినేతుమపనేతుం ధరిత్రీమానీతాః నివేశ్యమానా ఇత్యర్థః - ద్విపాః యుగాంతవాతైరాక్షిప్తాని ఉద్ధృతాని ద్రుమాణాం గహనాని యేభ్యస్తే - పర్యస్తాః విపర్యాసితాః గిరయ ఇవ విరేజుః॥౩౧॥ ప్రస్థానేతి॥ గజపతినా ప్రస్థానశ్రమేణ జనితాం నిద్రాం విహాయ ఆముక్తే సదానపంకే శయ్యాంతే శయనదేశే తుణం విలీనం అలీనాం మధుపావాం కులం॥ ని॥ మధులిణ్మధుపాలిన ఇత్యమరః - సంరంభేణ ఉత్థానసంభ్రమేణ చ్యుతం భ్రష్టం శృంఖలం నిగళమివ చకాశే శుశుభే ఇత్యుత్ప్రేక్షా॥ ని॥ అథ

తపిలోలపల్లవానామ్। సేవ్యానాం హతవినయైరివావృతానాం సంపర్కం పరిహరతిస్మ చందనానామ్॥ ౩౦ ॥ ఉత్సృష్టధ్వజకుథకంకటా ధరిత్రీమానీతా విదితనయైః శ్రమం వినేతుమ్। ఆక్షిప్తద్రుమగహనా యుగాంతవాతైః పర్యస్తా గిరయ ఇవ ద్విపా విరేజుః ॥ ౩౧ ॥ ప్రస్థానశ్రమజనితాం విహాయ నిద్రామాముక్తే గజపతినా సదానపంకే। శయ్యాంతే కులమలినాం తుణం విలీనం సంరంభచ్యుతమివ శృంఖలం చకాశే॥ ౩౨ ॥ అయస్తస్సురసరిదోఘరుద్ధవర్త్మా సంప్రాప్తుం వనగజదానగంధిరోధః। మూర్ధానం నిహితశితాంకుశం విధున్వన్ యంతారం న విగణయాంచకార నాగః॥ ౩౩॥ ఆరోఢుస్సమవ

శృంఖలే। అందుకో నిగళో స్త్రీస్యాదిత్యమరః॥ ౩౨॥ అయస్త ఇతి॥ వనగజదానగంధో స్యాస్తీతి తథోక్తం రోధః పరకూలమిత్యర్థః - సంప్రాప్తుం గంతుం- ఆయస్తః ఉద్యుక్తః ప్రయత్నం కుర్వాణ ఇత్యర్థః * యసూ ప్రయత్న ఇతి ధాతోః కర్తరి క్తః - కింతు సురసరిదోఘేన గంగాప్రవాహేన రుద్ధం వర్త్మ యస్య సః నాగో గజః- నిహితః శితస్తీక్ష్ణః అంకుశః యస్మిన్ తం మూర్ధానం విధున్వన్ రోషాదితి భావః- యంతారం న విగణయాంచకార॥౩౩॥ ఆరోఢురితి॥ సమవనతస్య జలపానార్థమానత పూర్వకాయస్య కరేణోః గజస్య ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభ ఇత్యమరః- కరేణపీతస్య శేషపయసి- ఆరోఢుః హాస్తిపకాత్

సాశంకం సభయం. సమీరితే క్షిప్తే సతీత్యర్థః - శీకరః అగుణేమదస్యఘు
తీమదధారేయయోస్తాకపోలౌ సన్మార్జనప్రవృత్తః * వృతేరజాదౌ సంక్రమే
విభాషావృద్ధిర్వ్యక్త్యైతివృద్ధిః - మద ఇవ సంస్పందేసుస్రావ - మదసంపృక్తస్య
మదసాదన్యాన్మదోపమా॥ ౩౮॥ ఆఘ్రాయేతి ॥ అతితృష్యతాప్యః పిపాసి
తాపి- తృణమాఘ్రాయరోషాత్ మత్తేరంబీరె - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ని
హితే పివృత్తిగుణాశీతలోచనేయస్య తేన - ప్రతిగజజఘ్రృత్తయేతిభావః వా
రణేనహిమసుశీతలమపివనేరిణాంమదాంబుసేకైః దానధారాభిః సంపృక్తం-
వారి - నాచేమేనపీతమిత్యర్థః * చముఅదనఇతిధాతోః కిర్మణిలిట్॥ ౩౯॥
ప్రశ్చ్యోతదితి॥ క్రీడంతో విహరంతః - గజపతయః నిమ్నగాయాః గంగాయాః
పయాంసిప్రశ్చ్యోతద్భిసిక్తైః మదైః సుగంధిభిర్వ్యాప్తైః సిన్ధైః

సలిలైస్సపీత శేషైస్సాంకం పయసి సమీరితే కరేణ। సమ్మార్జ
న్నిరుణామదస్రుతీక పోలౌ సస్పందే ...
౩౮ ॥ ఆఘ్రాయయతృణ ... పిరోషా ... రంగ్న హిత
... తైలో ... నేన। సంపృక్తం ... రిణాంమదాంబుసేకైః
చేమేహిమమపవారివారణేన॥ ౩౯ ॥ ప్రశ్చ్యోతన్మదసురభి
... గాయాః క్రీడంతో గజపతయః పయాంసి కృత్వా। కి
... వ్యవహితతా ప్రదాన ... రుస్సరోజ ... భిః
పోతైః॥ ౪౦॥ ఉత్క్షిప్త ... సాగునాయకేన ప్రత్యగ్రై
స్సపదితరంగితంతటేషు। మాతంగోన్మథితసరోజరేణుపింగం,

వహితా ... మాస్తత్ర ప ... వాన రేఖా ... యోః
లైః- అతపక్షసరసిజగంధైః - పోతైః ... స్సంతతః ...
ఉత్క్షిప్త సరసిజగంధ ... యోర్వి ... ర్త్యానుసతివృత్తిరలంకా
రః పతేనగజానాం నిమ్నగాయాశ్చపరిష ... యాంతరస్సంబంధో వ్యా
తే, ౩౯॥ ఉత్క్షిప్తమితి॥ ఘునాయకేన సాంద్రలోహిత సవిశేషణ సమాసః బలిరజ
సా సేనాపరాగేణ- ఆకీర్ణం సపదిప్రత్యగ్రైః ఆలోడనైః తటేషు తీరేషుతరంగి
తం సంజాతతరంగం* తారకాదిత్వాదితచ్ యద్వా తరంగివత్ ... గంవత్వాం
త్తతరోత్తిలిశివిదిగ్మణిత్తైః ణాపిస్సవద్ధ్యావాన్మతుపోలుక్ - తథామాతం
గైః ఉన్మథితానాంలుంఠితానాం సరోజానాం। రేణుభిః పింగం పిశంగం అంబ
మంజిష్ఠేనమహారంజనేన రక్తంమాంజిష్ఠం వసనమివనిబద్ధాభాసె* తేనరక్తవి

త్యణి మాంజిష్ఠమిత్యత్ర కౌశేయమితివా పాఠః తత్ర కౌశేయశబ్దాట్టక్ ॥ని॥ కౌశేయం క్రిమికోశోత్థమిత్యమరః॥ ౩౬॥ శ్రీమద్భిరితి॥ శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః- నియమితాః కంధరాశ్చ పదాంతాః పాదాగ్రాణి చ యేషాం తైః ॥ని॥ పాదాంతః పశ్చిమః పాద ఇతి వైజయంతీ- అగురువనేషు సాంగహారం సాంగవిక్షేపం యథాతథా- సంసక్తైః- నిస్సృతాని ప్రస్సృతాని మదాంబూని యేషాం తైః గజేంద్రైః- ప్రస్యందినః జలస్రావిణః ప్రచలితాయె గండశైలాస్తైషాం శోభా సంప్రాప్తే- కర్మణి లిట్ ॥ని॥ గండశైలాస్తు చ్యుతాః స్థూలోపలా గిరేరిత్యమరః అత్రాన్యస్యాన్యశోభాప్రాప్త్యసంభవాత్తత్సదృశీ శోభేతి ప్రతిబింబాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః॥ ౩౭॥ నిశ్శేషమితి॥ గంధం వహతీతి గంధవాహో వాయుః ॥కర్మణ్యణ్- స్రోతోభిః సప్త మదనాడీభిః- అజస్రం నిశ్శేషం యథా తథా- ప్రశమితః రేణుర్యేన తత్ మదజలముజ్ఝితాం వర్షతాం వారణానాం సంబంధినం వ్యవహితస్తిరస్కృతః భూ

మాంజిష్ఠం వసనమివాంబునిర్బభాసె॥ ౩౬॥ శ్రీమద్భిర్నియమితకంధరాపదాంతైస్సంసక్తైరగురువనేషు సాంగహారమ్ ।
సంప్రాపే నిస్సృతమదాంబుభిర్గజేంద్రైః ప్రస్యందిప్రచలితగండశైలశోభా॥ ౩౭॥ నిశ్శేషంప్రశమితరేణువారణానాం
స్రోతోభిర్మదజల ముజ్ఝితామజస్రమ్ । ఆమోద వ్యవహితభూరిపుష్పగంధంభిన్నైలాసురభి ముహావహ గంధవాహః ॥
౩౮ ॥ సాదృశ్యందధతి గభీర మేఘ ఘోషైరున్నిద్రక్షుభిత మృగాధిపశ్రుతాని । ఆతేనుశ్చకితచకోరనీలకంఠాన్కచ్ఛాం

రిః పుష్పగంధో యేనతం భిన్నాః ఫుల్లాః ఏలాలతావిశేషాః॥ ని॥ పృథ్వీకా చంద్రబాలైలేత్యమరః తత్పుష్పాణి చైలాః॥ ని॥ పుష్పజాతిప్రభృతయః స్వలింగా ఇత్యమరః భిన్నైలావత్సురభిం ఘ్రాణేంద్రియతర్పణమిత్యుపమా- పరిమళమామోదమువాహావహతిస్మ॥ ౩౮ ॥ సాదృశ్యమితి॥ గంభీరైః మేఘఘోషైః గర్జితైః సాదృశ్యం దధతీత్యుపమా ॥దధాతేశ్శతృప్రత్యయః॥ నానపుంసకస్యేతి వికల్పాన్నుమభావః- ఉన్నిద్రాః బృంహితశ్రవణాదేవ ప్రబుద్ధాః క్షుభితాః సంరబ్ధాశ్చ యే మృగాధిపాః తైః శ్రుతాని ఆకర్ణితాని- నతు ప్రబుద్ధాసీతి భావః - అమరమహేభబృంహితాని మహాంతశ్చ తే ఇభాగజాశ్చేతి మహేభాః అమరాణాం మహేభాః తేషాం బృంహితాని గర్జితాని- కచ్ఛాంతాననూపదేశాన్ ॥ ని॥ జల

ప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః - చకితాః గర్జితశంకయా సంభ్రాన్తాః చకోరాః పక్షివిశేషా నీలకంఠా మయూరాశ్చ యేషు తాన్ తథాభూతాన్ ఆతేనుః॥ భ్రాన్తిమదలంకారః ॥ ౪౦॥ శాఖేతి॥ పరితః ఛాద్యతే అనేనేతి పరిచ్ఛదః పరికరః వసనాభరణాదిః* పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః ఛదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్యేతి హ్రస్వత్వం - శాఖాసు అవసక్తాః కమనీయాః పరిచ్ఛదాః యేషాం తేషాం - అధ్వవిశ్రమః తేన ఆకులైః పీడితైః వధూజనైః సేవితానాం నివేశనానాం విభాగైః ఆవాసభూమివిచ్ఛేదైః - పరిష్కృతానామలంకృతానాం* సంపర్యుపేభ్య ఇత్యాదినా సుట్ - వనపాదపానామరణ్యవృక్షాణాం - పురే యదుపవనం కృత్రిమవనం తత్ర జాతా పురోపవనజా లక్ష్మీః జజ్ఞే

తానమరమహేభబృంహితాని॥౪౦॥ శాఖావసక్తకమనీయప
రిచ్ఛదానామధ్వశ్రమాకులవధూజనసేవితానామ్ । జజ్ఞే నివే
శనవిభాగపరిష్కృతానాం లక్ష్మీః పురోపవనజా వనపాదపా
నామ్॥*** ఇతి శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే
మహాకావ్యే - సప్తమస్సర్గః

జాతా - అత్రాప్యన్యలక్ష్మీసంబంధాసంభవాత్తస్య దృష్టిసాదృశ్యాక్షేపాత్ సంభవత్వస్తు సంబంధేయం నిదర్శనా వసంతతిలకావృత్తం॥ శ్లో॥ ఉక్తం వసంతతిలకా తభజా జగౌ గ ఇతి లక్షణాత్॥ ....*

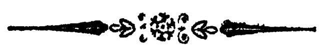
ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యా
య కోలచల మల్లినాథసూరివిరచితయాం కిరాతార్జునీయవ్యా
ఖ్యాయాం ఘంటాపథసమాఖ్యాయాం సప్తమస్సర్గః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ - కిరాతార్జునీయే - అష్టమస్సర్గః

ఇత్థం సేనానివేశమావర్ణ్య అధునాపుష్పాపచయం వర్ణయతి॥ అథేతి అథ నివేశనానంతరం - సురాంగనాః అప్సరసః - స్వమాయయా స్వేచ్ఛావిశేషేణ కృతైః నిర్మితైః మందిరైః ఉజ్జ్వలం దీప్తం - జ్వలంతః మణయః యస్మిన్ తత్ - వ్యోమసదాం గంధర్వాణాం సనాతనం సదాతనం * సాయంచిరమిత్యాదినా భావాదేశః ల్యుట్ - గోర్వజ్రం తత్పతిరింద్రః గౌః స్వర్గో వా తచ్చా[illegible]స వర్ణాని గోపురాణి యస్య తత్తథోక్తమిత్యుపమా - పురం నగరం వనానాం విజిహీర్షయా వనాని విహర్తుమిచ్ఛయా * కర్మణి షష్ఠీ - జహుః త్యజుః * జహాతేర్లిట్ -

౧ ॥ అథ స్వమాయాకృతమందిరోజ్జ్వలం జ్వలన్మణివ్యోమస
దాం సనాతనమ్ । సురాంగనా గోపతిచాపగోపురం పురం వ
నానాం విజిహీర్షయా జహుః॥ ౨॥ యథాయథం తాస్సహి
తా నభశ్చరైః ప్రభాభిరుద్భాసితశైలవీరుధః । వనం విశంత్యో
వనజాయతేక్షణాః క్షణద్యుతీనాం దధురేకరూపతామ్॥ ౩॥ ని
వృత్తవృత్తోరుపయోధరక్లమః ప్రవృత్తనిర్హ్రాదివిభూష

అత్ర జ్వలం జ్వలదితి పురం పురమితి చాసకృద్వ్యంజనద్వయావృత్త్యా ఛేకానుప్రాసః - అన్యత్ర తద్వైపరీత్యాద్వృత్త్యనుప్రాసః ఇతి తయోః సంసృష్టిః - అస్మిన్ సర్గే వంశస్థం వృత్తం॥ ౧॥ యథాయథమితి॥ యథాయథం యథాస్వం స్వకీయమనతిక్రమ్యేత్యర్థః॥ ని ॥ యథాస్వే తు యథాయథమిత్యమరః * నపుంసకత్వం నిపాతేన హ్రస్వత్వం - నభశ్చరైః గంధర్వైః మేఘైశ్చ సహితాః ప్రభాభిః స్వదీప్తిభిః ఉద్భాసితాః శైలవీరుధో యాభిస్తాః - తాః పూర్వోక్తాః వనజాయతేక్షణాః స్త్రియః వనం విశంత్యః - క్షణంద్యోతిర్యాసాం తాసాం క్షణద్యుతీనాం విద్యుతాం - ఏకరూపతాం సమానరూపతాం దధుః - ముహుర్మధ్యమాంతరాలే తాసాం స్ఫురణస్య క్షణికత్వాదితి భావః - శ్లేషానుప్రాణితేయముపమా - శ్లేష ఏవేతి కేచిత్ - ఉభయథాప్యనుప్రాసేన సంసర్గః॥ ౩ ॥ నివృత్తేతి ॥ నివృత్తః గతః వృత్తస్య వర్తులస్య ఊరుపయోధరస్య క్లమో యస్మిన్ సః - పాదప్రయోజనేషు విశ్రాంతిసంభవాదితి భావః - కించ ప్రవృత్తో

జాతో నూపురాదివిభూషణానాం ఆరవో యస్మిన్ సః - అవనౌ పృథివ్యాం - పరిక్రమః సంచారః - నితంబినీనాం స్త్రీణాం నభః ప్రయాణాద్భృశమధికం* పంచమీ విభక్తేరితి పంచమీ - ధృతిం సంతోషమాదధే - అత్ర విశిష్టపరిక్రమస్య ధృత్యాధానహేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగమలంకారః॥ ౮॥ ఘనానీతి॥ ఘనాని సాంద్రాణి నతు విరళాని కరప్రచేయాణి హస్తగ్రాహ్యాణి - నతూచ్చాని* కృత్యైరధికార్థవచనే ఇతి తృతీయాసమాసః - కామం కుసుమాని బిభ్రతః నవకుసుమితాన్ - శాఖినః తరూన్ అపహాయ - సురసుందరీజనైః పురోఽగ్రతః అభిసస్రే అభిగతం* భావే లిట్ - తథాహి కామినః గుణేషు అతిశయేషు విషయేషు ఉత్తరముత్తరం యథోత్తరం వీప్సాయామవ్యయీభావః - యథోత్తరమిచ్ఛా యేషాం తే యథోత్తరేచ్ఛాః ఉత్తరోత్తరగామిన్యో హి - అత్ర పరికరోఽర్థాపిత్తోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః। ౯॥ తనూరితి॥ విలేపనానాం ఆమోదేన హృతాః ఆకృష్టా వనాలయో వనపంక్తయః

ణారవః। నితంబినీనాం భృశమాదధే ధృతిం నభః ప్రయాణాద
వనౌ పరిక్రమః॥ ౮ ॥ ఘనాని కామం కుసుమాని బిభ్రతః క
రప్రచేయాన్యపహాయ శాఖినః। పురోఽభిసస్రే సురసుందరీజనైర్య
థోత్తరేచ్ఛా హి గుణేషు కామినః। ౯॥ తనూరలక్తారుణపాణి
పల్లవాః స్ఫురన్నఖాంశూత్కరమంజరీభృతః। విలాసినీబా
హులతా వనాలయో విలేపనామోదహృతాః సిషేవిరే॥ ౧౦॥
నిపీయమానస్తబకా శిలీముఖైరశోకయష్టిశ్చలబాలపల్లవా।
విడంబయంతీ దదృశే వధూజనైరమందదష్టౌష్ఠకరావధూనన

గాః తనూః కృశాః - అలక్తరసేనారుణాః పాణయ ఏవ పల్లవాః యాసాం తాః స్ఫురంతః నఖాంశూనాం ఉత్కరాః పుంజా ఏవ మంజర్యః తా బిభ్రతీతి తథోక్తాః క్విప్ - విలాసినీనాం బాహవ ఏవ లతాః - సిషేవిరే - అత్ర సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకం ... తథా బాహ్వోః లతాత్వరూపణయా పాణీనాం పల్లవత్వం నఖానాం మంజరీత్వం చ రూపణం ౧౦॥ నిపీయమానేతి॥ శిలీముఖైః భ్రమరైః నిపీయమానాః స్తబకాః గుచ్ఛాః యస్యాః సా చలాః బాలపల్లవాః యస్యాః సా - అశోకయష్టిః యస్మిన్ కాలే - కరావధూననం ... విడంబయంతీ అనుకుర్వంతీ - ... సాత్త్వికభావోదయే కరావధూననం చ కుర్వతీ - ... అశోకయష్టిః అశోకశాఖా వధూజనైః దదృశే దృష్టా - అత్ర నిపీయమానేత్యాదినా యతీతి ప్రస్తుతాశోకశాఖాదివిశేషణభూతోపమానమహిమ్నా అప్రస్తుత నా

యుకా ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః - తదుత్థాపితయైవోపమయాంగాంగిభా
వేన సంకీర్యతే॥ ౭॥ అథ కాచిన్మధుపాక్రాంతాం కాంచిదాహ॥ కరావితి॥ మాన
పరిహారేణ మధుపాశ్రయణేతునకశ్చిద్బాధ ఇత్యాశయేన సంబోధయతి హేమా
నినీతి - నవపల్లవస్యాకృతిరివాకృతిర్యయోరిత్యుపమా - తౌ కరౌ ధునానా*ధు
ఞః క్రియాదికాత్కర్తరి శానచ్ - వృథా వ్యర్థం పరిశ్రమం మాకృథాః మాకురుష్వ
కరోతేరాశీరర్థే మాఙిలుఙ్ - వృథాత్వే హేతుమాహ కల్పలతాభిశంకయా క
ల్పవల్లీభ్రమేణేతి భ్రాంతిమదలంకారః ఉపేయుషీ ఉపగతా షట్పదావళీః - కథ
న్ను - విత్రస్యతి బిభేతి - న విత్రస్యత్యేవేత్యర్థః * వా భ్రాశేత్యాదినా వికల్పాత్
శ్యన్ ప్రత్యయః - అత్ర కాంతా పరిశ్రమవైయర్థ్యరూపకార్యస్య షట్పదావళీః క
ల్పవల్లీభ్రమనిబంధన నిత్రాసరూపకారణేన సమర్థనాత్కారణేన కార్యసమర్థ
నరూపోఽర్థాంతరన్యాసః సచ భ్రాంతిమతాంగాంగిభావేన సంకీర్ణస్సన్నుపమ
యా సంసృజ్యతే॥౮॥అథ కాచిత్సఖీ కాంచిత్ప్రియకుపితామాహ॥జహీహీతి॥

> నమ్॥ ౭॥ కరౌ ధునానా నవపల్లవాకృతీ వృథా కృథా మానిని మా
> పరిశ్రమమ్ । ఉపేయుషీ కల్పలతాభిశంకయా కథన్ను విత్ర
> స్యతి షట్పదావళిః॥౮॥ జహీహి కోపం దయితోఽనుగమ్యతాం పు
> రోఽనుశేతే తవ చంచలం మనః । ఇతి ప్రియం కాంచి దుపైతుమి
> చ్ఛతీం పురోఽనునిన్యే నిపుణస్సఖీజనః॥ ౯॥ సమున్నతైః కాశదు
> కూలశాలిభిః పరిక్వణత్సారసపఙ్క్తిమేఖలైః । ప్రతీరదేశై
> స్స్వకళత్రచారుభిర్విభూషితాః కుంజసముద్రయోషితః॥

ప్రియముపైతుం స్వయమేవానుసర్తుం - ఇచ్ఛతీం* ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పా
న్నుమభావః - కాంచిన్నాయికాం నిపుణః చిత్తజ్ఞః సఖీజనః కోపం జహీహీత్యజ*
ఆ చ హావితి వికల్పాదీకారాదేశః - దయితః అనుగమ్యతామనుశ్రయతాం - ఉభ
త్రాపి - ప్రార్థనాయాం లోట్ - అన్యథా చంచలమస్థిరం తవ మనః పురోఽను
శేతే అగ్రే అనుశయిష్యతే అనుతప్స్యత ఇత్యర్థః* యావత్పురానిపాతయోర్లట్
- ఇత్యనేన ప్రకారేణ పురా పూర్వమేవ అనునిన్యే ప్రచోదయామాస ॥ ౯ ॥అథ
చతుర్భిః కలాపకమాహ- సమున్నతైరిత్యాది॥ సమున్నతైః కాశానిఅశ్వవాల
కుసుమాని తాన్యేవ దుకూలానీవ తైః శాలంత ఇతి తథోక్తైః సారసపఙ్క్తయో మేఖ
లా ఇవ తాః పరిక్వణంత్యో యేషు తైః - స్వేషాం కళత్రాణి శ్రోణ్య ఇవ చారవస్తైః॥
౯ ॥ కళత్రం శ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః - ప్రతీరదేశైః తటప్రదేశైః - విభూ

షితాః కుంజసముద్రయోషితః వననద్య ఇత్యర్థః - మనాంసిజహ్రురితి సంబంధః - అత్ర తీరాదీనాం కళత్రాద్యుపమ్యాద్యోషిచ్ఛబ్దసామర్థ్యాచ్చ నదీనాం యోషిదౌపమ్యం గమ్యతే॥౧౦॥ విదూరేతి ॥ విదూరాత్ప్రాతేనభిదాం షిదంశ్ఛిద్భిదాదిభ్యోఙ్ - ఉపేయుషః ఉపగతాత్ ప్రవాహోచ్ఛ్రితాః అతఏవ అభితః ప్రసారిణః ప్రసర్పంతః ప్రియాయాః అంకః ఉత్సంగ ఇవ శీతాః శీతలాః పుదినాం మౌక్తికానాం త్విష ఇవ త్విషో యేషాం తే - కించ వనస్య ప్రహాసా ఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా- వారిబిందవశ్చ అత్రోపమయోరుభయోరుత్ప్రేక్షాయాశ్చ సంసృష్టిః॥౧౧॥ సఖీతి॥ ద్వౌ రేఫౌ వర్ణవిశేషౌ యస్మిన్ సద్విరేఫభ్రమరశబ్దేన తదర్థో లక్ష్యతే ద్వ్యక్షరం మాసమితి విదధాతీతి ఖాప్యకారః స్థిరాః నిశ్చలాః ద్విరేఫా యేషాం జనానీ తైః శారితాః శబలీకృతా ఉదరాణి యేషాం తైః॥ ని॥ శారశ్శబరపీతకోవిదితి విశ్వః- విసాంధిః నిస్సృతైః - పుష్పాణ్యేవ విలోచనాని తైః ప్రేక్షాగురూకృతః ఆదరో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా - సఖిజనం కాంతాంఙ

౧౦ ॥ విదూరపాతేనభిదాముపేయుషశ్చ్యుతాః ప్రవాహా
దభితః ప్రసారిణః । ప్రియాంకశీతాశ్శుచిమౌక్తికత్విషో వన
ప్రహాసా ఇవ వారిబిందవః ॥ ౧౧ ॥ సఖీజనం ప్రేమగురూకృ
తాదరం నిరీక్ష్యమాణా ఇవ నమ్రమూర్తయః । స్థిరద్విరేఫాం
జనశారితోదరైర్విసారిభిః పుష్పవిలోచనైర్లతాః ॥ ౧౨ ॥
ఉపేయుషీణాం బృహతీరధిత్యకామనాంసిజహ్రుస్సురరా
జయోషితామ్ । కపోలకాషైః కరిణాం మదారుణైరుపాహి
తశ్యామరుచశ్చ చందనాః ॥ ౧౩॥ స్వగోచరే సత్యపి చిత్తహా

సం నిరీక్ష్యమాణాః పశ్యంత్య ఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా కుతః నమ్రమూర్తయః అవనతాంగ్యః లతాశ్చ అత్ర రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౧౨॥ ఉపేయుషీణామితి॥ మదేనారుణైః అవ్యక్తరాగైః॥ ని॥ అవ్యక్తరాగస్త్వరుణ ఇత్యమరః కరిణాం కపోలానాం కాషైః కషణైః ఉపాహితశ్యామరుచః జనిత కృష్ణవర్ణా ఇవ - తత్స్వగుణాలంకారః చందనాః మలయజాః॥ ని॥ గంధసారో మలయజో భద్రశ్రీశ్చందనోస్త్రియామిత్యమరః - బృహతీః అధిత్యకాః ఊర్ధ్వభూమీః ఉపేయుషీణాం సురరాజయోషితాం మనాంసి జహ్రుః అత్ర చ కుసుమశ్చ్యానాం నద్యాదీనాం విశిష్టానామేవాప్సరోమనోహరణహేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగమలంకారః ౧౩॥ స్వగోచర ఇతి॥ చిత్తహారిణా మనోహారేణ- శాఖినాం ప్రసవేన పుష్పజాతేన - విలోభ్యమానాః ఆకృష్యమాణాః తత్ర స్పృహాయాః వశ [illegible]షితః అప్సరసః- స్వగోచరే స్వవిషయే సత్యపి - ఆత్మహస్తేనైవ గ్రహీ[illegible]త్యపీత్య

ర్థః - ఉపకర్తుంపరిచరితుంఇచ్ఛతాంనభశ్చరాణాంగంధర్వాణాంప్రణయే నహేతు నాప్రియాణిచక్రుఃస్వకరగ్రాహ్యమపిప్రసవంస్వకాంతప్రియార్థం తద్దీయమానమేవాగ్రహీషురిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ ప్రయచ్ఛతేతి ॥ కుసుమానిప్రయచ్ఛతా* దాణోయచ్ఛాదేశః-దయితేనఉచ్చైఃవిపక్షగోత్రంసపత్నీనామధేయలంభితాప్రాపితా - తన్నామ్నాఆహూతేత్యర్థః॥ని ॥ గోత్రంతునామ్నిచేత్యమరః - అతఏవ - మానినీనకించిదూచే * కర్తరిలిట్ - కింతుకేవలంబాష్పాకులలోచనాసతీచరణేనభువంలిలేఖ - గోత్రస్ఖలనజనితేర్ష్యాయావిత్తనిర్వేదాదితిభావః - తదుక్తందశరూపకే ॥ శ్లో ॥ తత్వజ్ఞానాపదీర్ష్యాదిర్నిర్వేదస్స్వావమాననా।తత్రచింతాశ్రునిశ్వాసవైవర్ణ్యోచ్ఛ్వాసదీనతా ఇతి ॥ ౧౫ ॥ ప్రియఇతి ॥ వాచంయచ్ఛతిదదాతిసమాలపతీత్యర్థః * దాణశ్శతృప్రత్యయః- పాఘ్రేత్యాదినాయచ్ఛాదేశః ప్రియేనిబద్ధదృష్టిః- అత

రిణావిలోభ్యమానాఃప్రసవేనశాఖినామ్ । నభశ్చరాణాము
పకర్తుమిచ్ఛతాం ప్రియాణిచక్రుః ప్రణయేన యోషితః ॥
౧౪ ॥ ప్రయచ్ఛతోచ్చైః కుసుమాని మానినీవిపక్షగోత్రంద
యితేనలంభితా । నకించిదూచేచరణేనకేవలంలిలేఖబాష్పాకు
లలోచనాభువమ్ ॥ ౧౫॥ ప్రియేపరాయచ్ఛతివాచమున్ముఖీ
నిబద్ధదృష్టిశ్శిథిలాకులోచ్చయా । సమాదధేనాంశుకమాహి
తంవృథావివేదపుష్పేషునపాణిపల్లవమ్॥౧౬॥సలీలమాసక్త
లతాంతభూషణంసమాసజంత్యాకుసుమావతంసకమ్ । స్త

ఏవఉన్ముఖీశిథిలఃశ్లథః ఆకులశ్చలితశ్చ తాదృశఉచ్చయోనీవిబంధోయస్యాస్సా॥ ని ॥ నారీకట్యంశుకగ్రంథౌనీవిస్స్యాదుచ్చయోప్యథేతిమార్తాండః - అపరాఅన్యా(స్త్రీ)అంశుకంనసమాదధేనబబంధ- రాగపారవశ్యాదితిభావః- పుష్పేషువృథామోఘంఆహితమారోపితంఅస్థానేప్రసారితమిత్యర్థః - పాణిపల్లవంచనవివేద - ప్రియాసక్తచిత్తయేతిభావః - ఏషాచప్రగల్భానాయికా పాణిపల్లవ మిత్యత్ర అన్యతరసాధకప్రమాణాభావాదుపమారూపక యోస్సందేహసంకరః ॥ ౧౬॥ సలీలమితి॥ ఆసక్తాఃలగ్నాఃలతాంతాఃపల్లవాఏవభూషణంయస్మిన్ తత్ పల్లవైస్సహగ్రథితమిత్యర్థః- కుసుమావతంసకంపుష్పశేఖరం- కాంతదత్తమితిభావః - సలీలంసమాసజంత్యాశిరసిప్రతిదధత్యా * దంశసంజఖంజాంసనీత్యనునాసికలోపః- కాంతయా- కశ్చిత్ స్తనాభ్యాంఉపపీడ్య స్తనోపపీడం * సప్తమ్యాంచేత్యాదినాణముల్ప్రత్యయః నితంబినా

భ్రశ స్తనితంబవతా * ప్రశంసాయామినిః- ఘనేననిబిడేనజఘనేన॥ ని॥ పశ్చా న్నితంబః(స్త్రీ)కట్యాః క్లీబేతు జఘనంపురఇత్యమరః - నుడుదేనున్నః ఔత్సు క్యాదితిభావః ఏషాచప్రగల్భైవనాయికా॥ ౧౭॥ అథయుగ్మేనాహ॥ కళత్రేతి॥ విలోలనీవినాగాత్రోన్నమనాద్విశ్లిష్టవస్త్రగ్రంథినాకళత్రభారేణశ్రోణిభారేణ తథాగళత్ స్రంసమానందుకూలంయాభ్యాం తాభ్యాంస్తనాభ్యాం శాల తఇతితథోక్తేనఉరసా- తథా- వళివ్యపాయేనభంగినివృత్త్యా - స్ఫుటారోమ రాజిర్యస్మిన్ తేన - నిరాయతత్వాత్ప్రసారితత్వాత్తామ్యతా తనూభవతా ఉదరేణచఉపలక్షితయా - స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౧౮॥ విలంబమానేతి॥ వి లంబమానః విస్రంసమానః ఆకులః విలులితశ్చ కేశపాశో యస్యాస్తయా అపి వృతబాహుమూలయాదర్శితకక్షప్రదేశయాక యాచిత్కాంతయాతరుప్ర సూనానిఅపదిశ్యపుష్పగ్రహణంవ్యాజీకృత్యేత్యర్థః॥ని। వ్యాజోపదేశో లక్ష్యం

నోపపీడంనునుదేని తంబినాఘనేనకశ్చిజ్జఘనేకాంతయా ॥
౧౭ ॥ కళత్రభారేణవిలోల నీవినాగళద్దుకూలస్తనశాలినో
రసా । వళివ్యపాయస్ఫుటరోమరాజినానిరాయతత్వాదుద
రేణతామ్యతా ॥ ౧౮ ॥ విలంబమానాకులకేశపాశయా క
యాచిదావిష్కృత బాహుమూలయా । తరుప్రసూనాన్య
పదిశ్యసాదరంమనోధినాథస్యమనస్సమాదదే ॥ ౧౯ ॥వ్యపో
హితుంలోచన తోముఖానిలైరపారయంతం కిల పుష్పజంర
జః । పయోధరేణోరసికాచిదున్మనాః ప్రియంజఘానోన్నత

పేత్యమరః - సాదరంసాభిలాషంమనోధినాథస్యప్రియస్యమనఃసమాదదేఅ పకర్షే* కర్మణిలిట్ - సర్వాంగసౌష్ఠవదర్శనాత్పున్యోలగ్నంప్రియమనస్త త్రైంతిభావఃఅత్ర ప్రియమనోహరణహేతుభిః కాంతావిశేషణపదార్థైః - కావ్యలింగముత్థిష్ఠమానంస్వభావోక్త్యాసహాంగాంగిభావేనసంకీర్యతే ॥ ౧౯ ॥ వ్యపోహితుమితి ॥ ఉన్నతౌపీవరౌచస్తనౌయస్యాఃసాఉన్నతపీవరస్త నీ॥ స్వాంగాచ్చేత్యాదినాఙీష్- కాచిల్లోచనతఃస్వనేత్రాత్ - పుష్పజంరజః పరాగం,ముఖానిలైఃఫూత్కారమారుతైః,వ్యపోహితుమపనేతుంఅపారయం తంకిలఅశక్నువంతమివకిలేత్యలీకేవస్తుతస్తుతదాస్యస్పర్శనలోభాదపారయం తమిత్యర్థః ప్రియముద్దిశ్యనాఉత్సుకాసతీఅతఏవపయోధరేణఉరసిజఘాన· త త్కపటపరిజ్ఞానజన్యాదౌత్సుక్యాదితిభావః·హననస్థానత్వాదురసీతిసప్తమీఇ యంచప్రగల్భైవ॥ ౨౦॥ ఇమానీతి॥ యద్యదభిరామంయథాభిరామం- వీ

థేఽవ్యయీభావః- కుసుమాన్యగ్రపల్లవానిచకుసుమాగ్రపల్లవంతస్మిన్ జాతి
రప్రాణినామి త్యేకవద్భావాన్నపుంసకత్వం - ఇమాన్యమూనీతిత్వంనిర్దేశ
పూర్వకమిత్యర్థః॥ ఇదమదసీతిసన్నికృష్టవిప్రకృష్టార్థేనిర్దేశనైరపవర్జితే అ
పవిత్రే సతి వనశ్రీః నిస్సారతయేవేతి హేతూత్ప్రేక్షా- భూరుహాణాం తరూణాం విహా
యవనితాసుపదంసందధే - అత్రవనితాగతాయాః పుష్పప్రసాధనజనితాయాః
లక్ష్మ్యాః విషయభూతాయాః నిగరణేనవిషయిణ్యావనశ్రియః వనితాగతత్వో
క్త్యాఅసంబంధేసంబంధరూపాభేదేఅభేదరూపావాఅతిశయోక్తిరలంకారః॥
శ్లో ॥ విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే । యత్రసాతిశయోక్తి
స్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతిలక్షణాత్ - ఉత్ప్రేక్షాత్వాంగమస్యాః॥ ౨౧॥
ప్రవాళేతి ॥ ప్రవాళభంగేనపల్లవలవేనఅరుణపాణిపల్లవః - తద్రసరంజనాది
త్యర్థః- పరాగేణపుష్పరజసాపాండూకృతౌపీవరస్తనౌయస్యాసః- పుష్పై

పీవరస్తనీ॥౨౦॥ ఇమాన్యమూనీత్యపవర్జితేశనైర్యథాభిరా
మఃకుసుమాగ్రపల్లవే । విహాయనిస్సారతయేవభూరుహాణాం ప
దంవనశ్రీర్వనితాసుసందధే ॥ ౨౧ ॥ ప్రవాళభంగారుణపా
ణిపల్లవః పరాగపాండూకృతపీవరస్తనః । మహీరుహాఃపుష్ప
సుగంధిరాదదేవపుర్గుణోచ్ఛ్రాయమివాంగనాజనః॥౨౨॥ వ
రోరుభిర్వారణహస్తపీవరైశ్చిరాయఖిన్నాన్నవపల్లవశ్రి
యః । సమేపియాతుంచరణానసీశ్వరాన్మదాదివప్రస్ఖలతఃప
దేపదే ॥ ౨౩ ॥ విసారికాంచీమణిరశ్మిలబ్ధయామనోహరో

త్సగంధఃసురభిః అంగనాజనఃమహీరుహాఇతివృక్షజాతేః వపుర్గుణస్యస్వదే
హగుణస్యఉచ్ఛ్రాయఃపాణిపల్లవాదేర్యఉత్కర్షస్తం ఆదదేలబ్ధవానివే
త్యుత్ప్రేక్షా- వస్తుతస్తుస్వాభావికఎవప్రవాళభంగాదిభిరభివ్యజ్యత ఇతిభా
వః- ఉత్కృష్టఃశ్రాయఃఉచ్ఛ్రాయఇతిఘఞం తేన ప్రాదిసమాసః - నతూ
త్సృష్టాదణ్ ప్రత్యయః - శ్రీణీభువోనుపసర్గఇతిప్రతిషేధాత్ ॥ ౨౨॥ అథపం
చభిశ్శ్లోకైః కులకమాహ ॥ వరోరుభిరితి ॥ అనుసానుసానుష్వయద్వర్త్మతత
స్తత్కాశాత్ - ఉరుణాఖేదేనమంథరమలసంనిర్యతీనాంనిర్గచ్ఛంతీనాంసు
రాంగనానాంసంబంధిభిఃవారణహస్తపీవరైఃకరికరస్థూలైః- వరాశ్చతే ఊ
వశ్చతైశ్చిరాయఖిన్నాః - కించనవపల్లవానాంశ్రీరివశ్రీర్యేషాంతాః తద్వ
దృదూనిత్యర్థః- అతఎవసమేసమస్థలేపి- కింపునర్విషమఇతిభావః- యా
తుంగంతుంఅనీశ్వరాఃఅశక్తాః-అతఎవమదాదివపదేపదే॥ వీప్సాయాంద్వి
ర్భావః- ప్రస్ఖలతశ్చరణాన్ మదాదివేత్యుపమా॥ ౨౩॥ విసారీతి ॥ విసారిభిః

కాంచీమణిరశ్మిభిఃలబ్ధయా - తజ్జనితయేత్యర్థః - మనోహరః ఉచ్ఛ్రాయః ఉత్సేధో యేషాం తేషాం నితంబానాం శోభయా కరణేన - నవసైకతానాం ద్యుతిం శోభాం జిత్వా స్థితాని తత్తుల్యానీత్యర్థః - అతఏవోపమాలంకారః - క్రమేణ అతిరిక్తైః అతిశయితైః గౌరవైః గురుత్వగుణైరుపలక్షితాని - భృశం భారాయమాణానీత్యర్థః - జఘనాని చ - ఉచ్ఛ్రాయో వ్యాఖ్యాతః ॥ ౨౮ ॥ సముచ్ఛ్వసదితి ॥ సముచ్ఛ్వసత్పంకజకోశకోమలైః దళత్కమలముకులైర్ముగ్ధైరిత్యుపమా - నానాభిః ప్రతారికాన్తైరుదరజైరంగైః ॥ ని ॥ అథ నాభిస్తు జంత్వంగే యస్య సంజ్ఞా ప్రతారికా । రథచక్రస్య మధ్యస్థపిండికాయాం చ నూపుర ఇతి కేశవః - పుల్లింగతాయాం తు కవిరేవ ప్రమాణం - ఉపనీవి నీవ్యాస్సమీపే - ఉపాహితశ్రీణి జనితకాంతీని - తథా వలీనిభంగిషు ఊర్మిమత్సు మధ్యేష్వవలగ్నేషు స్తనాతిభారాన్నమ్రతాం దధతి బిభ్రాణాని * వా నపుంసకస్యేతి వికల్పా

చ్ఛ్రాయసితంబశోభయా । స్థితాని జిత్వా నవసైకతద్యుతిం
క్రమాతిరిక్తైర్జఘనాని గౌరవైః ॥ ౨౮ ॥ సముచ్ఛ్వసత్పం
కజకోశకోమలైరుపాహితశ్రీణ్యుపనీవి నాభిభిః । దధంతి మ
ధ్యేషు వలీవిభంగిషు స్తనాతిభారాదుదరాణి నమ్రతామ్ ॥
౨౯ ॥ సమానకాంతీని తుషారభూషితైస్సరోరుహైరస్ఫుటప
త్రపంక్తిభిః । చితాని ఘర్మాంబుకణైస్సమంతతో ముఖాన్యను
త్ఫుల్లవిలోచనాని చ ॥ ౩౦ ॥ వినిర్యతీనాం గురుఖేదమంథరం సు
రాంగనానామనుసానుపద్ధతిం । సవిస్మయం రూపయతో నభ
శ్చరాన్వివేశ తత్పూర్వమివేక్షణాదరః ॥ ౩౧ ॥ అథ స్ఫురన్మీన

చ్ఛ్రితుర్నామాగమః - ఉదరాణి చ ॥ ౨౯ ॥ సమానేతి ॥ కించ ఘర్మాంబుకణైస్స్వేదోదకబిందుభిః సమంతతః చితాని వ్యాప్తాని - అనుత్ఫుల్లవిలోచనాని అక్షీణి - అతఏవ తుషారభూషితైః శీకరపరిష్కృతైః ॥ ని ॥ తుషారౌ హిమశీకరావిత్యమరః - అస్ఫుటపత్రపంక్తిభిః అవికచదళావళిభిః ॥ ని ॥ వ్యాకోచవికచస్ఫుటా ఇత్యమరః - సరోరుహైః సమానకాంతీనీత్యుపమా - ముఖాని చ ॥ ౩౦ ॥ వినిర్యతీనామితి ॥ సవిస్మయం రూపయతః పూర్వోక్తచరణాదీని నిర్వర్ణయతః నభశ్చరాన్ గంధర్వాన్ తత్పూర్వమివ తదేవ ప్రథమం యథేత్యుత్ప్రేక్షా - ఈక్షణాదరః ఆలోకనకౌతుకం వివేశ - పూర్వార్ధం వరోరుభిరితి శ్లోకే వ్యాఖ్యాతం - అత్ర ఫలకే స్వభావోక్తిరుత్ప్రేక్షాంగం ॥ ౩౧ ॥ ఇత్థం పుష్పావచయమావర్ణ్య సంప్రతి జలక్రీడావర్ణనమార

తే॥ అథేతి॥ అథపుష్పాపచయానంతరం- స్ఫురద్భిశ్చలద్భిర్మీనైః విధూతపం
కజేతిసద్దృష్టిముఖవీక్షణోక్తిః- విపంకం పంకరహితం విహారయోగ్యమితియా
వత్ - తత్రతీరేస్థలితావిచలితాయూర్మీణాం సంహతిర్యస్యాం సేతిహస్తసం
జ్ఞోక్తిః- కలహంసనాదినీకాదంబశబ్దవతీతివాగ్వ్యాపారోక్తిః అతఏవసురా
పగాగంగా - పయోరప్సరసఃపయోవగాఢుంఅవగాహితుం * గాహేరుదిత
త్వాదిడ్వికల్పః- సమాజుహావేవఆకారయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ని॥ హూ
తిరాకారణాహ్వానేఇత్యమరః*హ్వాయతేర్లిట్- అభ్యస్తస్యచేతిసంప్రసా
రణం- అత్రమీనపంకజాదివర్ణనంసురాపగాయాఃనైసర్గికమితికేచిత్ - తస్యా
స్మనోహారముపమావ్యక్తికమలంకారః- తమస్తం- ఉపమానస్యయావ్యక్తిరు
పమావ్యక్తిమాత్రతః। ప్రకాశమేతితత్రాహురుపమావ్యక్తికంబుధా ఇతి॥౨౮॥
ప్రశాంతేతి॥ ప్రశాంతఘర్మాభిభవఃప్రశాంతోష్ణబాధః*వాదాంతశాంతేత్యా

విధూతపంకజావిపంకతీరస్థలితోర్మిసంహతిః। పయోవగా
ఢుంకలహంసనాదినీసమాజుహావేవవధూస్సురాపగా॥ ౨౮॥
ప్రశాంతఘర్మాభిభవశ్శనైర్వివాన్ విలాసినీభ్యఃపరిమృష్ట
పంకజః। దదౌభుజాలంబమివాత్తశీకర స్తరంగమాలాంతర
గోచరోనిలః॥ ౨౯॥ గతైస్సహావైఃకలహంసవిక్రమంకళ
త్రభారైఃపులినంనితంబిభిః। ముఖైస్సరోజానిచదీర్ఘలోచ
నైస్సురస్త్రియస్స్వాన్యగుణాన్నిరాసిరే॥ ౩౦॥ విభిన్నప
ర్యంతగమీనపఙ్క్తయఃపురోవగాఢాస్సఖిభిర్మరుత్వతః।

దివానిపాతనాత్సాధుః- శనైర్వివాన్మందంవహన్- వాతేశ్శతృప్రత్యయః-
పరిమృష్టపంకజఃపద్మగంధీత్యర్థః- ఆత్తశీకరఃధృతఃతరంగమాలానాంఅంతరంమ
ధ్యేగోచరఃస్థానంయస్యయఃఅనిలః - విలాసినీభ్యఃభుజాలంబందదా వివేత్యు
త్ప్రేక్షా- విశిష్టవాయుసంపర్కాత్తదోచ్ఛ్వాసురిత్యర్థః॥ ౨౯॥ గతైరితి॥
సురస్త్రియోప్సరసః- సహావైఃసవిలాసైఃగతైఃగతిభిః*నపుంసకేభావేక్తః-
కలహంసానాంవిక్రమంగతిం- విలాసవిధురమితిశేషః - తథానితంబిభిఃప్రశస్తని
తంబైఃకళత్రభారైఃపులినం- తథాదీర్ఘలోచనైఃముఖైఃసరోజానిచసామ్య
మేవగుణస్తస్మాత్ నిరాసిరేనిరస్తవత్యః- గుణవదగుణయోఃసతస్సామ్యమితి
భావః- అస్యతేఃకర్తరిలిట్- ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేత్యాదినావికల్పాదా
త్మనేపదం॥ ౩౦॥ విభిన్నేతి ॥ విభిన్నాఃవిచ్యుతాఃపర్యంతగాఃప్రాంతగతాః
మీనానాంపఙ్క్తయోయాసాంతాః- కుతఃమరుత్వతఃఇంద్రస్య సఖిభిఃసది

వైః గంధర్వైః - పురః పూర్వమవగాఢాః ప్రవిష్టాః - తాసాం విశ్వాసార్థం గ తగ్రాహాద్యపరీక్షార్థం చేతి భావః - సభీతిభిః అప్రవిష్టవిషయత్వాత్ సభయైర్వి షాదిభిరితి పారేష్యాయమేవార్థో లక్ష్యః - సురసుందరీజనైః తదేవావగాహనమే వ ప్రథమం యథా తథా ఏవ కథంచిత్ భయాత్ కృచ్ఛ్రేణ అపః ప్రపేదిరే అవజగా హిరే॥ ౩౧॥ విగాఢేతి॥ ప్రయత్నేన సంవాహితాః సంచారితాః పీవరా ఊరవో యాభిస్తాభిః రమణీభిః - విగాఢ ఏవ విగాఢమాత్రే ప్రవిష్టే సతీత్యర్థః॥ ని॥ మా త్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణ ఇత్యమరః - విభిద్యమానా స్వయం పిశీర్యమాణా* కర్తరి శానచ్ - తరంగసంహతిః తీరేషు సారసాన్ పక్షివిశేషాన్ ॥ ని ॥ సార సో మైథునీ కామీ గోనర్దః పుష్కరాహ్వయ ఇతి యాదవః - యద్వా సారసాన్ హంసాన్॥ ని॥ చక్రాంగః సారసో హంస ఇతి శబ్దార్ణవే - ఉదస్యన్ నిరస్యన్ విస సార వితస్తారే॥ ౩౨॥ శిలేతి॥ శిలాఘనైః కఠినైః - నాకసదాం గంధర్వా ణాం ఉరస్స్థలైః - బృహన్నివేశైః మహాసంస్థానైః అతిస్థూలైరిత్యర్థః - వ

కథంచిదాపస్సురసుందరీజనైస్సభీతిభిస్తత్ప్రథమం ప్రపేదిరే॥
౩౧ ॥ విగాఢమాత్రే రమణీభిరంభసి ప్రయత్నసంవాహిత
పీవరోరుభిః । విభిద్యమానా విససార సారసానుదస్యతీరేషు త
రంగసంహతిః ॥ ౩౨ ॥ శిలాఘనైర్నాకసదామురస్స్థలై
ర్బృహన్నివేశైశ్చవధూపయోధరైః । తటాభినీతేన విభిన్న
వీచినా రుషేవ భేజే కలుషత్వమంభసా ॥ ౩౩ ॥ విధూతకే
శాః పరిలోలితస్రజస్సురాంగనానాం ప్రవిలుప్తచందనాః ।

ధూపయోధరైశ్చ తటమభితః నీతేన ప్రాపితేన అత ఏవ విభిన్నవీచినా భగ్నో ర్మిణా అంభసా కర్త్రా రుషేవ కోపహేతునేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కలుషత్వమావిలత్వం మనఃక్షోభశ్చ ధ్వన్యతే - భేజే - కర్మణి లిట్ - యథా కశ్చిన్మృదుస్వభా వః కేనచిత్ కఠినాత్మనా సాంగభంగం తాడయిత్వా నిష్కాసితః క్షుభ్యతి తద్వదితి భావః - కలుషత్వమిత్యత్ర వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసా యః - అన్యథా శుద్ధభావస్యావిలత్వస్య రోషహేతుత్వోత్ప్రేక్షానుత్థానా దితి॥ ౩౩॥ విధూతేతి॥ విధూతాః విక్షిప్తాః కేశాః యైస్తే విధూతకేశాః - పరిలోలి తాః మృదితాః స్రజో యైస్తే - ప్రవిలుప్తం ప్రమృష్టం చందనమంగరాగో యైస్తే - ఇత్థమత్ర ప్రసంగాదతిసాంగత్యాత్ పరస్త్రీసంసర్గాదగ్న్యాచారాద్వా - సు రాంగనానాం విహితాగసః కృతమండనఖండనరూపాపరాధాః - అత ఏవ ఊర్మ యః సభయా ఇవ స్త్రీభ్యో భీతా ఇవ ముహుః ప్రకంపమీయుః - స్వాభావికస్యాత్ర

కంపస్యభయహేతుత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - యద్వాసురాంగనానాంవిధూతకే శాఇత్యాదియోజనా - సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః - (స్త్రీ)సంగ్రహణ సాహసముపరాధః - భయంతురాజాదిభ్యఇతిఛాయా॥౩౪॥ విపక్షేతి॥ విపక్ష స్యసపత్నీజనస్యచిత్తానాంఉన్మథనాః వ్యథకాఇత్యర్థః * బహుళగ్రహణా త్కర్తరిల్యుట్ - యేనఖవ్రణాఃనఖహతాని॥ ని॥ వ్రణో(స్త్రీ)యామిత్యమరః - విభ్రమస్సౌందర్యమిత్యుక్తం - తస్యమండనం * తాదర్థ్యేషష్ఠ్యశ్వఘాసాదివ త్ షష్ఠీసమాసః - నతుచతుర్థీసమాసః * యూపాయదార్వాదివత్ప్రకృతి వికారాభావాదితి - తేనకుంకుమలేపనాదినా - తిరోహితాఃఛన్నాః - హృత స్యక్షాళితస్యకుంకుమస్యశేషాణివావశిష్టలేశానివస్థితానీత్యుత్ప్రేక్షా - విక త్థనీయాః భర్తృచాపల్యస్యవ్యంజకత్వేనశ్లాఘనీయాః నఖవ్రణాః - (స్త్రీ)

అతిప్రసంగాద్విహితాగసోముహుః ప్రకంపమీయుస్సభయాఇవోర్మయః॥ ౩౪॥ విపక్షచిత్తోన్మథనానఖవ్రణాస్తిరోహితావిభ్రమమండనేనయే। హృతస్యశేషానివకుంకుమస్యతాన్వికత్థనీయాన్దధురన్యథా(స్త్రీ)యః॥ ౩౫॥ సరోజపత్త్రేనువిలీనషట్పదేవిలోలదృష్టేస్స్విదమూవిలోచనే। శిరోరుహాస్స్విన్నతపక్ష్మసంతతేర్ద్విరేఫబృందంనుతిశబ్దనిశ్చలమ్॥ ౩౬ ॥ అగూఢహాస్యస్ఫుటదంతకేసరంముఖంస్విదేతద్వికసన్నుపంకజమ్। ఇతిప్రలీనాంనళినీవనేసఖీంవిదాంబభూవుస్సుచిరేణయోషితః॥ ౩౭ ॥ ప్రియేణసంగ్రథ్యవిపక్షసన్నిధావు

రఃఅన్యథాదధుః - ప్రకాశందధురిత్యర్థః॥౩౫॥ అథయుగ్మేనాహ॥ సరోజే త్యాదినా॥ అమూఃపురోవర్తిన్యస్సలిలీనషట్పదేసంసక్తభృంగేసకనీనికత్వమత్రా ర్థసిద్ధిరిత్యుపమానంవిశిష్యతే - సరోజపత్త్రేను - యద్వావిలోలదృష్టేఃచం లాక్ష్యాఃవిలోచనేస్విత్ - నుస్విచ్ఛబ్దౌవితర్కే - నతపక్ష్మసంతతేఃచంచ లాక్ష్యాఃశిరోరుహాఃస్విత్ - విశబ్దంనిశ్శబ్దంస్థిరవంతచ్చతన్నిశ్చలంచద్విరేఫ బృందంను॥౩౬॥ అగూఢేతి॥ కించఅగూఢహాస్యంవ్యక్తస్మితంతేనస్ఫుటాః కేస రాఇవదంతాఃనంతకేసరాయస్యతత్ ముఖంస్విత్ - యద్వావికసత్పంకజం - ఇతీత్థం - సంశయ్యేతిశేషః - నలినీవనేప్రలీనాంనిగూఢాంసఖీంసుచిరేణబ హుకాలేనవిదాంబభూవుః విదుఃనిశ్చిక్యురిత్యర్థః * ఉషవిదజాగృభ్యోన్యత స్యామితివికల్పాదామ్ప్రత్యయః - అత్రయుగ్మేనిశ్చయాంతస్సందేహాలం కారః॥౩౭॥ ప్రియేణేతి॥ కాచిత్ప్రియేణసంగ్రథ్యస్వయమేవరచయిత్వా-వివ

ణోత్కర్షం న లేభిరే న ప్రాప్తవత్యః ॥ ని ॥ పరభాగో గుణోత్కర్ష ఇతి యాదవః- తాసాం ఊర్మీణాం చారుత్వాదిగుణసామ్యాన్న కశ్చిద్విశేషో లక్ష్యత ఇత్యర్థః - అత ఏవ సామాన్యాలంకారః ॥ శ్లో ॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతా ఇతి లక్షణాత్ - శుభాననత్వసాంబురుహత్వాద్యుభయవిశేషణసంక్రమేణోభయాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - ఉక్తం చ కావ్యప్రకాశే ॥ శ్లో ॥ యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయాదితి- అనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౨౩ ॥ హ్రదాంభసీతి ॥ వ్యస్తాభ్యాం విపర్యాసితాభ్యాం వధూకరాభ్యాం ఆహతే- ఏకైకకరేణోత్సార్య అత్యేన తాడిత ఇత్యర్థః హ్రదాంభసి మృదంగధ్వనివద్ధీరం గంభీరం రవం ధ్వనిముజ్ఝతి సతి త ధ్వానతి సతీత్యర్థః- ముహుః పునః పునః స్తనైః తాళో గీతవాద్యనృత్తానాం పరిచ్ఛేదః ॥ ని ॥ తాళః కాలక్రియామానమిత్యమరః తస్య సమం అనురూపం మనోహరం నృత్తమివ ప్రవేపితం కంపితం- భావే క్తః- సమాదధే స్వీకృతం ఉపమాలంకారః ॥ . . . . . *

రాశ్చలఫేనపఙ్క్తి- ష్వసితాంత గౌర్యోహ్యాతకుంకుమేష్వలం
న లేభిరే తాః పరభాగమూర్మిషు ॥ ౨౩ ॥ హ్రదాంభసి వ్యస్తవ
ధూకరాహతే రవం మృదంగధ్వనిధీరముజ్ఝతి । ముహుస్తనై
స్తాలసమం సమాదధే మనోహరం నృత్తమివ ప్రవేపితమ్ ॥ ౨౪ ॥
శ్రియా హసద్భిః కమలాని సస్మితైరలంకృతాంబుః ప్రతిమాగతై
ర్ముఖైః । కృతానుకూల్యా సురరాజయోషితాం ప్రసాద
సాఫల్యమవాప జాహ్నవీ ॥ ౨౫ ॥ పరిస్ఫురన్మీనవిఘట్టితోరవ

౨౪ ॥ శ్రియేతి ॥ శ్రియా శోభయా కమలాని హసద్భిః కమలతుల్యైరిత్యుపమా- హసతీర్ష్యత్యసూయతీతి దండినా సదృశపర్యాయపాఠాత్ - సస్మితైః ప్రతిమాం ప్రతిబింబత్వం గతైః ॥ ని ॥ ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్రతిమా ప్రతియాతనేత్యమరః- ముఖైరలంకృతాని అంబూని యస్యాః సా - కించ- సురరాజయోషితాం కృతం ఆనుకూల్యం విహారాద్యుపకారో యయా సా - ఇత్థం యోషిద్భిః ఉపకృతా స్వయం చ తాసాముపచికీర్షుః జాహ్నవీ గంగా స్వస్యాః ప్రసాదస్య స్వచ్ఛస్య సాఫల్యం- అర్థగౌరవాత్ షష్ఠీసమాసనిర్దేశః అవాప లేభే- అత్ర ప్రసన్నాంభసి విహారబింబగ్రహణయోరసంభవాదిత్యర్థః స్వచ్ఛాపవహిపరైరుపక్రియంతే - స్వయం చోపకుర్వతే తేషామితి భావః - కృతానుకారేషా అనుకారో నుకూలకరణం ఉపకార ఇత్యేవం వ్యాఖ్యేయం అత్ర జాహ్నవీవిశేషణపదార్థస్య సాఫల్యం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨౫ ॥ పరీతి ॥ పరిస్ఫు

రద్భిః వివర్తమానైః మీనైః విఘటితా ఆహతా ఊరవో యాసాం తాః- అతఏవ త్రాసవిలోలదృష్టయః ఉద్వేగాచ్చంచలనేత్రాః - కంపితాః పాణిపల్లవాః పల్లవపాణయః యాసాం తాః సురాంగనాః - సఖీజనస్యాపి విలోకనీయతాం దర్శనీయతాం ఉపాయయుః ఉపగతాః కిముత తత్ప్రియజనస్యేతి భావః- స్వభావోక్తిరలంకారః ||౪౫|| భయాదితి|| మానినీ మలంభస్స్వయంగ్రహణేతి భావః- అంభసి ఝషాహతే మీనకంపితే సతి||ని|| పృథురోమా ఝషో మత్స్య ఇత్యమరః భయాదివ - వస్తుతస్తు న తథేతి భావః- కింతు ముదా ఔత్సుక్యాన్నైవ ఆశ్లిష్య ప్రియమానందయతిస్మ - తథాహి రామాః స్త్రియః అకృత్రిమైః అనారోపితైః ప్రేమైవ రసైః తేన ఆహితైః జనితైః - కృతకైః కృత్రిమైరపి ఈప్సితైః చేష్టితైః మనో హరంతి - ఆరోపితస్యాపి భయస్య ప్రేమమూలత్వాత్ మనోహరత్వం బభూవేత్యర్థః- అత్ర తుల్యానుభావేన భయేన సహజరాగనిమీలనాన్మీలనాలంకారః ||శ్లో||

సుస్నరాంగనాస్త్రాసవిలోలదృష్టయః ఉపాయయుః కంపిత
పాణిపల్లవాః సఖీజనస్యాపి విలోకనీయతామ్||౪౫|| భయాది
వాశ్లిష్య ఝషాహతేంభసి ప్రియం ముదానందయతిస్మ మానినీ|
అకృత్రిమైః ప్రేమరసాహితైర్మనో హరంతి రామాః కృతకై
రపీహితైః ||౪౬|| తిరోహితాంతాని నితాంతమాకులైరపాం
విగాహాదలకైః ప్రసారిభిః | యయుర్వధూనాం వదనాని తు
ల్యతాం ద్విరేఫబృందాంతరితైస్సరోరుహైః| ||౪౭|| కరౌ ధు
నానా నవపల్లవాకృతీ పయస్యగాధే కిల జాతసంభ్రమా| సఖీ
ష్వనిర్వాచ్యమధార్ష్ట్యదూషితం ప్రియాంగసంశ్లేషమవా

మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమితి లక్షణాత్ - స చార్థాంతరన్యాసేన సంసృజ్యతే|| ౪౬ || తిరోహితేతి|| అపాం విగాహాత్ జలమజ్జనాత్ నితాంతం ఆకులైః వ్యాకీర్ణైః అభితః ప్రసారిభిః ఆయతైః అలకైః తిరోహితాంతాని ఛన్నప్రాంతాని వధూనాం వదనాని ద్విరేఫబృందైః అంతరితాని ఛన్నానితైః- సరోరుహైః తుల్యతాం సాదృశ్యం యయుః ఇత్యుపమాలంకారః||౪౭|| కరావితి|| మానినీ వయస్యగాధే సతి- కిలేత్యలీకే మజ్జనభయాదివేత్యర్థః - జాతసంభ్రమా జాతోద్వేగా - నవపల్లవాకృతీ కరౌ ధునానా కంపయంతీ * ధూఞ్ కంపనే ఇత్యాదినా కర్తరి శానచ్ - సఖీష్వపి అనిర్వాచ్యం అవాచ్యం అనింద్యమిత్యర్థః- ధార్ష్ట్యేన దూషితో న భవతీత్యధార్ష్ట్యదూషితః తం వస్తుతో రాగమూలత్వేపి భయమూలారోపత్వాదితి భావః- ప్రియాంగసంశ్లేషమవాప అత్రాపి తుల్యాంగేన భయేనాగంతుకేన సహజానురాగనిగూహనాన్మీల

నాలంకారః- తదుక్తం కావ్యప్రకాశే॥ శ్లో॥ సమానలక్షణం వస్తు వస్త్వాశాయన్నిగూహ్య తేన నిజే నాగంతు కేనాపితత్స్మిలసముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥ ౪౭॥ ప్రియైరితి॥ ప్రియైస్సలీలం కరవారిభిః అంజలిజలైః వాతితః అవరుద్ధః సిక్త ఇత్యర్థః- ప్రవృద్ధః సంతతైః నిశ్వాసైః విహారశ్రమజనితైః వికంపితౌ స్తనౌ యస్య సః- సవిభ్రమం సవిలాసం ఆధూతాని కరాగ్రపల్లవాని యేన సః విలసనశీలా విలాసినీ- వాకషలషకద్రస విభ్రమ ఇత్యాదిషు ఘిను ణ్ - సైవజనః జాతావేకవచనం- యథార్థతామాప - ఉక్తరీత్యా అనేకవిలాసవత్త్వయా యథార్థనామకత్వమువాపేత్యర్థః- క్వచిన్నస్యమానార్థస్యాప్రయోగః యథామాఘే॥ విరాయయా ధార్త్ర్యమలంభిదిగ్భిరితి॥ క్వచిత్ప్రయుజ్యతే చ యథా రఘువంశే॥ పరంతపో నామ యథార్థనామేతి ॥ తథా నైషధేపి । సజయత్యరిసార్థసార్థకీకృతనామా కిలభీమభూపతిరితి॥ స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౫౦ ॥ ఉపస్యే॥ దయి

పమానసీ ॥౪౯॥ ప్రియైస్సలీలం కరవారి వారితః ప్రవృద్ధనిశ్వాస
సవికంపితస్తనః। సవిభ్రమాధూతకరాగ్రపల్లవో యథార్థతా
మాప విలాసినీజనః॥౫౦॥ ఉపస్యవైర్యం దయితేన సాదరం ప్రసా
దితాయాః కరవారి వారితమ్। ముఖం నిమీలన్నయనం నతభ్రువః
శ్రియం సపత్నీవదనాదివాదదే॥ ౫౧॥ విహాయ శాంతిం వివృతే
ధృతాంబుసిక్తే ప్రియేణ వధ్వా మదనార్ద్రచేతసః । సఖీవ కాం
చీపయసా ఘనీకృతా బభార నీవీం విసృతం ఘనాంశుకమ్ ॥

తేన ధైర్యం కాఠిన్యం ఉపస్యల ఉపనీయ్య లనుత్సృజ్యేత్యర్థః సాదరం యథాతథా ప్రసాదితాయాః సౌమనస్యం గమితాయాః నతభ్రువః స్త్రియః సంబంధి- కరవారిభిః వారితం అవరుద్ధం- అతఏవ నిమీలంతి నయనేయస్మిన్ తన్ముఖం- సపత్నీవదనాదివ శ్రియమాదదే జగ్రాహ- తదానీం తత్సమస్యానిమీలితత్వాత్ తదీయశ్రీగ్రహణముత్ప్రేక్షతే॥ ౫౧॥ విహాయేతి॥ ధృతాంబుసిక్తే ప్రియేణ సేచనార్థం గృహీజలే- శాంతౌ అంజలావిత్యర్థః- ప్రియేణ విహాయ విస్తృతే అవలంబితే సతి- అతఏవ మదనార్ద్రచేతసః స్మరపరవశాయా ఇత్యర్థః - వధ్వాః సంబంధినీ పీతోచ్చయబంధం విసృజ్య త్యక్తనీవీగ్రంథిం సతీ- సమానమిత్యర్థః అంశుకం పయసా ఘనీకృతా సంశ్లిష్టా కాంచీ సఖీవ బభార జగ్రాహ - స్త్రీణాం కిల స్త్రీ సఖ్యే వాయత్తం లజ్జారక్షణమితి భావః - పరిధారయితుం మన్మథపరవశాద్విస్మృతమిత్యర్థః ॥ ౫౨॥ నిరంజనే ఇతి॥ నతభ్రువః అంగనాయాః విగ్రహే వపుషి- అథవా విగ్రహే ప్రణయకలహే నిరంజనే నిష్కాజ్జలే దృశౌ- కమత- సాచివిలోకితం తిర్యా

గీతుణరికత్త్వాం మండయతిస్మ॥ని॥తిర్యగ్రేఖా సావలిరిత్యర్థః అయావకంతౌ,
లితతాఘారాగంబ్ఠపల్లవం వేపథుఃకంపఃమండయతిస్మ* ద్విలోధుజిత్యగుక
అతిలకంవీతవిశేషకం- తదాస్పదంతిలకస్థానంలలాటం* అస్పదంప్రతిష్ఠాయా
మితినిపాతః- వళిక్రియాభ్రూవిరచనేయావత్ - మండయతిస్మ తదానీం
నిరలంకారస్యాంగనాశరీరస్యతత్తచ్ఛరీరవికారైరేవా లంకారస్సంజాతిత్య
ర్థః॥ ౨౩॥ ప్రియేణేతి॥ కాచిత్ప్రియేణపతితః- చరణంపశ్చాత్ సిక్తాసతి
చుకోప- సాంత్వనైః అనునయైఃగాతి- ప్రియభాషణైరిత్యర్థః- నతుదోష
తథాహిరూఢప్రణయస్యగాఢప్రేమ్ణః జనస్యసంబంధిచేతః అవమర్షప్రకో
పః - కిమపిసుతో వాహేతోః జనిత ... యతగాఢభవత్* భ్యాదౌ
భోభ్యభవ్యచ్ఛ్వే లోకాపక్ష్మహం ... - అస్యత్రస్థ ... హేతు రనునయః.
అత్రతుప్రకోపాన్నైభవతి - ... యతి ఇత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ నిమీ
లదితిప్రియోప కంఠం ప్రియస్య ... * అత్యంతసంయోగ ... యూ

౨౨॥ నిరంజనేనసా ... పయాపకేవేపథుకోమలప
ల్లవమ్ । నతభ్రువోమండయతిస్మవిగ్రహావళిక్రియాచాలిల
కందదాస్పదమ్॥౨౩॥ప్రియేణసిక్తాచరణంపతితేపునఃకోపకా
చిన్న...తోషసాంత్వనైః। జనస్యరూఢప్రణయస్యచేతసఃకిమ
ప్యమర్షోమనయో ... ॥౨౪॥నిమీలదాకేకరలోలచక్షుషా
మ్ప్రియోపకంఠం కృతగాత్రవేపథుః। నిమజ్జతీనాం శ్వసితో
ద్ధతస్తనః శ్రమోనుతే సాం ... సోనుపప్రథే॥౨౫॥ ఇత్థంవిహ్వా

నిమజ్జతీనాంవిగాహమానానాం - అతఏవనిమీలంతి నిమిషంతి- ఆకేకరాణి ఆ
కేకరవంతిలోలానిచక్షూంషియాసాం తాసాం - ఆకేకరలక్షణంతుస్మృత్యప.
లానే॥ శ్లో॥ దృష్టిరాకేకరాకించిత్ స్ఫుటాపాంగేప్రసారితా । మీలితార్ధా
పుటాలోకేకించిద్వ్యావృత్తతారకేతి- తాసాంస్త్రీణాంకృతః గాత్రాణాంవే
పథుఃకంపోయేనసః శ్వసితైఃనిశ్వాసైఃఉద్ధతౌఉత్పతితౌ స్తనౌయేనసః శ్రమః
ఖేదోను॥ శ్లో॥శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేరితిభేదరూపకే - మదనోనుపప్రథేప్రాదు
ర్బభూవ - నిమజ్జనప్రియసన్నిధౌ సరూశోభయకారణసంభవాన్నేత్రనిమీల
నగాత్రకంపనిశ్వాసాద్యనుభవసాధారణ్యాచ్చ సందేహాఖ్యవాలంకారః॥
౨౫॥ ఇత్థమితి ॥ పీనైః - స్తనాఃఊరవఃజఘనస్థలానిచయైః శాలంతఇతితథో
క్తాభిరితిసలిలనోదనసామర్థ్యోక్తిః - స్థలస్యసాక్షాత్ప్రాణ్యంగత్వాన్న
ద్వంద్వైకవద్భావః వనితాభిఃఇత్థంవిహ్వాల్య - ఉత్తరంతీభిరితి శేషః ఉదస్య
మానంసుద్యమానం- ఉత్సర్పితైరుపరిభాగంప్రాపితైఃఊర్మిచయైఃలంఘితఃఅ

భివ్యాప్తః తీరదేశో యేన తద్వారి - ఔత్సుక్యం విరహాసహిష్ణుత్వం - తేనను న్నం ప్రేరితమివేత్యుత్ప్రేక్షా * నుదవిదేత్యాదినా నిష్ఠానత్వం - పురోగ్రే ప్రతస్థే ప్రస్థితం - యథా పిత్రా దూరగ్రామాంతరం ప్రయాతే నివర్త్యమానోపి పుత్రాదిష్వియోగాసహిష్ణురౌత్సుక్యాత్పురో యాతి తద్వదితి భావః ॥ ౫౬ ॥ తీరాంతరాణీతి ॥ రథాంగనామ్నాం మిథునాని చక్రవాకద్వంద్వాని అన్యాని తీరాణి తీరాంతరాణి నీత్వా వియుజ్యేత్యర్థః - అవిహితలక్షణస్తత్పురుషో మయూరవ్యంసకాదిషు ద్రష్టవ్యః - విలోలితాః విలుళితాః సరోజవనశ్రియః యాభిస్తాః - సురసరిజ్జలైః ధౌతహారాః క్షాళితముక్తావళయః తాః స్త్రియః - తారావితానైరుడుగణైః తరళాః భాసురాః ॥ ని ॥ తరళో భాసురే హారే చంచలే పీతి వైజయంతీ - యామవత్యో రాత్రయ ఇవ సంరేజిరే ॥ ౫౭ ॥ సంక్రాంతేతి ॥ సంక్రాంతైశ్చందనరసైః సలయజద్రవైః ఆహితో వర్ణభేదో రూపాంతరం యస్య తత్ - విచ్ఛి

త్యవనితాభిరుదస్యమానం పీనస్తనోరుజఘనస్థలశాలినీభిః । ఉత్సర్పితోర్మిచయలంఘితతీరదేశమౌత్సుక్యవన్నమివవారిపురః ప్రతస్థే ॥ ౫౬ ॥ తీరాంతరాణి మిథునాని రథాంగనామ్నాం నీత్వా విలోలితసరోజవనశ్రియస్తాః । సంరేజిరే సురసరిజ్జలధౌత హారాస్తారా వితానతరళా ఇవయామవత్యః ॥ ౫౭ ॥ సంక్రాంతచందనరసాహితవర్ణభేదం విచ్ఛిన్నభూషణమణిప్రకరాంశుచిత్రమ్ । బద్ధోర్మినాకవనితాపరిభుక్తముక్తం సింధోర్బభార సలిలం శయనీయలక్ష్మీమ్ ॥ ...

ఇతి శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే అష్టమస్సర్గః.

న్నాని త్రుటితాని యాని భూషణాని తేషాం యే మణిప్రకరాః మణిగణాః తేషాం అంశుభిః చిత్రం నానావర్ణం - బద్ధోర్మి తరంగితం నాకవనితాభిః పరిభుక్తముక్తం పూర్వం పరిభుక్తం పశ్చాన్ముక్తం * పూర్వకాలేత్యాదినా తత్పురుషః - సింధోర్గంగాయాః సలిలం శేరతే అత్రేతి శయనీయం తల్పం * బహుళగ్రహణాత్కర్తరిల్యుట్ తస్య లక్ష్మీం బభార - తాదృశీం లక్ష్మీమువాపేత్యర్థః - అతఏవ నిదర్శనాలంకారః ॥ శ్లో ॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః ప్రతిబింబక్రియాగమ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనేతి లక్షణాత్ ॥ ... ... *

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరి విరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం ఘంటపథసమాఖ్యాయాం - అష్టమస్సర్గః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే నవమస్సర్గః

౧॥ఇత్థంజలకేళిముపవర్ణ్య అధునా సూర్యాస్తమయంవర్ణయతి॥వీక్ష్యే తి॥ అథజలక్రీడానంతరం భానుమాన్ అంశుమాన్ ఆత్తచిత్రపరిధానవిశేషాః స్వీకృతవివిధవస్త్రాభరణాః రంతుంమనోయాసాంతాః సమానకర్తృ కేషుతుమున్-తుం కామమనసోరపీతిమకారలోపః - సుందరనారీరప్సరసః వీక్ష్య - తాసాం ప్రియార్థమివ అవసరదానరూపంప్రియంకర్తుమి వేత్యర్థః - అస్తముదర్శనం-అస్తమితిమ కారాంతమవ్యయమేతత్ - యాతుంప్రాప్తుం ఉపపయోధి సముద్రసమీపే

౧॥వీక్ష్యరంతుమనసస్సురనారీ రాత్తచిత్రపరిధానవిశేషాః।
తత్ప్రియార్థమివయాతు మథాస్తంభాను మానుపపయో
ధిలలంబే॥౨॥మధ్యమోపలనిభేలసదంశావేకతశ్చ్యుతిముపే
యుషిభానౌ।ద్యౌరువాహపరివృత్తివిలోలాంహారయష్టిమివ
వాసరలక్ష్మీమ్॥౩॥ అంశుపాణిభిరతీవపిపాసుః పద్మజంమధు
భృశంరసయిత్వా।క్షీబతామివగతఃక్షితిమేష్యన్లోహితంవపు
లలంబెసపర్సేఅస్మిన్సర్గేస్వాగతావృత్తం॥స్వాగతేగన భాగురు యుగ్మమితిలక్షణాత్ ॥౨॥మధ్యమేతి॥ మధ్యమోపలనిభేనాయకమణిసదృశే॥ ని॥ఉపలౌరత్నపాషాణావుపలాశర్కరాపిచేత్యమరః లసదంశౌ ప్రసరద్రశ్మౌ భానౌ ఏకతఃఏకస్మిన్భాగేచ్యుతింస్రస్తతాంఉపేయుషిప్రాప్తేసతి ద్యౌఃప రివృత్త్యాపరివర్తనేన మధ్యాహ్నక్రమేణవిలోలాంగత్వరీం అన్యత్రగాత్ర స్యతిర్యగావృత్త్యాముహుశ్చలంతీంవాసరలక్ష్మీం- హారయష్టింముక్తావళిమి వఉవాహవహతిస్మ॥౩॥ అంశుపాణిభిరితి॥పతంగఃసూర్యః॥ని॥ పతంగః పక్షి సూర్యయోరిత్యమరః-అతీవనిర్భరం॥ని॥అత్యర్థేపిచనిర్భరమిత్యమరః [illegible] మిష్యుఃపిపాసుఃతృషితస్సన్ పిబతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః [illegible] ఇయఃకిరణైః పద్మేషుజాతంపద్మజంమధుపుష్పరసంద్విశ్లిష్టరూపకం [illegible] స్యంచ॥ని॥ మధుమద్యేపుష్పరసఇత్యమరః- భృశంసుష్ఠురసయిత్వా ఆస్వా ద్యక్షీబతాంమత్తత్వంగతఇవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ని॥ మత్తేశౌండోత్కటక్షీబా ఇ

త్యమరః-క్షితిమేష్యత్యగమిష్యత్ లోహితంరక్తంవపుఃఉవాహ- యథామత్త
క్షితాలుంతతిరజ్యతేచతద్వదితిభావః - సూర్యస్యక్షితౌకిలయనమస్తమయ
ఉత్యాగమః-అత్రరూపకోత్ప్రేక్షయోస్సాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేన సంక
రః॥౪॥ గమ్యతామితి॥సహసామరీచ్యాలోహితోభవతీతిలోహితాయతి*లో
హితాదిభ్యఃక్యష్-వాక్యష ఇతిపరస్మైపదేశతృప్రత్యయః - అతఏవనయనా
నాంగమ్యతాంఉపగతేదర్శనీయతాంప్రాప్తేసతి - అభితాపఃధరిత్రీంవిరహ
య్యాపి సోయ*ల్యపిలఘుప్రాగ్వాదిత్యయాదేశః-చక్రవాకహృదయాని అస
సాద అత్రధరిత్ర్యాఃయాన్యశ్చార్కకరసంపర్కకృతస్తాపస్తాదృశ్చక్రవాక
హృదయేష్వపివిరహసంతాపస్సంజాతఇతితాత్పర్యార్థః- పరంతుతమపశమ
నానంతరమేవాస్యావిర్భావాత్సఏవాత్రసంక్రాంతఇత్యభేదాధ్యవసాయేన
వ్యపదేశః అతఏవభేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిరలంకారః॥౫॥ ముక్తేతి॥ ర

గుబాహావతంగః॥౪॥గమ్యతాముపగతేనయనానాం లోహి
తాయతిసహసామరీచౌ। ఆససాదవిరహయ్య ధరిత్రీంచక్ర
వాకహృదయాన్యభితాపః॥౫॥ముక్తమూలలఘురుజ్ఝితపూ
ర్వఃపశ్చిమేనభసిసంభృతసాంద్రః। సామిమజ్జతిరవౌనవిరేజే
ఖిన్నజిహ్మఇవరశ్మిసమూహః॥౬॥కాంతదూత్యఇవకుంకుమ
తామ్రాస్సాయమండనమభిత్వరయంత్యః। సాదరందదృశి

వాసామిమజ్జతిఅర్ధాస్తమితేసతి ॥౭॥ సామిత్వర్ధేజుగుప్సనఇత్యమరః-
ముక్తంత్యక్తంప్రాయంమూలమాశ్రయభూతోఽర్కః - అన్యత్రస్వామీచయే
నసః-అతఏవలఘురల్పకశ్చముక్తమూలలఘుః ఉజ్ఝితపూర్వః త్యక్తపూర్వ
దిగ్భాగః-అన్యత్రత్యక్తపూర్వజనః పశ్చిమేనభసినభోభాగే అన్యత్ర తుక్వచి
న్నీచస్థలే - సంభృతః సంహృతః - అతఏవసాంద్రః బహుళశ్చరశ్మిసమూ
హః ఆశ్రితజనశ్చధ్వన్యతే - ఖిన్నజిహ్మాదీనఇవనవిరేజేనశోభతే - అ
త్రముక్తమూలత్వాది ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతాశ్రితజన ప్రతీతేస్స
మాసోక్తిః-తత్రవాచ్యస్యరశ్మిసమూహస్యాచేతనస్యాపిప్రతీయమానేన చే
తనేనాభేదాభిధానాత్ దుఃఖితత్వోత్ప్రేక్షేతి తయోరంగాంగిభావేన
సంకరః॥౬॥ కాంతేతి॥కుంకుమవత్తామ్రాః కుంకుమేనచతామ్రాః ఇత్యధ్యవ
సాయః-సాయంసాయంకాలే॥౭॥ సాయంసాయేప్రగేప్రాతరిత్యమరః - సా
యేయన్మండనంతదభితమద్భిశ్యత్వరయంత్యఃత్వరాంకారయంత్యం - సౌధా
వాంజాల్యైగవాన్నాక్షైః పతితాఃప్రవిష్టాః॥౭॥ జాలంగవాక్షఆనాయఇత్యమ

రః - రవిభాసః కాంతానాంప్రియాణాంమూర్త్యఇవ - వనితాభిః సాదరంసప్రియంయథాతథాదదృశిరేదృష్టాః - సాయంనార్కభాసాంప్రియసమాగమసూచనత్వాత్స్వాత్మీవతాసాంస్త్రీణామాదరోభూదిత్యర్థః ॥౩॥అగ్రేతి॥ వివస్వాన్సూర్యః - అగ్రేఅస్తశైలశిఖరేయేసానవః తేషుయేభూరుహాః తాన్నితాంతపిశంగైః అత్యంతారుణైః మృదుభిః కరైరంశుభిరేవకరైః హస్తైరితిశ్లిష్టరూపకం ॥ ని ॥ బలిహస్తాంశవఃకరాఇత్యమరః యద్వాకరైఃమృదుశ్లథంఅవలంబ్యావష్టభ్య- అస్తఇతిశైలోస్తశైలః ॥స॥ అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదుదయఃపూర్వపర్వతఇత్యమరః- తస్యగహనంకాననంనుజలధింనుమహీంను - నుపితర్కే- ఆవివేశ-తపనస్యపతనసన్నాహాపవిసృష్టః పతనంశుక్త్వానాస్త్యాయతే- ష్వితిగమనాదిత్యర్థః - అగ్రతపనపతనస్యారోప్యమాణస్యగహనాద్యనేకవిషయత్వేససందేహాత్స, దేహాలంకారః ఉత్ప్రేక్షేతికేచిత్ ॥౮॥ఆకులఇతి॥ చలానాంకులాయేభ్యః కులాయాత్ప్రచలతాం- పతత్రికులానాంఆరవైస్స్వ

రేవనితాభిస్స్రగ్జాలపటలాలరవిభాసః ॥ ౭ ॥ అగ్రసానుషుని
తాంతపిశంగైర్భూరుహాన్మృదుకరైరవలంబ్య । అ[illegible]
గహనంనువివస్వానావివేశజలధింనుమహీంను ॥౮॥ ఆకుల
ఉపతత్రికులానామారవైరనుదితౌషసరాగః । ఆయయావ
హరిదశ్వవిపాండుస్తుల్యతాందినముఖేనదినాంతః ॥౯॥ ఆస్థితః
స్థగితవారిదపంక్త్యాసంధ్యయాగగనపశ్చిమభాగః । సోర్మిః [illegible]

ద్వైరాకులోవ్యాప్తః అనుదితశబ్దేనఅభావమాత్రముపశ్లిష్టేనసంధ్యామాత్రంచవివక్ష్యతే- ఉషసిభవఔషసః సంధివేలేత్యాదినాయోగవిభాగాద[illegible]- అన్యథాకాలాట్ఠగితిఠఞ్ స్యాత్ - రాగశ్చఅనుదితౌషసరాగః అవిద్యమానసంధ్యారాగఇత్యర్థః- పక్షిక్రామపక్షిణాన్యత్రోషఃపయోశ్చైతిభావః - అహరిదశ్వఃఅవిద్యమానసూర్యః- పక్షిక్రామపయాదన్యత్రోషస్యాశ్చైతిభావః దినాంతఃసాయంకాలః- దినముఖేనప్రాతఃకాలేనతుల్యతాంఆయయౌతద్వద్బభావిత్యర్థః- అతఏవోపమాలంకారః పూర్వశ్లోకేజలధిమావివేశేత్యుక్తం- తదీయవిరహదుఃఖాత్ పక్షికులారవవ్యాజేనదినాంతోగురోజతభావ ॥౮॥ ఆస్థితఇతి ॥ స్థగితవారిదపఙ్క్త్యాపిహితమేఘబృందయాసంధ్యయాఆస్థితఃఆక్రాంతః గగనపశ్చిమభాగఃసోర్మిరూర్మిసంక్రాంతేత్యర్థః - తయావిద్రుమవిలానవిభాసంప్రవాళప్రకరకాంత్యారంజితస్యస్వసావణ్యాత్మాపాది

తస్యజలధేశ్శ్రియమూహే- సంధ్యాయారక్తవర్ణత్వాదితిభావః- వహతేః కర్మణిలిట్- తత్సదృశీంశ్రియమువాహేత్యర్థః అతఏవనిదర్శనాలంకారః॥ ౧౨॥ ప్రాంజలావితి॥ప్రబద్ధఃఅంజలిర్యేనతస్మిన్ప్రాంజలౌబద్ధాంజలౌ ॥ని॥ తా తావంజలిఃపుమానిత్యమరః * ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యవాచ్యోబహువ్రీహిఃవా చోత్తరపదలోపశ్చ- నతమూర్ధ్నినమస్కుర్వాణేతత్పత్రివణంతత్ర సంధ్యా యామేవాహితంచేతోయస్యతస్మిన్ ఏవంవిధేపిజనేవిషయేప్రేమహిత్వావి హాయవిరమంత్యానివర్తమానయాప్రయాంత్యా * వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతిప రస్మైపదం- సంధ్యయాచాపలేనఅస్థైర్యేణ* యువాదిత్వాదణ్ - సుజనాది తరోదుర్జనఃతస్యమైత్రీసఖ్యంఅనువిదధేఅనుచక్రే* కర్మణిలిట్-యథాదు ర్జనస్యమైత్రీస్నేహ్యంతమపిజహాతితద్వత్సంధ్యాపిభజమానం జనమహాసీది త్యర్థః మిత్రస్యకర్మమైత్రీ*అణాంతాత్ జీప్ అత్రసంధ్యాదుర్జనమైత్ర్యో శ్చాపలంసమానధర్మఃఅనువిధానమేవాథీనమువమా॥౧౧॥ఔషసేతి ఔషసాత్ ప్రాభాతికాత్ ఆతపాద్భయంతస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా- లీనంక్వచి

మవితానవిభాసారంజితస్యజలధేశ్శ్రియమూహే ॥ ౧౦ ॥
ప్రాంజలావపిజనేనత మూర్ధ్ని ప్రేమతత్పరవశచేత సిహి
త్వా। సంధ్యయానువిదధేవిరమంత్యా చాపలేనసుజనేతరమై
త్రీ ॥౧౧॥ ఔషసాతపభయాదివలీనంవాసరచ్ఛవివిరామప
టీయః। సన్నిపత్యశనకైరథనిమ్నాదంధకారముదవాపసమా
ని॥౧౨॥ ఏకతామివగతస్యవివేకఃకస్యచిన్నమహతోప్యుపలే
భే । భాస్వతానిదధిరేభువనానామాత్మనీవపతితేనవిశేషాః ॥

త్కుహరాదిముగూఢంవిలగ్నం - వాసరచ్ఛవేరాతపస్యవిరామాత్ అపగమా ద్ధేతోః-పటీయఃపటుతరం ప్రభవిష్ణుతరంఅంధంకరోతీత్యంధకారంధ్వాంతం॥ని॥ అంధకారోస్త్రియాంధ్వాంతమిత్యమరః - అథసంధ్యాపగమానంతరం - శనకైఃనిమ్నాత్ సన్నిపత్యఆగత్య - సమాని సమస్థలాని ఉదవాపవ్యాన శే - అత్రప్రస్తుతాంధకారవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతచోరాద్యర్థప్రతీతేస్సమాసో క్తిః ఉత్ప్రేక్షాత్వంగమ్యః॥౧౨॥ఏకతామితి॥ఏకతామభేదముపగతస్యేవ తమోవ్యాప్త్యేతిభావః తిరోహితస్యచిత్ర స్యాపిపదార్థస్యవివేకోభేదఃనోపలేభేనగృహీతః- కింపునరల్పస్య యతఏవం తతఉత్ప్రేక్ష్యతే-పతితేనఅస్తమితేనభాస్వతాసూర్యేణభువనానాంభువనస్థ పదార్థానామిత్యర్థః-విశేషాఃభూధరాదిభేదాః- ఆత్మనిస్వస్మిన్నిదధిరఇవని హితాఃకిం- అన్యథాకథంవోపలభ్యేర................................ *

న్నిత్యర్థః- అత్రోత్ప్రేక్షయోస్సజాతీయయోస్సాపేక్షత్వాదంగాంగిభా వేనసంకరః॥౧౩॥ ఇచ్ఛతామితి॥ వధూభిస్సహ-కాంతాభిస్సహ- అభేదము వియోగంఇచ్ఛతాంతథాసంకల్పవతామపీత్యర్థః - యామినీషువిరహిణాం నిరంతరవియోగవతాం - అభీక్ష్ణ్యార్థేణినిః - యద్వా - నిందాయామినిః- తేషాంవిహగానాంచక్రవాకానామిత్యర్థః - మిథునానివియోగమాపురేవ- నతునాపురిత్యయోగవ్యవచ్ఛేదః - తథాహి- కాలనియోగః దైవాజ్ఞానలంఘ్య తేఖలు- దుర్వారఇత్యర్థః॥ ౧౪॥ యచ్ఛతీతి॥ శకుంతౌచక్రవాకపక్షిణిసా మాన్యస్యప్రాకరణికవిశేషపర్యవసానాత్ ॥ సః॥ శకుంః పక్షిశకునిశకుంతశకున ద్విజాఇత్యమరః- అంతికగతేసమీపగతేపిదయితాయైచక్రవాక్యై- ప్రతిము ఖమభిముఖంయథాతథావాచంయచ్ఛతిసఏవపోదిదానేనతు సంగచ్ఛమానే ఇత్యర్థః* వాఘూర్ణిత్వేత్యాదినాయచ్ఛాదేశః అంబురుహిణ్యానళిన్యాఉ ష్ణేతహాసం చక్రవాకమదర్శనాదిపర్యస్తవికాసం - పంకజంముఖమి

౧౩ ॥ ఇచ్ఛతాంసహవధూభిరభేదం యామినీవిరహిణాంవి
హగానామ్। ఆపురేవమిథునానివియోగంలఙ్ఘ్యతేనఖలుకా
లనియోగః॥ ౧౪ ॥ యచ్ఛతిప్రతిముఖందయితాయై వాచమం
తికగతేపిశకుంతే। నీయతేస్మనతిముష్ణతహాసం పంకజంముఖ
మివాంబురుహిణ్యా॥ ౧౫॥ రంజితానువివిధాస్తరుశైలా నా
మితంనుగగనంస్థగితంను। పూరితానువిషమేషుధరిత్రీ సంహృ

వనతింనస్రుతత్వంనీయతేస్తమ* ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికర్మ ణామితినీయతేద్వికర్మకాత్ప్రధానేకర్మణిలిట్ - ప్రాయశోవశ్యనాంద ర్శనాత్ స్త్రియఃఖద్యంతే॥ విశేషతోఽరవిందర్శనాదితిభావః - అత్రపంక జావనతేచక్రవాకవిక్రోశనానంతర్యాత్తద్ధేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - తచ్చము ఖోపమయాంబురుహిణ్యాకామినీసామ్యంగమయింత్యేసిరూప్యతే ఇత్యుప మోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేనసంకరః - వ్యంజకాప్రయోగాత్ ప్రతీయ మానోత్ప్రేక్షా॥౧౫॥ రంజితా ఇతి॥ తిమిరేణవివిధాఃనగవఃశైలాశ్చరంజి తాఃఅనులిప్తాః- స్వసావర్ణ్యమాపాదితాను- అన్యథాకథమేషామిత్థంనీలా దైతమితిభావః- తథాగగనంనామితంను- ఆభూతలాదితిశేషః* మిత్తాంహ్ర స్వఇత్యత్రవాశబ్దానువృత్త్యాకేషాంచిద్వికల్పాన్నహ్రస్వః - యద్వాగగనం స్థగితంనుచ్ఛన్నంకిం- ఉభయత్రాపికథమన్యథానదృశ్యతఇతిభావః - తథాధ రిత్రీవిషమేషునిమ్నోన్నతేషుపూరితాసమీకృతాను- అన్యథాతద్వివేకఃకథం నస్యాదితిభావః - కకుభోదిశశ్చసంహృతానులుప్తాఃకిం॥సః॥ దిశస్తుకకుభఃకా

స్థా ఇత్యమరః- కథమన్యథా నద్యృశ్యంత ఇతి భావః - అత్ర తిమిరేణ తరుశైలాద్యనేకవిషయరంజకత్వాద్దేవమారోప్య సందిహ్యత ఇతి సందేహాలంకారః- అన్యేతు మతశబ్దస్య సంభావనాద్యోతకత్వాదుత్ప్రేక్షా ప్రకారమిత్యలంకారసర్వస్వకారః॥౧౬॥ రాత్రీతి॥ శ్రీః శోభా కర్త్రీ - రాత్రేః సంధ్యాయాః రాగేణ స్వచ్ఛాభయోపరంజనేన మలినాని కృష్ణాని - అతఏవ వికాసం జృంభణం రహయంతి త్యజంతి॥ రహ త్యాగార్థాచ్చురాదిః - పంకజాని విహాయ - స్పష్టతారకం నభః ఖమియాయ ప్రాప - తథాహి - సర్వో జనః నిరాపది నిర్బాధదస్థలే వస్తుం స్థాతుం॥ ఏకాచ ఉపదేశేను దాత్తాదితీట్ప్రతిషేధః- శ్రేయసీ తేషువ ఫ్తిః ప్రణారిణీతి వచనాత్ - ఇచ్ఛతి॥౧౭॥ అస్తాదిసంధ్యాంతం వర్ణయిత్వా చంద్రోదయవర్ణనమారభతే॥ వ్యానశ ఇతి ॥ శశధరేణ చంద్రేణ విముక్తః క్షిప్తః- కేతకీకుసుమకేసర ఇవ పాండుః- లంభితా ప్రాపితా కాంతిర్యస్య సః రశ్మిసమూహః- చూర్ణస్య కర్పూరాదిక్షోదస్య ముష్టిరివ - ముష్టిశబ్దస్య ద్విలింగత్వే

తానుకకుభస్తిమిరేణ॥౧౬॥ రాత్రిరాగమలినాని వికాసం పం
కజాని రహయంతి విహాయ। స్పష్టతారకమియాయ నభశ్రీర్వ
స్తుమిచ్ఛతి నిరాపది సర్వః॥ ౧౭॥ వ్యానశే శశధరేణ విముక్తః
కేతకీకుసుమకేసరపాండుః । చూర్ణముష్టిరివ లంభితకాంతి
ర్వాసవస్య దిశమంశుసమూహః॥౧౮॥ ఉజ్ఝతీశుచమివాశు
తమిస్రామంతికం వ్రజతి తారకనాథే । దిక్ప్రసాదగుణమండ
నమూహే రశ్మిహాససవిశదం ముఖమైంద్రీ॥ ౧౯ ॥ నీలనీరదనిభే

ప్యత్ర పుల్లింగతైవ గ్రాహ్యా - ఉపమేయానుసారాత్ - వాసవస్య దిశం ప్రాచీం వ్యానశే వ్యాప్తవాన్- ఏతేన నిశానిశాకరయోర్నాయికానాయకత్వం వ్యజ్యతే- యథా పటవాసనాయకో ముక్తప్రయుక్తచూర్ణముష్టిర్లంభితకాంతిస్సన్ వ్యశ్నుతే ఏవమయమపీత్యర్థః॥ ౧౮॥ ఉజ్ఝతీతి ॥ ఇంద్రస్యేయమైంద్రీ దిక్ ప్రాచీ తారకనాథేన క్షత్రనాథే॥ స॥ కనీనికాయాం నక్షత్రే తారకం తారకేపి చేతి విశ్వః - అంతికం వ్రజతి సతి - ఆశు తమిస్రామంధతమసం ॥ ని ॥ తమిస్రాత్రిర్ధ్వాంతతతౌ నిశ్యంధతమసేన నేతి వైజయంతీ - శుచం విరహదుఃఖమివేత్యర్థః - ఉజ్ఝతీ జహతీ- ప్రసాదో నైర్మల్యమేవ గుణః సఏవ మండనం యస్య తత్ - రశ్మయో హాసా ఇవ తైః విశదం నిర్మలం ముఖమివ ముఖమగ్రభాగం - శ్లిష్టోపమేయం ఊహే వహతి స్మ- అత్ర దిక్చంద్రయోర్నాయికానాయకత్వం గమ్యతే॥౧౯॥ నీలేతి॥ శైలరుద్ధవపుషః ఉదయగిరితిరోహితమం

జలస్య - సితరశ్మేరిందోస్సంబంధిని నీలనీరదనిభే కాలమేఘసదృశే - నీలనీలజే
లిపాతే - నీలోత్పలతుల్యే ఖిలకాశే - నిపతత్ ప్రసర్పత్ హిమమివ గౌరం శు
భ్రం కరజాలం అంశుసమూహం- వారిధేః పయసి పతత్ గాంగం అంభ ఇవ రరా
జ- ఉపమానేపి విశేషణం యోజ్యం॥౨౦॥ ద్యామితి॥ ద్యాం నిరుంధత్ ఆకాశమా
వృత్ - అతినీలఘనాభం నీలనీరదనిభం - ఉద్యతాః కరాః అంశవో హస్తాశ్చ య
స్య తేన- అసితాభ్య ఇతరాః శుభ్రాః భాసో యస్య తేన చంద్రేణ- పురస్తాత్ప్రా
చ్యాం- అగ్రే చ క్షిప్యమాణం ముచ్యమానం ధ్వాంతం- శంభునా క్షిప్యమాణం కరి
చర్మేవ చకాశే- ఉపమానేపి విశేషణాని యోజ్యాని॥౨౧॥అంతికేతి॥ అంతికాం
తికమంతికసమీపం * ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - కర్మధారయవ
ద్భావాత్సుపోలుక్ - అంతికాంతికగతేన ఇందునా విసృష్టే ముక్తే దీధితిజా
లే - జిహ్మతాం సంకోచం జహతి త్యజతి సతి తిమిరభారైః తమస్స్తోమైః ని

హిమగౌరమైలరుద్ధవపుషస్సితరశ్మేః । ఉదరాజ నిపతత్కర
జాలం వారిధేః పయసి గాంగమివాంభః ॥ ౨౦ ॥ ద్యాం నిరుంధద
తినీలఘనాభం ధ్వాంతముద్యతకరేణ పురస్తాత్ । క్షిప్యమాణ
మసితేతరభాసా శంభునేవ కరిచర్మ చకాశే ॥ ౨౧ ॥ అంతికాం
తికగతేందువిసృష్టే జిహ్మతాం జహతి దీధితిజాలే । నిస్సృతస్తి
మిరభారనిరోధాదుచ్ఛ్వసన్నివ రరాజ దిగంతః ॥ ౨౨ ॥ లేఖ
యామలవిద్రుమభాసా సంతతం తిమిరమిందురుదాసే।
దంష్ట్రయా కనకటంకపిశంగ్యా మండలం భువ ఇవాదివరా
హః ॥ ౨౩ ॥ దీపయన్నథనభః కిరణౌఘైః కుంకుమారుణపయో

రోధాదావరణాత్ - నిస్సృతో నిర్గతః దిగంతః ఉచ్ఛ్వసన్నివ రరాజేత్యు
త్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౨౨॥ లేఖయేతి ॥ ఇందుః విమలవిద్రుమభాసా స్వచ్ఛప్ర
వాలసవర్ణయా లేఖయా కళయా సంతతం సాంద్రం తిమిరం- ఆదివరాహః క
నకస్య టంకః శిలాభేదకశస్త్రం ॥ ని ॥ టంకః పాషాణదారణ ఇత్యమరః - తద్వ
త్పిశంగ్యా లోహితవర్ణయా * పిశంగాత్స్త్రియాం వక్తవ్యమితి ఙీప్ - దంష్ట్రయా
భువః- మండలమివ ఉదాసే ఉత్క్షిప్తే * అస్యతేః కర్తరి లిట్ - సోపసర్గాద
స్యతేర్వికల్పాదాత్మనేపదం॥ ౨౩॥దీపయన్నితి ॥ అథ అర్ధోదయానంతరం కిర
ణౌఘైః నభః దీపయన్ ప్రకాశయన్- కుంకుమేన అరుణః యః పయోధరః కుచః స
ఇవ గౌరః పిశంగః ఉదయరాగాదితి భావః - తుహినాంశుః శశాంకః పూర్వప
యోధేః పూర్వసాగరాత్ హైమః కుంభ ఇవ ఉన్మమజ్జ ఉజ్జగామేత్యుత్ప్రే

ఖా॥ ౨౪॥ ఉద్గతేందుమితి॥ లోకః జనః ని॥ లోకస్తు భువనే జనే ఇత్యమరః- ఉద్గతేందుం ఉదితమాత్రచంద్రాం అవిభిన్నతమిస్రాం అశ్లేషితధ్వాంతాం- రజనీం వ్యంశుకం ఉపసీతావగుంఠనం - అత ఏవ స్ఫుటం దృశ్యమానం ముఖం యస్యాస్తాం- తథాపి- వ్రీడయా జిహ్మాం వక్రాం- అప్రకాశాంగీమిత్యర్థః- నవవధూం నవోఢాం స్త్రియమివ అవితృప్తః సతృష్ణః పశ్యతిస్మ॥ ని॥ వధూర్నవోఢయోః స్నుషాయాం స్నుషాభార్యాంగనాసు చేతి ధరణిః॥ ౨౫॥ నేతి॥ హిమభాసా చంద్రేణ ద్యౌః ఆకాశం ఉచితం యోగ్యం ప్రసాదం నైర్మల్యం న గమితా న నీతా - అద్రయో వనాని చ తేభ్యః తిమిరం నోద్ధృతం నోత్సారితం - దిఙ్ముఖేషు దిగంతేషు ధామ తేజశ్చ న కీర్ణం న పర్యస్తం - తథాపి రజనీ భూషితా చ కిము తోక్తగుణసంపత్త్యాపీతి భావః - ద్యౌర్దిశో రజనీ చేతి నాయికాః తాసాం మధ్యే చంద్రో నాయకః అత్యంతానురాగాద్రజనీమేవ భూషయామాసేత్యర్థః - అ

ధరగౌరః। హేమకుంభ ఇవ పూర్వపయోధేరున్మమజ్జ శనకైస్తుహినాంశుః॥ ౨౪॥ ఉద్గతేందుమపిభిన్నతమిస్రాం పశ్యతి స్మ రజనీమవితృప్తః। వ్యంశుకస్ఫుటముఖీమపి జిహ్మాం వ్రీడయా నవవధూమివ లోకః॥ ౨౫॥ న ప్రసాదముచితం గమితా ద్యౌర్నోద్ధృతం తిమిరమద్రివనేభ్యః। దిఙ్ముఖేషు న చ ధామ వికీర్ణం భూషితా చ రజనీ హిమభాసా॥ ౨౬॥ మానినీజనవిలోచనపాతానుష్ణబాష్పకలుషాన్ప్రతిగృహ్ణన్। మందమందముదితః ప్రయయౌ ఖం భీతభీత ఇవ శీతమయూఖః॥ ౨౭॥ శ్లిష్యతః ప్రియవధూరుప

త్ర ద్యుప్రసాదాదికారణాభావేఽపి కార్యభూషణోక్త్యా విభావనాలంకారః లక్షణం తు పూర్వమేవోక్తం॥ ౨౬॥ మానినీతి॥ ఉదితః శీతమయూఖః - ఉష్ణేన విరహతప్తేన బాష్పేణ కలుషాః ఆవిలాః మానినీజనస్య కలహాంతరిత నాయికాజనస్య విలోచనపాతాః కటాక్షమోక్షాః - మానభంగజనిత రోషభీషణానితి భావః॥ శ్లో॥ క్రోధాత్కాంతం వరాణువ్యపశ్చాత్తాపసమన్వితా। కలహాంతరితా ప్రోక్తా నాయికా నయశాలిభిరితి దశరూపకే ప్రతిగృహ్ణాన్ స్వీకుర్వన్ అపరాధస్యాపరిహార్యత్వాదితి భావః అత ఏవ భీతభీతః భీతప్రకార ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- మందమందం మందప్రకారం - ఉభయత్రాపి * ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః- కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ - ఖం ఆకాశం ప్రయయౌ అభిజగామ॥ ౨౭॥ శ్లిష్యత ఇతి॥ తతః ప్రసారితాః కరాః అంశవ ఏవ కరాః హస్తాః యేన తస్య - తారకా ఏవ ప్రియవధూః - ఉపకంఠం అంతికే కంఠే చ * అ

త్యంతసంయోగే ద్వితీయా॥ విభక్త్యర్థే వ్యయీభావః - శ్లిష్యతః ప్రత్యాసీదతః సన్నికర్షం గచ్ఛత ఇత్యర్థః - ఆలింగితవతశ్చ హిమాంశోః సంబంధీ - సమంతాత్ సర్వతః ఉద్వమన్ నిస్సృజన్ - అర్థాంతరత్వాదకర్మకత్వం - ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేరితి వచనాత్ లోహితరాగః అరుణప్రభః అంగరాగ ఇవ అభిరరాజ - ఆలింగనాదంగరాగో గళతీతి ప్రసిద్ధిః అత్ర రూపకోపమయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౨౮॥ ప్రేరిత ఇతి॥ శశధరేణ చంద్రేణ ప్రేరితః విసృష్టః కరౌఘః - సంహతాని సాంద్రాణ్యపి తమాంసి - మందరేణ మందరాద్రిణా భిన్నో మథితః క్షీరసింధుః అవిరళాః సాంద్రాః ఉచ్చాః ఉన్నతాశ్చ తరవో యేషు తాని వనాని కాననానీవ నునోద చిక్షేప అపసారయామాస॥ ౨౯॥ శారతామితి॥ శశిపాదైః చంద్రరశ్మిభిః॥ ని॥ పాదా రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః శారతాం శబలతాం॥ ని॥ శారశ్శబలపీతయోరితి విశ్వః గమితయా ప్రాపితయా - విటపినాం

కంఠం తారకాస్తకరస్య హిమాంశోః। ఉద్వమన్నభిరరాజ
సమంతాదంగరాగ ఇవ లోహితరాగః॥ ౨౮॥ ప్రేరితశ్శశధరే
ణ కరౌఘస్సంహతాన్యపి నునోద తమాంసి। క్షీరసింధురివ మం
దరభిన్నః కాననాన్యవిరలోచ్చతరూణి॥ ౨౯॥ శారతాంగమి
తయా శశిపాదైశ్ఛాయయా విటపినాం ప్రతిపేదే। న్యస్తశుక్ల
బలిచిత్రతలాభిస్తుల్యతా వసతివేశ్మమహీభిః॥ ౩౦॥ ఆతపేఽ
ధృతిమతా సహ వధ్వా యామినీవిరహిణా విహగేన। సేహిరే న కి
రణా హిమరశ్మేర్దుఃఖితే మనసి సర్వమసహ్యమ్॥ ౩౧॥ గం

తయా గాంధాయయా న్యస్తైః నిక్షిప్తైః శుక్లబలిభిః శ్వేతపుష్పాద్యుపచారైః - చిత్రాణి నానావర్ణాని తలాని ఉపరిభాగా యాసాం తాభిః॥ ని॥ కరోపహారయోః పుంసి బలిః ప్రాణ్యంగజే స్త్రియామిత్యమరః - వసతివేశ్మమహీభిః నివాసభూతగృహభూమిభిః తుల్యతా సామ్యం ప్రతిపేదే ప్రాప్తా - కర్మణి లిట్ - అత్రోపమా - వసతిగ్రహణం భూతపూర్వనివాసనివృత్త్యర్థం॥ ౩౦॥ ఆతప ఇతి॥ ఆతపే దుఃఖసంకటేఽపీతి భావః - వధ్వా చక్రవాక్యా సహ - అత ఏవ ధృతిమతా సంతోషవతా యామినీషు విరహిణా నియతవిరహేణ - అత ఏవ విహగేన చక్రవాకేన హిమరశ్మేః చంద్రస్య కిరణాః న సేహిరే న సోఢాః తథాహి దుఃఖితే సంజాతదుఃఖే మనసి - సర్వం మనోహరమపీతి భావః అసహ్యం సోఢుమశక్యం* శకిసహోశ్చేతి యత్ప్రత్యయః పూర్వే త్వాతప ఇతి హేతుః తత్ర వధ్వా సహ ఆతపా అపి సేహిరే తద్విరహే తు శశికిరణా అపి న సేహిర ఇతి యోజ్యం - ఫలంతు స

మానం॥౩౧॥ గంధమితి॥ అపాంకణవాహీ- రామాగ్న్యాన్వయేవ్యవధానమపిసో
ఢవ్యం వికసతాంకుముదానాంగంధంసౌరభం ఉద్ధతంరజః పరాగోఽయస్మిన్
కర్మణిలిటద్యథాతథా- శేషాద్విభాషేతివికల్పాన్నకప్- నిక్షిపన్ వికరన్- ఇ
త్థంశిశిరస్సురభిర్యామినీమరుత్ - పరితోలీనా శ్శయితావిహంగాయా- సభ్యం
గాదమోయాసుతాఃవనరాజీఃఆమధావ ఈషత్కంపయామాస-విహగశయ
నావిరోధేనేత్యర్థః॥ ౩౨॥ ఆజేషదర్థేఽభివ్యాప్తావిత్యమరః యథాకశ్చిత్కా
మీగంధోదకాదినాసించన్వనితామాకర్షతితద్వదితిభావః॥ ౩౨॥ సంవిధాతు
మితి॥యామినీవనితేవతయారాత్రిరూపయాకాంతయామన్మథస్య అభిషేకం
త్రిభువనజైత్రయాత్రాభిషేకం- సంవిధాతుంసమ్యక్కర్తుం అంశవో జలానీ
వ తేషాంఓఘఃపూరఃసలసన్ యస్మిన్ సః- తతచిహ్నఃస్ఫుటలాంఛనః ఇందుః
సోత్పలఃవాంగిళాగ్రసంసహితేందీవరఃరజతకుంభః రజతకలశఇవఉదాసే ఉ

ధముద్ధతరజఃకణవాహీవిక్షిపన్వికసతాంకుముదానామ్ । ఆ
దధావపరిలీనవిహంగాయామినీమరుదపాంవనరాజీః॥ ౩౨॥
సంవిధాతుమభిషేకముదాసేమన్మథస్య లసదంశుజలౌఘః।
యామినీవనితయాతతచిహ్నస్సోత్పలోరజతకుంభఇవేందుః॥
౩౩॥ తేజసాపిఖిలునూనమనూనం నాసహాయముప యాతిజ
యశ్రీః । యద్విభుశ్శశిమయూఖసఖస్సన్నాదదేవిజయిచా
పమనంగః॥ ౩౪॥ సద్మనాంవిరచనాహితశోభైరాగతప్రియ
కథైరపిహాత్యమ్ । సన్నికృష్టరతిభిస్సురదారైర్భూషితైరపి

త్రిస్తః * అస్యతేఃకర్మణిలిట్ - అత్రసంవిధాతుమితి తుమునా ప్రతీయ
మానయాఫలోత్ప్రేక్షయాఅనుప్రాణితేయముపమా- తయోరంగాంగిభావే
నసంకరః ॥ ౩౩ ॥ తేజసేతి॥ తేజసాఅనూనంసంపూర్ణమపిఅసహాయం
సహాయరహితంఏకాకినంపురుషమితిశేషః జయశ్రీఃనోపయాతిఖలు - నూ
నం - కుతఃయద్యస్మాత్ విభుస్సమర్థోఽపి - అనంగః శశిమయూఖానాం స
సఖాసహచరఃతత్సహాయస్సన్ - విజయిజయశీలం*జిష్ణుక్షిత్యాదినా ఇనిః-
చాపమాదదేఅదత్తవాన్ విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥
౩౪॥ ఇత్థముద్దీపనసామగ్రీముపవర్ణ్యసంప్రతితత్కార్యభూతంరతింవర్ణయి
తుమారభతే॥సద్మనామిత్యాది॥సన్నికృష్టరతిభిః- ఆసన్నసురతోత్సవైః- అత
ఎవసురదారైఃసురవధూభిః ఆహితశోభైఃప్రాగేవవిహితకేళీ గృహమండనై
రపి - పునః సద్మనాంకేళి గృహాణాంవిరచనామండన మలంకృతిరిత్యర్థః-

ఈషేఽఖిలభావే * కర్మణిలిట్ - ఆగతప్రియకథైః ప్రాప్తప్రియజనవృత్తాం
తైరపి దూతస్యకర్మదూత్యందూతీవ్యాపారః ఈషే* దూతస్యభావకర్మ
ణోరితియత్ప్రత్యయః॥ని॥ దూత్యంతద్భావకర్మణోరిత్యమరః- అభిదూత్య
మితిపాఠేదూత్యభిముఖమిత్యర్థః- ఉపదూత్యమితిపాఠే - దూతీసమీపమితి
తథాభూషితైరపిహారస్రక్చందనాదిమండనమండితైరపి - భూషణంప్రసాధ
నమీషే- ఔత్సుక్యాతిరేకాదితిభావః- యద్వా సద్మనాంపిరచనయా ఆపింత
శోభైః- ఆగతప్రియకథైరపిదూత్యమీషఇత్యన్వయః॥ ౩౪ ॥ నేతి॥ విరహేవి
యోగావస్థాయాంస్రజః - మాల్యానిచందనానిగంధాఃమదిరామద్యానిచ-
రమణీభ్యః* రుచ్యర్థానాంప్రీయమాణఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- నరు
రుచిరేనరోచంతే - హియస్మాత్ ప్రియసమాగమఏవరతేస్సాధనేషు - నస్రగ్
గాదిషు రమ్యతాంమనోరమత్వంరుచిరత్వమితియావత్ - ఉపగత్తైఉపపా
దయితి- తదభావేతులబ్ధవిర్యుక్తైవేత్యర్థః అతఏవవైథర్థ్యాదారుచిరితిసకా

విభూషణమీషే॥ ౩౪॥ నస్రజోరురుచిరేరమణీభ్యశ్చందనా
నివిరహేమదిరావా । సాధనేషుహిరతెరుపనత్తైరవ్యతాం
ప్రియసమాగమఏవ॥ ౩౫॥ ప్రస్థితాభిరభినాథనివాసంధ్వంసి
తప్రియసఖీవచనాభిః।మానినీభిరపహస్తితధైర్యాస్సాదయన్న
పిమదోనలలజ్జే॥౩౬॥ కాంతవేశ్మబహుసందిశతీభిర్యాతమే
వరతయేరమణీభిః । మన్మథేనపరిలుప్తమతీనాం ప్రాయశస్స్ఖ

ర్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః- రమ్యంరోచిష్ణురమ్యాణి మనోరమ
థాదితియత్ - కృత్యల్యుటోబహులమిత్యధికరణార్థత్వం॥౩౪॥ ప్రస్థితాభిరి
తి॥ అభినాథనివాసంప్రియగృహంప్రతిప్రస్థితాభిఃప్రచలితాభిః ధ్వంసితానిఖం
డితానిప్రియసఖీవచనానిఆప్తవయస్యావచనాని స్వయంప్రస్థానంలఘుభావా
యేత్యేవంరూపాణియాభిస్తాభిఃమానినీభిఃకోపనాభిః॥శ్లో॥స్త్రీణామీర్ష్యా
కృతఃకోపోమానోన్యాసంగినిప్రియఇతిలక్షణాత్ - అపహస్తితంనిరస్తంధై
ర్యంయేనసః- తథాసాదయత్మానంశరీరంచకర్శయన్నపిసదోషాపీత్యర్థః
మదఃఅవలలంబెస్వీకృతఃఅజ్ఞానవ్యాజేనలాఘవాపహ్నవస్తాకర్యాదితిభావః॥
౩౬॥ కాంతేతి॥ రతయేసురతాయ- బహుసందిశతీభిః - హేదూతికాంతమి
త్థంప్రలోభయానయేత్యేవంరూపానేకవాచికంకథయంతీభిఃసందేశవ్యసనా
ద్గంతవ్యమప్యజానతీభిరిత్యర్థః- రమణీభిఃకాంతవేశ్మప్రియగృహంప్రయాతం
ప్రాప్తమేవ- నతుమధ్యేమార్గాన్నివృత్తమిత్యర్థః- తథాహి - మన్మథేనప
రిలుప్తమతీనాంహృతవివేకానాం - స్ఖలితంవిరుద్ధాచరణమపి - ప్రాయశఃఉప

శారిభవతి- సహసారశుణిభిరితిపాఠే కాలక్షేపమసహమానాభిః- స్వయమే వశీఘ్రంయాంతీత్యర్థః॥౩౮॥ ఆశితి॥ ఆసుకాంతమభిసారితవత్యాం అభిగత వత్యాః* స్వార్థేణిచ్ - యోషితః సంబంధిపులకైః రుద్ధా ఆవృతాః కపోలా యస్యతత్ - ఖండాప్రకృష్టాపత్రాణాంపత్రరేఖాణాంతిలకస్యచ ఆకృతిస్సన్ని వేశోయస్యతత్తథోక్తం- ముఖం - కాంత్యా అఖండంపూర్ణం ఇందుంనిజే గాయజయతిస్మ- ఇత్యాద్యర్థఃయముపమా - స్పర్ధతేయతిహసతిజయతిద్వేష్టీతి దండినాసాదృశ్యార్థేషుగణనాత్॥ ౩౯॥ అథయుగ్మేనసఖీనాయికాసంవా దమాహ॥ఉచ్యతామితి॥ తత్రనాయికాహ- సఖ్యుతః - అశేషమఖిలంవచ నీయంవక్తవ్యముచ్యతాం- నిశ్శంకముపలభ్యతామిత్యర్థః - బ్రువోదుహాది త్వాదప్రధానేకర్మణిలోట్ - అథసఖ్యాహ - హేసఖినాయికే ఈశ్వరే భర్తరివిషయేపరుషతా పారుష్యంనసాధ్వీనహితా - అథనాయికాహ- హే సఖితర్హిఏనమనునీయఆనయ పునస్సఖ్యాహ- విప్రియాణిజనయన్ ప్రియా ణికుర్వన్- సకథంవాఅనునేయః కేనప్రకారేణఅనునేయార్హః॥ ౪౦॥ కిమితి॥

లితమప్యుపకారి॥ ౩౮॥ ఆసుకాంతమభిసారితవత్యా యోషి
తఃపులకరుద్ధకపోలమ్। నిర్జిగాయముఖమిందుమఖండంఖం
డపత్రతిలకాకృతికాంత్యా॥౩౯ ॥ ఉచ్యతాంసవచనీయమశే
షంనేశ్వరే పరుషతాసఖిసాధ్వీ। ఆనయైనమనునీయకథంవా
విప్రియాణిజనయన్ననునేయః॥ ౪౦ ॥ కింగతేననహియుక్త
ముపైతుంకః ప్రియేసుభగమానినిమానః। యోషితామితిక

పునర్నాయికాహ- తర్హిగతేనతంప్రతిగమనేనకింకోర్థఃఇత్యర్థః అతఃఉ పైతుంగంతుంనయుక్తంహి- పునస్సఖ్యాహ - సుభగమాత్మానంమన్యతేఇతి- సుభగమానినీ-తస్యాస్సంబోధనం హేసుభగమానిని సౌందర్యమానిని ఆత్మనా నేఖశ్చేతివికల్పానుష్ఠమాగమాభావః తస్మిన్ప్రియేవిషయే కోమానః- య ద్వాసుభగావసామానినీతితస్యాస్సంబోధనం - సుభగమానిన్యాప్తవనగంత వ్యం- యద్వానహీత్యాదిసఖీవాక్యం - తత్రనహీత్యేకంవాక్యం- తద్యుక్తం నభవతీత్యర్థః కింతుఉపైతుంయుక్తం కుతఃసుభగమానిని ప్రియేకోమానః న దృష్టేనస్వమలాభత్వాదితిభావః- ఇత్యేవంరూపాసుయోషితాంకథాసువిష యేసమేతైఃసమీపమాగత్యశృణ్వద్భిరిత్యర్థః- కామిభిఃబహురసాఅనేకస్వా దాధృతిఃసంతోషఃఊహేఊఢా-అత్రరౌద్ర్యోత్సుక్యనిర్వేదాద్యనేకభావశబ ల్యపరిపూర్ణకాంతాజనకథాకర్ణనాదుత్తరోత్తరమపూర్వాస్వాదమమందః వ్యందమానందసందోహమవిందన్నిత్యర్థః- ప్రాయేణాత్రప్రౌఢాఃకలహాంత

తాశ్చ తాయుక్తాః॥౮౧॥రోమాంచితఇతి॥పులకరోధిరోమాంచవ్యాపినవసంగమేన జన్మయస్యతత్ ఘర్మవారి స్వేదోదకం- జధత్యాఇతిసాత్వికోక్తిః-కాంతవక్షసిపతంత్యాఇత్యాత్యుత్సుకోక్తిః-రోమాంచితః యాలులితమండనతా ఉత్సృష్టప్రసాధనత్వంభావేతత్ - సైవమండనంబభూవ తదేకఫలత్వాత్తస్యేతిభావః॥ ౮౨॥ శీధ్వితి॥ శీధ్యతేఅనేనేతిశీధుఃపక్వేక్షురసవికారోఽపద్యపి శేషః - తస్యపానేన విధురాసువిమూఢాసు- దయితైస్సంగతాసుసహావస్థితాసు కామినీషు- ఆశు మానంకోపంనిగృహ్ణాన్నివర్తయన్ - తథా శిథిలీకృతాలజ్జాయేనసఃమదోను మదనోనుడుపలేశేలక్ష్యతేస్మేత్యర్థః- ఇతిగాఢానురాగోక్తిః ప్రియాసమాగమశీధుపానరూపోభయకారణసంభవాన్మానగ్రహాద్యనుభావసాధారణ్యాచ్చసందేహస్సపవాలంకారః॥ ౮౩॥ ద్వారీతి॥ ద్వారిత్వదాగమనమార్గఏవ-చక్షురిత్యాత్యుత్సుకోక్తిఃఅధిపాణిపాణౌకరేకపోలంపిధిచింతోక్తిఃకింబహు

థాసుసమేతైఃకామిభిర్గృహురసాక్షఽపరూహౌ॥ ౮౧॥ రోమా
ఞ్చితఃపులకరోధిసరథాత్యాఘర్మవారినవసంగమజన్మ। కాంత
వక్షసిబభూవపతంత్యాభూషణంలులితమండనమేవ॥ ౮౨॥ శీ
ధుపానవిధురాసునిగృహ్ణన్మానమాశుశిథిలీకృతలజ్జః। సంగ
తాసుదయితైరుపలేభేకామినీషుమదనోమదనోను ॥ ౮౩ ॥
ద్వారిచక్షురధిపాణికపోలంజీవితంత్వయికుతఃకలహోఽస్యాః। కామినామితివచఃపునరుక్తంప్రీతయేనవనవత్వమి
యాయ॥ ౮౪॥ సావిలోచనయుగంనయనాలీనుతుషతేనయిత

నా- జీవితంత్వయివసతీం- త్వాంవినానజీవతీత్యర్థః ఇతిగాఢానురాగోక్తిః- అతోస్యాఃకలహోదురాగ్రహః - కుతఇత్యేవంకామినాం ప్రీతయేప్రసక్తంపునఃపునరుచ్యమానం-వచఃపునరుక్తమపివాచ్యంనవనవత్వంనవప్రకారత్వంఅపూర్వవద్భావంఇయాయ॥ ప్రహారార్థేద్విర్భావః - కిమర్థధారయన్నద్యావాస్యపోలుక్- కాంతానురాగప్రకటనాత్ కామినఃప్రహృష్యంతీతిభావః కలహాంతరితేయం॥ ౮౪॥ సావీతి॥లోచనయుగంసావిలిర్యేత్ - నతయంతీప్రియోపాతయాంలీనతుసుసురేఖాయోత్కృష్టః - దయితవక్షసిపాతంరుంధతీఇష్టవపిప్రాక్ బహ్వలీలజ్జాసుభ్రువో నాయికాయాఃవిభూషాంశోభాంజనయతిస్మ అజీజనత్ కించసంగతౌసురతప్రసంగేసఖీఉపరరామచఉపరమతేస్మ ఏవంయతః తదపి-భూషణమేవేతిభావః॥ విభాషాకర్మకేభ్యఇతి- పరస్మైపదం-యద్వాదయితవక్షసిపాతంపతనంవిద్ధకాలింగనంలుంఠతీ - తథాచరతిప్రదీపే ॥ శ్లో॥ అక్లిష్టవ్యాగ్రా

థంహృదిచంచలాతిష్ఠిరోపవిష్టంపురుషం స్త్రీవాభ్యాం। నితంబినీనిర్ధ్యతి తంచ
గాఢంగృహీత్వాపావిద్ధకముచ్యతేతద్ధితి॥౨౫॥ సవ్యళీకమితి॥సవ్యళీకంసాపరా
ధంగోత్రస్ఖలనాద్యప్రియకారిణం॥ని॥ వ్యళీకమప్రియే కార్యే వైలక్ష్యే ఇతివిశ్వః
అతఏవఅవధీరితఃఅవజ్ఞాతఃఅతఃఖిన్నవిషణ్ణశ్చతమవధీరితఖిన్నం * పూర్వకా
ళేత్యాదినాతత్పురుషః-సపదికోపపదేనకోపవ్యాజేనప్రస్థితంనిర్గచ్ఛంతంప్రా
ణనాథంప్రియం - రోషితఃసంబంధిఅభిబాష్పనిపాతః అభిముఖ్యేఆశ్రుమో
క్షః- సుహృదివరుణద్ధిస్మరురోధ - బాష్పనాతస్యమన్యుమోక్షలింగతయాప్ర
స్థానప్రతిబంధకత్వాత్సుహృదౌపమ్యం- యమధీరాఖండితాచ॥శ్లో॥జ్ఞాతేన్యా
సంగవికృతేవ్యాకషాయితా - అధీరాసాశ్రువక్రోక్తిరితిదశరూపకే ॥ ౨౬॥
శంకితాయేతి ॥శంకితాయనాయకాయ అవిశ్వస్తాయవయితాయ ఈర్ష్య
యావిముఖితాంవిముఖీకృతాం - అతఏవకృతబాష్పనిపాతాం విహితబాష్ప

వతసిపాతమ్। సుభ్రువోజనయతిస్మవిభూషాంసంగతావుప
రరామచలజ్జా॥ ౨౫॥ సవ్యళీకమవధీరితఖిన్నంప్రస్థితంసపది
కోపపదేన। రోషితస్సుహృదివస్మరుణద్ధిప్రాణనాథమభిబా
ష్పనిపాతః॥ ౨౬ ॥ శంకితాయకృతబాష్పనిపాతామీర్ష్య
యావిముఖితాందయితాయ। మానినీమభిముఖస్థితచిత్తాం
శంసతిస్మఘనరోమవిభేదః॥ ౨౭ ॥ లోలదృష్టివదనందయితా
యాశ్చుంబతిప్రియతమేరభసేన। వ్రీడయాసహ వినీవినితం
బాదంశుకంశిధిలతాముపపేదే॥ ౨౮ ॥ హ్రీతయాగళితనీవిని

వమానాంమానినీం- ఘనరోమవిభేదః- సాంద్రపులకోదయః- అభిముఖస్థితమా
హితంచిత్తంయయాతాంసాపోమిత్యర్థః శంసతిస్మవ్యనక్తిస్మేత్యర్థః-
అన్యథాసాత్వికానుదయాదితిభావః- అత్రాపిప్రౌఢైవనాయికా ॥ ౨౭॥

అథసంభోగశృంగారంకథయన్బాహ్యారతమాహ॥ లోలేతి ॥ప్రియతమేలో
లదృష్టిచంచలేక్షణం దయితాయాః వదనంరభసేనబలాత్కారేణ చుంబతి
సతి - నీవివిగతబంధనంఅంశుకంనితంబాత్ వ్రీడయాసహశిథిలతాముపపె
దే - ఉభయమపిశిథిలతామాపేత్యర్థః - అత్రవ్రీడాంశుకరూపసంబంధిభే
దఖిన్నానివృత్తిశంసనరూపశైథిల్యస్యాభేదాధ్యవసాయ నిబంధనాతిశయో
క్తిమూలసహోక్తివిశేషాలంకారః- అతఏవవ్రీడాంశుకౌపమ్యంచకల్ప్యం
అత్రవాత్స్యాయనః॥శ్లో॥బాహ్యమాభ్యంతరంచేతిద్వివిధంరతముచ్యతేతత్రా
ద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం।ద్వితీయంసురతంసాక్షాన్నానాకరణక

ల్పితమితి ॥౪౮॥ హ్రీతయేతి॥ విగళితనీవివస్త్రభకరస్పర్శనాద్విగళితబంధనం-
తథాప్యవలంబితా కాంచీయేనతత్ కాంచీలగ్నమిత్యర్థః - తదంతరీయంఅధో-
శుకం॥ని॥ అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుక ఇత్యమరః నిరస్యన్నా
క్షిప్యన్- హృదయేశః ప్రియః హ్రీతయా వస్త్రాపగమాల్లజ్జితయా* హ్రీధాతోః
కర్తరి క్తః - దయితయా మండలీకృతః వర్తులీకృతః పృథుస్తనభారో యస్మిన్
కర్మణి తద్యథాతథా గాఢమిత్యర్థః - సస్వజే ఆశ్లిష్టః ప్రియదృష్టిప్రతిబంధ
నార్థమితి భావః॥౪౯॥ ఆదృతా ఇతి॥ పరిరంభాః ఆలింగనాని- నఖపదైః హేతు
భిః ఆదృతాః అభిమతాః * హేతావితి తృతీయా తథా చుంబితాని చుంబనాని ఘ
నదంతనిపాతైః హేతుభిః ఆదృతానీతి లింగవిపరిణామః సురతసుఖోద్దీపకత్వా
న్నఖదంతక్షతపూర్వకేష్వాలింగనచుంబనేష్వాదరస్సంవృత్త ఇత్యర్థః- నన్వ
తీసుకుమారే కామే కథం పీడాకరేష్వాదర ఇతి నవాచ్యమిత్యాహ- సౌకు
మార్యేతి- సౌకుమార్యమేవ గుణః తేన సంభృతకీర్తిః లబ్ధయశాః కామః సురతేషు
సంభోగేష్వపి న కేవలం విప్రలంభేష్వితి భావః- వామః క్రూరః॥ని॥ వామౌ వక్రౌ ప్ర

రస్యన్నంతరీయముపలంబితకాంచి । మండలీకృతపృథుస్తన
భారం సస్వజే దయితయా హృదయేశః ॥౪౯॥ ఆదృతా నఖప
దైః పరిరంభాశ్చుంబితాని ఘనదంతనిపాతైః । సౌకుమార్య
గుణసంభృతకీర్తిర్వామ ఏవ సురతేష్వపి కామః ॥ ౫౦ ॥ పా
ణిపల్లవవిధూననమంతస్సీత్కృతాని నయనార్ధనిమేషాః। యో

తీపాద్వావిత్యమరః సుకుమారః కామ ఇతి వాదమాత్రం వస్తుతస్తు పీడయన్నే
వ సుఖావహ ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥
౫౦॥ అథాభ్యంతరం రతమాహ ॥పాణీతి॥ రహసి ఏకాంతే ఇతి విస్రంభాతిశ
యోక్తిః- గద్గదవాచాం స్ఖలద్గిరాం యోషితాం సంబంధీని పాణిపల్లవయోః
విధూననం కంపనం - అంతస్సీత్కృతాని సీత్కారాః పతేనరుష్టమిత్యాభ్యోభా
వ ఉక్తః- అధరపీడనాదౌ సుఖేపి దుఃఖవదుపచారః కుట్టమితమిలిలక్షణాత్ - న
యనానాం అర్ధనిమేషాః అర్ధనిమీలితాని - రహసి గద్గదవాచామితి విశేష
సామర్థ్యాత్ గద్గదకంఠత్వం చేష్టితాని మదనస్య అస్త్రతాముపయయుః
అస్త్రవత్పుంసాముద్దీపకాన్యాసన్నిత్యర్థః - అత్ర సీత్కారార్ధనిమేషాది
నా సుఖపారవశ్యం వ్యజ్యతే- యదుక్తం రతిరహస్యే॥శ్లో॥ "సశ్రీత్కృతా వపుషి మీల
నం దృశోర్మూర్ధనా చరతి లాభలక్షణం । శ్లేషయేత్స్వజఘనం ముహుర్ము
హుస్స్పృశ్యతే రోతి గళగద్గదాకులేతి । సన్నిమిషవనితానాం జఘనం నయనార్ధని

మేషాస్సంభవేయురితిచేత్ - తాసామపిమదపారవశ్యాన్నాయకానాదర్శనేపిమే షాః సంభవంతీత్యదోషః॥౫౧॥ అథమధుపానవర్ణనమారభతే॥ పాతుమిత్యాదినా॥ యువానః ఆహితరతీని వర్ధితరాగాణి అత ఏవ అపునరుక్తరసాని- పునఃపునఃపానేనాప్యపూర్వస్వాదాని- అత ఏవ తర్షయంతి తృష్ణోత్పాదకాని; అతృప్తికరాణీత్యర్థః సస్మితాని వధూనాం వదనాని- సోత్పలాని మధూని చ పాతుమభిలేషుః చకమిరే- అత్ర ప్రస్తుతానామేవ వదనానాం మధూనాంచ పానక్రియయౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ కేవలప్రాకరణికవిషయా తుల్యయోగితాలంకారః॥ శ్లో॥ ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్యయోగితేతి లక్షణాత్॥౫౨॥ కాంతేతి॥ కాంతసంగమేనపరాజితమన్యోశ్శక్తిరోషే- తదధికత్వాత్తస్యేతి భావః- కించ వారుణీరసనేన మధ్వాస్వాదేన శాంతః వివాదః వాక్కలహః యస్య తస్మిన్- సతః- ఉపాహి

షితాం రహసి గ్లపవాచామస్త్రతాముపయయుర్మదనస్య॥
౫౧॥ పాతుమాహితరతీన్యభిలేషుస్తర్షయంత్యపునరుక్తర
సాని। సస్మితాని వదనాని వధూనాం సోత్పలాని చ మధూని యు
వానః॥౫౨॥ కాంతసంగమపరాజితమన్యౌ వారుణీరసనశాం
తవివాదే। మానినీజన ఉపాహితసంధౌ సందధే ధనుషి నేషుమ
నంగః॥౫౩॥ కుప్యతాశు భవతానతచిత్తాః కోపితాంశ్చ వరివ
స్యత యూనః। ఇత్యనేక ఉపదేశ ఇవ స్మ స్వాద్యతే యువతిభిర్మ
ధువారః॥ ౫౪ ॥ భర్తృభిః ప్రణయసంభ్రమదత్తాం వారుణీ

తసంధౌ ప్రియైః స్నేహకృతసంధానే- మానినీజనే విషయే- అనంగః ఇషుం ధనుషి న సందధే న సంహితవాన్- సిద్ధేర్థే సాధనవైయర్థ్యాదితి భావః॥౫౩॥ కుప్యతేతి॥ యూనః ప్రియాన్ కుప్యత కోపం జనయత- నాత్ర క్రుధద్రుహేత్యాదినా యూనాం సంప్రదానత్వం - తస్యాయం ప్రతికోప ఇతి నియమాత్ కోపశ్చాత్ర కృత్రిమ ఇతి- ఆశు ఆనతచిత్తాః అనుకూలచిత్తా భవత- కించ కోపితాన్ వరివస్యత పరిచరత* నమోవరివశ్చిత్రఙః క్యచ్ -వరివసః పరిచర్యాయామిత్యర్థః నియమశ్చ- ఇత్యేవమనేకః అనేకప్రకారో య ఉపదేశః ప్రవర్తకవాక్యం స ఇవ మధువారో మధుపానావృత్తిః ॥ని॥ మధువారా మధుక్రమా ఇత్యమరః - యువతిభిః స్వాద్యతే స్మ - మధువారస్య కోపాదికార్యప్రవర్తకత్వసామ్యాదుపదేశ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- అనియతాః ఖలు మత్తచేష్టా ఇతి భావః ॥ ౫౪ ॥ భర్తృభిరితి ॥ భర్తృభిః ప్రియైః ప్రణయసంభ్రమాభ్యాం ప్రేమాదరాభ్యాం దత్తా॥ ని॥ స

భ్రమసాధ్వసోపస్యాత్సం వేగాదరయోరపీతివిశ్వాః - అతఏవఅతిరసామత్తిక
స్వాద్ధాం వారుణీం వరుణాత్మజాం॥ ని॥ సురాహాలిప్రియావాలోకరిస్రుద్వారుణా
స్మజేత్యమరః- రసయిత్వా ఆస్వాద్య- వధూభిః - హ్రీంవిమోహావిరహాత్ ము
కేనజాడ్యాపగమార్థంతోః పాటవంను - హృదయంనుజ్ఞానవిశేషంను ఉపలేభే-
అతఏవహృదయస్యతత్త్వార్థజ్ఞానసాధ్యాత్ హృదయమేవప్రాగసత్పశ్చా
ల్లబ్ధమితిసందేహః - అన్యథాకథంసంప్రత్యేవంకృత్యార్థేషుప్రవృత్తిరితిభా
వః సందేహాలంకారః॥౫౫॥ స్వాదితఇతి॥ స్వయంస్వాదితః ఆదౌస్వయమేవపీ
తః- అథానంతరం- ప్రియతమైః ఏధితమానంవర్ధితసమ్మానం యథాతథాలంభి
తోగ్రాహితః స్వహస్తేనప్రాపితఇత్యర్థః- తతఃప్రియతమైస్సహపీతఃయుగపదేక
పాత్రేణపీతఇత్యర్థః - ఆసవఃప్రమదానాంప్రతిపదంప్రతివారం నైకరూపరస
తాం అనేకవిధస్వాదుత్వం - ఉత్తరోత్తరాతిశయరసవత్తాం - నఞర్థస్యన
శబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః - నఞ్సమాసేనలోపస్స్యాత్ - భేజేఇవప్రాపేవ-

మతిరసాంరసయిత్వా॥ హ్రీంవిమోహావిరహాన్ముపలేభే పాటవా
నుహృదయంనువధూభిః ॥ ౫౫ ॥ స్వాదితస్స్వయమథైధిత
మానంలంభితఃప్రియతమైస్సహపీతః । ఆసవఃప్రతిపదం ప్రమ
దానాంనైకరూపరసతామివభేజే॥౫౬॥ భ్రూవిలాససుభగా
ననుకర్తుంవిభ్రమానివవధూనయనానామ్ । ఆదదేమృదువి
లోలపలాశైరుత్పలైశ్చషకేషుప్రకంపః॥ ౫౭॥ ఓష్ఠపల్లవవి

ప్రామేణోపచారవిశేషావ్యోజ్యేషురసవిశేషస్స్యాదితిభావః - అత్రాస్వాద
నాదిపదార్థానామనేకవిధరసతాప్రాప్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగం తావదే
కం- స్వాదనాదీనామనేకధర్మాణామేకస్మిన్నాసవేక్రమేణసంబంధాత్పర్యా
యభేదశ్చ- తయోస్సంస్పృష్టయోరనేకరసత్వోత్ప్రేక్షాబీజత్వాత్తయాస
హాంగాంగిభావేనసంకరః॥౫౬॥భ్రూవిలాసేతి॥ భ్రూవిలాసైఃభ్రూభంగైః
సుభగానిలలితాని-వధూనయనానాంవిభ్రమాన్విలాసాన్ అనుకర్తుంతైస్సా
మ్యానంసమీకర్తుమివేతిఫలోత్ప్రేక్షా-మృదువిలోలపలాశైః ఈషత్తరళదళైః
ఉత్పలైః చషకేషుయావీచయః ఘూర్మయః తాసుయఃకంపః సఆదదేస్వీకృ
తః-నతుస్వాకంపస్తస్యవిలోలవిశేషణేనైవోక్తత్వాత్తస్యకారశ్చతద్యోగప
వ- పూర్వంనేత్రమాత్రసామ్యభాజాముత్పలానాంకంపమానవీచియోగాత్స
భ్రూవిలాససనేత్రసామ్యలాభోజాతఇత్యర్థః॥ ౫౭॥ ఓష్ఠేతి॥ ఓష్ఠపల్లవవిత
స్యావిదంశేదంశనేరువిరభిల్లాషోఽషేషాం తేషాం ముఖసురాపానమిషేణ అథ
రంపిపాసతామిత్యర్థః-రమణానాంఫుల్లానిలోచనాన్యేవవితినసరోజాయమేషు

తైః అంగనాస్యాన్యేవ చషకాని పానపాత్రాణి॥ ౫౭ ॥ చషకోऽస్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః- తైర్మధువారః మధుపానావృత్తిః హృద్యతాం హృదయప్రియతాముపయయౌ- హృదయస్యప్రియఇతియత్ప్రత్యయః॥ హృదయస్యహృల్లేఖేత్యాదినా హృద్భావః - రమణవిశేషార్థహేతుక కావ్యలింగసంకీర్ణ రూపకాలంకారః॥ ౫౮॥ ప్రాప్యత ఇతి॥ గుణవతాపి వరిష్ఠేనాపి ఆశ్రయవాశేవాశ్రయవిశేషేణ గుణానాం విశేషః ప్రకర్షః ప్రాప్యతే లభ్యతే- వ్యక్తం తత్తథా యదుక్తం తత్తథై వేత్యర్థః- అథవా గుణానాం విశేషః వ్యక్తం స్పష్టం ప్రాప్యతే - తత్పూర్వోక్తార్థరూపం తథా తాదృగేవ - హి యస్మాత్ దయితాయాః ఆననేన కరణేన దత్తం మధురసాతిశయేన స్వాదుప్రకర్షేణ కర్త్రా వ్యానశేవ్యాప్తం - విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోऽర్థాంతరన్యాసః॥ ౫౯॥ వీక్ష్యేతి ॥ రత్నచషకేషు స్ఫటికాదిమణిపాత్రేషు అతిరిక్తాం యావకాభిఘాతాత్పూర్వాదప్యధికాం- కాంతస్యయద్దంతపదం తదేవ మండనం తస్య లక్ష్మీం శోభాం- ప్రతిబిం

దంశరుచీనాం హృష్టతాముపయంతాః రమణానామ్। ఫుల్లలో
చనవిలీనసరోజైరంగనాస్యచషకైర్మధువారః॥ ౫౮॥ ప్రా
ప్యతే గుణవతాపి గుణానాం వ్యక్తమాశ్రయవశేన విశేషః । త
త్తథా హి దయితాననదత్తం వ్యానశే మధురసాతిశయేన॥ ౫౯॥
వీక్ష్య రత్నచషకేష్వతిరిక్తాం కాంతదంతపదమండనలక్ష్మీమ్ ।
జజ్ఞిరే బహుమతాః ప్రమదానామోష్ఠయావకనుదో మధు
వారాః॥ ౬౦॥ లోచనాధరకృతాహృతరాగా వాసితాననవి

చితామితి శేషః - వీక్ష్య ఓష్ఠయావకనుదః అధరలాక్షారాగహారిణః - మధువారాః మధుపానాభ్యాసాః - ప్రమదానాం బహుమతాః అభిమతాః - వర్తమానే క్తః- తద్యోగాత్ షష్ఠీ- జజ్ఞిరే జాతాః- తేషాం ప్రియానురాగచిహ్నప్రకాశకత్వాదితి భావః॥ ౬౦ ॥ మధువాసాద్విలోచనేషు రాగోత్పత్తిరధరేభ్యశ్చ లాక్షారాగనివృత్తిర్మధ్వననయోశ్చాన్యోన్య గంధసంక్రాంతి రితి స్థితే సత్యుత్ప్రేక్షతే॥ లోచనేతి॥ లోచనే చాధరశ్చ లోచనాధరం- సముద్రాభ్రాదిత్యవ్యయఇతి వ్యభిచారజ్ఞాపకాన్నేత్రాధరశబ్దస్య పూర్వనిపాతః - కృతశ్చాసావాహృతశ్చేతి విశేషణసమాసః - లోచనాధరస్య కృతాహృతో రాగో యయా సా తథోక్తా- లోచనయోః కృతరాగా అధరాత్ సమంతాత్ హృతరాగా చేత్యర్థః- షష్ఠ్యాశ్చార్థసంబంధాత్ సామాన్యస్య యోగ్యవిశేషపర్యవసాననియమేన అధికరణాపాదానార్థయోగత్వోపాత్ తథాచ అధరలోచనగుణయోః రాగశద్విరహయోః స్థానవిపరీతవృత్తిం కృతవతీత్యర్థః- తథా వా

సితేనస్వగంధసంక్రాంతిసురభితేనఆననేనవిశేషితోతిశయితోగంధోయస్యా
స్సాయద్వావాసితాననాచసావిశేషితగంధాచేతికృతబహువ్రీహిర్విశేషణ
సమాసః. ఉభయథాప్యాననసంక్రాంతస్వగంధాస్వసంక్రాంతాననగంధా
చేత్యర్థః. ఏవంభూతావారుణీమదిరా. పరగుణాత్మగుణానాంపరయోర్లో
చనాధరయోఃగుణౌచపరస్యాననస్యగుణఃఆత్మనోవారుణ్యాః గుణాశ్చపరగు
ణాత్మగుణాః తేషాంపరగుణానామాత్మగుణానాం చవ్యత్యయం నువినిమయం
నువినిమయంనువితేనేవిస్తారయామాస. చిత్తేనప్రామాదికీవస్తుపరివృత్తిర్వ్య
త్యయః. బుద్ధిపూర్వికాతువస్తుపరివృత్తిర్వినిమయః. తత్రతంత్రోచ్చరితస్యప
రగుణశబ్దస్యావృత్త్యాపరగుణాత్మగుణోపమేయపరగుణౌచపరగుణాత్మగుణౌ
చేతివిగ్రహఃకథంచిదగత్యాసోఢవ్యః ఉపమానపూర్వపదబహువ్రీహివత్. త
థాచాయమర్థః. పరగుణయోరధరలోచనగుణయోః రాగతద్విరహయోః
వ్యత్యయంనువినిమయంనువితేనే. తథాపరగుణాత్మగుణయోరాననగంధా
త్మగంధయోశ్చవ్యత్యయంనువినిమయంనువితేనే. అన్యథాకథమన్యస్మిన్నన్య
ధర్మోపలంభసంభవఇతిభావః. అత్రలోచనాధరరాగయోః తదభావయో

శేషితగంధా । వారుణీపరగుణాత్మగుణానాంవ్యత్యయంవిని
మయంనువితేనే॥౬౧॥ తుల్యరూపమసితోత్పలమక్ష్ణోఃకర్ణ
గంనిరుపకారివిదిత్వా । యోషితస్సుహృదివప్రవిభేజేలంభితే
క్షణరుచిర్మదరాగః ॥౬౨॥ క్షీణయావకరసోప్యతిపానైః
కాంతదంతపదసంభృతశోభః। ఆయయావతితరామివవధ్వా

ర్వ్యాభిదేప్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వేనాప్యుక్తిః తన్మూలాతిశయోక్త్య
నుప్రాణితాచేయంవ్యత్యయవిని యోరన్యతరకరణోత్ప్రేక్షేతిసంక్షేపః.
సాచవ్యంజకాప్రయోగాత్ప్రతీయమానా. నుశబ్దస్సంశయే॥౬౧॥తుల్యేతి
అక్ష్ణోఃతుల్యరూపం అక్షితుల్యాకృతి యోషితఃకర్ణగంకర్ణావతంసీకృతం
అసితోత్పలం. నిరుపకారిఅనుపకారకంవిదిత్వా. తత్కార్యశోభాయాఃక
ర్ణాంతవిశ్రాంతేనఅక్ష్ణైవకృతత్వాదితిభావః. మదరాగఃసుహృదివ ఉత్పల
స్యబంధురివ. అనిష్టనివారకత్వాదితిభావః. లంభితేక్షణరుచిఃఆవృతనయన
కాంతిస్సన్. ప్రవిభేజేవర్ణాంతరాపాదనేనప్రవిభక్తిః. విలక్షణాధర్ణాన్స్యావ
ర్తయామాస. తతోవిచ్ఛిత్తివిశేషకరత్వాదితిభావః ॥౬౨॥ క్షీణేతి॥
అతిపానైః క్షీణయావకరసః క్షీణలాక్షారాగోపి. కాంతస్యదయితస్య
దంతపదేనదంతక్షతేనసంభృతాశోభాయస్యసః. వధ్వాఃఅధరపల్లవరాగఃఅ
తితరామతిమాత్రం. అతిశబ్దాత్తరప్రత్యయే * కిమేత్తిఙవ్యయేత్యాదినాఆ

ష్విత్యర్థః - తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా - సాంద్రతాం ఘనత్వం అధ్యయావివ ప్రాప్త ఇవ - ప్రియోపభోగచిహ్నమంతికాన్యాం కామిన్యవయ వానాంకితమన్యైర్దుర్భణ్డనైరితి భావః - అత్ర క్షీణస్యాపి సాంద్రతేతి విరోధః - కాంతదంతేత్యాదివిశేషణగత్యా సాంద్రత్వహేతూక్త్యా కావ్యలింగం - తత్సంకీర్ణా చోత్ప్రేక్షా ॥౬౩॥ రాగేతి ॥ వనితానాం సర్వగాపి సర్వాంగగతాపి అంగాజ్యం తేత్యాదివాదప్రత్యయః మదశ్రీః రాగేణ కాంతాని నయనాని యేషు తేషు విద్రుమవదరుణాని కపోలతలాని యేషు తేషు ముఖేషు దర్పణేష్వివ వనితాం తం దదృశే తేషాం నయనాదినైర్మల్యే సరాగాభివ్యక్తి సంభవాదితి భావః - అత్ర మదశ్రీః సర్వగాపి ముఖేష్వేవ దదృశ ఇతి విరోధః - తస్య ముఖవిశేషణైః సమాధానాత్కావ్యలింగానుప్రాణితో విరోధాభాస ఇతి సంకరః - సచోపమయా సంసృజ్యతే ॥౬౪॥ బద్ధేతి ॥ బద్ధాకోపేన వికృతిర్యాభిస్తాః తథాభూతా అపి రామాః కర్మ - చారుతా సౌందర్యం - కర్త్రీ అభిమతతాం ప్రియవాల్లభ్యం ఉప

సాంద్రతామధరపల్లవరాగః ॥౬౩॥ రాగకాంతనయనేషు ని
తాంతం విద్రుమారుణకపోలతలేషు । సర్వగాపి దదృశే వనితా
నాం దర్పణేష్వివ ముఖేషు మదశ్రీః ॥౬౪॥ బద్ధకోపవికృతీరపి
రామాశ్చారుతాభిమతతాముపనిన్యే । వశ్యతాం మధుమదో
దయితానామాత్మవర్గహితమిచ్ఛతి సర్వః ॥౬౫॥ వాససాం
శిథిలతాముపనాభి హ్రీనిరాసమపదే కుపితాని । యోషితాం
విదధతీ గుణపక్షే నిర్మమార్జ మదిరా వచనీయమ్ ॥౬౬॥ భ

నిన్యే - సౌందర్యం హి వికృతిమపి రోచయ[illegible]వః - తథా - మధుమదః దయితానాం వనితానాం వశ్యతాం విధేయత్వం ఉపనిన్యే - తథాహి - సర్వః ఆత్మవర్గహితమిచ్ఛతి కామయతే - అతశ్చారుతా స్త్రీత్వాత్ స్త్రీణాముపచకార మధుమదస్తు పుంస్త్వాత్ పుంసామితి యుక్తమిత్యర్థః అత్ర వికృతా అప్యభిమతాః కుపితా అపి వశ్యా ఇతి విరోధస్య చారుతామదాభ్యాం సమాధానాదుభయత్రాపి విరోధాభాసో భవన్నర్థాంతరన్యాసేన సంసృజ్యతే ॥౬౫॥ వాససామితి ॥ ఉపనాభి నాభిసమీపే - వాససాం శిథిలతాం - హ్రీనిరాసం లజ్జాత్యాగం అపదే కుపితాని అస్థానకోపాంశ్చ గుణపక్షే విదధతీ గుణకోటౌ నివేశయంతీ దోషానప్యేతాన్ గుణాన్ కుర్వతీత్యర్థః మదిరా యోషితాం వచనీయం - నవాభిందర్శయేదిత్యాది శాస్త్రనిషిద్ధాచరణనిందాం నిర్మమార్జ నిరస్తవతీ - తథా దోషాణాముపి వస్త్రశైథిల్యాదీనాం తదానీం గుణత్వాన్న కశ్చిద్వచనీయావకాశ ఇత్యర్థః

౬౬॥ భర్తృష్విత్వితి॥ ఉపసఖి సఖీసమీపే॥ సమీపార్థేఽవ్యయీభావః- ఆత్మనో భావాన్॥ ఆత్మాజీ వేదధృతా దేహ ఇతి వైజయంతీ భర్తృషు నిక్షిపతీనాం నిపాతయంతీనాం- భర్తౄణాముపరి పతంతీనామిత్యర్థః॥ ఆచ్ఛాదనద్యోతనమిత్యాదిశబ్దాన్న మఖావః- పతః మధుమదేన ఉద్యమితానాం ప్రేరితానాం స్వేచ్ఛయేతి భావః వనితానాం అనురక్తస్త్రీణాం॥ ౯॥ వనితా జనితాత్యర్థానురాగాయాంచ యోషితీత్యమరః- హృదయేషు నిఫలయా అనుచితాచరణాదితి భావః - వ్రీడయా న స్థితం న విగతం వైఫల్యాత్తస్య చ మదోపాధికత్వాచ్చేతి భావః- అత ఏవ నోభయనిషేధవిరోధః॥ ౬౭॥ రుంధతీతి॥ నయనానాం వాక్యానాంచ వికాసం ప్రాగల్భ్యం రుంధతీ ప్రతిజఘ్నతీ పరిరంభే సంశ్లేషే సాదితౌ సంభితౌ ఉభౌ కరౌ యయా సా యువతీనాం సంబంధినీ క్షీబతా క్షీబాః మత్తాః॥ కర్తరి క్తః॥ అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః- తాసాం భావః క్షీబతా॥ త్వతలోర్గుణవచనస్య పుంవద్భావో వక్తవ్యః బహుగుణైః దృష్టిసం

భర్తృషూపసఖి నిక్షిపతీనామాత్మనో మధుమదోద్యమితానామ్ । వ్రీడయా ఫలయా వనితానాం న స్థితం న విగతం హృదయేషు॥ ౬౭॥ రుంధతీ నయనవాక్యవికాసం సాదితోభయకరా పరిరంభే । వ్రీడితస్య లలితం యువతీనాం క్షీబతా బహుగుణైరనుజహ్రే॥ ౬౮॥ యోషిదుద్ధతమనోభవరాగా మానవత్యపి యయావదయితాంకమ్ । కారయత్యనిభృతా గుణదోషే వారుణీ ఖలు రహస్యవిభేదమ్ ॥ ౬౯॥ ఆహితే సుమధునా మధురత్వే

కోచనాదిభిః వ్రీడితస్య వ్రీడాయాః భావేక్తః లలితం విలాసం అనుజహ్రే అనుచకార॥ కర్తరి లిట్- వ్రీడాకార్యకరత్వాద్వ్రీడానుకరణమిత్యుపమాలంకారః॥ ౬౮॥ యోషిదితి॥ ఉద్ధతః ఉత్కటః మనోభవేన యో రాగః స యస్యాస్సా యోషిత్ మానవత్యపి దయితస్య అంకం యయౌ - యతో మానాద్రాగో బలీయానితి భావః- లాఘవదోషం- పరిహరతి- కారయతీతి- అనిభృతా చపలా అకార్యకారిణీతి యావత్ -వారుణీ మదిరా - గుణదోషేషు చ విషయే॥ సర్వో ద్వంద్వో విభాషయైకవద్భవతీతి ద్వంద్వైకవద్భావః రహస్యభంగం కారయతి ఖలు గూహితావపి గుణదోషౌ ప్రకాశయతీత్యర్థః - అతోఽనిగూఢరాగప్రకటనం మానత్యాగశ్చ మత్తాయా న లాఘవమావహతి - అబుద్ధిపూర్వకత్వాదితి భావః ॥ ౬౯ ॥ ఆహిత ఇతి ॥ మధునా మద్యేన చేష్టితస్య వనితావ్యాపారస్య మధురత్వే ఆహితే తేషు ప్రాగసత్యేవ మధురత్వే సంప్రత్యుత్పాదితే వా - యద్వా

విశాసంగమితేన ప్రాక్సత్త్వైవమాధుర్యప్రకర్షం ప్రాపితే సా - ఉద్ధతరాగః ఉద్రిక్తరాగః అత ఏవ కుసుమేషోః కామస్య కామినీషు అవసరః ప్రవేశః నవ ఇవ ఆబభౌ - నిత్యసన్నిహితోఽపి మదనః కామినీషు మదకృతతాత్కాలికచేష్టామాధుర్యప్రాగోద్రేకే సతి అపూర్వవదుద్దీప్తోఽభూదిత్యర్థః - సంశయానుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా ॥ ౨౦ ॥ మాగమన్నితి ॥ శంకితనాథాః అవిశ్వస్తపురుషాః యోషితః - మదేన విమూఢధియః నష్టబుద్ధయః నోఽస్మాన్ ప్రోజ్ఝ్య విసృజ్య * ప్రవృత్త్యా మా స్మ ఉజ్ఝితే స్మ మా సేనం పూర్వోక్తాత్ ల్యప్ - అన్యత్ర రన్తుం మాగమన్ న గచ్ఛన్త్వితి వనితయేతి శేషః - గమేర్మాఙ్ లుఙ్ న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - మదిరాం భృశమతిమాత్రం నేషుః నేచ్ఛన్తి స్మ నిన్తు మదవిమోహభయాదీషదేవ పపురిత్యర్థః - తథా హి ప్రేమ స్నేహః అపదే అస్థానేఽపి భయాన్యనిష్టాని పశ్యతీత్యుత్ప్రేక్షితే శంకత ఇతి యావత్ - శంకాహేతౌ ప్రేమ్ణి కర్తృత్వోపచారః ॥ ౨౧ ॥ చిత్తేతి ॥ చిత్తస్య చేతసః నిర్వృతివిధాయి సుఖకరం వివిక్తం

> చేష్టితస్య గమితే న వికారమ్। ఆబభౌ నవ ఇవోద్ధతరాగః కామినీష్వవసరః కుసుమేషోః ॥ ౨౦ ॥ మా గమన్మదవిమూఢధియో నః ప్రోజ్ఝ్య రన్తుమితి శంకితనాథాః । యోషితో న మదిరాం భృశమీషుః ప్రేమ పశ్యతి భయాన్యపదేఽపి ॥ ౨౧ ॥ చిత్తనిర్వృతివిధాయి వివిక్తం మన్మథో మధుమదః శశిభాసః। సంగమశ్చ దయితైః స్మ నయన్తి ప్రేమ కామపి భువం ప్రమదానామ్ ॥ ౨౨ ॥
>
> ధార్ష్ట్యలంఘితయథోచితభూమౌ నిర్దయం విలులితాలక

రహః ॥ ని ॥ వివిక్తం రహసి స్మృతమితి విశ్వః మన్మథో మధుమదః మధు నామ ద్యోనకృతో మదః - శశిభాసః చన్ద్రికాః దయితైః సంగమశ్చ * వృద్ధోఽయం నేతి నిపాతనాత్సహశబ్దాప్రయోగేఽపి సహార్థే తృతీయా ఏతాని - ప్రమదానాం ప్రేమ వియోగాసహత్వావస్థాం సంభోగం కామపి భువం కాంచిద్దశాం నయన్తి స్మ - రత్యవస్థామతిక్రమ్య శృంగారావస్థాం క్రీడామానిన్యురిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ ప్రేమాభిలాషో రాగశ్చ స్నేహః ప్రేమ రతిస్తథా । శృంగారశ్చేతి సంభోగాః స్సప్తావస్థాః ప్రకీర్తితా ఇతి ॥ ఉక్తం చ రసరత్నాకరే ॥ శ్లో ॥ ప్రేమాదిదృక్షారమ్యేషు తచ్చింతాత్వభిలాషకః। రాగస్తత్సంగబుద్ధిస్స్యాత్ స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా ॥ తద్వియోగాసహం ప్రేమ రతిస్తత్సహవర్తనం । శృంగారస్తత్సమం క్రీడా సంభోగస్సప్తధా క్రమ ఇతి ॥ ౨౨ ॥ క్రీడావస్థామేవాహ ॥ ధార్ష్ట్యేతి ॥ ధార్ష్ట్యేన ప్రాగల్భ్యేన నిర్లజ్జతయా లంఘితా అతిక్రామితా యథోచితా యోగ్యా భూ

మిషేర్యాదౌయస్మిన్ తథోక్తే - చుంబనతాడనమణితసీత్కారపురుషాయి తాదౌస్వైరముచ్ఛృంఖలప్రవృత్తిరితిభావః- నిర్దయంయథాతథావిలులితానిఆకర్షణాదిలులితానిమాల్యానిచయస్మిన్ తస్మిన్ - మానినీనాంరతివిధౌసురతవిధానే- కుసుమేషుర్మత్తమత్తః అతిశయేనమత్తఃమత్తప్రకారఇవ - విభ్రమంవిజృంభణంఆపప్రాప- మత్తఃకింనకరోతీతిభావః * ప్రకారేగుణవచనస్యేతి ద్విర్వచనం- కారయితరికర్తరితోపచారాదియముత్ప్రేక్షా॥ ౭౩॥ శీధ్వితి॥ శీధుపానేనమధ్యపానేనవిధురేషువిహ్వలేషు॥ నీ॥ మైరేయమాసవశ్శీధురిత్యమరః- అతఏవవపుష్షుస్వాంగేషునిఘ్నతాంప్రియపరాధీనతాం ఉపగతేషుసత్సు॥ నీ॥ అధీనోనిఘ్నఆయత్తఇత్యమరః- వధూనాంసంబంధిరతిరసేషుసురతసుఖాస్వాదేషుఆహితభావందత్తచిత్తం- కామిషువిషయేఈహితంచుంబనతాడనాదిచేష్టితం- వీతలక్ష్యంనిర్విషయమజ్ఞానకృతమపీత్యర్థః- రేజేరరాజ-రాగిణాంస్ఖలితమపిశోభతఇతిభావఃవిరోధాలంకారః॥ ౭౪॥ అధునాసురత

మాల్యే। మానినీరతివిధౌకుసుమేషుర్మత్తమత్తఇవవిభ్రమ
మాప॥ ౭౩॥ శీధుపానవిధురేషువధూనాంనిఘ్నతాముపగతే
షువపుష్షు। ఈహితంరతిరసాహితభావంవీతలక్ష్యమపి కామి
షురేజే॥ ౭౪॥ అన్యోన్యరక్తమనసామథబిభ్రతాంచేతోభు
వస్సురసఖీప్సరసాంనిదేశమ్। వైబోధికధ్వనివిభావితపశ్చి
మార్ధా సాసంహృతేవపరివృత్తిమియాయరాత్రిః॥ ౭౫॥ ని
ద్రావినోదితనితా[illegible]క్లమహానా మామయామిమంగళనినా

ముపసంహారప్రభాతవర్ణనమారభతే॥ అన్యోన్యేతి॥ అథసురసఖాఇంద్రసచివాః తేషామప్సరసాంచపరస్పరానురక్తచిత్తానాంచేతోభువఃకామస్యనిదేశంఆజ్ఞాంబిభ్రతీనాంస్మరవిధేయానాంతాసురవమానాస్వేతేత్యర్థః* స్త్రీచానాదరఇతిషష్ఠీ - విబోధఃప్రబోధనంశిల్పమేషాంవైబోధికాఃవైతాళికాః* శిల్పమిత్యణ్ - తేషాంధ్వనిభిఃగీతరవైః - విభావితఃఅభ్యూహితఃపశ్చిమార్ధఃచరమభాగోయస్యాస్సాతథోక్తాసారాత్రిః - సంహృతాసంక్షిప్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా- సుఖినాంభూయానపికాలోలఘీయానివభవతీతిభావః- పరివృత్తింవివృత్తిమియాయప్రభాతకల్పాభూదిత్యర్థః॥ ౭౫॥ నిద్రేతి ॥ నిద్రయావినోదితఃఅపనీతఃనితాంతయాంత్యాయఃక్లమశ్శ్రమఃసయైస్తేషాం ఆయామిఃఆయామవద్భిఃదీర్ఘైఃమంగళనినాదైః వైబోధికధ్వనిభిఃగీతరవైవిబోధితానాంయూనాం - రామాసురమణీషుభావినావిరహేణఆకులితాసుసంభ్రతాసుసతీషు- అతఏవరతానితాన్యేవపూర్వాణిప్రథమానితత్పూర్వాణితే

షాంఖానాం స్తత్పూర్వతాతాం సమాధధిరఇవ త్రాపురి వేత్యుత్ప్రేక్షా - అత్ర సురతవదాదరాత్ప్రవర్తనం తేత్యర్థః - యుమ స్త్రీరకాలముకులభంతిదతిత్ర స్తయాసుఘూయతఇతి భావః॥ ౭౬॥ కాంతేతి ॥ సురతఖేదేనమీలితాని అక్షీణి యేనతం *బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్ షచ- సమాసాంతః- కాంతాజనం స్త్రీసమూహం సంవాహితుం సంవాహయితుమిచఖేదాపనోదార్థం మంగమర్దనం కర్తుమిమివేత్యర్థః॥ని॥ సంవాహనం వాహనేపినరాదేరంగమర్దనమితివిశ్వః *వాహృప్రయత్న ఇతిధాతోర్ణ్యంతాత్తుమున్- అన్యథా సంవాహయితుమితిణిన్‌గ్రహణం స్యాత్ - మందమందం మందప్రకారం * ప్రకారే గుణవచనస్యేతిద్విర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ - సముపయాతః సంవాతః శనైరుత్సర్పణ రజనీపరివృత్తి వాయుః నిశావసానమారుతః- హర్మ్యేషు - మాల్యానిమదిరాచపరిభోగో విమర్దశ్చ తేషాంగంధాః ఆవిశ్వకారబ

దవిబోధితానామ్। రామాసుభావివిరహాకులితాసుయూనాం
తత్పూర్వతామివసమాదధిరేరతాని॥ ౭౬॥ కాంతాజనంసు
రతఖేదనిమీలితాక్షం సంవాహితుం సముపయాని వమందమం
దమ్ । హర్మ్యేషుమాల్యమదిరాపరిభోగగంధానావిశ్చ కా
రరజనీపరివృత్తివాయుః॥ ౭౭॥ ఆమోదవాసితచలాధరపల్ల
వేషు నిద్రాకషాయిత విపాటలలోచనేషు । వ్యామృష్టపత్ర
తిలకేషువిలాసినీనాం శోభాంబబంధ[illegible]షుమదస్యశేషః॥
౭౮॥ గతవతినఖరేఖాలక్ష్యతామంగరాగే సమదదయితపీతా

హిః ప్రసారయామాసేత్యర్థః - అత్ర సంవాహితుమివేత్యుత్ప్రేక్షాయా మాంద్యగుణమూలత్వాద్గుణనిమిత్తక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా॥ ౭౭॥ ఆమోదేతి॥ ఆమోదేనమద్యగంధేనవాసితాః సురభితాః చలాః కంపమానత్వాత్ స్ఫురంతశ్చ అధరపల్లవాయేషుతేషు - నిద్రాకషాయితవిపాటలలోచనేషు నిద్రయాకషాయితాని అపటుకృతాని విపాటలాన్యరుణానిలోచనానియేషుతేషు॥ ని॥ కషాయస్తువరేన స్త్రీ నిర్యాసేరంజకాది - కేసురభావపటౌరక్తేమధురేల వణేపిచేతికేశవః - వ్యామృష్టాని ప్రమృష్టానివక్త్రాణి పత్రరేఖాస్తిలకాశ్చయేషు తేషువిలాసినీనాం వదనేషు - మదావశేషః పరిభోగావశిష్టో మదశ్శోభాంబబంధ చకారేత్యర్థః - మండనాంతరాపాయేమదశేష ఏవమండనం బభూవేత్యర్థః - స్త్రీణాం మదఏవభూషణమితిభావః ॥ ... ... *
౭౮ ॥ గతవతీతి ॥ అంగరాగే అంగవిలేపనే - నఖరేఖాసునఖపదేషులక్ష్య

తాంచ్యుత్కృత్తాంగతవతిసతి- విమర్దాత్తన్మాత్రావశేషేసతీత్యర్థః - కించ బింబమివబింబాధరః బింబాధరః - శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీసమా నాధికరణసమాసఇతివామనః - సముద్రైర్మర్దైర్దశనైః పీతాఃపీడితాః అతఏవఅతిపీడనాత్ ఆతామ్రాస్సమంతతోరక్తాఃబింబాధరాఃయాసాంతాసాం అంగనానాంసంబంధి- విరహేణఆహ్నికేనవియోగేనవిధురంవిహ్వలంహృదయం- రాత్రిసంభోగలక్ష్మీఃనఖపదాదిశోభేత్యర్థః - ఇష్టాఆప్తాసత్సఖీవనిపుణసహచరీవఅవలలంబేధారయామాస- ప్రియోపభోగచిహ్నశోభాస్పష్టాబభూవేత్యర్థః ప్రియోపభోగచిహ్నశోభావలోకనలాలసాః కథంచిద్విరహ

తామ్రబింబాధరాణామ్ । విరహవిధుర మిష్టాసత్సఖీవాంగ

నానాంహృదయమవలలంబేరాత్రి సంభోగలక్ష్మీః॥ ... *

ఇతి శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయేమహాకావ్యే

సురసుందరీసంభోగవర్ణనంనామ

నవమస్సర్గః

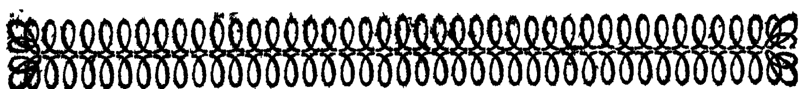
మసహాంతేత్యర్థః - శ్రుతిపూర్ణోపమాలంకారః - మాలినీవృత్తం- లక్షణంతూక్తం ... ... *

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచల

మల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం

ఘంటాపథసమాఖ్యాయాంనవమస్సర్గః,

పూర్వార్ధస్సమాప్తః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

భారవికృతౌ-కిరాతార్జునీయే-సవ్యాఖ్యానే దశమస్సర్గః

౧॥ అథాగంతుకసహజభాసంపన్నతయా సమగ్రసాధనాః స్త్రియో మునిమనఃప్రలోభనార్థం ప్రాస్థిషతేత్యాహ॥ అథేతి॥ అథానంతరం ప్రభాతే సతి- పరిమళజాం సంభోగసంభూతాం లక్ష్మీం శోభాం అవవాప్య॥ని॥ సంభోగే స్యాత్పరిమళ ఇతి వైజయంతీ - సంభోగాత్ స్త్రియః శోభంత ఇతి ఘంటాపథః- ఏతేనాగంతుకశోభాసంపత్తిరుక్తా అతఏవ సురతాదివర్ణనస్య ప్రస్తుతోపయోగిత్వం చోక్తం- అథ సహజశోభాసంపత్తిమాహ ॥ అవయవేతి॥ అవయవైః స్తనాదిభిః దీపితా మండనశ్రీః ప్రసాధనశోభా యాభిస్తాః - రమ్యా హావాః మనోహరవిలాసాః తాః స్త్రియః వసతిం శిబిరం అభివిహాయ సర్వతస్త్యక్త్వా- సురపతిసూనోరర్జునస్య విలోభనాయ జగ్ముః- అత్రావయవప్రకాశకత్వేన ప్రసి

౧ ॥ అథపరిమళజామవాప్య లక్ష్మీమవయవదీపితమండనశ్రి
యస్తాః। వసతిమభివిహాయరమ్యహావాస్సురపతిసూనువిలో
భనాయజగ్ముః ॥౨॥ ద్రుతపదమభియాతుమిచ్ఛతీనాంగగనప
రిక్రమలాఘవేనతాసామ్ । అవనిషుచరణైః పృథుస్తనీనామ
లఘునితంబతయాచిరంనిషేదే ॥౩॥ నిహితసరసయావకై

ద్ధస్య మండనస్య తద్దీప్యత్వాసంబంధేపి సంబంధాభిధానాదవయవసౌందర్యాతిశయద్యోతనార్థత్వాదతిశయోక్తిరలంకారః - అస్మిన్సర్గే పుష్పితాగ్రావృత్తం- లక్షణంతు॥శ్లో॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి ॥ ౧ ॥ ద్రుతేతి ॥ గగనపరిక్రమే యల్లాఘవం అనాయాసః తేన గగనగమనపాటవేనేత్యర్థః - ద్రుతపదం యథా తథా అభియాతుం గంతుం ఇచ్ఛతీనాం అభిలషతీనాం - కించ - పృథుస్తనీనాం తాసాం అప్సరసాం - కించ - అలఘునితంబతయా అలఘవో నితంబా యాసాం తాసాం భావస్తత్తా - తయా చరణైః అవనిషు చిరం దీర్ఘకాలం నిషేదే స్థితం - అభ్యాసపాటవేన మనసా త్వరమాణానామపి తాసాం స్తనజఘనభారాచ్చరణా నోత్తస్థురిత్యర్థః ॥౩॥ నిహితేతి॥ నిహితాః లిప్తాః సరసయావకాః సార్ద్రాలక్తకా యేషు తైః- వధూనాం చరణతలైః కృతపద్ధతిః కృతమార్గా అతఏవ అరుణితా అరుణీకృతాః నీలాస్తృణోలపాస్తృణాన్యపి దూర్వాదీన్యులపాబల్బజాఖ్యా

స్తృణవిశేషాశ్చ యస్యాం సా॥ ని ॥ ఉలపాబల్బజాః ప్రోక్తా ఇతిహలాయుధః-
ఉలపా ఉశీరతృణానీతి ధూర్తస్వామీ- బ్రాహ్మణపరివ్రాజకవదులపానాం పృ
థగ్నిర్దేశః- ధరిత్రీ- శక్రగోపైరింద్రగోపాఖ్యైః కీటకైః- అవిరళం నిరంతరం
యథాతథా- వితతా వ్యాప్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా బభాసే॥ ౩॥ ధ్వనిరితి॥అగవివరే
షు నగరంధ్రేషు గుహాస్విత్యర్థః- ప్రతిరవైః ప్రతిధ్వనిభిః వితతః సంమూర్ఛితః-
పృథుభిః రశనాగుణానాం మేఖలాదామ్నాం శింజితైః స్వనితైః - అనుయాతః
అనుగతః- మిళితఇతియావత్ ॥ ని॥ స్వనితేవస్త్రపర్ణానాం భూషణానాం
తు శింజితమిత్యమరః- నూపురాణాం ధ్వనిః - వనాని ముఖరాః శబ్దాయమానాః
సముత్సుకా ఉత్కంఠితాః హంసాః సారసాశ్చ యేషాం తాని చక్రే- అత్రహంసా
దిముఖరసముత్సుకీకరణరూపేణ వస్తునా తేషాం నూపురాదిధ్వనా సాదృశ్యా
ద్ధంససారసాంతరకూజితభ్రాంతిప్రతీతేః భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥ ౪॥

బహిర్భాసేచరణతలైః కృతపద్ధతిర్వధూనామ్ । అవిరళవితతేవ
శక్రగోపైరరుణితనీలతృణోలపా ధరిత్రీ ॥ ౩ ॥ ధ్వనిరగవివరే
షు నూపురాణాం పృథురశనాగుణశింజితానుయాతః । ప్రతిర
వవితతో వనాని చక్రే ముఖరసముత్సుకహంససారసాని ॥ ౪॥
అపచయ పరిభోగవంతి హింస్రైస్సహచరితాన్య మృగాణి
కాననాని । అభిదధురభితో మునిం వధూభ్యస్సముదితసాధ్వస
విక్లబం చ చేతః॥ ౫ ॥ నృపతిమునిపరిగ్రహేణ సా భూస్సురసచి
వాప్సరసాం జహార తేజః । ఉపహిత పరమప్రభావ ధా

అపచయేతి ॥ అపచయః పుష్పఫలాదిచ్ఛేదనం పరిభోగ ఉపభోగశ్చ తద్వంతి -
హింసంతీతి హింస్రాః ఘాతుకాః వ్యాఘ్రాదయః ॥ ని ॥ శరారుర్ఘాతుకో
హింస్ర ఇత్యమరః- తైస్సహచరితాః సహచరంత ఇతి కర్తరి క్తః - మతిబుద్ధీ
త్యాదిసూత్రే చకారాత్ప్రవృత్తశయితాదివద్వర్తమానార్థతా - అన్యైః హిం
స్రేతరైర్మృగాః హరిణాదయో యేషు తాని - సహచరితాన్యమృగాణి కాననా
నివనానితథా సముదితేనోద్భూతేన సాధ్వసేన విక్లబం వివశం చేతశ్చ వధూభ్యః-
క్రియాగ్రహణమపి కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-అభితః అగ్రతః మునిం
అభిదధుః సూచయామాసురిత్యర్థః-అపచయాదిలింగచతుష్టయేన ఆసన్న ఏవ
మునిరిత్యనుమీయత ఇత్యర్థః॥౫॥నృపతీతి॥సా భూః నృపతిరేవ మునిః తస్య పరిగ్ర
హేణ అధిష్ఠానేన హేతునా- సురసచివానాం గంధర్వాణాం అప్సరసాం చ తే
జః జహార-తదాశ్రమప్రవేశాద్దేవనిస్తేజస్కా అభూవన్నిత్యర్థః కథం మానుషే
ణామానుషం తేజో నిరస్తమితి చన వాచ్యం- హి యస్మాత్ ఉపహితే ఆహితే పర

మేఽతర్క్యస్తైప్రభావధామని సామర్థ్యే తేజసి యస్మిన్ తేషాం జయినాం జయశీలా
నాం మహాత్మనామితిపాఠే - మహాత్మనోత్కటానాం తపసాం అలంఘ్యమసాధ్యం
నాస్తి॥ ౭॥ సచకితమితి॥ విస్మయాకులాభిః తాభిః స్త్రీభిః శుచయస్సికతాయా
సు- పాదరేఖాభివ్యక్తియోగ్యాస్విత్యర్థః- క్షితిషు- ఉపహితాని విన్యస్తాని
కేతురథాంగలాంఛనాని రేఖా రూపధ్వజచక్రాణ్యేవ చిహ్నాని యేషు తాని - అ
తఏవ అతిమానుషాణి- జిష్ణోరర్జునస్య పదాని - సచకితమివ సభయమివ దదృ
శిరే దృష్టాని- అద్భుతదర్శనాద్భయవిస్మయాభవత ఇతి భావః ॥ ౮ ॥ అతిశయి
తేతి॥ అతిశయితా అతిక్రాంతా వనాంతరాణాం ద్యుతిర్యాభిస్తాసాం - కతః ఫ
లానాం కుసుమానాం చ అపచయేపి లవనేపి నైవవిధా ప్రకారో యాసాం తద్వి
ధానాం తథైవ సమగ్రాణామిత్యర్థః - తరుణాం చ వీరుధాం చ సమృద్ధ్యా లిం
గేన- యువతిజనైః మునిప్రభావః ఋతురివ జగృహే నిశ్చితః - కారణతయేతి శే

మ్నాం నహి జయినాం తపసామలఙ్ఘ్యమస్తి॥ ౭॥ సచకితమివవి
స్మయాకులాభిశ్శుచిసికతాస్వతిమానుషాణి తాభిః। క్షితిషుద
దృశిరే పదాని జిష్ణోరుపహితకేతురథాంగలాంఛనాని॥ ౮॥ అ
తిశయితవనాంతరద్యుతీనాం ఫలకుసుమాపచయేపి తద్విధా
నామ్ । ఋతురివ తరువీరుధాం సమృద్ధ్యా యువతిజనైర్జగృ
హే మునిప్రభావః॥ ౯॥ మృదితకిసలయస్సురాంగనానాం ససలిలవల్కలభారభుగ్నశాఖః। బహుమతిమధికాం యయావశో
కః పరిజనతాపి గుణాయ సద్గుణానామ్॥ ౧౦॥ యమనియమకృ
శీకృతస్థిరాంగః పరిదదృశే విధృతాయుధస్సతాభిః - అనుపమ

షః॥ ౯॥ మృదితేతి ॥ ససలిలమార్ద్రం యద్వల్కలం తదేవ భారః తేన భుగ్నశా
ఖో నమ్రశాఖః- అతఏవ మృదితకిసలయః లులితపల్లవః * క్వచిన్నేతి ప్రతిషే
ధాన్మృదేనగుణః అశోకః వృక్షవిశేషః సురాంగనానామప్సరసాం సంబం
ధినీం అధికాం బహుమతిం సజ్జనసేవీ ధన్యోయమితి శ్లాఘాం యయౌ- నను సేవ
కేషు కా శ్లాఘేత్యత్రాహ - సద్గుణానాం పరిజనతాపి అనుచరత్వమపి గుణాయ
ఉత్కర్షాయ- భవతీతి శేషః - ఏతేన తాసాం మునేః ప్రభావదర్శనాదేవ పా
రవశ్యం గమ్యతే॥ ౧౦॥ యమేతి॥ యమః దేశకాలాద్యనపేతః యాశుద్ధిహేతు
రహింసాదిః - నియమః తదపేక్షః యాశుద్ధిహేతుః తపస్స్వాధ్యాయాదిః తా
భ్యాం కృశీకృతాన్యపి స్థిరాణి దృఢాన్యంగాని యస్య సః విధృతాయుధః- అతఏవ
తపఃక్షాత్రయుక్తః సార్జునః- శమః శాంతిః అభ్యుదయకాండే దీప్తితా- ఉగ్ర
తా అభిచారకాండే - తాభ్యాం మనువమాభ్యాం గరీయాను దగ్రః- అధర్వణా

దపి స్తోతక్రియారచితావర్ణానాంచ త్రైరానుపూర్వీ యస్య సః వేదః చతుర్థవే దఇత్యర్థః- అథర్వణ స్తుమంత్రోద్గారోపసిద్ధక్రతఇత్యాగమః- సఇవతాభిః స్త్రీభిః పరిదదృశే దృష్టః॥౧౧॥ అథచతుర్భిస్తమేవవిశినష్టి- శశధరఇవేత్యాదిభిః॥ శశధరశ్చంద్రః విలోచనాభిరామైః గగనవిసారిభిః అంశుభిః తేజోభిః పరితో వ్యాప్తః- తథాశశధరవత్ ఏకంసానుసద్మ యస్య సః ఏకదేశస్థోపీత్యర్థః మహీధరస్య ఇంద్రకీలస్య సకలంశిఖరనిచయమపిదధదావృణ్వన్నివస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా॥౧౨॥ సురేతి॥ పునశ్చ- సురసరితిగంగాయామేవపరంతపః అధిగచ్ఛన్ ఫలాభిలాషేణేతి శేషః- హవిరఖిలపన్నిత్యుపమానవిశేషణసామర్థ్యాత్- తథావిధృతః పిశంగబృహజ్జటాకలాపో యేనసః- అతఎవఉపవేది వేద్యాం వి భక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- శిఖాసమూహైః జ్వాలాసంఘాతైః వితతః- హవిరాజ్యాదికంసమభిలషన్- జాతః వేదో హిరణ్యం యస్మాదితి జాతవేదాః వహ్ని

శమదీప్తిమతా గిరీయాన్న్యకృతపదపంక్తిరథర్వణేవ వేదః॥ ౧౧॥
శశధరఇవలోచనాభిరామైర్గగనవిసారిభిరంశుభిః పరీతః। శి
ఖరనిచయమేకసానుసద్మా సకలమివాపిదధన్మహీధరస్య ॥
౧౨ ॥ సురసరితి పరంతపోధిగచ్ఛన్ధృతపిశంగబృహజ్జటాక
లాపః । హవిరివవితతశ్శిఖాసమూహైస్సమభిలషన్నుపవేది
జాతవేదాః॥ ౧౩ ॥ సదృశమతనుమాకృతేః ప్రయత్నంతదను
గుణామపరైః క్రియామలంఘ్యామ్ । దధదలఘుతపః క్రియా
నురూపంవిజయవతీంచతపస్సమాంసమృద్ధిమ్॥౧౪॥ చిరనియమ

రివస్థితః॥౧౩॥ సదృశమితి॥పునః ఆకృతేర్వపుషః॥ ని॥ ఆకృతిః కథితారూపేసామాన్యవపుషోరపీతి విశ్వః- సదృశంతుల్యంఅతనుంమహాంతంప్రయత్నముద్యోగందధత్ తథాతదనుగుణాంప్రయత్నానురూపాంఅపరైరన్యైరలంఘ్యాం అప్రధృష్యాంకర్తుమశక్యామిత్యర్థః - క్రియతేనయేతి క్రియాంక్రియాశక్తిం- యద్వాక్రియాంవ్యాపారం- దధత్ -క్రియానురూపమలఘుమహత్తపోదధత్ తథావిజయవతీంసర్వోత్కర్షవతీంవిజయఫలాంవాతపస్సమాంతపోనురూపాంసమృద్ధిమైశ్వర్యందధత్ - అత్రపూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యాపి శేషణతయాస్థాపనాత్ ప్రథమైకావళ్యలంకారః - యథాపూర్వంపరస్యాపి శేషణతయాస్థాపనే ఏకావళీతి సర్వస్వకారసూత్రాత్ - ఏతేనతపస్సిద్ధిరంకగితేత్యుక్తం॥౧౪॥ చిరనియమేతి॥పునః చిరనియమేనదీర్ఘకాలతపసాకృశః క్షీణాంగోపి- శైలసారః ఉపమానపూర్వపదో బహువ్రీహిః శమనిరతోపి అహింసానిరతోపి- ప్రకృత్యామరాసదః మర్త్యవర్ణః నిర్జనేపిజనదేశేలిప్తన్నపిసనాథవః

సపరివారస్సన్- కించమునిరపివిశ్వస్యత్యరహితోపీత్యర్థః - త్రయాణాంలోకానాంభర్తుస్త్రిలోకభర్తురింద్రస్య * తద్ధితార్థేత్యాదినాఉత్తరపదసమాసః- తుల్యరుచిస్సమానతేజాః- అపిశబ్దస్సర్వత్రవిరోధద్యోతనార్థః- స్వచమునేరతకృశఃమహత్త్వేనసనిరస్తఇతివిరోధాలంకారః - విరోధాభాసత్వంవిరోధ ఇతిసూత్రాత్ - సోఽర్జునఃపరిదదృశ ఇతిపూర్వేణాన్వయః॥౧౫॥ తనుమితి॥ అవజితేతిరస్కృతేలోకానాంసారధామనీసత్త్వతేజసీయయాతాం * అనఉపధేత్యాదినాఙీప్- త్రయాణాంభువనానాంసమాహారః త్రిభువనం * తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారార్థేతత్పురుషః- పాత్రాదిత్వాత్ స్త్రీత్వప్రతిషేధః- తస్యగుప్త్యారక్షణేసహాంసమర్థాం* పచాద్యచ్ తనుంమూర్తింవిలోకయంత్యఃఅమరస్త్రియఃవిజయఫలేజయార్థేతపోధికారేతపోనుష్ఠానే-అస్యార్జునస్యయత్నంవిఫలముపయయుర్మేనిరేత్రైలోక్యాధిపత్యాది మహాఫలసాధన

> కృశోపిశైలసారశ్చమునిరతోపిదురాసదఃప్రకృత్యా । ససచివఇవనిర్జనేపితిష్ఠన్మునిరపితుల్యరుచిస్త్రిలోకభర్తుః ॥౧౫॥ తనుమవజితలోకసారధామ్నీంత్రిభువనగుప్తిసహాంవిలోకయంత్యః। ఉపయయురమరస్త్రియోస్యయత్నంవిజయఫలేవిఫలాంతపోధికారే॥౧౬॥మునిదనుతనయాన్విలోభ్యసద్యఃప్రతనుబలాన్యధితిష్ఠతస్తపాంసి । అలఘునిబహుమేనిరేచతాస్స్వంకులిశభృతావిహితంపదేనియోగమ్॥౧౭॥ అథకృతకవిలోభనంవిధిత్సౌయువతిజనేహరిసూనుదర్శనేన । ప్రస

సామర్థ్యస్యతుచ్ఛఫలాభిలాషామత్తమాతంగమాంసభోగోచితస్యకరీరవస్యజీర్ణతృణచర్వణోత్కంఠేవనశోభామావహతీతిభావః- అత్రవిశిష్టతనువిలోకనస్యస్త్రీవిశేషణద్వారేణవైఫల్యజననహేతుత్వోక్త్యాపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥౧౬॥మునీతి॥ తాఃస్త్రియః ప్రతనుబలానిఅల్పసారాణితపాంసిఅధితిష్ఠతఃఅనుతిష్ఠతఃమునీన్-దనుతనయాన్దానవాన్-సద్యఃతత్క్షణమేవవిలోభ్యఆకృష్య - చిరాత్కులిశభృతాశక్రేణఅలఘునిపదేస్థానేవిహితందత్తంస్వంస్వకీయంనియోగమధికారం - బహుయథాతథామేనిరే - నికృష్టపదవర్తినాముత్కృష్టపదలాభోమహద్బహుమానమూలమితిభావః- విలోభ్యమేనిరఇత్యన్వయః - యద్వావిలోభ్య విలోభనంకార యిత్వావిహితంశక్రణేత్యన్వయాత్సమానకర్తృకత్వనిర్వాహః॥ ౧౭॥అథేతి॥అథానంతరంకృతకవిలోభనంకృత్రిమంవిలోభనంవిధిత్సౌవిధాతుమిచ్ఛౌవిపూర్వాద్దధాతే

స్సన్నం తాదృక్ప్రత్యయః- యువతిజనే హరిసూనోరర్జునస్య- దర్శనేన చలితజన్మా
కామః ప్రసభం బలాదవతతార- స్వయం మునివంచనప్రవృత్తాః స్త్రియః తా ఏవ
తేనవంచితా ఇత్యర్థః- యుక్తం చైతత్ -హి యస్మాత్ మధురా మనోహరా యౌ
వనశ్రీః మనోహరతిబలాదేవేతి శేషః॥ ౧౮॥ సపదీతి॥ సపది వధూనాం నిదేశాన్ని
యోగాత్ -ధ్వనితా నాదితా మనోహరాః వల్లకో వీణా- మృదంగాశ్చ యైస్తైః
హరిసఖైః గంధర్వైః- వియతి ఆకాశే వనే చ యుగపదృతుగణస్య ఋతుషట్క-
స్య సన్నిధానమావిర్భావః- యథాయథం యథాస్వం అసంకరేణేత్యర్థః* య
థాస్వే తు యథాయథమితి నిపాతః - వితేనే వితస్తారే- ఉద్దీపనసామగ్రీసంపాద
నాయేత్యర్థః॥ ౧౯॥ అథ వర్షాక్రమేణ ఋతూన్వర్ణయతి ॥ సజలేత్యాది॥ స
జలాః జలధరాః యస్మిన్ తన్నభో విరేజే - తటిల్లతా ఇవ తాసాం రుచిః ప్రభా
విస్ఫూర్తిం విజృంభణం ఇయాయ- తథా - వ్యవహితరతివిగ్రహైః ప్రశమిత ప్ర

భమువతతార చిత్తజన్మా హరతిమనో మధురా హి యౌవన
శ్రీః॥ ౧౮॥ సపది హరిసఖైర్వధూనిదేశాద్ధ్వనితమనోహరవల్ల
కీమృదంగైః । యుగపదృతుగణస్య సన్నిధానం వియతి వనే చ
యథాయథం వితేనే ॥ ౧౯ ॥ సజలజలధరం నభో విరేజే విస్ఫూర్తి
మియాయ రుచిస్తటిల్లతానామ్ । వ్యవహితరతివిగ్రహైర్వితే
నే జలగురుభిః స్తనితైర్దిగంతరేషు ॥ ౨౦॥ పరిసురపతిసూను
ధామ సద్యస్సముపదధన్ముకులాని మాలతీనామ్ । విరళమపజ
హారబద్ధబిందుస్సరజసతామవనేరపాంనిపాతః॥ ౨౧॥ ప్రతిది

ణయకలహైః జలేన గురుభిః జలరాద్గంభీరైరిత్యర్థః- స్తనితైః గర్జితైః దిగం
తరేషు వితేనే తతైరభావి*భావే లిట్ -అకర్మకత్వంతు వైపక్షికం- అత ఏవ ది
గంతరేష్విత్యధికరణత్వేన ప్రయోగః- అన్యథా కర్మత్వమేవ స్యాత్ ॥ ౨౦॥ ప
రీతి ॥ పరిసురపతిసూనుధామ అర్జునాశ్రమం ప్రతి * పరిరిలక్షణార్థే కర్మ
ప్రవచనీయయోగాద్ద్వితీయా- యద్వా- విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః - వినా
ర్థాదన్యత్ర తస్యాప్యసిద్ధాత్ - తథా చ - సురపతిసూనుధామ్నీత్యర్థః-
సద్యః మాలతీనాం జాతిలతానాం ॥ ని॥ సుమనా మాలతీ జాతిరిత్యమరః - ము
కుళాని కుడ్మలాని ఉపదధత్ జనయన్ - విరళం యథా తథా బద్ధబిందుః అపాం నిపాతః
వృష్టిః - అవనేః సంబంధినీం సరజసతాం సరజస్కత్వం * అచతురేత్యాదినా
సాకల్యార్థే అవ్యయీభావస్సమాసాంత నిపాతః - బహువ్రీహ్యర్థస్తు లక్ష్య
తే - అవ్యయీభావదర్శనం తు ప్రాయికమితి కేచిత్ - అపజహార ధూళింశ
మయామాసేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ ప్రతిదిశమితి ॥ దిశి దిశి ప్రతిదిశం * యథార్థే

వ్యయీభావే- శరత్ప్రభృతిత్వాత్సమాసాంతః- అభిగచ్ఛతాసంపాతా- క
కుభాన్యర్జునకుసుమాని॥ని॥ ఇంద్రద్రుః కకుభోఽర్జునఇత్యమరః - తేషాంవికా
సాత్సుగంధినామ మనోజ్ఞగంధేన - గంధస్యేత్త్వేతదేకాంతగ్రహణంప్రాయి
కం - అనితేనాభిమృష్టః సంస్పృష్టః - అతఏవసచిత్తజన్మా కామాక్రాంత ఇత్య
ర్థః- అతఏవ - గతధృతిః విగతధైర్యః ఆకులితః క్షుభితశ్చరతిం ప్రతీతిభావః-
ఏవంభూతో జీవలోకః నవఇవ అవస్థాంతరప్రాప్త్యా అపూర్వ ఇవబభావిత్యు
త్ప్రేక్షా॥ ౨౨॥ వ్యథితమితి॥ భృశంవ్యథితం దుఃఖితమపిమనోహరంతీ కిముతసు
ఖితమితిభావః - జంబ్వాని కారః ఫలంజంబు॥ ని॥ బార్హ్వాతం వఫలేజంబ్వాః జంబూ
స్త్రీ జంబుజాంబవమిత్యమరః - జంబ్వా చేతి ఫలేలుక్ తద్ధితలుకీతి హ్రస్వః జం
బుచతత్ఫలంచేతి సామాన్యవిశేషయోస్సమానిర్దేశః యద్వా జంబ్వాః ఫలమితి
విగ్రహః ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్యేతి హ్రస్వః తస్యపరిణతస్య ఉపభోగేనహృ

శమభిగచ్ఛతాభిమృష్టః కకుభవికాససుగంధినానిలేన। నవఇవ
విబభౌ సచిత్తజన్మా గతధృతిరాకులితశ్చ జీవలోకః॥ ౨౨॥ వ్యథి
తమపి భృశం మనో హరంతీ పరిణతజంబుఫలోపభోగహృష్టా।
పరభృతయువతిస్స్వనం వితేనే నవనవయోజితకంఠరాగర
మ్యమ్ ॥ ౨౩॥ అభిభవతిమనః కదంబవాయౌ మదమధురే చ శి
ఖండినాం నినాదే జనఇవనధృతేశ్చచాలజిష్ణుర్నహి మహతాం
సుకరస్సమాధిభంగః॥ ౨౪॥ ధృతబిసవలయావలిర్వహంతీకు

ష్టా అతఏవపరభృతయువతిః కోకిలాంగనా - నవనవంనవప్రకారం యథాతథా
యోజితేనసంపాదితేన - కంఠరాగేణకంఠమాధుర్యేణరమ్యం - శ్రావ్యమి
త్యర్థః - స్వనంవితేనే వర్షాస్వపి మధురాః స్వరాః కోకిలాయా ఇతిప్ర
సిద్ధిః ॥ ౨౩ ॥ అభిభవతీతి ॥ కదంబవాయౌ నీపకుసుమసంబంధిని మారుతే-
మదమధురే శిఖండినాంనినాదే చమనోఽభిభవతి అభిహరతిసతి - జిష్ణుర్జ
యశీలః- అర్జునః - జనః పృథగ్జన ఇవధృతేర్ధైర్యాత్ నచచాలవర్షా అపి
తమద్దీపనాయనశేకరిత్యర్థః - హియస్మాన్మహతాం సమాధిభంగః సుకరో
న - నకేనాపికర్తుంశక్యత ఇత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ ధృతేతి ॥ బిసానివలయానీ
వ తేషామావలిః ధృతాయయాసా - కుముదవనమేకంముఖ్యంకమల మివత
ద్వహంతీ - ఆత్తానిగృహీతాని బాణాని నీలీఝింటీ కుసుమానియయాసా - ఆ
త్తబాణాగృహీతశరాచ ॥ శ్లో॥ గృహీతాయాస్త్రియాః శరమితిస్మరణాత్ ॥ ని॥
బాణాతునీలీఝింట్యాంచేతి వైజయంతీ- శరద్వధూర్జాయేవ - ఘనసమయే
నవవర్షాత్తునా - వరేణాతిశేషః అమలతేజసి తేజోధరే- సహోఽజంపాణిరివ

తస్మిన్నాలలంబే జగృహే* కర్మణి లిట్ - వధూవరసమాగమవదృతుసంధి
రశోభతేత్యర్థః - అత్రాత్తబాణాసనీరీఘ్నంటీశరయోర్బాణయోరభేదాధ్య
వసాయాశ్లేషమూలాతిశయోక్తిరుపమాంగమిత్యనయోస్సంకరః॥౨౫॥ అ
థమిఋతుసంధింవర్ణయతి॥సమదేతి॥ సమదశిఖిరుతాని మత్తమయూరకూజి
తాని- హంసనాదైః సమేత్య - తథా కుముదవనానికదంబపుష్పవృష్ట్యా సమే
త్య అతిశయినీం అతిశయవతీం శ్రియం జగ్ముః- తథాహి - గుణమహతాం గుణాధి
కానాం యోగః పరస్పరసమాగమః- మహతే గుణాయ ఉత్కర్షాయ- భవతీ
తి శేషః - అత్ర త్రిపాద్యాం సమాలంకారః॥ శ్లో॥ సా సమాలంకృతిర్యోగే వస్తు
నోరనురూపయోరితి లక్షణాత్ - సోపి చతుర్థపాదస్థేనార్థాంతరన్యా
సేన స్వయమసమర్థకేనాంగాంగిభావేన సంకీర్యతే॥౨౬॥ సరజసమితి॥ ప్రియ
మధురిష్టమకరందా- అనిత్యత్వాన్న సమాసాంతః పుల్లింగోత్తరపదో బహువ్రీ

ముదవనైకదుకూలమాత్తబాణా। శరదమలతలే సరోజపాణౌ
ఘనసమయే నవధూరివాలలంబే॥౨౫॥ సమదశిఖిరుతాని హం
సనాదైః కుముదవనానికదంబపుష్పవృష్ట్యా । శ్రియమతిశయి
నీం సమేత్య జగ్ముర్గుణ మహతాం మహతే గుణాయ యోగః॥
౨౬॥ సరజసమపహాయ కేతకీనాం ప్రసవముపాంతికనీపరేణు
కీర్ణమ్ । ప్రియమధురసనాని షట్పదాళీ మలినయతిస్మ వినీల
బంధనాని॥ ౨౭ ॥ ముకుళితమతిశయ్య బంధుజీవం ధృతజలబిం
దుషు శాద్వలస్థలీషు । అవిరళవపుషస్సురేంద్రగోపా వికచప

హరితి కేచిత్ - నపుంసకస్యైవ మధుశబ్దస్య ఉరఃప్రభృతిషు పాఠాత్॥ శ్లో॥ మ
కరందస్య మద్యస్య మాక్షికస్యాపి వాచకః॥ అర్ధర్చాదిగణే పాఠాత్పున్నపుం
సకయోర్మధురితి షట్పదాళిరుపాంతికే యానినీపాని కదంబకుసుమాని తేషాం
రేణుభిః కీర్ణం వ్యాప్తం- కించ- స్వాశైః సహ రజసా సరజసం నత్వరజస్కమితి
భావః- సాకల్యేఽవ్యయీభావః - అచతురేత్యాదినా సమాసాంతః - కేతకీనాం ప్ర
సవమపహాయ నీలబంధనాని మలినయంతి మలినాని- అసనాః ప్రియకపుష్పాణి- మక
రందభరితానీతి శేషః॥ ని॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్యమరః
మలినయతిస్మ - యథా వృంతాదన్యత్రాపి మాలిన్యం స్యాత్ తథా మధులోభా
చ్ఛాదయామాసేత్యర్థః - నహి మధ్వాసక్తో మధులాభే సతి భూతిష్వాసజ్జతీ
తి భావః॥౨౭॥ ముకుళితమితి॥ ధృతాః జలబిందవో యాభిస్తాసు శాద్వలస్థలీషు
శాదహరితప్రదేశేషు - అవిరళవపుషః స్థూలమూర్తయః - సురేంద్రగోపా

కీటవిశేషాః - ముకులితం ముకులీకృతం బంధుజీవం - బంధుజీవముకుళమిత్యర్థః ॥ ని ॥ బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః - అతిశయ్య అతిక్రమ్య - వికచపలాశవనం వికసితకింశుకవనం ॥ ని ॥ పలాశే కింశుకః పర్ణ ఇత్యమరః - తస్య శ్రియం తత్సదృశీం శ్రియమిత్యర్థః - అత ఏవ నిదర్శనాలంకారః సమీయుః ప్రాపుః ॥ ౨౮ ॥ అథ హేమంతం వర్ణయతి ॥ అవిరళేతి ॥ అవిరళాని ఘనాని ఫలినీవనానాం ప్రియంగువనానాం ప్రసూనాని యస్మిన్ సః ॥ ని ॥ ప్రియంగుః ఫలినీత్యమరః - కుసుమితైః కుందైః మాఘ్యకుసుమైః సుగంధిః గంధవాహో యస్మిన్ సః ॥ ని ॥ మాఘ్యం కుందమిత్యమరః - శైశిరాణామపి కుందానాం హేమంతేపి ప్రాదుర్భావసంభవాదవిరోధః - విరళతుషారకణ ఇతి ప్రారంభోక్తిః - తుషారకాలో హేమంతః చిరాయ అసమయజం అకాలసంభవం గుణముత్కర్షం లేభే ॥ ౨౯ ॥ నిచయినీతి ॥ నిచయిని ఉపచయవతి - లవలీలతానాం వికాసే పుష్పవిజృంభణే - తథా - లోధ్రసమీరణే చ హర్షం జనయతి సతి - పాండుసూనుః వికృతిం నోపయయౌ - కుతః హి

> లాశవనశ్రియం సమీయుః ॥ ౨౮ ॥ అవిరళఫలినీవనప్రసూనః కుసుమితకుందసుగంధిగంధవాహః । గుణమసమయజం చిరాయ లేభే విరళతుషారకణస్తుషారకాలః ॥ ౨౯ ॥ నిచయిని లవలీలతావికాసే జనయతి లోధ్రసమీరణే చ హర్షమ్ । వికృతిముపయయౌ న పాండుసూనుశ్చలతి నయాన్న జిగీషతాం హి చేతః ॥ ౩౦ ॥ కతిపయసహకారపుష్పరమ్యస్తనుతుహినోఽల్పవినిద్రసింధువారః । సురభిముఖహిమాగమాంతశంసీ సముపయయౌ శిశిరః స్మరైకబంధుః ॥ ౩౧ ॥ కుసుమనగవనాన్యుపైతుకామా కి

యస్మాత్ జిగీషతాం జేతుమిచ్ఛతాం చేతః నయాన్నీతేః న చలతి - న హి క్రోధాక్రాంతే చేతసి శృంగారస్యావకాశః - తద్విరుద్ధత్వాద్రౌద్రస్యేతి భావః ॥ ౩౦ ॥ కతిపయేతి ॥ కతిపయైరేవ సహకారపుష్పైః చూతకుసుమైః రమ్యః - స తు వసంతవత్సమగ్రైర్నాపి హేమంతవద్విరళైరితి భావః - తనుతుహినః న తు హేమంతవద్బహుతుహినః నాపి వసంతవద్వితుహిన ఇతి భావః అల్పాని కతిపయాని వినిద్రసింధువారాణి వికసితనిర్గుండీకుసుమాని యస్మిన్ సః - అత్రాపి సహకారపదవత్ప్రాయో ద్రష్టవ్యః ॥ ని ॥ సింధువారేంద్రసురసౌ నిర్గుండీంద్రాణికేత్యమరః - ఇష్టం సురభిముఖం వసంతప్రారంభం - హిమాగమాంతం హేమంతావసానం శంసతి సూచయతీతి తథోక్తః - స్మరస్యైకబంధుః ముఖ్యసహకారీ ఉభయర్తుధర్మసంపత్త్యేతి భావః - శిశిరః సముపయయౌ ॥ ౩౧ ॥ అథ వసంతావతారమాహ ॥ కు

సుమేతి॥ కుసుమప్రధానానాం నగానాం వృక్షాణాం-కుసుమానాం నగా వృక్షాః తేషాం వా-వనాః ఉపైతుం ఆరోఢుం కామో యస్యాస్సా॥ని॥ శైలవృక్షా నగా వ గావిత్యమరః-తుం పెదవశ్యమః కృత్యేతుం కామమనసోరపీతి మకారలోపః- వసంతలక్ష్మీః-కిసలయినీ పల్లవినీం చూతయష్టిం చూతశాఖాం- సఖీమివేతి భావః- అవలంబ్య అవష్టభ్య- అన్యథా ఆరోఢుమశక్యత్వాదితి భావః క్వణదళికులంనూపురమివ యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ అన్యత్ర అళికులవన్నూపురం నళినీవనేషు పసంనిరాసేనిదధే తేషు ప్రథమం ప్రాదురాసీదిత్యర్థః ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేత్యాత్మనేపదం - అత్ర ప్రకృతవసంతలక్ష్మీవిశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుతనాయికావ్యవహారసమారోపాత్సమాసోక్తిరలంకారః॥౩౨॥ వికసితేతి॥ వికసితః విశ్లిష్టః కుసుమమేవాధరో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా హసంతీం స్మయమానాం కురవకరాజిరేవ వధూః తాం విలోకయంతం కాముకమివేతి భావః అత్రప

సలయినీమవలంబ్య చూతయష్టిమ్। క్వణదళికులనూపురం నిరాసే నళినవనేషు పదం వసంతలక్ష్మీః ॥౩౨॥ వికసితకుసుమాధరం హసంతీం కురవకరాజివధూం విలోకయంతమ్। దదృశురివ సురాంగనా నిషణ్ణం సశరమనంగమశోకపల్లవేషు॥౩౩॥ ముహురనుపతతా విధూయమానం విరచితసంహతి దక్షిణానిలేన। అళికులమలకాకృతిం ప్రపేదే నళినముఖాంతవిసర్పి పంకజిన్యాః ॥౩౪॥ శ్వసనచలితపల్లవాధరోష్ఠే నవనిహితేర్ష్యమివావధూనయంతీ। మధుసమభిళిషట్పదే నపుష్పే ముఖ ఇవ సా

వ అశోకపల్లవేషు పల్లవసంస్తరేషు నిషణ్ణం స్థితమిత్యర్థః - రిరంసయేతి శేషః- సశరం నిత్యజయిత్వాదిభావః - ఇత్థం శృంగారవీరయో రేకాధికరణభూతం అనంగం సురాంగనాః దదృశుః సాక్షాద్ద్రష్టుకురిచేఖ్యుత్ప్రేక్షా అశోకాద్యవలోకనాత్మనససాక్షాత్కారాదివహో నాత్మనః లబ్ధస్తాసామాసీదిత్యర్థః- అత్ర రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః॥౩౩॥ ముహురితి॥ అనుపతతా అనుధావతా-దక్షిణానిలేన మలయమారుతేన-ముహుర్విధూయమానం - చాల్యమానం విరచితా సంహతిరస్యేతత్ - సంఘీభూతమిత్యర్థః - పంకజిన్యాః యన్నళినం ముఖమివ తస్యాంతవిసర్పి ప్రాంతచారి అళికులం కర్తృ-- అలకాకృతిమలకసాదృశ్యం ప్రపేదే॥౩౪॥ శ్వసనేతి ॥ షట్పదేన సాలలతా సర్జతరుశాఖావధూరివ సాలలతావధూః ॥ని॥ సాలః సర్జతరుస్సృత ఇతి విశ్వః - శ్వసనేన వాయునా నిశ్వాసేన చలితః పల్లవాధరోష్ఠః అధరోష్ఠ ఇవ పల్లవః యత్ర

తస్మిన్ * ఓత్యోర్వర్ధయోస్సమాసేనాపరరూపంవాచ్యం - మధునామకరందే
నమద్యేనచసురభిణిపుష్పేముఖఇవతంయథాతథా- విహితేర్ష్యంకృతకోపమి
తిక్రియావిశేషణంతథాఅవధూనయంతీకంపయంతీ* ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వ
క్తవ్యఇతిణిచినుగాగమః - చుచుంబేచుంబితా- అత్రశ్వాసనశబ్దార్థమధురశ
బ్దార్థయోశ్శాబ్దభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్తిస్సాచోపమాంగ
మిత్యనయోస్సంకరః ॥౩౫॥ ప్రభవతీతి॥పరఃశత్రుః-తదాతస్మిన్కాలేవిజేతుం
నప్రభవతినశక్నోతి- యదాజితేంద్రియతాఇంద్రియజయిత్వంఆస్మరతా భవతి
విద్యతే- తథాహి- అవజితభువనః త్రైలోక్యవిజయ్యపి - పుష్పమాసఃవసం
తః- సితతురగేఅర్జునేవిషయే - విజయంనలేభే - అతోజితేంద్రియాదుర్జ
యాఇతిభావః- విశేషణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥౩౬॥అ
థగ్రీష్మంవర్ణయతి॥కథమితి॥విరచితమల్లికావికాసఃనిదాఘకాలఃగ్రీష్మః ఋ
తుభిర్వర్షాదిభిఃసమం- మునినాఅవధీరితస్యతిరస్కృతస్యతవసమ్మతిలోక
కేయోగ్యత్వేనానుమతిః - కథమివభవిత్రీకథంచిదపినభవిష్యతీత్యర్థః- ఇతి

లలతావధూశ్చుచుంబె ॥౩౫॥ ప్రభవతినతదాపరోవిజేతుంభ
వతిజితేంద్రియతాయదాస్మరతా। అవజితభువనస్తథాహిలే
భేసితతురగేవిజయంనపుష్పమాసః ॥౩౬॥ కథమివతవసమ్మ
తిర్భవిత్రీసమమృతుభిర్మునినావధీరితస్య। ఇతివిరచితమల్లి
కావికాసఃస్మయతఇవస్మమధుంనిదాఘకాలః॥౩౭॥ బలవదపి
బలంమిథోవిరోధిప్రభవతినైవవిపక్షనిర్జయాయ । భువనప

త్యంమధుంవసంతం॥ని॥చైత్యేచైత్రేవసంతేచజీవేకోశేమధుస్స్మృతఇతివిశ్వః
స్మయతేస్మేవజహాసకిమివేత్యుత్ప్రేక్షా* మల్లికాఇతిభూతార్థేలట్-ప్రహా
సస్యశుభ్రత్వేనకవిప్రసిద్ధేః - మల్లికావికాసస్యహాసత్వేనాధ్యవసా
యః - అత్రఋతుభిస్సమమవధీరితస్యేత్యత్రఅభేదాధ్యవసాయమూలాస
హోక్తిరలంకారః - సంబంధిభిన్నభేదస్యావవధీరణస్యాభిన్నతయాధ్యవ
సాయాత్తదేవావధీరణమసంమదిత్యారాస్మయోత్ప్రేక్షాబీజమిత్యనయో
రంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౭ ॥ బలవదితి ॥ బలవద్బలమపి - ప్రకృష్ట
సామర్థ్యవత్ మిథోవిరోధిపరస్పర స్పర్ధిబలంసైన్యం ॥ ని ॥ వరూథి
నీబలంసైన్యమిత్యమరః - విపక్షనిర్జయాయ యశత్రువిజయాయ - నప్రభ
వతి నశక్నోత్యేవ - అలమర్థయోగాచ్చతుర్థీ - శత్రూన్ జేతు మిత్య
ర్థః * కుతః * యద్యస్మాద్భువనానాంపరిభవీవిజేతాపి * జిదృక్షి
త్యాదినాఇనిప్రత్యయః - ఋతుగణఃతథానీంతమర్జునంతృణమపివోన్మనీచ

కార-అనుమ్మనసముమ్మనసంనచ కారేత్యర్థః॥ అయమ్ ఇత్యాది నాఅభూత తద్భావే చ్విప్రత్యయః- సలోపశ్చ-అస్యచ్వావితీకారః- విశేషేణ సామాన్యస మర్థనరూపో౽ర్థాంతరన్యాసః॥ ౩౮॥ ఏవంతటస్థోద్దీపనసామగ్రీఃఫ్రవేత్యుక్తం సంప్రతివిపరీతాచజాతేత్యాహ ॥ శ్రుతీతి ॥ సహోర్వైస్తాసాంసహచరైః గంధ ర్వైః- కృతమితిశేషః॥ లోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధేకర్తరితృతీయా- శ్రుతి సుఖంశ్రోత్రమధురంఉపవీణితంవీణాయాగానం ॥ సత్యాపవారేత్యాదినావీ ణాశబ్దాణ్ణిజంతాద్భావేక్తః అవిరలైఃబహుభిఃలాంఛనైఃపూర్వోక్తైఃఫలకుసు మాదిచిహ్నైః హారిణఃమనోహరాఃకాలాఃవసంతాద్యృతవశ్చ అపిహితాఅ కృతాహరిసూనోరర్జునస్యవిక్రియామనోవికృతిర్యైస్తానితథా భూతాని సంతినపుంసకమనపుంసకేత్యాదినానపుంసకైకశేషః ప్రత్యుతత్రిదశవధూషు మనోభవంవితేనుఃవిస్తారయామాసుః-సాయం ప్రహారాకస్మాదుపకల్పితంస్వా యుధంస్వాత్మానమేవ ప్రహరతీతి న్యాయవన్నాత ఇతి భావః - అత్ర మునివిక్రి

> రిభవీనయ త్తదాసీంతమృతుగణఃతుణమున్మనీ చకార ॥ ౩౮ ॥
> శ్రుతిసుఖముపవీణితం సహోర్వైం విరళలాంఛన హారిణశ్చకా
> లాః । అపిహితహరిసూనువిక్రియాస్త్రిదశవధూషు మనో
> భవంవితేనుః ॥ ౩౯ ॥ నదళతినిచయేతథోత్పలానాంనచవిష
> మచ్ఛదగుచ్ఛయూథికాసు । అభిరతిము పలేభిరేయథా సాం
> హరితనయావయవేషులోచనాని॥ ౪౦॥ మునిమభిముఖతాం
> ననీషవోయాస్సముపయయుఃకమనీయతాగుణేన। మదనము

యార్థప్రారంభేస్త్రీణాంస్వవిక్రియారూపానర్థోత్పత్తికథనాద్విషమో విష మాలంకారః- తథాచసూత్రం విరూపకార్యానర్థయోరుత్పత్తిర్విరూపఘట నాచవిషమాలంకారఇతి ॥ ౩౯॥ తటస్థవదాలంబనగుణో౽పివిపరీతోభూదిత్యా కస్స్వయేనాహ- నేత్యాదినా॥అసాంవిలోచనాని- హరితనయావయవేషుయ థాతథాదళతివికసతిఉత్పలానాంనిచయేఅభిరతింనోపలేభిరేనప్రాపుః - విష మచ్ఛదగుచ్ఛాఃసప్తపర్ణస్తబకాఃయూథికాగిరిమల్లికాఃతాసుచఅభిరతింనో పలేభిరే॥ ని॥ సప్తపర్ణేవిశాలత్వక్ఛదరోవిషమచ్ఛదఇత్యమరః-తథారమణీ యత్వాత్తదవయవానామిత్యర్థః- ఇహచ పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ౪౦॥ అథమనస్సం గంసూచయతి॥మునిమితి॥యాఃస్త్రియఃకమనీయతాసౌందర్యంసైవగుణఃతేన మునియర్జునంఅభిముఖతాం వశ్యతాం నినీషవో నేతుమిచ్ఛవః - సముపయ యుః- తాసారసమునిరేవమదనముపదభేజనయామాస- తథాహి - ప్రయో

జన్యానాముద్దేశ్యార్థానాంగతిఃపరిణతిఃమనోరథగమాహిమన్మథాయాఖలు - అతఃకిఞ్చిద్భవతిక్వచిదన్యథాభవతీతి భావః॥ ౪౧॥ అథాసామనురాగమేవకార్యతఃప్రపంచయతి॥ ప్రకృతమితి॥ విలాసిసవిలాసంనర్తకీనాంసంబంధి* శిల్పినిష్వన్నిష్వన్నిత్యయః- నృత్తశిక్షనిరంజిభ్యపవేతినియమః - చక్షుఃకర్తృ- ప్రకృతంప్రక్రాంతంఅభినేయంఅభినేతవ్యంరసభావాదికంనానుససార- తచ్చదూషణం - తదానుగుణ్యేనైవదృష్టిప్రయోగనియమాదితిభావః- తథాప్రవికసదంగులితత్ప్రయోజ్యహస్తానుసారేణ ప్రచలదంగుళీకం యత్పాణిపల్లవం తద్వాతదపి- నానుససార-సచదోషః- యతోహస్తస్తతోదృష్టిరితినియమాదితి భావః॥ని॥ వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచసముచ్చయఇతివిశ్వః కింతు ప్రథమంప్రవేశఏవ - సితతురగేఅర్జునే - ఉపహితంసన్నచచాలతత్రైవలగ్నంతస్థౌ- రాగాంధైర్నర్తకించిత్కరణీయమనుసంధియ్యతఇతిభావః ॥ ౪౨॥

పనథైస ఏవలాసాంమరథిగమాహిగతిః ప్రయోజనానామ్।
౪౧ ॥ ప్రకృతమనుససారనాభినేయం ప్రవికసదంగులిపాణి
పల్లవంవా । ప్రథమముపహితంవిలాసచక్షుః సితతురగేనచ
చాలనర్తకీనామ్ ॥ ౪౨॥ అభినయమనసస్సురాంగనాయాని
హితమలక్తకవర్తనాభితామ్రమ్ । చరణమభిపాత షట్ప
దాళీధృతనవలోహితపంకజాభిశంకా ॥ ౪౩॥ అవిరళమలసె
షునర్తకీనాంద్రుతపరిషిక్తమలక్తకంపదేషు । సవపుషమివచి

అభినయేతి॥ అభినయోరసభావాదివ్యంజకచేష్టావిశేషః॥ని॥వ్యంజకాభినయౌసమానిత్యమరః- తత్రమనోయస్యాస్తస్యాః- వ్యాసంగాద్భృంగపాతమజానంత్యాఇత్యర్థః - సురాంగనాయాఃసంబంధి - అలక్తకవర్తనేనఆధారసరంజనేన అభితామ్రంనిహితంన్యస్తంచరణంషట్పదాళీకర్త్రీ - ధృతానవలోహితపంకజానాంశంకాప్రత్యగ్రకోకనదభ్రమోయయాసా- అభిపపాతఅభిధావతిస్మ- అత్రషట్పదాళీః(స్త్రీ)చరణేపంకజభ్రమాభిధానాద్భ్రాంతిమదలంకారః- తేనచోపమావ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥౪౩॥అవిరళమితి॥ నమితశిఖానినర్తకీపాదపీడనాన్నమితాగ్రాణి కదంబకేసరాణినీపకుసుమానివకుళకుసుమానిచ- యద్వా -కదంబానాంకేసరాణి రంగపూజాదత్తానీతిశేషః - అవిరళంసాంద్రంయథాయథాద్రుతః సరాగోష్మణావితినః అతఏవపరిషిక్తః ప్రస్విన్నః తంద్రుతపరిషిక్తం - నర్తకీనాం అలసేషుపదేషుపా

దత్త్వా సేవ్యులలక్తకం లాక్షారాగం సవపుషంమూర్తిమంతం చిత్తరాగంఉ తరాంతయాబహిర్నిస్సృతంమునివిషయమనురాగమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఊహుర్వహంతిస్మ॥౭౭॥ అథాసాంశృంగారచేష్టాఃకథయతి॥నృపేతి॥ నృపసుతమభితః అర్జునాభిముఖం పరిజనస్యసఖీజనస్యగాత్రేణతిరోహితా లజ్జయాస్వాకారగుప్త్యైఅంతర్హితా అంగయష్టిగాత్రయష్టిర్యయాతస్యాః సహస్మథాయాఃవధ్వాః అభిలషితంమునింప్రత్యనురాగఃస్ఫుటంబభూవ - నచసంవృతేరభివ్యక్తిర్విరుద్ధేతివాచ్యమిత్యాహ - యతఃసంవృతిస్స్వస్యగోపనమేవకామితాన్యనురాగాణాం - కామయతేర్భావేక్తిః - వదతిప్రకటయతీత్యర్థః - అయమనురాగస్యస్వభావః - యద్యయాచేష్టయాసంప్రీయతేసైవాస్యప్రకాశికేతిభావః॥౭౮॥అభిమునీతి॥అభిమునిమునిసమక్షం ఘనేనమరుతా-జఘనాంశుకస్యపకదేశేసహసాహృతేసతి సత్రపాయాఃసలజ్జాయాఃఅపరస్యాస్సం

> త్తరాగమహసదమితశిఖాసికసంబకేసరాణి ॥ ౭౭ ॥ నృపసుతమభితః సహస్మథాయాఃపరిజనగాత్రతిరోహితాంగయష్టేః । స్ఫుటమభిలషితంబభూవవధ్వావదతిహిసంవృతిరేవకామితాని॥ ౭౮ ॥ అభిమునిసహసాహృతేపరస్యాఘనమరుతాజఘనాంశుకైకదేశే। చకితమవసనోరుసత్రపాయాఃప్రతియువతీరపివిస్మయంనినాయ॥ ౭౯॥ ధృతబిసవలయేనిధాయపాణౌముఖమధిరూషితపాండుగండలేఖమ్ । నృపసుతమపరాస్మరాభితాపామధుమదాలసలోచనంనిదధ్యౌ॥౮౦।సఖి

బంధే - అవసనోనిరావరణో - ఊరూయస్మింకర్మణి చకితంభయసంభ్రమః ఆశ్చర్యంప్రతియువతీఃసపత్నీరపివిస్మయంనినాయ - కిముతఅన్యజనమిత్యపిశబ్దార్థః - నతంమునిమిత్యాశయః ॥ ౭౯ ॥ ధృతేతి ॥ అపరాస్త్రీ - స్మరాభితాపాస్థ్రోఃధృతానిబిసాన్యేవవలయానియేనతస్మిన్ - పాణౌఅధిరూషితేచందనాదిచర్చితే - పాండుగండలేఖంగండస్థరేఖయస్యతన్ముఖంనిధాయారోప్య - అమధుమదేమధుమదరహితే - తథాప్యలసేలోచనేయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా - నృపసుతంనిదధ్యౌపశ్యతిస్మ ॥ ని ॥ నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః ॥ ౮౦ ॥ అథపంచభిఃమునింప్రతిదూతీవాక్యమాహ ॥ సఖీత్యాది॥ కుసుమేషుణాకామేన- అభితస్తాపీడితాసానాయికా - హేసఖిదయితంమునిమిహానయేతిమాంప్రహితవతీ - భవదంతికంప్రేషితవతీ-కింత్వవిమృశ్యకారిణీయమిత్యాహ హృదయమితిఅహృదయా

అనవస్థాః- తద్ధృదయస్యత్వద్గతత్వాదితిభావః అతఏవసాపూర్వంప్రాగేవ భవముపకంఠంత్వత్సన్నిధిముపాగతంహృదయంస్వచిత్తంనవివేదనామ - నామసంభావనాయాం- అతోమత్ప్రేషణంవ్యర్థంఅంతరంగాద్బహిరంగస్య దుర్బలత్వాదితిభావః ఏతేనవనస్సంగఉక్తః చక్షుఃప్రీతిస్తుప్రాగేవసర్వాసాముక్తేతినపృథగుచ్యతే॥౨౭॥వ్యా॥శ్లో॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పోజాగరఃకృశతారతిః॥హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశ ఇత్యుక్తక్రమాద్దశావస్థాద్వయమభ్యధాయి అన్యా అపి కాశ్చిత్ప్రసంగేనైరపేక్ష్యేణసూచయతి॥ చిరమిత్యాది॥ చిరంబహుకాలంకలితాన్యాలోచితాన్యపిసందేశార్థబుద్ధ్యాయోజితాన్యపి వచనానీతిశేషః యద్వా- అవకలితానిఆలోచితాని పరిశుష్యతాముఖేనేతి కరుణోక్తిః- పరిగదితుంవక్తుంఅపారయంత్యాఅశక్నువంత్యాతయా- హే గతఘృణదయాహీన- ఇత్థంబుద్ధ్యావ్యపనీతదయోద్యాపినానుకంపస ఇతిభావః సత్సఖీనాంలక్ష్మ్యాదిసఖీనాంమనాంసినయనయుగైస్సమం ఆర్ద్రతాం గమితాని ఉభయత్రాపిగమితమిత్యర్థః శోకబాష్పాభ్యామితిభావః అథసఖి

దయితమిహానయేతి సామాం ప్రహితవతీ కుసుమేషుణార్దితా త్వాం

హృదయమహృదయానవా పూర్వం భవఏవ వకంఠముపా

గతంవివేద॥౨౮॥ చిరమపికలితాన్యపారయంత్యాపరిగదితుం

పరిశుష్యతాముఖేన । గతఘృణగమితానిసత్సఖీనాం నయన

యుగైస్సమమార్ద్రతాంమనాంసి ॥ ౨౯॥ అవకీర్ణతసప్త

వాంగరాత్రింస్మృహసురభింవిరహయ్యపుష్పశయ్యామ్ । భృ

శకోపాస్తుసూరాత్పాచక్షాంసూచ్యతే - శోకబాష్పరూపకారణభేదాత్ప్రియో నికోపాచ్చఆర్ద్రతాస్సనేప్యనేకార్థ్యవసాయఃతస్మాత్మలాచేయంనయనయుగైః సమమితిసహార్థాలంకారః ౨౮॥అవకత సతేకించవృద్వీసురభిశ్రియా తావిస్మృహసురభిఃపుష్పశయ్యా విరహయ్యవిహాయసప్తవాంగరాత్రీం అచకమతకాంతుమిచ్ఛ- తస్యాస్తత్రవిరహితత్వాదితిభావః కమేణిఙ్- ణంతాల్లుఙ్- ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యఃకర్తరిచఙితిచఙ్ ద్విర్భావః ఇత్యాదికార్యం - తదాఅచీకమతేతి ప్రసంగస్యాదతోణిఙ్ఙభావపక్షేఽయమేతత్ప్రయోగః సంభవతి వ్యాపారజరూపమేతత్ -అస్యాఃనాయికాయాఃశయ్యాభ్యాసనిజ్ఞస్థితాయాఃశిశ్రీవకతెంవుఃఖమవాప్య సుఖాయతేతిసుఖఃస్పృహవతీతస్మిన్నితిశేషః ఉపకాయతేతవఅంకముత్సంగంఉపైతుం ప్రాప్తుంఇచ్ఛాఅభిలాషఃవర్తతఇతిశేషః ఇత్యౌత్సుక్యంకథితంఅరతిజాగరౌసువ్యక్తౌఅత్రైకస్యానాయికాయాఃక్రమేణపుష్పశయ్యాద్యనేకాధారసంబంధకథనాత్పర్యాయః- పర్యాయాలంకారః॥ శ్లో॥ క్రమేణైకమనేకస్మి

సాన్నథా రేవర్తతేయది। ఏకస్మిన్నథవానేకంపద్యాయాలంకృతిర్ద్విధేతిలక్ష ణాత్ ॥౫౦॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్తస్యాః దురవస్థాస్థితత్వాద్ధేతోః - హేఅనఘ నిష్పాప-తనూకృతేతి కార్శ్యావస్థాకథనం-సానాయికా సకామా సఫలమనో రథాఅస్తు-హియస్మాత్ త్వమేవఅర్థః ప్రయోజనంవస్తువాయస్యతస్మై త్వ దర్థేనిమిత్తేసతీతి శేషః త్వాముద్దిశ్యేత్యర్థః పరాసుతాంనిష్ప్రాణత్వం పు రా వ్రజతివ్రజిష్యతిమరిష్యతీత్యర్థః- తథాచత్వన్నిమిత్తహత్యయాఅనఘత్వ వ్యాఘాతఃస్యాదితిభావః యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్, ఇదంచదశమావస్థాప్రదర్శనం- నచతపోవిఘ్నాశ్శంకితవ్య ఇత్యాహ॥పునరితి॥ పునరపికాలాంతరే॥ నః॥ పునరప్రథమే భవ ఇతివిశ్వః-తపస్సులభంఅనురాగీఅను రూపోయోగ్యశ్చయువతిజనస్తు నాప్యతేనలభ్యతేఖలు ॥ ౫౧॥ ఏవంప్రలోభిత స్యాపిమునేర్మానమసహమానా సత్యాహ ॥ జహిహీతి ॥ కఠినతాం కా ఠిన్యంనిష్ఠురత్వం-జహిహిత్యజేత్యర్థః*జహ్తేరాచహౌసతీకారః వాచం

శమరతిమవాప్య తత్రచాస్యాస్త వసుఖితముస్సైతు మంకమి
చ్ఛా॥౫౦॥ తదనఘతమరస్తుసా సకామావ్రజతిపురాహిపరా
సుతాంత్వదర్థే । పునరపిసులభంతపోనురాగీయువతిజనఃఖ
లునాప్యతేనురూపః ॥ ౫౧ ॥ జహిహికఠినతాంప్రయచ్ఛవా
చంననుకరుణామృదుమానసంమునీనామ్।ఉపనతమవధీరయం

పయచ్ఛ సంభాషస్వేత్యర్థః- మునీనాంమానసంమనః - యువతిషుకరుణా మృదుననుపయాంక్రందంతిఖలు కించ తే అభవ్యాఃనిభాగ్యాఃఉపనతమయత్నో పపన్నం- విషయమితి శేషః అపధీరయంత్యవమన్యంతే ఏవముక్తప్రకారేణకయా చిద్గాత్వాఏత్యసమీపంగత్వాసోర్జునః నిపుణవచతురం యథాతథా ఊ చేఅభిపధే - అత్రపంచశ్లోక్యాంవిప్రలంభశృంగారస్యౌత్సుక్యనామ్నోవ్యభి చారిభావస్యచాపునరుక్తిః - అనౌచిత్యేననాయికాయాః ప్రవృత్తేః రసాభా సోనుసంధేయః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యక్ష్మేచ్ఛగతోపివా। యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామతఇతి- తన్నిబంధనాదూర్జస్వ్య లంకారః- తథాచసూత్రం- రసభావతదాభాసతత్ప్రశమనానాంనిబంధనేర సవత్ప్రకాశోర్జస్విసమాహితానీతి- రసనిబంధే రసవదలంకారః - భావ నిబంధనేప్రకాశాలంకారః - రసాభాస భావాభాసనిబంధనే ఊర్జస్వ్యలం కారః - తత్ప్రశమనిబంధనేసమాహితాలంకారఇతిసూత్రార్థః ॥ ౫౨॥

సలలితేతి॥ సలలితం సవిలాసం యథా యథావలితేన త్రికేన కటిభాగేన ॥ ని ॥ పృ
ష్ఠవంశాధరే త్రికమిత్యమరః - అభిరామా రమణీయా - శిరసిజాః శిరోరుహాః *
సప్తమ్యాం జనేర్డ ఇతి డప్రత్యయః - అమూర్ధమస్తకాత్ స్వాంగాదకామ
ఇత్యలుక్ - ఉపపదమితిజితి సమాసః - ఏతేన మనసిజో వ్యాఖ్యాతః - తేషాం
సంయమనే బంధనే ప్రత్యవస్థాపనే ఆకులో వ్యగ్రః వ్యాదితః ఏకః పాణిర్యస్యా
స్సా అపరా స్త్రీ - సురపతితనయే అర్జునే - జేతైవ జైత్రః - జైతృశబ్దాత్తన్నం
తాత్ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి అణ్ప్రత్యయః - మనసిజస్య జైత్రశ్శరః తం తథాభూతం
విలోచనస్యార్ధమేకదేశం కటాక్షమిత్యర్థః - నిరాసే విససర్జ - క్షిప్తవతీ॥
౫౩॥ కుసుమితమితి ॥ ఇభకుంభవత్ పృథుభ్యాం స్తనాభ్యాం ఆనతమంగం యస్
స్యాస్సా * అంగగాత్రకంఠేభ్యశ్చేతి జీష్ - కాచిత్తనుః తన్వీ * వోర్వా
మతో గుణవచనాదితి వికల్పాన్నజీష్ - సకుసుమం కుసుమితం ఉచ్చైరున్న

త్యభవ్యాః స నిపుణమేత్య కయాచిదేవమూచే॥ ౫౨॥ సలలిత
వలితత్రికాభిరామా శిరసిజసంయమనాకులైకపాణిః। సురప
తితనయే పరా నిరాసే మనసిజజైత్రశరం విలోచనార్ధమ్॥
౫౩ ॥ కుసుమితమవలంబ్య చూతముచ్చైస్తనురిభకుంభపృథు
స్తనానతాంగీ। తదభిముఖమనంగచాపయష్టిర్విసృతగుణేవ స
మున్ననామ కాచిత్॥ ౫౪॥ సరభసమవలంబ్య నీలమన్యా విగళి
తనీవి విలోలమంతరీయమ్। అభిపతితుమనాః ససాధ్వసేవ చ్యు

తం చూతమవలంబ్య - అతఏవ చూతలతాయోగాద్విసృతో విస్తృతో గుణో
జ్యా యస్యాస్సా॥ ని॥ విసృతం విస్తృతం తతం। మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణ ఇతి చామ
రః - అనంగచాపయష్టిః మన్మథస్య ధనులతేవ - ఆకృష్టముక్తేతి భావః - తస్య
అర్జునస్య అభిముఖం సమున్ననామ సముజ్జృంభే అంగభంగం చకారేత్యర్థః
(అతఏవ భ్రష్టగుణవత్త్వాత్తస్మై సానరుడుచే ఇతి భావః ॥ ౫౪ ॥ సరభసమితి॥
అన్యా విగళితనీవి విశ్లథబంధనం - అతఏవ విలోలం స్వస్థానచలితం - నీలమంతరీ
యం పరిధానమవలంబ్య హస్తేన గృహీత్వా సరభసం సత్వరం అభిపతితుం మ
నో యస్యాస్సా తథోక్తా అర్జునం గంతుముద్యుక్తేత్యర్థః - తథాపి ససాధ్వ
సేన తు వస్తుతః ససాధ్వసా - కింతు చ్యుతేన గళితేన రశనాగుణేన సందితా బద్ధా
సతీ అవతస్థే స్థితా ॥ ని ॥ బద్ధే సందానితం మూతముద్దితం సందితం సితమిత్య
మరః * ద్యుతేః కర్మణి క్తః - ద్యతిస్యతిమాస్థామిత్తి కారః - స్వపదాత్ప్రస్త

మేఖలాగుణసందానితచరణయుగళేవతద్వ్యాజేనఅవతస్థే॥ ౫౫॥ అథకాచి ద్వ్యస్మైనాహ॥ యదీత్యాది॥ తవమనసిశమఃశాంతిర్యది- అస్తీతిశేషః- అంగ భో- చాపఃకింకిమర్థమిత్యర్థః- కింతు- హేశఠవంచక - తవవిషయాః శబ్దాదయః- వల్లభాఃప్రియాఃముక్తిస్తునవల్లభా- తదేతద్విఘటయితుమాహ- భవతు-కోదోషఇతిశేషః- యద్యహంరాగీతర్హికింభవతీర్నగణయామీతిశంకాంనివారయతి- హృదయేశ్వరాకాచిత్తవప్రేయసీ - తవహృదయేమనసి అన్యకామినీభ్యఃస్త్ర్యంతరేభ్యః- అవకాశంనదిశతినప్రయచ్ఛతి - స్త్ర్యంతరాసక్త్యానాస్మాన్గణయసి- నతువైరాగ్యాత్ - తదర్థమేవాయంతేసకలః ప్రయాసోపీత్యర్థః॥ ౫౬॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థంఅసూయయామత్సరేణ-స్ఫురన్నధరోష్ఠోయస్మిన్కర్మణితథా అభిధాయ-విషమితచక్షుషాఆకులీకృతదృష్ట్యాకించ-అగణితాగురవః- ఆచార్యాదయోమానోభిమానఃలజ్జాచయయాతయాక

తరశనాగుణసందితావతస్థే॥ ౫౫॥ యదిమనసిశమఃకిమంగ
చాపశ్శఠవిషయాస్తవవల్లభానముక్తిః। భవతుదిశతినాన్యకా
మినీభ్యస్తవహృదయేహృదయేశ్వరావకాశమ్॥ ౫౬॥ ఇతివిష
మితచక్షుషాభిధాయస్ఫురదధరోష్ఠమసూయయాకయా
చిత్। అగణితగురుమానలజ్జయాసౌస్వయమురసిశ్రవణోత్ప
లేనజఘ్నే॥ ౫౭॥ సవినయమపరాభిసృత్యసాచిస్మితసుభగై
కలసత్కపోలలక్ష్మీః। శ్రవణనియమితేనతంనిదధ్యౌసకలమి
వాసకలేనలోచనేన॥ ౫౮॥ కరుణమభిహితంత్రపాసిరస్తాత

యాచిత్-అసావర్జునః - స్వయంహస్తేనైవశ్రవణోత్పలేనకర్ణపూరీకృతకువలయేనఉరసివక్షస్థలేజఘ్నేహతః- ఉరోహననంచహృదయేశ్వరావసతీతిధియా॥ ౫౭॥ సవినయమితి॥ అపరా- సవినయంఅనౌద్ధత్యేన - సాచితిర్యగభిసృత్యసమీపంగత్వా - స్మితేనమందహాసేనసుభగాస్సుందరాః పకాలసంత్యాః కపోలలక్ష్మ్యోయస్యాస్సాసతీ- బహువచనోత్తరపదోబహువ్రీహిః- అన్యథాకప్ప్రత్యయఇత్యుక్తంప్రాక్ - శ్రవణనియమితేనశ్రోత్రనిరుద్ధప్రసారేణకర్ణాంతప్రాప్తితేన-తావదాయతేనేత్యర్థః-అసకలేనఅసమగ్రప్రవర్తితేనలోచనేననేత్రేణతంమునింధనంజయమ్ సకలమివసమగ్రప్రాయంయథాతథానిదధ్యౌపశ్యతిస్మ-కటాక్షేణైవగాఢమద్రాక్షీదిత్యర్థః - ఏషుశ్లోకేషు భావాభాసనిబంధనాదూర్జస్వ్యలంకారః-ఔత్సుక్యమత్రభావః ఆభాసత్వంచాస్యావిరక్తేమున్వావనౌచిత్యాదిత్యుక్తంప్రాగేవ॥ ౫౮॥ అథాసాంమునివిలోభనముపసంహ

రతి॥ కరుణమితి ॥ తాభిః స్త్రీభిః తదభిముఖం మునిసమక్షం కరుణం దీనం అభిహితం ఉక్తం - త్రపా నిరస్తా త్యక్తా - కింబహునా - అశ్రు చ విముక్తం - తతః పరం న కించిద్విధేయమస్తీతి భావః - కుతః - హి యస్మాదబలాజనస్య అభిసారణే సమాగమవిషయే ప్రకుపితం - అననుకూలం ప్రియమనునేతుం అనుకూలయితుం ఇయతీ భూమిః ఏతావతీ సీమా - సాధనానాం పరమావధిరితి యావత్ - నాతోఽధికా స్తీత్యర్థః అర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః॥౪౯॥ అథాసామనురాగవైఫల్యం నిగమయతి॥ అసకలేతి॥ అసకలనయనేక్షితాని నయనార్ధవిలోకితాని - లజ్జా వ్రీడా అలసం గతం మందం గమనం - పరిపాండుతా పాండువర్ణత్వం - విషాద ఇష్టానవాప్తినిమిత్తశ్చిత్తభంగః ఇత్యేవం ప్రకారం వివిధం నానావిధం చేష్టితం* నపుంసకమనపుంసకేత్యాది నా నపుంసకైకత్వం - తాసు భూషామియాయేతి భావప్రాధాన్యేన యోజ్యం - తథాహి - అనంగో వధూమండయితుం ప్రభవతి - స

దభిముఖం చ విముక్తమశ్రు తాభిః । ప్రకుపితమభిసారణేఽనునే
తుం ప్రియమియతీ హ్యబలాజనస్య భూమిః॥ ౪౯॥ అసకలనయ
నేక్షితాని లజ్జా గతమలసం పరిపాండుతా విషాదః । ఇతి వివిధ
మియాయ తాసు భూషాం ప్రభవతి మండయితుం వధూరనం
గః॥ ౫౦॥ అలసపదమనోరమం ప్రకృత్యా జితకలహంసవధూ
గతం ప్రయాతమ్ । స్థితమురుజఘనస్థలాతిభారాదుదితపరి
శ్రమజిహ్మితేక్షితం వా॥ ౫౧॥ భృశకుసుమశరేషుపాతమో
హాదనవసితార్థపదాకులోఽభిలాపః । అధికవితతలోచనం వ

శ్యావస్థాస్వితి శేషః - అతస్తాసామనంగభూషితానామఖిలం భూషణమేవేతి భావః॥౫౦॥ అథేదానీమేతాసాం త్రిభిస్మునివిలోభనప్రయాసవైఫల్యమాహ॥ అలసేతి॥ వధూనాం సంబంధి - ప్రకృత్యా స్వభావత ఏవ అలసైః అపటుభిః పదైః పాదవిన్యాసైః మనోరమం - అత ఏవ జితాని తిరస్కృతాని కలహంసవధూనాం కలహంసాంగనానాం గతాని యేన తత్ప్రయాతం గమనం - ఉరుణః విపులస్య జఘనస్థలస్య అతిభారాత్ అతిగౌరవాత్ - ఉదితేన ఉద్భూతేన పరిశ్రమేణ క్లమేన జిహ్మితే కుటిలితే ఘూర్ణితే ఈక్షితే ఇతి యావత్ - ఈక్షణే యస్మిన్ తత్ స్థితం వా స్థితిశ్చ - సర్వత్ర వా శబ్దస్సముచ్చయే॥ ౫౧॥ భృశేతి॥ తథా భృశేన గాఢేన కుసుమశరస్య కామస్య - ఇషూణాం పాతేన అభిఘాతేన యో మోహః మోహా మూర్ఛా తస్మాద్ధేతోః - అనవసితార్థైః అర్ధోచ్చారణాదనవధారితార్థైరేవైః పదైః సుప్తిఙంతపదైః ఆకులః సంకీర్ణః - అభిలాపః వాక్య

ప్రయోగశ్చ- సన్నాపఇతియావత్ - తథాఅధికవితతేఅతివిస్తృతేలోచనేయ
స్మిన్తత్ - అయుగపత్పర్యాయేణఉన్నమితేభున్నాయస్మిన్తత్తథోక్తం -
ప్రాస్యానపుంసకస్యేతిప్రాస్వః॥వీక్షితంవావీక్షణంచ ॥౬౧॥ రుచికరమితి॥పూ
ర్వోక్తంసర్వంరుచికరంస్పృహాజనకమపిసత్ ॥ని॥ రుచిఃకాంత్యభిలాషయో
స్స్త్రియామంశోర్భాస్పృహార్థయోరితివైజయంతీ - స్తిమితేనస్థిరేణసమాధి
యోగేనశుచౌశుద్ధేనిర్వికారచేతసీత్యర్థః - పృథాతనూజేఅర్జునేవిషయే
అర్థవత్సప్రయోజనం- నబభూవ- తస్యరుచికరంనాభూదిత్యర్థః.తథాహి
మహాతాంధీరాణాంమనాంసిఅమర్షక్రోధైర్జ్వలయతిసతి - సుఖాభిలాషః
వసతిమవకాశంనలభతేహిరౌద్రస్యశృంగారవిరోధిత్వాదితిభావః- అత్రపూర్వ
కేఅర్థాంతరన్యాసాలంకారః ॥ ౬౩ ॥ స్వయమితి॥ఏవంహారిసుతేఅర్జునే

ధూనామయుగపమున్నమితభున్నవీక్షితంవా॥౬౧॥రుచికరమపి
నార్థవద్బభూవస్తిమితసమాధిశుచౌపృథాతనూజే। జ్వలయ
తిమహతాంమనాంస్యమర్షేనహిలభతేవపరంసుఖాభిలాషః॥
౬౨॥స్వయంసంరాధ్యైవంశతమఖమఖండేనతపసాపరోక్ష్యా
త్యాలభ్యామభిలషతిలక్ష్మీంహరిసుతే॥ మనోభిస్సోద్వేగైఃప్ర
ణయవిహతిధ్వస్తరుచయస్సగంధర్వాధామత్రిదశవనితా
స్స్వంప్రతియయుః॥ ... ... *

ఇతిశ్రీభారవికృతౌకిరాతార్జునీయేమహాకావ్యే

దశమస్సర్గః.

స్వయంఅఖండేనఅవిచ్ఛిన్నేనతపసాశతమఖంమింద్రంసంరాధ్యప్రీణయిత్వే
త్యర్థః- పరోక్ష్యిత్యాశత్రువధేనలభ్యాంసాధ్యాంలక్ష్మీంరాజ్యలక్ష్మీంఅభిలష
తిసతిసోద్వేగైఃకార్యసిద్ధ్యభావాత్సనిర్వేదైఃమనోభిరుపలక్షితాః - కించ
ప్రణయవిహత్యాప్రార్థనాభంగేనధ్వస్తరుచయఃనష్టకాంతయః - సగంధ
ర్వాఃత్రిదశవనితాః- స్వంధామస్థానంప్రతియయుః-శిఖరిణీవృత్తమేతత్॥శ్లో॥
రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్॥ ... ... *

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచల
మల్లినాథసూరివిరచితాయాంకిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం
ఘంటాపథసమాఖ్యాయాందశమస్సర్గః.